

E-ISSN : 2149-6544

DOI : 10.26809/joa

JOURNAL OF AWARENESS

International Peer-Reviewed and Open Access Electronic Journal
Uluslararası Hakemli ve Açık Erişimli Elektronik Dergi

ratingacademy.com.tr/ojs

Volume / Cilt : 5

Issue / Sayı : 3

Year / Yıl : 2020

JOURNAL OF AWARENESS

E-ISSN: 2149-6544

International Peer-Reviewed and Open Access Electronic Journal
Uluslararası Hakemli ve Açık Erişimli Elektronik Dergi

Volume / Cilt: 5
Issue / Sayı: 3
July / Temmuz 2020

Web: <https://journals.gen.tr/joa>

E-mail: joa@ratingacademy.com.tr ; journals@ratingacademy.com.tr

Address: Sarıcaeli Köyü ÇOMÜ Sarıcaeli Yerleşkesi No: 119, Merkez-Çanakkale / TÜRKİYE

ABSTRACTING & INDEXING

 CEEOL Central And Eastern European Online Library www.ceeol.com	CEEOL (Central And Eastern European Online Library)		OPAC Plus
	Infobase Index		(DRJI) Directory of Research Journals Indexing
	(BASE) Bielefeld Academic Search Engine		<i>World Wide Science</i>
	Google Scholar		(TIB) German National Library of Science and Technology
	ASOS Index		Scilit
	AcademicKeys		Scipio.ro
	I2OR		OAJI
	Scientific World Index		Cite Factor
	(PBN) Polish Scholarly Bibliography		Journal Factor
	Cosmos Impact Factor		ScopeMed: Directory of Medical Articles
	Research Bible		Digital Object Identifier System
	Scholarsteer		CrossRef

	Root_Index		Budapest Open Access Initiative
PKP INDEX	PKP Index		DIIF
	iThenticate		OCLC WorldCat
	Scientific Indexing Services (SIS)		German Journal Database (ZDB): Zeitschriftendatenbank
	ISIFI		Turkish Journal Park Academic
	(ISRA) International Society for Research Activity		Electronic Journals Library
	SOBIAD		The Library of Congress
	<i>Harvard Library HOLLIS</i>		(ESJI) Eurasian Scientific Journal Index
	Semantic Scholar		CNKI Scholar
	Euro Pub		Journal Index
	<i>Society of Economics and Development</i>		

JOURNAL OF AWARENESS

ABOUT THE JOURNAL / DERGİ HAKKINDA

Journal of Awareness

(E-ISSN 2149-6544) is an international refereed journal which started to be published in 2016. The journal aims to include works in such scientific branches as; Anthropology, Public Administration, History, Geography, Theology, Philosophy, Folklore, Psychology, Sociology, International Relations, Architecture, Archeology, Art History, Literature, Linguistics, Communication Sciences, Law

....
In this framework, high quality theoretical and applied articles are going to be published. The views and works of academicians, researchers and professionals working in all fields of humanities are brought together. The articles in the journal is published 4 times a year; WINTER (January), SPRING (April), Summer (July), AUTUMN (October). Journal of Arts is a free of charge, electronic and open access journal. The DOI (Doi Prefix: 10.31566/joa) number is assigned to all the articles published in the Journal.

Papers are wellcomed both in **English** and **Turkish**.

Manuscripts are sent to online Manuscript Submission System. Send your manuscript to the editor at <https://journals.gen.tr/joa/about/submissions> or joa@ratingacademy.com.tr

For any additional information, please contact with the editors at joa@ratingacademy.com.tr

Journal of Awareness

(E-ISSN 2149-6544) 2016'da yayın hayatına başlayan uluslararası hakemli ve süreli bir dergidir. Dergi, Antropoloji, Kamu Yönetimi, Tarih, Coğrafya, İlahiyat, Felsefe, Halk Bilimi (Folklör), Psikoloji, Sosyoloji, Uluslararası İlişkiler, Mimarlık, Sanat Tarihi, Arkeoloji, Dilbilim, İletişim Bilimleri, Edebiyat ve Hukuk gibi bilim dallarındaki özgün, derleme ve çeviri içerikli bilimsel araştırmalar ile uygulama, araştırma, inceleme çalışmalarına yer vermektedir. Bu çerçevede, yüksek kalitede teorik ve uygulamalı makalelere yer verilmektedir. Beşeri bilimler alanında çalışan sanatçılar, akademisyenler, araştırmacılar ve profesyonellerin görüş ve çalışmaları bir araya getirilmektedir. Dergideki makaleler; KIŞ (Ocak), BAHAR (Nisan), YAZ (Temmuz) ve GÜZ (Ekim) dönemleri olmak üzere yılda dört kez yayımlanmaktadır. Journal of Arts, ücretsiz-açık erişimli elektronik bir dergidir. Dergide yayımlanan tüm makalelere DOI numarası (Doi Prefix: 10.26809/joa) atanmaktadır.

Derginin yayın dili **Türkçe** ve **İngilizce**'dir.

Yazılar, Makale Takip Sistemi üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir.

Makalelerinizi,

<https://journals.gen.tr/joa/about/submissions> adresinden online olarak yükleyebilir ya da

joa@ratingacademy.com.tr adresine yollayabilirsiniz.

Ayrıntılı bilgi için:

joa@ratingacademy.com.tr adresine mail atabilirsiniz.

JOURNAL OF AWARENESS

Owner / Sahibi

RATING ACADEMY

Ar-Ge Yazılım Yayıncılık Eğitim Danışmanlık ve Organizasyon Ticaret
Limited Şirketi

Editors/Editörler

Prof. Dr. Turgay BERKSOY

Marmara University
(Editor)

Assoc. Prof. Dr. Birol AKGÜL

Çanakkale Onsekiz Mart University / TURKEY
(Editor)

iv

Managing Editor/Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Cumali YAŞAR

Çanakkale Onsekiz Mart University

Contact / İletişim Bilgileri

Adress: Sarıcaeli Köyü ÇOMÜ Sarıcaeli Yerleşkesi No: 119,

Çanakkale / TÜRKİYE

Tel: +90 536 423 59 38

Web : <https://journals.gen.tr/joa>

E-mail : joa@ratingacademy.com.tr

EDITORIAL BOARD / EDITORYAL KURUL

Adrian RUNCEANU, Constantin Brancusi University from Targu Jiu, Romania

Agnieszka SZPLIT, The Jan Kochanowski University, Poland

Andrea QUINTILIANI, Pegaso Telematin University, Italy

Andreas YUMARMA, President University, Indonesia

Araz ASLANLI, Azerbaijan State Economics Üniversitesi, Azerbaijan

Francisco Fernando Ribeiro RAMOS, Coimbra Business School, Portugal

Goran PERIC, Business School of Applied Studies, Serbia

Hasan KAPLAN, Çanakkale Onsekiz Mart University, Turkey

Helena SANTOS-RODRIGUES, Instituto Politécnico de Viana do Castelo, Portugal

Irvan TRANG, Sam Ratulangi University, Indonesia

Lyudmila ZINCHENKO, Bauman Moscow State Technical University, Russian Federation

Mahmaod Ibrahim AL-RAWAD, Al Hussein Bin Talal University, Jordan

Mario J. PINHEIRO, Universidade de Lisboa- UL, Portugal

Michal CHMIELECKI, Clark University, United States

Mumtaz Hussain SHAH, University of Peshawar, Pakistan

Octavio REYES, Universidad Virtual del Estado de Guanajuato (UVEG), Mexico

Olayinka Idowu KAREEM, Philipps University of Marburg, Germany

Özge UYSAL ŞAHİN, Çanakkale Onsekiz Mart University, Turkey

Paola FERRETTI, Dipartimento di Economia e Management University of Pisa, Italy

Sameh AJLOUNI, Yarmouk University, Jordan

Slobodan Rajko ČEROVIĆ, Singidunum University, Serbia

Tuba KORKMAZ, Çanakkale Onsekiz Mart University, Turkey

REFEREES IN THIS ISSUE / BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Cumhuri ASLAN, *Çanakkale Onsekiz Mart University, TURKEY*

Prof. Dr. Ebru ÖZGEN, *Marmara University, TURKEY*

Prof. Dr. Gülbu TANRIVERDİ, *Çanakkale Onsekiz Mart University, TURKEY*

Prof. Dr. Gürol ÖZCÜRE, *Ordu University, TURKEY*

Prof. Dr. Halis KALMIŞ, *Çanakkale Onsekiz Mart University, TURKEY*

Prof. Dr. Mesut DOĞAN, *İstanbul University, TURKEY*

Prof. Dr. Nuran Zeren GÜLERSOY, *Işık University, TURKEY*

Prof. Dr. Osman Nuri ÖZDOĞAN, *İzmir University of Economics, TURKEY*

Prof. Dr. Özlem SERTKAYA DOĞAN, *İstanbul University, TURKEY*

Assoc. Prof. Dr. Adem Erdem ERBAS, *Mimar Sinan Fine Arts University, TURKEY*

Assoc. Prof. Dr. Hossein ASGARPOUR, *Çanakkale Onsekiz Mart University, TURKEY*

Assoc. Prof. Dr. Murat AKSU, *Çanakkale Onsekiz Mart University, TURKEY*

Assoc. Prof. Dr. Özge UYSAL ŞAHİN, *Çanakkale Onsekiz Mart University, TURKEY*

Assoc. Prof. Dr. Savaş Selahattin ATEŞ, *Eskişehir Technical University, TURKEY*

Assist. Aziz BOSTAN, *Aydın Adnan Menderes University, TURKEY*

Assist. Prof. Dr. Belma SUNA, *Gaziantep University, TURKEY*

Assist. Prof. Dr. Demet ONUR, *Kırklareli University, TURKEY*

Assist. Prof. Dr. Ediz GÜRİPEK, *Tokat Gaziosmanpaşa University, TURKEY*

Assist. Prof. Dr. Fatih AYHAN, *Afyon Kocatepe University, TURKEY*

Assist. Prof. Dr. Halil Emre DENİŞ, *Hakkari University, TURKEY*

Assist. Prof. Dr. Hilal ÇELİK, *Beykent University, TURKEY*

Assist. Prof. Dr. İbrahim Bora ORAN, *İstanbul Esenyurt University, TURKEY*

Assist. Prof. Dr. Melahat YILDIRIM SAÇILIK, *Bandırma Onyediy Eylül University, TURKEY*

Assist. Prof. Dr. Mustafa MAYDA, *Çanakkale Onsekiz Mart University, TURKEY*

Assist. Prof. Dr. Nihal EMİNOĞLU, *Çanakkale Onsekiz Mart University, TURKEY*

Assist. Prof. Dr. Ziya Salih KUTLU, *Çanakkale Onsekiz Mart University, TURKEY*

Assist. Prof. Mustafa KAHRAMAN, *İstanbul University, TURKEY*

Lect. PhD Erşan YILDIZ, *Erciyes University, TURKEY*

WRITING AND PUBLISHING POLICIES

Journal of Awareness (E-ISSN 2149-6544) is an international refereed journal which started to be published in 2016. The journal aims to include original papers in the main titles of humanities. In this framework, high quality theoretical and applied articles are going to be published. The views and works of academicians, researchers and professionals working in all fields of humanities are brought together. The articles in the journal is published 4 times a year; **WINTER (January), SPRING (April), Summer (July), AUTUMN (October)**. **Journal of Awareness** is an **electronic and open access** journal. The [DOI](#) (Doi Prefix: 10.26809/joa) number is assigned to all the articles published in the Journal.

Manuscripts submitted to *Journal of Awareness* should be in line with ***the following publication policies and writing rules***. The evaluation process is not started for articles that are not prepared in accordance with the publication principles and the writing rules.

- 1. Journal of Awareness** (E-ISSN 2149-6544) is an international refereed journal which started to be published in 2016. The journal aims to include original papers in the main titles of humanities. In this framework, high quality theoretical and applied articles are going to be published. The views and works of academicians, researchers and professionals working in all fields of humanities are brought together. The articles in the journal is published 4 times a year; **WINTER (January), SPRING (April), Summer (July), AUTUMN (October)**. All articles submitted for publication are evaluated by the editors in chief, editorial board and referees.
- 2.** The journal accepts the studies written in **Turkish** and **English**. Original research papers, technical notes, letters to the editor, discussions, case reports and compilations are published in the journal.
- 3.** Only the original scientific researches are included. It is essential that the information created in scientific study needs to be new, suggest new method or give a new dimension to an existing information
- 4.** *Journal of Awareness* is an **open access electronic journal**. All articles published in the journal are assigned the **DOI number**. Researchers worldwide will have full access to all the articles published online and can download them with zero subscription fees.
- 5.** The editors-in-chief and the relevant editors have the authority not to publish the articles, to make regulations based on the format or to give back to the author for correction that do not comply with the conditions of publication within the knowledge of the editorial board. All studies submitted to *Journal of Awareness* are sent to at least **two referees** after the initial review of the editors in chief, and editors related to the study issue with respect to formatting and content. After having positive feedbacks from both of the referees, the manuscripts are published. In case of having one positive and one negative feedback from the referees, the

manuscript is sent to a **third referee**. Identities of authors are kept in the posts to be sent to the referees (Double-blind peer review). In addition, the authors are not informed about the referee

6. The referee process is carried out by the **editors in chief**. A study that the editors in chief does not find suitable or does not accept is not included in the journal, even though the referee process is positive. In this regard, authors can not create a liability for the journal and other boards of the journal.
7. The editors in chief have **7 days** for the appointment of the referees after the arrival of the manuscript. While they appoints the referees, they take the views of the other editors related to the study issue. The studies sent to the referees for evaluation are expected to be answered within **30 days**. In case this is overcome, the editor makes a new referee appointment and withdraws the request from the former referee.
8. Required changes must be made by the author within **15 days** after the decision of "Correction required" given in article acceptance decision.
9. The studies submitted for publication in the journal must have **not been published elsewhere** or have **not been sent another journal to be published**. The studies or their **summaries which were presented in a conference or published can be accepted** if it is indicated in the study. In addition, if **the work is supported by an institution or is produced from a dissertation**, this should be indicated by a footnote to the title of the work. Those who want to withdraw their publications for publication for some reason must apply to the journal management with a letter. The editorial board assumes that the article owners agree to abide by these terms.
10. All responsibility of the studies belong to the authors. Studies should be prepared in accordance with international scientific ethics rules also mentioned in the journal. Where necessary, a copy of the ethics committee report must be added.
11. The articles submitted to the *Journal of Awareness* are sent to the referees after they have been checked with the "iThenticate" plagiarism scanning program to see if they are partially or completely copied (plagiarism) from another study. Regulation is demanded from the author for the articles which are high in the plagiarism result (**20% and over**). If the required regulation is not made within **60 days**, the study is rejected.
12. Copyright of all published studies belongs to the *Journal of Awareness*.
13. **No copyright payment** is made.
14. No study has differentiation or superiority from another study. Each author and study has the same rights and equality. No privileges are recognized.
15. Studies submitted for publication in our journal must be prepared according to the rules of spelling of journal. Spelling and template are included in are included in the "Author Guidelines" heading
16. Articles submitted for evaluation must not exceed 25 pages after they are prepared according to the specified template. Article summary should not exceed 300 words and minimum 3 and maximum 7 keywords should be written.

STYLE REQUIRMENTS

1. The text must be written **single spaced** by using standard Microsoft Office Word format. Margins should be 2,5 cm for all sides of the page.
2. The total length of any manuscript submitted must not exceed **25 pages** (A4).
3. The manuscript, which does not show the names of the authors, must include the followings: Title, Abstract, Keywords near the abstract, **JEL (Journal of Economics Literature) codes**, introduction, main text, conclusion, references and appendix.
4. No footer, header or page numbers required.
5. The manuscript language can be **Turkish** or **English**
6. Each manuscript must include abstract, no more than **150 words**.
7. At most **5 key** words must be written below the abstract.
8. **Abstract**, key words and JEL codes must be written in Times New Roman 10 font size and single spaced. It also should be in italic letters.
9. **The main text** should be written in Times New Roman 12 font size and single spaced. The first line of the paragraph should be shifted by 1,25 cm from the left margin. Paragraph spacing after a single paragraph (6 nk) should be given.
10. All the headlines, set in the midst, should be written in bold, in Times New Roman 12 font size and 1,5 spaced.
11. Headings and subheadings must be numbered 2., 2.1., 2.1.1. as etc decimally with bold letters. All headings should be written in bold but only the first letters of the subtitles should be capital. Spacing before and after a heading (6 nk) should be given.
12. **All the tables, figures and graphs** must beheadlined and sequentially numbered. The titles of the tables and figures should be placed above the table or figures, and references belonging to table or figure should be under them. The headline must be written in Times New Roman 12 font and with bond letters. References for the tables (figure of graph) must be below the table (figure or graph) with a font size of 11 font.
13. Equations should be numbered consecutively and equation numbers should appear in parentheses at the right margin.
14. Citations in text must be done according to the HARWARD REFERANCE TECHNIQUE. In text citations, the author's last name and the year of publication (and page number of the publication if necessary) for the source must appear in the text
  - i. If the last name of the author is used , the publication date should be written in parenthesis.

Gürkaynak (2002) agree that chemical solutions ...

- ii.** If the last name of the author is not used, the last name of the author, the publication year and page number of the publication must appear .

The last studies (Pınar 2003: 12)...

- iii.** If there are two authors, last names of both of the authors should be written.

Cinicioglu and Keleşoğlu (1993) mention about the soft paddings...

- iv.** If there are more than two authors, cite only the surname of the first author followed by “et al.”

...asserted by Öztoprak et al.. (1999)

- v.** If an author has more than one publishment in the same year, different symbols (i.e. a,b,c..) must be used with the years.

...result of the studies made by Bozbey et al (2003a)

- vi.** If the resource is anonymous the word “anon” must be used.

...the realities spoken in recent times (Anon 1998: 53) ...

- vii.** if a newspaper article with an unknown writer is used, name of the newspaper, date of publication, page number should be written.

The floods occured in the region effect the structural features (Atlas, 1998: 6)

- viii.** The studies made use of thesis, alphabetically ordered according to the surnames of the writers. The name of the magazine, book or booklet , etc. should be in italic and bold letters.

- ix.** For Internet resources, the name of the writer should be shown as mentioned before. If no writers name, the name of the resources and the date must be given

Some knowledge takes place about the bazaar (İMKB, 23.06.2003)

- x.** For the internet resources with unknown writers URL-sequence number and year should be written as follow:

(URL-1, 2003), (URL-1 and URL-2, 2003), According to URL-1 (2003)

15. References must be prepared as below:

Books :

SURNAME, NAME, Publication Year, Name of Book, Publishing, Place of Publication, ISBN.

MERCER, P.A. and SMITH, G., 1993, Private Viewdata in the UK, 2

Journals:

SURNAME, NAME , Publication Year, Name of Article, Name of Journal, Volume Number and Page Numbers.

EVANS, W.A., 1994, Approaches to Intelligent Information Retrieval, Information Processing and Management, 7 (2), 147-168.

Conferences:

SURNAME, NAME , Publication Year , Name of Report, Name of Conference Bulletin, Date and Conference Place, Place of Publication : Publishing , Page Numbers

SILVER, K., 1991, Electronic Mail: The New Way to Communicate, 9th International Online Information Meeting, 3-5 December 1990, London, Oxford: Learned Information, 323-330.

Thesis :

SURNAME,NAME , Publication Year, Name of Thesis, Master's Degree/Doctorate, Name of Institute

AGUTTER, A.J., 1995, The Linguistic Significance of Current British Slang, Thesis (PhD), Edinburgh University.

Maps:

SURNAME, NAME , Publication Year, Title, Scale, Place of Publication: Publishing.

MASON, James, 1832, Map of The Countries Lying Between Spain and India, 1:8.000.000, London: Ordnance Survey.

Web Pages:

SURNAME, NAME, Year, Title [online], (Edition), Place of Publication , Web address: URL

HOLLAND, M., 2002, Guide to Citing Internet Sources [online], Poole, Bournemouth University, http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/guide_to_citing_internet_sourc.html, [Date Accessed: 4 November 2002].

YAYIN İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

Journal of Awareness (E-ISSN:2149-6544) 2016'da yayın hayatına başlayan uluslararası hakemli ve süreli bir dergidir. Dergi, beşeri bilimler alanlarında özgün bilimsel çalışmalara yer vermektedir. Bu çerçevede, yüksek kalitede teorik ve uygulamalı makaleler yayınlamaktadır. Beşeri bilimler alanında çalışan sanatçılar, akademisyenler, araştırmacılar ve profesyonellerin görüş ve çalışmaları bir araya getirilmektedir. Dergideki makaleler; **KIŞ (Ocak)**, **BAHAR (Nisan)**, **YAZ (Temmuz)** ve **GÜZ (Ekim)** dönemleri olmak üzere yılda dört kez yayımlanmaktadır. Journal of Awareness **ücretsiz-açık erişimli elektronik** bir dergidir. Dergide yayımlanan tüm makalelere [DOI numarası](#) (Doi Prefix: 10.26809/joa) atanmaktadır.

Değiye gönderilecek yazılarda yazarların **yayın ilkeleri ve yazım kurallarına uyması gerekmektedir**. Yayın ilkeleri ve yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmayan yazılar için değerlendirme süreci başlatılmaz.

YAYIN İLKELERİ

1. *Journal of Awareness* (E-ISSN 2149-6544) 2016'da yayın hayatına başlayan uluslararası hakemli ve süreli bir dergidir. Dergi, *beşeri bilimler* alanlarında özgün bilimsel çalışmalara yer vermektedir. Bu çerçevede, yüksek kalitede teorik ve uygulamalı makaleler yayınlamaktadır. Beşeri bilimler alanında çalışan sanatçılar, akademisyenler, araştırmacılar ve profesyonellerin görüş ve çalışmaları bir araya getirilmektedir. Dergideki makaleler; **KIŞ (Ocak)**, **BAHAR (Nisan)**, **YAZ (Temmuz)** ve **GÜZ (Ekim)** dönemleri olmak üzere yılda dört kez yayımlanmaktadır. Yayınlanmak üzere gönderilen bütün makaleler, baş editörler, editöryel kurul ve hakemlerce değerlendirilir.
2. Dergi dili **Türkçe** ve **İngilizce** olup, orijinal araştırma makalesi, teknik not, editöre mektup, tartışma, vaka takdimi ve derleme türünde bilimsel çalışmalar yayınlanır.
3. Yalnızca özgün niteliği olan bilimsel araştırma çalışmalarına yer verilir. Bilimsel çalışmada üretilen bilginin yeni olması, yeni bir yöntem öne sürmesi ya da daha önce var olan bilgiye yeni bir boyut kazandırmış olması gibi niteliklerin aranması esastır.
4. **Açık erişimli elektronik** bir dergi olan *Journal of Awareness*'te yayımlanan tüm makalelere **DOI numarası** atanmaktadır. Dergide yayımlanan makalelere dünya çapında tüm araştırmacılar, tam erişime sahip olmakta ve herhangi bir abonelik ücretleri ödemededen indirebilmektedir.
5. Baş editörler ve ilgili editörlerin bilgisi dahilinde, yayın koşullarına uymayan yazıları yayınlamamak, düzeltmek üzere yazarına geri vermek, biçimce düzenlemek yetkisine sahiptir. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, baş editörler ve konuyla ilgili olan editörlerin uygun gördüğü en az iki hakem tarafından değerlendirildikten sonra yayımlanması uygun görülürse dergide basılır. Bir hakemin olumlu diğer hakemin olumsuz görüş verdiği makaleler üçüncü bir hakeme gönderilir. Hakemlere gönderilecek yazılarda yazarın kimliği

saklı tutulur. Kör hakemlik uygulaması geçerlidir. Ayrıca, hakemler hakkında da yazarlara bilgi verilmez. Çalışmalar sıraya alınmak koşulu ile yayınlanır.

6. Hakem sürecine dair işleyiş baş editörlerin kontrolünde gerçekleştirilir. Hakem onayından geçse bile, baş editörlerin uygun bulmadığı ya da kabul etmediği bir yayın dergide sürece dahil edilmez. Bu konuda yazar ya da yazarlar dergi ile diğer organlar üzerinde bir yükümlülük oluşturamaz.
7. Baş Editörlere konuyla ilgili olan diğer editörlerin görüşünü alarak hakem ataması için verilen süre 7 gündür. Değerlendirilmek üzere hakemlere gönderilen makalelere 30 gün içinde hakem tarafından yanıt verilmesi beklenir. Bu sürenin aşılması durumunda editör yeni hakem ataması yaparak eski hakemden isteği geri çeker.
8. Makale kabul kararında verilen "Düzeltilme gerekli" kararından sonra 15 gün içinde gerekli değişiklikler yazar tarafından yapılmalıdır.
9. Dergide yayınlanmak üzere gönderilen yazıların daha önce **başka bir yerde yayınlanmamış olması veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olması** gerekir. Daha önce **konferanslarda sunulmuş ve özeti yayınlanmış çalışmalar**, bu durum belirtilmek üzere kabul edilebilir. Ayrıca, çalışma **bir kurum tarafından destek görmüşse veya tezden üretilmişse** çalışmanın başlığına verilecek dipnotla bu durumun belirtilmesi gerekir. Yayın için gönderilmiş çalışmalarını herhangi bir nedenle dergiden çekmek isteyenlerin bir yazı ile dergi yönetimine başvurmaları gerekir. Yayın kurulu, gönderilmiş yazılarda makale sahiplerinin bu koşullara uymayı kabul ettiklerini varsayar.
10. Eserlerin tüm sorumluluğu ilgili yazarlarına aittir. Eserler dergimizde belirtilen uluslararası kabul görmüş bilim etik kurallarına uygun olarak hazırlanmalıdır. Gerekli hallerde, Etik Kurul Raporu'nun bir kopyası eklenmelidir.
11. *Journal of Awareness*'e sunulan makaleler, başka bir çalışmadan kısmen ya da tamamen kopyalanmamış (plagiarizm) olup olmadıkları "iThenticate" intihal yazılım tarama programı ile kontrol edildikten sonra hakemlere yollanır. Plagiarizm sonucu yüksek çıkan makaleler (**%20 ve üzeri**) için yazardan düzenleme talep edilir. Gerekli düzenlemenin **60 gün** içerisinde yapılmaması durumunda makale reddedilir.
12. Yayınlanan her türlü çalışmanın yayın hakkı dergiye aittir.
13. Dergiye gönderilen yazılara **teelif hakkı ödenmez**.
14. Hiçbir çalışmanın bir başka çalışmadan farklılığı veya üstünlüğü yoktur. Her bir yazar ve çalışma aynı hak ve eşitliğe sahiptir. Herhangi bir ayrıcalık tanınmaz.
15. Dergimizde yayımlanmak üzere gönderilen eserler dergi yazım kurallarına göre hazırlanmalıdır. Yazım kuralları ve ilgili şablon "Yazım Kuralları" başlığı içerisinde yer almaktadır.
16. Değerlendirilmek üzere gönderilen makaleler belirlenen şablona göre hazırlandıktan sonra 25 sayfayı geçmemelidir. Makale özeti 300 kelimeyi aşmamalı ve en az 3 en fazla 7 olmak üzere anahtar kelime yazılmalıdır.

YAZIM KURALLARI

1. Makalelerin, A4 kâğıt boyutunda ve standart Word formatında, kenar boşlukları; üst:2,5 alt: 2,5 sol: 2,5 ve alt: 2,5 cm **tek satır** aralıklı ve **iki yana yaslı** şeklinde yazılması gerekir.
2. Makalelerde sayfa sınırlaması olmamakla birlikte, üst limit olarak **25 sayfanın** aşılması beklenmemektedir.
3. Yazar bilgilerinin yer almadığı makale dosyası; Türkçe başlık, Türkçe özet, İngilizce başlık, İngilizce özet, özetlerin yanında anahtar kelimeler, JEL kodları ve devamında giriş, ana metin, sonuç, kaynakça ve eklerden oluşmalıdır.
4. Üstbilgi, altbilgi ya da sayfa numarası eklenmemelidir.
5. Makaleler, **Türkçe ya da İngilizce** olarak hazırlanabilir.
6. Yazının başına **150 sözcüğü geçmeyen özet** (abstract) eklenmelidir. Yazı dili Türkçe ise, mutlaka İngilizce özet ve İngilizce Başlık eklenmelidir.
7. Özetten sonra makalenin içeriğini belirten **en fazla 5 anahtar kelime** (Türkçe ve İngilizce) ve 3'ü geçmeyecek şekilde **Journal of Economic Literature (JEL) Kodu** belirtilmelidir.
8. Özetler, anahtar kelimeler ve JEL Kodları Times New Roman 10 Punto, italik, tek satır aralığında ve iki yana yaslı şekilde hazırlanmalıdır.
9. Ana Metin, Times New Roman, 12 Punto, tek satır aralığında, iki yana yaslı şekilde hazırlanmalıdır. Her bir paragraf aralığı (sonra 6 nk) boşluk bırakılmalıdır. Paragrafların ilk satırları 1,25 cm içeriden başlamalıdır.
10. Türkçe ve İngilizce başlıklar, Türkçe ve İngilizce özet bölümlerinin üzerine büyük harfle, ortalanarak, 1,5 satır aralıklı, Times New Roman, 12 punto ve kalın (bold) olarak yazılmalıdır. Makalenin ana başlık ve alt başlıkları ise 2., 2.1., 2.1.1. gibi ondalıklı şekilde, giriş başlığından başlayarak (Kaynakça hariç) numaralandırılmalı ve kalın (bold) yazılmalıdır. Ana başlıklar büyük harfle yazılmalı, alt başlıkların ise yalnızca ilk harfi büyük olmalıdır. Başlıklardan önce ve sonra 6 nk boşluk bırakılmalıdır.
11. **Tüm şekil, tablo ve grafiklere** bir başlık verilmeli ve başlıklar ardışık olarak numaralandırılmalıdır. Başlık tablo, şekil veya grafiğin üstünde sayfaya ortalı Times New Roman, 12 punto, kalın (bold) olarak yer almalıdır. Tablo, şekil veya grafik yazısı no'su ile birlikte verildikten sonra tek nokta konularak tablo, şekil veya grafik ismi yazılmalıdır. Kaynak bildirimleri tablo, şekil veya grafiklerin altında 11 punto olarak verilmelidir.
12. Dipnotlar (açıklama içeren) metin içinde numaralanmalı, ayrı bir sayfada numara sırasına göre "Notlar" başlığı altında Times New Roman 11 punto ile yazılmalı ve metnin arkasına konmalıdır.
13. Makalede matematiksel denklem ve formüller numara verilerek sıralanmalıdır. Numaralandırma satırın en sağında parantez içinde yapılmalıdır.
14. Metin içinde atıfları belirtmek için **Harvard referans tekniği** kullanılmalıdır. Bu tekniğe göre metin içinde geçen atıflar, yazar soyadı ve parantez içinde yer alan yayının yılı ile belirtilir. Konuyla ilgili örnekler aşağıda sırasıyla verilmiştir.

- i.** Yazar adı cümlenin doğal bir parçası olarak kullanılmışsa yayın yılı parantez içinde;
Gürkaynak (2002) kimyasal çözeltiler üzerinde yapmış olduğu ...
- ii.** Yazar adı cümlenin doğal bir parçası olarak kullanılmamışsa yazar adı, basım yılı ve sayfa sayısı şeklinde olmalıdır;
En son çalışmalar (Pınar, 2003: 12) uygulamanın ...
- iii.** İki yazarın bulunması durumunda, her iki yazarın soyadı da kullanılır.
Cinicioglu ve Keleşoğlu (1993) yumuşak dolgular üzerinde ...
- iv.** İkiyden fazla yazar olması durumunda ilk yazarın soyadını “ve diğ.” ifadesi takip eder.
Öztoprak ve diğ. (1999) tarafından öne sürülen ...
- v.** Eğer aynı yazarın aynı yılda basılmış birden fazla yayını kullanılmışsa basım yıllarının sonuna alfabetik bir karakter ilave edilir.
Bozbey ve diğ. (2003a) tarafından yapılan çalışmalar bu sonucu ...
- vi.** Eğer anonim bir kaynak kullanılmışsa “anon” ifadesi kullanılır.
Son zamanlarda konuşulan gerçekler (Anon 1998: 53) ...
- vii.** Eğer yazarı belirsiz bir gazete yazısı kullanılacaksa gazete adı, basım yılı ve sayfa no;
Bölgede görülen sel baskınları yapısal özellikleri etkilemektedir (Atlas, 1998: 6)
- viii.** Tez çalışmasında faydalanılan yayınlar yazar soyadlarına göre alfabetik sırayla sıralanır. Yayının basıldığı derginin, kongre kitapçığının, kitabın vb. adı eğik (italik) olarak gösterilir
- ix.** İnternette alınan kaynaklara atıf yapılırken, yazar adı varsa daha önce belirtildiği şekilde gösterilir. Yazar adı yoksa kaynağı sunan kurumun adı ve tarih kullanımı aşağıdaki şekilde gösterilir.
Pazar hakkında bilgiler yer almaktadır (İMKB, 23.06.2003) veya
- x.** Yazarı belli olmayan internet kaynaklarına atıf yapılırken, büyük harflerle URL-sıra numarası, yıl şeklinde yazılmalıdır. Örneğin:
(URL-1, 2003), (URL-1 ve URL-2, 2003
URL-1’e (2003) göre ...

15. **Kaynakça** *Times New Roman*, 12 punto şeklinde yazarların soyadları göz önüne alınarak alfabetik sırayla ve aslı biçimde çalışmanın sonunda bulunmalıdır. Her kaynak arasındaki paragraf aralığı (sonra 6 nk) olmalıdır. Eğer yazarın/ların aynı yıl içerisinde birden fazla çalışmasına atıf yapılmışsa ise bu çalışmaların yayın yılı sonuna (a,b,c,..) gibi semboller verilerek sıralanmalıdır. Makale ve bildirimlerde dergi ve sempozyum/Kongre adı, kitap ve tezlerde ise kitap ve tez adı italik olarak yazılmalıdır. Kaynakça aşağıda gösterildiği şekilde düzenlenmelidir.

Kitap referansı için gösterim

Yazarın SOYADI, ADI., Yayın yılı, *Kitap adı*, Yayınevi, Basım Yeri, ISBN.

MERCER, P.A. and SMITH, G., 1993, *Private Viewdata in the UK*, 2

Dergilerdeki makaleler için gösterim

Yazarın SOYADI, ADI., Yayın yılı, Makalenin adı, *Derginin Adı*, Cilt no ve (bölüm)

EVANS, W.A., 1994, Approaches to Intelligent Information Retrieval, *Information Processing and Management*, 7 (2), 147-168.

Konferans bildirileri için gösterim

Yazarın SOYADI, ADI., Yayın yılı, Bildiri Adı, *Konferans Kitapçığının Adı*, Tarih ve Kongre Yeri, Basım Yeri: Yayınevi, sayfa numaraları

SILVER, K., 1991, Electronic Mail: The New Way to Communicate, *9th International Online Information Meeting*, 3-5 December 1990 London, Oxford: Learned Information, 323-330.

Tezler için gösterim

Yazarın SOYADI, ADI., Yayın yılı, *Tezin Adı*, Yüksek Lisans/Doktora, Enstitü Adı

AGUTTER, A.J., 1995, *The Linguistic Significance of Current British Slang*, Thesis (PhD), Edinburgh University.

Haritalar için gösterim

SOYADI, ADI., Yayın Yılı, *Başlık*, Ölçek, Basım Yeri:Yayınevi.

MASON, James, 1832, *Map of The Countries Lying Between Spain and India*, 1:8.000.000, London: Ordnance Survey.

Web sayfaları için gösterim

Yazarın SOYADI, ADI., Yıl, Başlık [online], (Edition), Yayın Yeri, Web adresi:URL

HOLLAND, M., 2002, *Guide to Citing Internet Sources* [online], Poole, Bournemouth University, http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/guide_to_citing_internet_sourc.html [Erişim Tarihi: 4 Kasım 2002].

ETHICAL GUIDELINES

Journal of Awareness is committed to meeting and upholding standards of ethical behaviour at all stages of the publication process. It strictly follows the general ethical guidelines provided by the Committee on Publication Ethics (COPE) and the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA). Depending on these principles and general publication requirements, editors, peer reviewers, and authors must take the following responsibilities in accordance to professional ethic and norms. The proper and ethical process of publishing is dependent on fulfilling these responsibilities.

1. The Responsibilities of Editors

1.1. The General Responsibilities

- Editors should be accountable for everything published in their journals.
- The editor should make the efforts to improve the quality of and contribute to the development of the journal.
- The editor should support authors' freedom of expression.

1.2. Relations with Readers

- Readers should be informed about who has funded research or other scholarly work and whether the funders had any role in the research and its publication and, if so, what this was.
- The editor should ensure that the non-peer-reviewed sections of the journal (letters, essays, announcements of conferences etc.) are clearly identified.
- The editor should make efforts to ensure that the articles published align with the knowledge and skills of the readers.

1.3. Relations with Reviewers

- The editor should match the knowledge and expertise of the reviewers with the manuscripts submitted to them to be reviewed ensuring that the manuscripts are adequately reviewed by qualified reviewers.
- The editor should require reviewers to disclose any potential competing interests before agreeing to review a submission.
- The editor should provide necessary information about the review process to the reviewers about what is expected of them.
- The editor must ensure that the review process is double blind and never reveal the identities of the authors to the reviewers or vice versa.
- The editor encourage reviewers to evaluate manuscripts in an objective, scientific and objective language.

- The editor should develop a database of suitable reviewers and update it on the basis of reviewer performance and timing
- In the reviewer database; It should be attentive to scientists who evaluate the manuscripts objectively, perform the review process on time, evaluate the manuscript with constructive criticism and act in accordance with ethical rules.

1.4. Relations with Authors

- The editor should provide clear publication guidelines and an author guidelines of what is expected of them to the authors and continuously review the guidelines and templates.
- The editor should review the manuscript submitted in terms of guidelines of the journal, importance of the study, and originality and if the decision to reject the manuscript is made editor should explain it to the authors with clear and unbiased way. If the decision is made that the manuscript should be revised by the authors in terms of written language, punctuation, and/or rules in the guidelines (spacing, proper referencing, etc.) the authors should be notified and given time to do the corrections accordingly.
- The authors should be provided with necessary information about the process of their review (at which stage is the manuscript at etc.) complying with the rules of double blind review.
- In the case of an editor change, the new editor should not change a decision taken by the previous editor unless it is an important situation.

1.5. Relations with Editorial Board Members

- Editor should provide publication policies and guidelines to the editorial board members and explain what is expected of them.
- Editor should ensure that the editorial board members have the recently updated publication guidelines and policies.
- Editor should review the editorial board members and include members who can actively contribute to the journal's development.
- Editorial board members should be informed about their roles and responsibilities such as
  - Supporting development of the journal
  - Accepting to write reviews in their expertise when asked
  - Reviewing publication guidelines and improving them consistently
  - Taking responsibility in journal's operation

2.The Ethical Responsibilities of Reviewers

- The reviewers must only agree to review manuscripts which align with their expertise.
- The reviewers must make the evaluation in neutrality and confidentiality. In accordance with this principle, they should destroy the manuscripts they examine after the evaluation process, but use them only after they are published. Nationality, gender, religious belief, political belief and commercial concerns should not disrupt the neutrality of the assessment.
- The reviewers must only review manuscripts which they do not have any conflict of interests. If they notice any conflict of interest they should inform the editor about it and decline to be a reviewer to the related manuscript.
- Reviewers must include the Manuscript Evaluation Form for the manuscripts they evaluate without indicating their names to protect the blind review process. And they should include their final decision about the manuscript whether or not it should be published and why.
- The suggestions and tone of the reviews should be polite, courteous and scientific. The reviewers should avoid including hostile, disrespectful, and subjective personal comments. When these comments are detected they could be reviewed and returned to the reviewer to be revised by the editor or editorial board.
- The reviewers should respond in time when a manuscript is submitted to them to be reviewed and they should adhere to the ethical responsibilities declared hereby.

3.The Ethical Responsibilities of Author(s)

- Submitted manuscripts should be original works in accordance with the specified fields of study.
- Manuscripts sent for publication should not contradict scientific publication ethics (plagiarism, counterfeiting, distortion, republishing, slicing, unfair authorship, not to mention the supporting organization).
- The potential conflicts of interest of the author(s) should be stated and the reason should be explained
- The bibliography list is complete and should be prepared correctly and the cited sources must be specified.
- The names of the people who did not contribute to the manuscript should not be indicated as an authors, they should not be suggested to change the authors order, remove the author, or add an author for a manuscript that is submitted for publication. Nevertheless, they should identify individuals who have a significant share in their work as co-authors. A study cannot be published without the consent of all its authors.
- Author(s) are obliged to transmit the raw data of the manuscript to the editor upon request of journal editors.

- The author(s) should contact the editor to provide information, correction or withdrawal when they notice the error regarding the manuscript in the evaluation and early view phase or published electronically.
- Author (s) must not send manuscripts submitted for publication to another journal at the same time. Articles published in another journal cannot be resubmitted to be published in the Journal of Awareness.
- In a manuscript that has reached the publication stage, the authors should fill in the "Copyright Transfer Form" and forward it to the editor.

4. The Ethical Responsibilities of Publisher

- The publisher acknowledges that the decision making process and the review process are the responsibility of the editor of Journal of Awareness
- The publisher is responsible for protecting the property and copyright of each published article and keeping a record of every published copy.
- The publisher is obliged to provide free access to all articles of the journal in electronic environment.

Plagiarism and unethical behavior

All manuscripts submitted to Journal of Awareness are reviewed through [iThenticate](#) software before publishing. The maximum similarity rate accepted is **20%**. Manuscripts which exceed these limits are analyzed in detail and if deemed necessary returned to the authors for revision or correction, if not they could be rejected to be published if any plagiarism or unethical behavior is detected.

Following are some of the behaviors which are accepted as unethical:

- Indicating individuals who have not intellectually contributed to the manuscripts as authors.
- Not indicating individuals who have intellectually contributed to the manuscripts as authors.
- Not indicating that a manuscript was produced from author's graduate thesis/dissertation or that the manuscript included was produced from a project's data.
- Salami slicing, producing more than one article from a single study.
- Not declaring conflicting interests or relations in the manuscripts submitted.
- Unveiling double blind process.

YAYIN ETİK KURALLARI

Journal of Awareness, yayın sürecinin her aşamasında etik davranış standartlarını benimsemeyi ve bunları yerine getirmeyi taahhüt etmektedir. Yayın Etik Komitesi (Committee on Publication Ethics - COPE) ve Açık Erişim Akademik Yayıncılar Derneği (Open Access Scholarly Publishers Association - OASPA) tarafından sağlanan genel etik yönergelerine sıkı bir şekilde bağlıdır. Bu yönergelerde belirtilen ilkelere ve genel yayın şartlarına bağlı olarak, mesleki ve etik standartlara göre editörler, hakemler ve yazarlar aşağıdaki sorumlulukları almalıdır. Yayın sürecinin düzgün ve etiğe uygun şekilde işlemesi bu sorumlulukların yerine getirilmesine bağlıdır.

1. Editörlerin Sorumlulukları

1.1. Genel Sorumluluklar

- Editör, dergide basılan tüm makalelerden sorumludur.
- Editör derginin niteliğinin iyileştirilmesine katkıda bulunmak için çaba sarf etmekle yükümlüdür.
- Editör, yazarların ifade özgürlüğünü desteklemelidir

1.2. Okuyucularla İlişkiler

- Okuyucular, eğer varsa, araştırmaya veya diğer bilimsel çalışmalara kimin finansman sağladığını ve fon sağlayıcıların araştırmada ve yayınlanmasında herhangi bir rolü olup olmadığı ve rolün ne olduğu hakkında bilgilendirilmelidir.
- Editörün, dergide hakem değerlendirmesinin gerekli olmadığı bölümlerin (editöre mektup, davetli yazılar, konferans duyuruları vb.) açıkça belirtildiğinden emin olması gerekmektedir.
- Editörün yayımlanan makalelerin dergi okuyucularının bilgi ve becerileriyle uyumlu olmasına dikkat etmelidir.

1.3. Hakemlerle İlişkiler

- Editör, hakemlere bilgi ve uzmanlıklarına uygun makaleleri göndermelidir. Böylece makalelerin alanında uzman kişilerce uygun bir şekilde değerlendirilmesi sağlanmalıdır.
- Editör, hakemlerin bir makaleyi değerlendirmeden önce makaleye ilişkin çıkar çatışmaları bulunmadığının onayını almakla yükümlüdür.
- Editörün hakem değerlendirme sürecine ilişkin gerekli tüm bilgileri ve hakemlerden yapması beklenenleri hakemlere iletmesi gerekmektedir.
- Editör, hakem değerlendirme sürecinin çifte körleme ile devam ettiğinden emin olmalı ve yazarlara hakemleri, hakemlere de yazarları ifşa etmemelidir.

- Hakemleri tarafsız, bilimsel ve nesnel bir dille çalışmayı değerlendirmeleri için teşvik etmelidir.
- Editör, hakemlere ilişkin bir veri tabanı oluşturmalı, hakemlerin zamanlama ve performansına göre veri tabanını güncellemelidir.
- Hakem veri tabanında; makaleleri objektif değerlendiren, hakemlik sürecini zamanında yerine getiren, makaleyi yapıcı eleştirilerle değerlendiren ve etik kurallara uygun davranan bilim insanlarının olmasına özen göstermelidir.

1.4. Yazarlarla İlişkiler

- Editör, yazarlara kendilerinden ne beklendiğine ilişkin yayım ve yazım kuralları sürekli güncellemelidir.
- Editör dergiye gönderilen makaleleri dergi yazım ve yayın kuralları, çalışmanın önemi, özgünlüğü, anlatım dili açısından değerlendirerek olumlu ya da olumsuz karar vermelidir. Eğer, makaleyi ilk gönderim sürecinde reddetme kararı alırsa, yazarlara bunun nedenini açık ve yansız bir şekilde iletmelidir. Bu süreçte, makalenin dilbilgisi, noktalama ve/veya yazım kuralları (kenar boşlukları, uygun şekilde referans gösterme, vb.) açısından tekrar gözden geçirilmesi gerektiğine karar verilirse, yazarlar bu konuda bilgilendirilmeli ve gerekli düzeltmeleri yapabilmeleri için kendilerine zaman tanınmalıdır.
- Yazarların makalelerinin durumuna ilişkin bilgi talebi olduğunda çifte körleme sürecini bozmayacak şekilde yazarlara makalelerinin durumuna ilişkin bilgi verilmelidir.
- Editör değişikliği durumunda, yeni editör önceki editör tarafından alınan bir kararı önemli bir durum olmadığı sürece değiştirmemelidir.

1.5. Editörler Kurulu ile İlişkiler

- Editör, yeni editörler kurulu üyelerine derginin yayın ve yazım kurallarını iletmeli ve kendilerinden beklenenleri açıklamalıdır.
- Editör, editörler kurulu üyelerini değerlendirmeli ve derginin gelişimine aktif olarak katılım gösterecek üyeleri editörler kuruluna seçmelidir.
- Editör, Editörler kurulu üyeleri ile sürekli iletişim halinde bulunmalı ve gelişmelerden haberdar etmelidir.
- Editör, editörler kurulu üyelerini aşağıda yer alan rolleri ve sorumluluklarına ilişkin bilgilendirmelidir
  - Derginin gelişimini desteklemek
  - Kendilerinden istendiğinde uzmanlık alanlarına ilişkin derlemeler yazmak
  - Yayın ve yazım kurallarını gözden geçirmek ve iyileştirmek
  - Derginin işletiminde gerekli sorumlulukları yerine getirmek

2. Hakemlerin Etik Sorumlulukları

- Hakemlerin yalnızca uzmanlık alanlarına ilişkin makalelere hakemlik yapmaları gerekmektedir.
- Hakemler, değerlendirmeyi yansızlık ve gizlilik içinde yapmalıdır. Bu ilke gereğince inceledikleri makaleleri değerlendirme sürecinden sonra yok etmeli, ancak yayımlandıktan sonra kullanmalıdırlar. Uyruk, cinsiyet, dinsel inanç, siyasi inanç ve ticari kaygılar, değerlendirmenin yansızlığını bozmamalıdır.
- Hakemler, çıkar çatışması-çıkarcı birliği olduğunu anladıklarında, makaleyi değerlendirmeyi reddederek, editörlere bilgi vermelidir.
- Hakemlerin değerlendirdikleri makalelere ilişkin Hakem Değerlendirme Formunu doldurmaları gerekmektedir. Hakemlerin değerlendirdikleri makalenin yayımlanabilir olup olmadığına ilişkin kararları ile kararlarına ilişkin gerekçelerini de bu formda belirtmelidirler.
- Hakemler, değerlendirmeyi akademik görgü kurallarına uygun biçimde, yapıcı bir dille yapmalı; hakaret ve düşmanlık içeren kişisel yorumlardan kaçınmalıdır. Hakemlerin bu tür bilimsel olmayan yorumlarda buldukları tespit edildiğinde yorumlarını yeniden gözden geçirmeleri ve düzeltmeleri için editör ya da editörler kurulu tarafından kendileriyle iletişime geçilebilmektedir.
- Hakemlerin kendilerine verilen süre içerisinde değerlendirmelerini tamamlamaları gerekmekte ve burada belirtilen etik sorumluluklara uymaları beklenmektedir.

3. Yazar(lar)ın Etik Sorumlulukları

- Gönderilen makaleler belirtilen çalışma alanlarına uygun özgün çalışmalar olmalıdır.
- Yayımlanmak amacıyla gönderilen makaleler bilimsel yayın etiğine (intihal, sahtecilik, çarpıtma, tekrar yayın, dilimleme, haksız yazarlık, destekleyen kuruluşu belirtmemek) aykırı olmamalıdır.
- Yazar(lar)ın potansiyel çıkar çatışmaları belirtilmeli ve nedeni açıklanmalıdır
- Kaynakça listesi eksiksiz olup doğru hazırlanmalı ve alıntı yapılan kaynaklar mutlaka belirtilmelidir.
- Makaleye katkı sağlamayan kişilerin adı, yazar olarak yazılmamalı, yayımlanmak üzere başvurusu yapılan bir makalenin yazar sırasını değiştirme, yazar çıkartma, yazar ekleme önerilmemelidir. Bununla beraber, Çalışmalarında önemli derecede payları olan şahısları ortak yazar olarak belirtmelidirler. Bir çalışma, yazarlarının tümünün rızası olmadan yayımlanamaz.
- Yazar(lar) dergi editörleri talep ettiği takdirde makalenin ham verilerini editöre iletmekle yükümlüdür.
- Yazar(lar), değerlendirme ve erken görünüm aşamasındaki ya da elektronik ortamda yayımlanmış makalesiyle ilgili hatayı fark ettiklerinde bilgi vermek, düzeltmek ya da geri çekmek için editörle iletişime geçmesi gerekir.

- Yazar(lar) yayınlanması amacıyla gönderilen makalelerini aynı anda başka bir dergiye gönderemezler. Başka bir dergide yayınlanan makaleler **Journal of Awareness**'e yayınlanmak maksadıyla tekrar gönderilemez.
- Yayın aşamasına gelmiş bir makalede yazarlar “Telif Hakkı Devir” formunu doldurmalı ve editöre iletmelidir.

4.Yayıncının Etik Sorumlulukları

- Yayıncı, makale yayınlama sürecinin tüm aşamalarında karar merciinin editörün sorumluluğunda olduğunu kabul etmelidir.
- Yayıncı, yayınlanmış her makalenin mülkiyet ve telif hakkını korumakla ve yayınlanmış her kopyanın kaydını saklamakla yükümlüdür.
- Yayıncı, derginin tüm sayılarındaki makalelere ücretsiz olarak elektronik ortamda erişimini sağlamakla yükümlüdür.

İntihal ve Etik Dışı Davranışlar

Journal of Awareness 'e gönderilen tüm makaleler basılmadan önce **iThenticate** yazılım programı ile taranmaktadır. Kabul edilen en yüksek benzeşim oranı **%20'dir**. Bu oranı aşan makaleler ayrıntılı olarak incelenir ve gerekli görülürse gözden geçirilmesi ya da düzeltilmesi için yazarlara geri gönderilir, intihal ya da etik dışı davranışlar tespit edilirse yayımlanması reddedilebilir.

Aşağıda etik dışı bazı davranışlar listelenmiştir:

- Çalışmaya fikren katkıda bulunmayan kişilerin yazar olarak belirtilmesi.
- Çalışmaya fikren katkıda bulunan kişilerin yazar olarak belirtilmemesi.
- Makale yazarın yüksek lisans/doktora tezinden ya da bir projeden üretilmişse bunun belirtilmemesi.
- Dilimleme yapılması yani, tek bir çalışmadan birden fazla makale yayımlanması.
- Gönderilen makalelere ilişkin çıkar çatışmalarının bildirilmemesi.
- Çifte körleme sürecinin deşifre edilmesi.

JOURNAL OF AWARENESS

(JoA)

E-ISSN: 2149-6544

Volume / Cilt: 5

Issue / Sayı: 3

July/Temmuz 2020

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

TÜKETİCİ SOSYALİZASYONU SÜRECİNDE ÇOCUKLAR VE ÇİZGİ FİMLERDE KULLANILAN BİLİNÇALTI (SUBLİMİNAL) MESAJLAR CHILDREN IN THE PROCESS OF CONSUMER SOCIALIZATION AND SUBLIMINAL MESSAGES USED IN CARTOONS <i>Zeynep Yelda KADIOĞLU</i>	237-256
WHAT FACTORS PREVENT INDEPENDENT DIRECTORS FROM PROTECTING INTERESTS OF SHAREHOLDERS IN CASES OF CONFLICT OF INTEREST? <i>Murad JAFARLI</i>	257-268
THE IMPACT OF HEALTH VALUE ON FOOD CHOICE IN RESTAURANT CUSTOMERS: A COMPARISON IN TERMS OF BODY-MASS INDEX (BMI) <i>A. Celil ÇAKICI & Erşan YILDIZ</i>	269-284
KORONAVİRÜS (COVID-19) SÜRECİNDE UZAKTAN EĞİTİMİN TURİZM LİSANS ÖĞRENCİLERİ TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ EVALUATION OF DISTANCE LEARNING BY TOURISM UNDERGRADUATE STUDENTS IN THE PROCESS OF CORONAVIRUS (COVID-19) <i>Buket BULUK & Bekir EŞİTTİ</i>	285-298
CONSTRUCTING THE CONCEPT OF THE PHYSICAL INTERNET AS OPPOSED TO THE CONCEPT OF LOGISTICS WITH A VIEW TO ESTABLISHING THE PARADIGM OF SOCIETY-BUSINESS-TECHNOLOGY AS PART OF INDUSTRY 4.0 <i>Naci Atalay DAVUTOĞLU</i>	299-308

UNESCO DÜNYA MİRAS ALANLARININ KRİTER SEÇİMLERİ VE TEMATİK BAĞLANTILARI ÜZERİNE BİR ANALİZ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

AN ANALYSIS ON THE CRITERIA SELECTION AND THEMATIC LINKS OF UNESCO WORLD HERITAGE SITE: CASE OF TURKEY

Şehnaz ERASLAN 309-324

CRISIS OF FEMININE IDENTITY: A CRITICAL STUDY OF OSCAR WILDE'S LADY WINDERMERE'S FAN FROM FEMINIST PERSPECTIVE

Dulfqar Mhaibes ABDULRAZZAQ & Mohammed Mahmood ABBAS 325-330

COVID-19 VE SAĞLIK TURİZMİ

COVID-19 AND HEALTH TOURSİM

Ebru BAĞÇI & Cansu UZUN & Aziz BOSTAN 331-348

TİYATRO İLE TEMEL YAŞAM DESTEĞİ UYGULAMA FARKINDALIĞI YARATMAK

CREATING BASIC LIFE SUPPORT APPLICATION AWARENESS WITH THEATER

Dilek DORUK KONDAKCI & Mustafa YORGANCI 349-360

TÜRK SİYASAL HAYATINDA 31 MART OLAYI İLE İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN ROLÜ

THE 31 MARCH INCIDENT IN TURKISH POLITICAL LIFE AND THE ROLE OF THE COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS

Hasan ACAR & Gökmen GÖK 361-374

HAVALİMANLARINDA YENİ DÖNEM AEROTROPOLİS YAPILAR: İSTANBUL HAVALİMANI ÖRNEĞİ

NEW PERIOD IN AIRPORTS AEROTROPOLIS STRUCTURES: ISTANBUL AIRPORT CASE

Elif BOLAT & Vildan DURMAZ 375-390

COVID-19'UN SOĞUK ZİNCİR LOJİSTİĞİNE ETKİSİ

THE EFFECT OF COVID-19 TO COLD CHAIN LOGISTICS

Sabire YAZICI 391-400

AFYONKARAHİSAR'IN NÜFUS COĞRAFYASI ÖZELLİKLERİ

THE FEATURES OF POPULATION GEOGRAPHY OF AFYONKARAHİSAR

Fatih AYHAN 401-426

21.YÜZYIL'DA SOSYAL SORUNLAR VE DEZAVANTAJLI GRUPLAR

SOCIAL PROBLEMS AND DISADVANTAGE GROUPS IN 21st CENTURY

Aylin YILDIRIM AYKURT 427-448

HAKKARİ İLİNDE CUMHURİYET'TEN GÜNÜMÜZE EĞİTİM FONKSİYONUNUN GELİŞİMİ

DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL FUNCTION FROM REPUBLIC TO THE PRESENT IN HAKKARİ PROVINCE

Beyda SADIKOĞLU & Mesut DOĞAN 449-462

TÜKETİCİ SOSYALİZASYONU SÜRECİNDE ÇOCUKLAR VE ÇİZGİ FİMLERDE KULLANILAN BİLİNÇALTI (SUBLİMİNAL) MESAJLAR

CHILDREN IN THE PROCESS OF CONSUMER SOCIALIZATION AND SUBLIMINAL MESSAGES USED IN CARTOONS

Zeynep Yelda KADIOĞLU*

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü,
TÜRKİYE, e-mail: zekadioglu@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5533-943X>

Geliş Tarihi: 05 Mart 2020; Kabul Tarihi: 24 Temmuz 2020

Received: 05 March 2020; Accepted: 24 July 2020

ÖZET

Tüketici sosyalizasyonu sürecinde çocukluk dönemi çok önemlidir. Bireyin tüketim algısında ve tüketici olarak davranışlarında çocukluk döneminde edindiği yargılar belirleyici olur. Çocukluk döneminde çizgi filmler sürekli tekrarlarla izlenir. Bu yüzden hem geçirilen zaman hem de içeriklerin etkisi bakımından önemlidir. Son yıllarda çoğunlukla yabancı yapımlarda olmak üzere çizgi filmlerde bilinçaltı yerleştirilmeler sıklıkla görülmektedir. Bilinçaltı mesajlar bireylerin farkındalık eşiklerinin altında hazırlanan iletilerdir. Ayrıca bu mesajların çocuklar üzerindeki etkileri yetişkinlerden daha belirgindir. Bilinçaltının bireyin üst bilincini dolayısıyla kararlarını ve davranışlarını yönlendirebileceği öngörüsü, bireylerin davranışları üzerinde etki sahibi olmak isteyenler için müdahale alanı sunar. Bir rıza üretimi ve kaçınma imkanı olmaksızın maruz kalınan bu mesajlar dikkat çekici sıklıklarla çizgi filmlerde kullanılmaktadır. Bu filmlere gizlenen bilinçaltı mesajlar filmlerin, çocukların farkındalıklarında yer bulma, hayal dünyalarına kahramanları yerleştirme ve böylelikle filmin tüm ürünlerinin tüketicisi olma çabalarını destekler. Bu çalışmada öncelikle bilinçaltı mesajlar ve tüketici sosyalizasyonu kavramları ortaya konmuş ve birçok çizgi filmin içine kasıtlı yerleştirilen bilinçaltı mesajlarla beklenen olası etkiler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilinçaltı mesajlar, tüketici sosyalizasyonu, çocuk tüketiciler, tüketici davranışları,

ABSTRACT

Childhood is very important in the process of consumer socialization. The judgments that the individual gained in childhood are determinative in the perception of consumption and behavior as a consumer. In childhood, cartoons are watched repeatedly. In recent years, subconscious placements are frequently seen in cartoons, mostly in foreign productions. Subconscious messages are messages prepared below the awareness thresholds of individuals. Also, the effects of these messages on children are more pronounced than adults. The prediction that the subconscious can direct the decisions and behaviors of the individual, therefore, offers an area of intervention for those who want to have an influence on the behavior of individuals. These messages, which are exposed without consent and avoidance, are used in cartoons with remarkable frequency. The subliminal messages hidden in these films support the efforts of films to find a place in children's awareness, to put heroes into their imagination, and thus to become consumers of all the products of the film. In this study, first of all, the concepts of subliminal messages and consumer socialization are introduced and the possible effects expected with subliminal messages intentionally placed in many cartoons are discussed.

Key Words: *Subliminal Messages, consumer socialization, child consumers, consumer behavior.*

1. GİRİŞ

İnsan yaşamı boyunca gördüğü, işittiği, gördüğü, hissettiği her iletiyi algılar. En basit haliyle sürekli iletişim halindedir ve iletişim kaynak ve alıcı arasında geçen süreç olarak tanımlanmaktadır. Sosyal psikologlar, bu süreçte önemli olanın iletişim kanalı veya mesajın içeriğinden daha çok etkinliği arttıran diğer faktörler olduğunu belirtirler (Çağlak, 2019:654). İletişim sürecinde üretilen iletilerin sadece çok küçük bir kısmını, farkındalığıyla birlikte üst bilincine alır. Ancak algılanan iletilerin tamamı bilinçaltında saklanabilir. Bireylerin algıladıkları anlamlar, davranışlarının, kararlarının ve yönelimlerinin oluşmasında etkilidir.

Bilinçaltında farkındalık üst bilinçteki gibi işlemediği için çalışılması zor bir alandır. 18. Yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren bilinçaltına yönelik çalışmalara rastlamaktayız. Bilinçaltı, Freud, Jung, Adler gibi adı geniş kesimlerce bilinen bilim adamları başta olmak üzere birçok araştırmacının ilgisini çeken bir konu olmuştur.

İnsan beyninin etrafındaki iletileri bilinçli olarak algılayabilmesi için, iletilerin belli şiddete, algılanma süresine ve netliğe sahip olması gerekir. Ancak bu özelliklere sahip olmayan iletiler, üst bilinç bunun farkında olmasa da beyin tarafından algılanabilir. Tıpkı bilinçle algıladığımız mesajlar gibi. Bilinçaltında var olanların yaşamın tamamında tercihleri, kararları, davranışları hatta algılama biçimlerini etkilediği söylenebilir. Bu etkini ne ölçüde, ne yönde ve ne kadar zamanda olacağı konusu ise bilinmezdir. Bu bilgiler ışığında çizgi filmlere yerleştirilen bilinçaltı mesajların kasıtları ve olası etkileri konusunda çalışmak önemlidir. Bu önem hem rıza üretilmeden zihinlere yönelik bir eylem içermesinden hem de çizgi filmlerde hedef kitlenin çocuklar olmasından kaynaklanır. Bilinçaltı mesajların etkileri alanında yapılan deneysel çalışmalar ortak bir sonuç içermediğinden bu çalışmada deneysel bir uygulama yerine bu mesajların olası kasıtları ve beklenebilecek olası sonuçları çıkarımlar üzerinden ele alınmıştır. Bu doğrultuda çalışmada betimsel araştırma teknikleri kullanılarak bilinçaltı mesajların çocukların tüketici sosyalizasyonu üzerindeki etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Betimsel araştırma, herhangi bir olayın ve/veya olgunun ne olduğunun açıklanmaya çalışılmasıdır. Bu amaçla tüketici sosyalizasyonu, çocukluk dönemi tüketim algılarının oluşması ve bilinçaltı mesajlar konusunda kaynaklar taranmıştır. Çocuklara yönelik hazırlanan çizgi filmlerde kullanılan bilinçaltı mesajlar incelenmiştir. Bu mesajların çocukların, çocukluk döneminde tüketim algılarının şekillenmesinde ve gelecekteki tüketim davranışlarında

belirleyiciliği öngörülmeyle çalışılmıştır. Bunun yanı sıra bilinçaltı mesajların kullanılmasındaki kasıtlar da ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bilinçaltı mesajların kullanılması tüm gelişmiş ülkelerde yasaktır. Bununla birlikte özellikle son yıllarda çocuklara yönelik üretilen program içeriklerinde bilinçaltı mesajlar sıklıkla kullanılmaktadır. Günümüzde çocukların kitle iletişim araçları karşısında geçirdikleri zaman oldukça fazladır. Bunun yanı sıra henüz algı filtrelerinin ve farkındalıklarını geliştirecek deneyim ve bilgilerinin oluşmamış olması, yetişkinlere nazaran bu tür mesajlar karşısında daha savunmasız kalmalarına neden olur. Bu şartlarda bilinçaltı mesajların kasıtları, olası etkileri ve gelecekte toplumu oluşturacak yeni nesillerin davranışları üzerindeki belirleyicilikleri üzerine çalışmak oldukça önemlidir.

2. BİLİNÇALTI KAVRAMI VE ALGILAMA

Freud'un kuramına göre bilinç, dış dünyadan gelen algıları fark edilebilen zihin bölgesidir. Bu algılama süreci bedensel algıları, düşünce süreçlerini ve heyecansal durumları da kapsar. Bilinçaltı algısı terimi başlangıçta zayıf uyaranların bilinçsizce algılandığı durumları tanımlamak için kullanılmıştır (Dixon, 1971). Bilincin içeriği, konuşma ya da davranışlarla çevreye iletilir. Bilinçaltının içeriği ise gerçekliğe ve mantığa uymayan ve insanın içinden geldiğince doyurulmak istenen dürtülerden oluşur (Geçtan, 1998: 46). Aslında, uyaran süresi genellikle farkındalık süresinden daha kısadır. Bilinçaltı algısı ise insan algısının minimum mutlak sınıra ulaşamayan uyaranları kaydetme, işleme ve yanıt verme kapasitesinin sonucudur (Vlăduțescu, 2011:202).

Başlarda Freud ile birlikte çalışan ancak sonra görüşleri ayrılan Carl Justav Jung bilinçaltı kavramını kökensel olarak ele alır. Jung'a göre kökensellikten gelen kolektif bilinçaltı bireysel bilinçaltılarının tabanıdır (Jung, 2001:42). Bilinçaltında var olan ve genetik köklerle aktarılan veriler bazı kitlesel davranışları da oluşturur. İnsanların bazı ortak ve genellikle temel ihtiyaçlara yönelik davranışları mitsel dönemden itibaren nesilden nesile aktarılmıştır. Bu aktarımlarla bireyin algılarını örgütleyen, bilinç içeriklerini düzenleyen yapılar olan arketipler, kolektif bilinçaltının temel taşlarıdır. Jung'a göre ise kişisel bilinçaltı; dürtüler, arzular, silik algılar ve bireyin bastırılmış deneyimlerinden oluşur. Bilinçaltını doğrudan incelemek olanaksızdır. Çünkü kendisine açılan bir kapı yoktur. Ancak kökenleri bilinçaltına dayanan bilinçli olayları inceleyebiliriz. Bilinçsiz yaşamımız kendini bilinç aracılığıyla ve bilinç koşullarında açığa çıkarır (Jung, 1992:56). Adler ise bilinçaltını bireyin iç dünyasının en önemli faktörü olarak görür. Bireyler yaşam deneyimlerini biçimlendirirken bilinçaltının rehberliğinde ilerlerler. Bilinç bilinçaltının yansımasıdır. Bilinç ve bilinçaltı zaman zaman çatışabilir. Ancak genelde bilinç ve bilinçaltı aynı sonuca farklı yollardan ulaşmaya çalışırlar (Yanbastı, 1996:72).

Bireyin tüm yaşamı boyunca algıladıklarının bilinç ve bilinçaltına aktarımı ilk olarak foveada başlar. Gözün arka kutbunda reseptörler üzerinde kan damarlarının olmadığı ve çok az sayıda hücre bulunan noktada fovea bölümü bulunur. Fovea insanlarda iyi gelişmiştir. Görme keskinliğinin en fazla olduğu nokta burasıdır. Bir cisme dikkatle bakıldığında gözler, bu cisimden gelen ışık ışınlarını fovea üzerine düşürecek şekilde hareket ederler (Obay, 2017). Çapı neredeyse yarım milimetre kadar olan fovea bölgesinde görüş keskinliği vardır ve tüm görüntüleri fovea hareketleriyle zihne aktarır. Bu aktarım tüm görüntüleri ve ayrıntıları içerir. Kısacası fovea kayıt alanıdır. Hiç bir seçme ve eleme yapmadan kayıt ederek zihne aktardığı görüntüler zihinde bilişsel yetilerle karşılanır ve yorumlanarak gereksiz olanlar, ilgi alanı dışında olanlar ya da duygusal olarak reddedilenler elenir. Seçilenler üst bilinç alanına eklenirler ancak seçilmeyenler sonsuz bellek alanı olan bilinçaltında var olmaya devam edebilirler. Bilinçaltı sadece mesajları değil hissedilen tüm duygu durumlarını kaydeder. Üstelik bu duygu durumlarını ortamdaki göstergelerle ilişkilendirerek kaydeder. Örneğin kötü

bir haber alındığında ortamda çalan bir müzik varsa, o şarkıyı tekrar duyduğunda üzüntü hissedilebilir (Kadioğlu, 2014:120).

Bir kişinin ismi gibi yeni bir şey öğrenildiğinde beyinde fiziki bazı değişiklikler olur. Fakat bu değişikliklerin neler olduğu, sinaps ve nöronlarla nasıl düzenlendiklerini, bilgiyi nasıl oluşturduklarını ya da on yıllar sonra nasıl yeniden geri getirilip hatırlandıkları konusunda kesin bilgiler yoktur. Kavramayı güçleştiren şeylerden biri, çok çeşitli anıların olmasıdır. Beyin kısa süreli hafıza (bir telefon numarasını sadece numarayı çevirmeye yetecek kadar süre için akılda tutmak) ile uzun süreli hafızayı (geçen yaş gününüzde ne yaptığınızı hatırlamanız) birbirinden ayırt edebilir. Uzun süreli hafızada, tanıtıcı hafıza (isimler ve bilgiler) ve tanıtıcı olmayan hafıza (bisiklete binmek, bilinçaltı bir mesajdan etkilenmek) birbirinden çok farklıdır ve bu genel kategorilerin içinde de farklı alt sınıflar mevcuttur. Nerdeyse tüm hafıza teorileri hafıza deposunun sinapslara yani beyin hücreleri arasındaki kılcal bağlantılara dayandığını öne sürer. Aynı anda iki hücre aktifken, ikisi arasındaki bağ kuvvetlenir; aynı anda aktif değilse bağ zayıflar. Deneyim, örneğin kahvenin kokusu, tadı, rengi ve sıcaklığının hissi arasındaki bağlantıları birleştirir. Bu hislerin her biri ile ilgili olan nöronlar genel olarak aynı anda etkin hale geçtiği için, aralarındaki bağ sadece kokunun duyulmasıyla kahvenin ilişik olduğu tüm hislerin tetiklenmesine sebep olabilir. Hafıza sadece nöronlar arasındaki bağlara bakarak açıklanamaz, çünkü hafıza çoğu zaman bir şeyler arasındaki ilişkileri o şeylerin kendi detaylarından çok şifreler. Örneğin bir şarkı ezberlendiğinde tek tek notalar değil notalar arasındaki ilişki şifrelenir. Böylece şarkı başka bir tonda da söylenebilir (Eagleman, 2007). Bilinçaltı mesajların yaratacağı etki de zihni olağandışılıkla uyarak farkındalık yaratmak ve bu farkındalıkla markayı ya da ürünü ilişkilendirmek olabilir.

Bilinçaltı algısı, düşük hacim, dikkat eksikliği veya kısa süre gibi çeşitli nedenlerle bilinçli temsile ulaşmayan bir uyarı yakalamak anlamına gelir. Bununla birlikte, kişinin bilinçli iradesinin davranışını belirler (Moore, 1982).

Bilinçaltının algılama sürecindeki özellikleri aşağıdaki gibidir ;

- Doğru ya da yanlış, ahlaklı ya da ahlaksız gibi yargılamaları kullanmaz. Zira doğru yanlış algısı ya da ahlak algısı üst bilinççe öğrenilerek, deneyimlenerek ve yorumlanarak edinilen yargılardır. Bilinçaltı doğru ya da yanlış yargılarından bağımsız kayıt yapar.
- Bilinçaltı genellemeler yapabilir. Bilinçaltına korku, üzüntü, acı gibi olumsuz bir içerik ortamında kaydedilen bir kavram isim ya da durum, bilinçaltında genellenebilir ve o kavram, isim ya da durum ile ilgili mesafeli bir tavır sergilenmesi sonucunu doğurabilir.
- Bilinçaltı zihnin sınırlı kelime haznesi vardır ve ifadelerini kelimeler ile kurmaz. Bilinçaltı zihin baskın olarak imgeler ve hislerle iletişim kurar. Örneğin, bilinçli zihninizi “çok korktum ancak neden korktuğumu bilmiyorum” derken, bilinçaltı zihninizi bir canavarın sizi kovaladığı hayalini üretebilir (Carpenter, 2009).
- Bilinçaltı duyduğu ya da gördüğü kelimeyi ait olduğu içerikten bağımsız algılayabilir. Örneğin sigara sağlığa zararlıdır cümlesi duyulduğunda sigara kelimesi içerikten bağımsız algılanarak sigara içme isteği uyandırabilir.
- Bilinçaltının espriyi ya da şakayı ayırt etme yeteneği yoktur.
- Bilinçaltı tekrarlara karşı duyarlıdır. Belli iletilerin sürekli algılanması bilinçaltının uyarılma kapasitesini artırır.
- Bilinçaltında algılananlar zaman sırasına göre dizilmezler. Dolayısıyla daha yakın zamanda algılananların daha etkili ya da daha eskide algılananların daha etkisiz olduğunu söyleyemeyiz

3. BİLİNÇALTI MESAJLAR

Bilinçaltı mesajlar, bireyin bilinçli olarak algılayabileceği eşiğin altındaki her türlü iletiyi içermektedir. İnsan bilişinin, büyük ölçüde, karmaşık uyarılarla karşılaşmayı basitleştiren diyagramlar ve komut dizileri gibi ilişkiyel yapılaraya bağılı olduğı bilinmektedir (Fiske ve Taylor, 1991). Bilinçaltı mesajlar bu ilişkiyel algılamayı kullanarak zihinde yer etmeye çalışan iletilerdir. Bireylerin bilinçaltına yönelik hazırlanan kasıtlı mesajlara bilinçaltı mesajlar denir. Kuşkusuz insanlar aldıkları her mesaj veya maruz kaldıkları her iletiyi robotlar gibi davranışlarına yansıtmazlar, ancak yaşamları boyunca deneyimlerini algıladıklarıyla oluştururlar. Tercihleri, tepkileri, yargıları ve dolayısıyla davranışları bu deneyimlerle şekillenir.

Bilinçaltının bireyin üst bilincini dolayısıyla kararlarını ve davranışlarını yönlendirebileceği inancı, bireylerin davranışları üzerinde etki sahibi olmak isteyenler için müdahale alanı sunar. Çıkış noktasında belli bir amaç ve kasıt taşıyan bu mesajlar siyasi, ticari, inançsal içerikli olabilirler. Bu mesajların doğrudan üst bilince yönelik açıklıkta verilmemesinin altında illegal olmaları, şeklen toplumun ahlak yargılarına ters olmaları, belli kesimlerin tepkisini çekebilecek olmaları ya da bu yöntemle iletilmelerinin daha etkili olacağına inanılması sayılabilir. Özellikle ticari bilinçaltı mesajları üretenler bu yöntemi açıklıkla ilettikleri mesajlarını etkisini arttırmak ve amaçlarına yönelik geri dönüşümleri hızlandırmak amacıyla kullanırlar. Örneğin bir reklam metni içine saklanan bilinçaltı mesajla hedef kitleye hem açık hem de bilinçaltı etkiyle ulaşılmak istenir. Ya da siyasi çalışmalarda kullanılan bilinçaltı mesajlar, oluşturulmak istenen ve açıkça ifade edilen kanıyı güçlendirmek için kullanırlar. Bunların dışında belli alışkanlıklardan kurtulmak, eğitimde kolaylık sağlamak, kişisel gelişim yöntemlerinde faydalanılmak gibi amaçlarla da bilinçaltı mesajlarının kullanımına rastlayabiliriz. Ancak bu tür girişimler için etkinliği henüz kesin olarak ispatlanmamış ve faydalılıkları konusunda geniş kesimlerce ikna yaratmamış olduklarını söyleyebiliriz.

Özellikle psikoloji alanında yapılan çalışmalarda bilinçaltı konusuna duyulan ilginin nedeni bilinçaltında var olan algıların, üst bilincin komuta ettiğı insan davranışlarını yönlendirmesi, kararlarında, korkularında, yaşam üslubunda ya da davranış bozukluklarında belirleyici olduğuna inanılmasıdır. Bilinçaltı konusunda iletişim bilimleri bağlantılı çalışmalarda ise çıkış noktası daha çok bilinçaltının insan davranışları üzerindeki etkisinin dışarıdan ve kasıtlı çabalarla yönlendirilebileceği düşüncesidir. Her ne kadar çeşitli deneysel çalışmalarda bilinçaltına yönelik dışarıdan etkilerin insan davranışlarını etkileme düzeyi ölçülmeye çalışılsa da, deneysel sonuçlardan kesin yargılara varılması zordur. Çünkü her bir birey farklıdır ve her bireyin bilinçaltında davranışlarını etkileyebilecek sonsuz bilgi mevcuttur. Bireylerin bilinçaltında var olan bilgiler, çağrışımlarla bir kanının oluşmasına ve bunun davranışlara yansımaya imkân verir. Dolayısıyla bilinçaltına işlenen kasıtlı bir iletinin bireyin davranışlarında nasıl bir etki yaratacağını ölçmek zordur. Üstelik etkinin ne zaman ortaya çıkabileceği de belirsizdir. Deneysel çalışmalar genellikle bilinçaltı mesajlarla belli bir iletinin yaratacağı ortak etkileri ölçmeye yöneliktir. Bilinçaltı mesajlar konusunda yapılan bazı çalışmalarda bu mesajların etkili olduğu yönünde sonuç çıkarırken bir çok çalışma da bu mesajların etkili olduğuna dair net bir kanıt olmadığı yönündedir. Örneğin Greenwald, Spangenberg, Pratkanis (1991), sesli kayıtlarla bilinçaltına gönderilen mesajların etkisini ölçmeyi amaçlayan deneysel çalışmaları sonucunda bu tarz mesajların plasebo etkisine sahip olduğunu iddia etmişlerdir. Etkiyi pozitif yönde ölçen deneysel çalışmalarda ise Areni ve Kim'in (1993) bir şarap dükkanında yaptıkları araştırmayı örnek verebiliriz. Deneysel çalışmada, müşterilerin bilinçli olarak fark etmedikleri arka fonda Fransız müziğı çalarken daha çok Fransız şaraplarının, Alman müziğı çalarken Alman şaraplarının tercih edildiğı sonucuna ulaşılmıştır. Bilinçaltı mesajların bireyler üzerinde kısa ya da uzun vadede etki yaratacağına

inanan araştırmacılar, deneylerle, grup çalışmalarıyla bilinçaltı mesajların etkilerinin ölçülmeye çalışılmasında kesin sonuçlara varılamamasının bu mesajların etkilerini yok saymaya yeterli olmayacağını düşünürler ve bu mesajları zihinlere tecavüz olarak görürler. Bunların dışında sınırlı sayıda bazı çalışmalar ise, özellikle cinsel göndermeler içeren bilinçaltı iletilerin toplum yapısını değiştirmek, çocuk ergenliğine ve toplumun ahlaki değerlerine müdahale etmek gibi amaçlar içerdiğini iddia ederler. Özellikle çocuklara yönelik çizgi filmlere ve reklamlara saklanan cinsel içerikli bilinçaltı mesajların yeni yetişen neslin dejenerasyonu gibi bir kasıt taşıdığına inanırlar ancak bu tarz iddiaların somut verileri yoktur. Kesin olarak bilinen, bilinçaltı mesajların üst bilinçten gizlenmeye çalışıldıklarıdır. Bu nedenle bir kasıt taşıdıkları söylenebilir. Bu kasıt genellikle ticari alanlarda markanın ya da ürünün farkındalığını, akılda kalıcılığını ve tercih edilmesini sağlamaktır. Siyasi veya toplumsal alanlarda ise kamuoyuna belli bir algıyı yerleştirmektedir.

3.1 Bilinçaltı Mesaj Yöntemleri

Bilinçaltı mesajlarının iletim tekniklerini temelde görsel ve işitsel olmak üzere iki ayrımda ele alabiliriz;

İşitsel Bilinçaltı Mesajlar; İşitsel bilinçaltı mesajlar farklı yöntemlerle mesajlara iliştilerilebilirler. İlki normal seslerin alt fonuna gizlenen sesli ifadeler şeklindedir. İkincisi zihnin algılayabileceği ses eşiğinin altındaki sesli ifadelerdir. Üçüncü yöntem ise çok hızlandırılmış veya tersten okunmuş, zihnin ilk anda çözemediği sesli ifadelerdir (İzgören, 2006:3). Normal bir insanın üst bilinciyle bir sesi algılayabilmesi için sesin en az 20 Hertz en çok 20.000 Hertz şiddetinde olması gerekir. Bu aralıktaki sesleri kulak bioelektrik sinyale çevirir, beyne gönderir. 20 Hertzin altındaki ancak yakınındaki sesler üst bilinç tarafından algılanmasa dahi bilinçaltı tarafından algılanabilir. Üst bilincin algılamadığı ancak bilinçaltının algıladığı işitsel mesajlar bireyin davranışlarını ve seçimlerini etkileyebilir. Buradan hareketle işitsel bilinçaltı mesajlar bireyleri belli davranışlara yönlendirmede sıklıkla kullanılırlar. Örneğin alışveriş merkezlerinde ya da büyük mağazalarda hırsızlığın kötü olduğuna dair bilinçaltı işitsel mesajlar sıklıkla kullanılır.

İlk işitsel bilinçaltı mesaj örneği 1920 yılında BBC Radyoda üst bilincin algılayamayacağı frekansta radyonun faydalı bir icat olduğu yönünde verilen mesajlardır. Radyonun ilk kullanılmaya başladığı dönemde şeytan ıcaFdı olduğu yönündeki olumsuz görüşlerin bertaraf edilebilmesi için uygulandığı söylenir (URL-5, 2017).

İşitsel bilinçaltı mesajlar bir çok şikayet ve davaya da konu olmuştur. ABD’de İntihar eden bir gencin ailesi oğullarının ölmeden önce sıklıkla dinlediği müziklerde bilinçaltı mesajlar olduğu ve bu mesajlarda intiharı teşvik edici içerikler olduğu iddiasıyla mahkemeye başvurmuştur. 1985 yılında söz konusu 18 ve 20 yaşlarındaki iki öğrenci, alkol ve uyuşturucu alıp uzun süre Judas Priest isimli müzik grubunun şarkılarını dinlemişler, daha sonra da tüfekte intihar etmişlerdir. Gençlerden biri hemen ölmüş, diğerinin tüm yüzü parçalanmış ve 13 ameliyat geçirmiştir. Dava açan gencin ailesi, oğullarının intihar etmesi öncesinde sıklıkla Judas Priest’in aynı albümünü dinlediklerinden yola çıkarak böyle bir iddiada bulunmuştur. Davada, mahkeme özellikle gençlerin sıklıkla dinlediği “Heroes and saints in hell” (Kahraman kalmadı ve azizler cehennemde) ve “Better by you, better than me” (Sayende daha iyi, benden daha iyi) şarkıları üzerinde durmuştur. 1986 yılında meydana gelen başka bir olay davanın gelişimini etkilemiştir. O yıl intihar eden bir gencin ailesi, Ozzy Osbourne’un albümünü dinlemesinin çocuğun intiharında etkili olduğunu iddia eder. Çocuğun ailesi, intihar eden diğer çocukların ailesiyle bağlantı kurar ve heavy metal şarkıların içerisine gençleri olumsuz etkileyen bilinçaltı mesajlar yerleştirildiği konusunda dava açmaya karar verirler. 1985’de intihar eden gencin ailesi Judas Priest ve grubun kalanına dava açarlar. Bundan sonrası, karşılıklı iddialarla sürer. Bilinçaltı mesajlar konusunda uzmanlaşmış bilim adamları davaya tanık olarak çağrılır. Judas

Priest'in bir şarkı içerisine, "Do it" (Hadi yap/Yap şunu) şeklinde bilinçaltı bir cümle yerleştirdiği ortaya çıkar. Priset bunu inkar etse de bilinçaltı mesajın varlığı kanıtlanır. Fakat çocukların intiharında tek bir faktörün değil pek çok faktörün rol oynadığı uzmanlar tarafından öne sürülünce grup üyeleri ceza almazlar (Aybike ve Sefer, 2017). Türkiye'de de Başbakan olduğu dönemde Recep Tayyip Erdoğan'ın bir gezisinde attan düşmesinin bilinçaltı mesaj yoluyla atın ürkütülmesinden kaynaklandığı iddia edilmiştir. TBMM 22. Dönem milletvekili Atilla Başoğlu bu iddiaları dile getirdiği bir basın toplantısı düzenleyerek bu mesajlara karşı, kanun teklifi vereceğini söylemiştir.

Görsel Bilinçaltı Mesajlar: Görsel bilinçaltı mesajlar görüntülerin içine yerleştirilen, üst bilincin fark edemeyeceği karmaşıklıkta, belirsizlikte ve büyüklükte mesajlardır. Bu uyarılar algılanamayabilir çünkü başka bir görüntünün içinde gizlidirler (örneğin, bir içecek reklamındaki bazı buz küplerinde "seks" kelimesinin gizlenmesi gibi) veya ekranda kısaca süre göründükleri için fark edilmezler. Fark edilemez olması için bir görüntünün ne kadar kısa bir süre gözükmesi konusunda araştırmacıların mutabık kaldıkları süre 0.003 saniyedir (saniyenin binde üçte üçü). Çoğu insan, 0.003 saniye boyunca sunulan bir uyarı gördüklerinin farkında olmayacaktır (Zimmerman, 2014). Bu mesajlar etkili olabilmek için genellikle bireyin irkilmesine neden olan bir durumu işaret eder. Dolayısıyla üst bilinç fark etmese dahi bilinçaltı irkilten mesajı alır ve ait olduğu bütün ile ilişkilendirerek kaydeder. Bireyi en çok irkilten durumlar ölüm, korku/dehşet ve cinsellik imgeleridir. Bu imgeleri çağrıştıran kelimeler ya da resimler üst bilincin fark edemeyeceği belirginlikte, görsellere yerleştirilir. Burada amaç söz konusu imgelerin çağrıştırdığı korku, dehşet ya da müstehcenlik algısıyla markaları ilişkilendirmek değildir. Amaç, bu imgelerin bilinçaltını uyarması ve bu uyarılmışlık ile markanın akılda kalıcılığının artırılmasıdır. Bilinçaltı, bilinçaltı mesajın iliştiirildiği görsel ve işitsel ortamı birlikte algılar. Yani ana temanın içine yerleştirilen bilinçaltı mesaj ister korku, ister şaşırtma, ister uyarılma olsun bilinçaltını irkiltir. Bilinçaltı değer yargılarıyla yorumlama yapmadığından, bilinçaltı mesajın imgelediği duyguyu ana temayla ilişkilendirmeyebilir. Örneğin cinsellik içeren bir bilinçaltı mesajın iliştiirildiği bir reklam afişi markanın ahlaksızlıkla itham edilerek algılanmasına neden olmaz. Çünkü ahlak üst bilince ait yargılarla oluşur. Söz konusu marka reklamına iliştiirilen bilinçaltı mesaj sadece markanın diğer iletilerden daha dikkat çekici bir uyarıyla hatırlanmasını sağlama kastındadır. Ayrıca bilinçaltına yüksek uyarı düzeyiyle kaydedilen bilgi çok uzun zaman sonra dahi konuyla ilişkili bir tercih söz konusu olduğunda bireyin davranışını yönlendirebilme kastı taşır.

Sabit bir resim üzerinde görsel bilinçaltı mesajlarda genellikle iki tür yerleştirme kullanılır. İlki farklı açılardan bakıldığında farklı algılanan görüntülerin kullanılmasıdır. Görsel illüzyonlardan faydalanılır.

Şekil 1. Beyaz ve siyah zeminde farklı figürler

Bu teknikte, genellikle ilk bakışta tamamen ürünle açık olarak verilmek istenen mesajla uyumlu bir görüntü algılanır. Ancak farklı açılardan bakıldığında ya da zemin algısı değiştirildiğinde yeni bir anlamlı görüntü görülür. Bazen de görüntüde, ancak büyütüldüğünde

belirginleşebilen ölçekte bir bilinçaltı mesaj saklıdır. Böylelikle görüntü içine gizlenmiş yeni bir görüntü ortaya çıkar. Gizlenen görüntü genellikle sıra dışıdır, uygunsuzdur ya da korku/dehşet vericidir. Aslında görüntüdeki her ayrıntıyı algılayabilen bilinçaltı iletiyi sıradan görüntülerden farklı bir uyarıyla kaydeder.

Şekil 2. KFC Hamburger Reklamı

Bu reklam afişinde hamburgerdeki marulların arasına gizlenen (kırmızı okla gösterilen) para görüntüsü sıra dışılık yaratmaktadır. Para, resimdeki olağanının dışına çıkan bir obje olarak bilinçaltı etki yaratmak amacıyla yerleştirilmiştir.

Bireylerin bilinçaltılarını baskın olarak uyararak ve ölümü çağrıştıran imge genellikle kurukafa resmidir. Dehşet duygusuna gönderme yapabilmek için genellikle ressam Edward Munch'un ünlü çığlık tablosunda resmettiği imge kullanılır. Zaman zaman da sıradan bir kompozisyonun içindeki insanların yüzlerine korku ve dehşet ifadesine sahip bakışlar yerleştirilir. Cinselliğe gönderme yaparak bilinçaltını uyarabilmek için sex kelimesi ve çıplaklık kullanılır. Sex kelimesi, cinsel organ resimleri veya çıplak insan görüntüleri üst bilincin fark edemeyeceği biçimlerde resimlerdeki görüntülerin arasına saklanır. Böylelikle sıradan bir görselde gizlenmiş sıra dışı imgeler bilinçaltında fark edilerek kaydedilir.

Şekil 3. Skittles Şeker Ambalajı

Video görüntülerinin arasına yerleştirilen ve üst bilincin algılayamayacağı bir hızda görünüp kaybolan kareler üzerine yerleştirilen mesajlar da başka bir görsel bilinçaltı mesaj yöntemidir. Film kareleri arasına görüntü yerleştirmek olan 25. Kare yöntemi ilk olarak James Vicary tarafından kullanılmıştır. 1957 yılında, aslında pazar araştırmacısı olan James Vicary, Amerika’da bir sinema salonunda oynamakta olan Piknik filminin içerisine hızlı bir şekilde çakan bir görüntü yerleştirir. Filmler bir çok karenin hızlı akması ile video görüntü haline gelir. resimlerin ayrıklığının fark edilmeden akışı için Saniyede 24 kare akar. Vicary takitoskop denilen bir araçla bu akışa 25. Kare eklemiş ve kare içinde “Patlamış mısır ye” Coca Cola iç” mesajını yerleştirmiştir. Belli bir süre sonunda deneyin sonuçları açıklanır ve patlamış mısır satışlarının %18.1 ile %57 arasında bir artış gösterdiği söylenir. Ancak daha sonra yapılan çalışmalarda bu deneyin güvenilirliğini çürüten iddialar ortaya atılmıştır. Nitekim ilerleyen dönemlerde James Vicary de açıklanan satış artışlarının gerçeği yansıtmayabileceğini söylemiştir (Love, 2011).

Şekil 4. Vicary’nin Filmin İçine Yerleştirdiği Mesaj

Bilinçaltı mesajları her bireyde aynı etkiyi yaratmayabilir. Mesajlarda kullanılan simgenin yaptığı gönderme birey için ne kadar sıra dışı ve etkileyiciyse bireyin algısında o derece dikkat çekicidir. Örneğin İngilizce sex kelimesinin anlamını bilmeyen biri için bir görsele saklanmış “sex” bilinçaltı mesajı, bilinçaltına kaydedilirken bir çağrışım yapmayacağından belirleyicilik kazanmaz. Kültürel farklılıklar, yaş faktörü, cinsiyet faktörü ya da bireysel farklılıklar, bilinçaltının algıladığı mesajı çağrışımlarla ilişkilendirerek, etkisinin artmasını sağlar. Örneğin cinselliğin tabu olduğu toplumlarda cinsellik öğeleri içeren mesajlar daha etkili olabilir. Aynı şekilde çocuklarda cinsellik, yeni öğrenilen, merak uyandıran ve çevresinde diğer konular kadar serbestçe dile getirilmeyen konular olduğundan daha dikkat çekicidir. Cinsiyet açısından bilinçaltı mesajlarda karşı cinse ait çıplaklık kendi cinsine ait çıplaklıktan daha etkili olabilir. Kadın parfüm reklamlarında erkek çıplaklığı bilinçaltı mesaj olarak kullanılırken erkek parfüm reklamlarında ya da hedef kitlesi daha çok erkekler olan içki reklamlarında kadın çıplaklığı bilinçaltı mesaj olarak sıklıkla kullanılır. Bireysel farklılıklar da bilinçaltı mesajların etkinliğinde belirleyicidir. Kuru kafa, dehşet imgesi gibi korku öğelerine karşı duyarlılığı fazla olanlar bu imgeleri içeren bilinçaltı mesajlardan daha çok etkilenebilirler.

Ürün yerleştirmeler de kısa bir süre görünürlükleri ile bilinçaltı mesaj olarak değerlendirilebilirler. Ürün yerleştirme, eleştirel olmayan zihinler üzerinde bir etki yaratmak için bilinçli farkındalık yaratmayacak şekilde kullanıldığından bilinçaltı mesaj tanımına uymaya yakındır. Açıkça çocuklar, ürün yerleştirme konusunda dezavantajlı durumdadır, çünkü ürün yerleştirmeyi davranış manipülasyonu aracı olarak tanıyamazlar (URL-1, 2018). Bu konuda yapılan bir çalışmada, çocukların yarısına Pepsi Cola'nın bir yemek sırasında döküldüğü Evde Yalnız filminden bir bölüm, diğer yarısına ise markanın gösterilmediği aynı bölüm gösterildi. Pepsi Cola'yı gören çocukların çoğunluğu daha sonraki bir araştırma oturumunda Pepsi'yi içmek için seçerken, görüntülerde Pepsi etiketini görmeyenlerin çoğu

başka bir içeceği seçti. Araştırmayı yürüten Auty ve Lewis (2004) küçük çocukların en sevdikleri filmlerin videolarını tekrar tekrar izleme eğilimi göz önüne alındığında, bulgulara göre, küçük çocuklara yönelik filmlerde ürün yerleştirmenin kullanılmasının etik etkileri olduğu sonucunu yayınlamışlardır.

4. TÜKETİCİ SOSYALİZASYONU SÜRECİNDE ÇOCUKLUK DÖNEMİ VE ÇİZGİ FİMLER

Sosyalizasyon, bireylerin, yaşadıkları toplumun kültürel özelliklerini, değer yargılarını, toplumsal rollerini, davranış modellerini öğrenerek toplumsal yaşama uyum sağlama sürecidir. Bireyler sosyalizasyon süreçleriyle toplumun bir üyesi olma nosyonu kazanırlar ve kazanımlarını nesilden nesile aktarırlar. Bireyler tüketici olarak davranışlarını da sosyalizasyon süreci içinde kazanırlar. Tüketime yükledikleri anlamları, tüketim tercihleri ve beklentilerini ilişkilendirmeyi, kimliklerini yansıtmada tercih ettikleri tüketim nesnelere sosyalizasyon süreciyle birlikte oluştururlar. Sosyalizasyon süreci aynı zamanda bir öğrenme sürecidir ve çocukluktan başlar.

Her birey tüketici kimliğini tüketici sosyalizasyonu süreciyle şekillendirir. Çocukluktan itibaren başlayıp ömür boyunca süren tüketici nosyonunun olduğu ve geliştiği sürece tüketici sosyalizasyonu denir. Önce ailede başlayan daha sonra okulda, arkadaşlar arasında devam eden ve yaşam süresince sosyalleştığımız tüm alanlarda, bizi etkileyen tüm unsurlarla şekillenen tüketim normlarımız aslında bir öğrenme sürecinin çıktılarıdır. Özellikle çocukluk çağlarında öğrenilmiş tüketim davranışları bireyler üzerinde uzun süreler etkili olur. Dolayısıyla bugün verdiğimiz tüketim kararlarımızda geçmişte öğrendiğimiz tüketim davranışları belirleyicidir (Kadioğlu, 2014: 31).

Çocukluk döneminde tüketim algılarını şekillenen birçok model söz konusudur. Ebeveynlerin bireyin hayatındaki en belirgin, uzun süreli ve etkili sosyalleşme araçları olduğu tüketici sosyalizasyonu ile ilgili çalışmalarla ortaya konmuştur (Brown & Bakken, 2011; Moschis, 1985; Shim, Serido ve Barber, 2011). Çocuk çevresindeki bireylerin ve izlediği üretilmiş içeriklerin etkisiyle zihninde tüketim davranışlarının temel nosyonlarını oluşturur. Özellikle günümüz koşullarında çocukların gündelik hayatlarında kitle iletişim araçları karşısında geçirdikleri zaman giderek artmıştır. Bunda, iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması, farklı iletişim mecralarının gündelik hayata girmesi, şehirlerde yaşam şartlarının çocukları daha fazla evde zaman geçirmeye itmesi etkilidir. Özellikle kentlerde ortak oyun alanlarının azlığı, aynı bölgede yaşayan çocukların farklı okullarda okumasının mahalle içinde sosyalleşmeyi azaltması, bilgisayar, internet, oyun konsolları gibi araçların yaygınlaşması ve evde geçirilen serbest zamanı çocuklar için cazip hale getirmesi, ailelerin geçmişe nazaran çocuklarını sokakta olması ile ilgili daha çok güvenlik endişeleri yaşamaları çocukların okul dışı zamanlarının büyük kısmını evde geçirmeleri sonucunu doğurur. Ev içinde büyüyen çocuklar televizyon, bilgisayar, konsol oyunları, tablet, telefon ile çok fazla zaman geçirirler. Kredi kartları, taksitli alışverişler gibi borçlanma enstrümanları da bilgisayar, oyun konsolları, cep telefonları gibi ürünlerin satın alınmasını kolaylaştırmıştır.

2015 yılında Childwise şirketinin Avrupadaki 5-16 yaş arasındaki 2000 çocuk üzerinde yaptığı araştırmaya göre çocukların ekran karşısında geçirdikleri süre günde ortalama 6 saattir. Araştırmada televizyon, oyun konsolları, bilgisayar ve tablet karşısında geçirilen süre araştırılmıştır. Yine araştırma sonuçlarına göre ölçek içinde yaş yükseldikçe ekran karşısında geçirilen süre artmaktadır. Childwise bu araştırmayı rutin aralıklarla yapmaktadır ve 1993 yılında aldığı sonuçlarla karşılaştırıldığında çocukların ekran karşısında geçirdikleri süre 3 saat kadar artmıştır. (Wakefield, 2015) Bu değişimler sadece farklı yaşam pratikleri yaratmaz, aynı zamanda yeni bir kültür ortamı da yaratırlar. Çocukların haberleşme biçimleri, ödevler, yardımcı kaynaklar gibi eğitim süreçleri, sosyalleşme ortamları, eğlence ve oyun faaliyetleri

yeni medya üzerinden kurgulanmaktadır. Oyunlar, filmler, videolar gibi üretilmiş içerikler çocukların gündelik hayatlarında geniş yer tutar. Dolayısıyla çocukların tüketim nosyonlarının oluşmasında ve tüketici sosyalizasyon süreçlerinde kitle iletişim araçlarının etkisinin giderek arttığını söyleyebiliriz.

Çocuk, kitle iletişim araçlarını anlamlandırdığı andan itibaren etkilerine de maruz kalır. Tüketici sosyalizasyonu sürecinde kitle iletişim araçlarının çocuklar üzerinde, doğrudan reklamlarla satın alma isteği uyandırmak ya da üretilen içeriklerin etkisiyle belli yaşam pratiklerini özendirme şeklinde etkileri olabilir. Reklamlar, sürelerinin kısalığı, sloganları, cingılları, eğlendirici içerikleriyle çocukların özellikle ilgisini çeker. Üstelik sürekli tekrarlanır olmaları hafızalarında kalıcılığını artırır. Erken çocukluk döneminde henüz gelir, yaşam tarzı ve tüketim imkânları arasındaki rasyonelliği sağlayacak olgunluk oluşmamıştır. Çocuk beğendiği her ürüne sahip olabileceğini düşünür. Zaten özellikle çocuklara yönelik reklamlar, çocuğun beğenisini sağlayarak aileyi müşteri yapma amacı üzerine kuruludur. Söz konusu ürün çocuğun kullanacağı tarzda bir ürün olmasa dahi çocuğun aile üzerindeki etkisi kullanılmak istenir. Bankaların kumbara vermesi, birçok markanın çocuk kulüpleri örneklerinde olduğu gibi yetişkin ihtiyaçlarına hitap eden ürünlere çocukları cezbedecek uzantılar eklenerek, çocukları satın alma kararına dahil edilmesi istenir.

Kitle iletişim araçlarının tüketici sosyalizasyonunda bir diğer etkisi belli yaşam tarzlarının pazarlanması şeklindedir. Kitle iletişim araçlarıyla gösterilen yaşamların çocuklar üzerinde yarattığı özendirici etki bu yaşam tarzlarına paralel tüketim tercihlerinin arzulanır olmasını getirir. Kitle iletişim araçlarının tüketici sosyalizasyonu üzerindeki etkisi çocuğun kişilik özelliklerine, ebeveynlerin tutumlarına ve kitle iletişim içeriklerine ne kadar maruz kaldıklarına göre değişir.(Kadioğlu, 2014:83) Çocuklara yönelik hazırlanan programlar kanallarda sürekli tekrarlarla verilir. Çizgi filmler aynı bölümleri tekrar tekrar yayınlarlar. Çocuklar sevdikleri bölümleri ya da filmleri defalarca izlemekten hoşlanırlar. Bu durum çocukların izledikleri içeriklerden etkilenme düzeylerini artırır. Gfk'nin 2018 yılında Türkiye'de 5 ilde 1-17 yaş arası toplam 802 çocuğu olan 537 ebeveynle gerçekleştirilen araştırma sonuçlarına göre çocukların yaş gruplarına göre ekran karşısında geçirdikleri süre aşağıdaki gibidir (Gfk, 2018);

Tablo 1. Yaş Gruplarına Göre Ekran Karşısında Geçirilen Süre

YAŞ GRUPLARI	EKRAN KARŞISINDA GEÇİRİLEN SÜRE
1-3 yaş	1 saat 42 dakika
4-5 yaş	2 saat 18 dakika
6-9 yaş	2 saat 15 dakika
10-12 yaş	2 saat 24 dakika
13-15 yaş	2 saat 45 dakika

Yapılan birçok araştırma çocukların bebeklikten itibaren ekranla tanıştıklarını ve yaşları ilerledikçe ekran başında geçirdikleri sürenin arttığını ortaya koymaktadır. Özellikle erken çocukluk döneminde ekran karşısında çocukların en çok izledikleri içerik çizgi filmlerdir. Çizgi filmler hızlı akan görüntüleri, kolay anlaşılır konuları ve çocukların renkli hayal dünyasına yönelik hazırlanan karakterleriyle ilgi çekerler. Farklı yaş dönemlerinde farklı içerikli çizgi filmler tercih edilebilir.

Çocukluk döneminde henüz sosyal ve duygusal gelişim tamamlanmadığı için güçlü bir benmerkezi anlayışın yanında çevresindeki her şeyi canlı olarak algılama (animizm) (URL-2, 2012), birçok soyut varlığa insani özellikler yükleme (antropomorfizm), çevresindeki her şeyi

taklit etme gibi çocuğun çevrenin de yardımıyla geliştirdiği özellikleri mevcuttur. Aslında bu özellikler çocuğun sağlıklı gelişimi açısından ilk basamağı oluştururken, gelecekteki birçok yeteneğin gelişimine de temel oluştururlar. Özellikle de modelleme sürecinde çocuk başlangıç düzeyinde sayılan bu özelliklerin de etkisiyle her şeyi alıcı bir zihinle önce taklit eder, ardından gelişime bağlı olarak onunla özdeşleşir ve nihai olarak kendisine mal ederek onu benimser.

Bebeklik ve erken çocukluk döneminde hikâyeden çok teması olan kısa filmler çocukların ilgisini çeker. Hızlı değişen renkler, ritmik müzikler, sürekli tekrarlar bu yaş dönemine yönelik çizgi filmlerde sıklıkla kullanılır.

Okul öncesi erken çocukluk döneminde henüz hayal ile gerçeği ayırt edemeyen büyük oranda gördüklerinin etkisiyle bir dünya kuran çocuğun, hem benlik oluşumunda hem kişilik gelişiminde hem de kültürlenme gibi bireysel gelişim süreçlerinde çizgi filmler önemli bir yer tutar. (Oruç, Tecim ve Özyürek, 2011: 283) Bu yaş grubu çocukları da sevdiği çizgi filmleri tekrar tekrar izlemekten zevk alırlar. Aynı iletilerin sürekli tekrarlarla pekiştirilmesi öğrenmeye açık zihinlerinde önemli etki yaratır. Çizgi filmlerde kendi yaşantılarında var olan figürlerin canlandırılmasını severler. Bu yaş grubuna yönelik çizgi filmlerde anne, baba, çocuk belki dede ya da nine gibi aile fertlerinin canlandırıldığı hikâyelere sıklıkla rastlanır. Filmlerin hikâyelerinde karmaşıklık yoktur. Çıkarım gerektiren olay örgülerinden çok, net ve kolay anlaşılır olay örgülerine rastlanır. Duygu durumları hem vücut dilleriyle hem de sözel olarak ifade edilir.

Okul dönemi çocukları artık sosyal olay örgülerini daha kolay çözümleyebilir ve seyrettikleri karakterlerle duygudaşlık kurabilirler. Ayrıca kitle iletişim araçlarını rahatlıkla kullanabilen yetilerini kazanmaya başlamışlardır. Bu dönem çocukları giriş, gelişme ve sonuçları olan hikâyeleri takip edebilirler. İzledikleri içeriklerde kahraman olmasını tercih ederler. Böylelikle filmlerde izledikleri kahramanları modelleyebilirler. Yine önceki dönemlerde olduğu gibi tekrarlardan hoşlanırlar. Kendilerini özdeşleştirdikleri kahramanların maceralarını, tepkilerini defalarca seyrederek. Bu yaşa yönelik çizgi filmlerde kahramanlar sıklıkla kullanılır. Kahramanlar sıradan insanlardan farklı kurgulanır. Genellikle kendilerini farklı kılan özellikleri, belli durumlar karşısında özgün tepkileri ya da replikleri, farklı kostümleri ve sloganları vardır. Çocukların kendilerini kahramanla özdeşleştirirken ona benzemek için yapabilecekleri özellikler kahramana yüklenir. Onun cümlelerini söylemek, onun özel kıyafetlerine sahip olarak onun gibi görünmek gibi. Bu dönemde çizgi filmler aynı zamanda çocukların hayal dünyalarında da geniş yer bulurlar. Sadece filmleri seyrettikleri anda değil daha sonra da hikaye örgüsünü ya da kahramanları dünyalarına dahil ederler. Örneğin filmlerde gördükleri kahramanları oyunlarına da taşırlar. Kahramanlarının resmi bulunan ürünlere, ya da onların aksesuarlarına sahip olmak isterler. Konuşma dillerinde onların cümlelerini tekrar ederler.

Günümüzde okul dışı zamanın büyük kısmını evde geçiren çocuklar için çizgi filmlere ayıracak zaman çok daha fazladır. Çizgi filmlere erişim kanalları da artmıştır. Televizyondan, tabletlerden bilgisayarlardan, oyun konsollarından, dvdlerden çizgi film erişimi sağlayabilirler. Ayrıca ürün çeşitliliğinin çok olması kendi beğenilerine uygun temalarda çizgi filmleri tercih etme fırsatı yaratır.

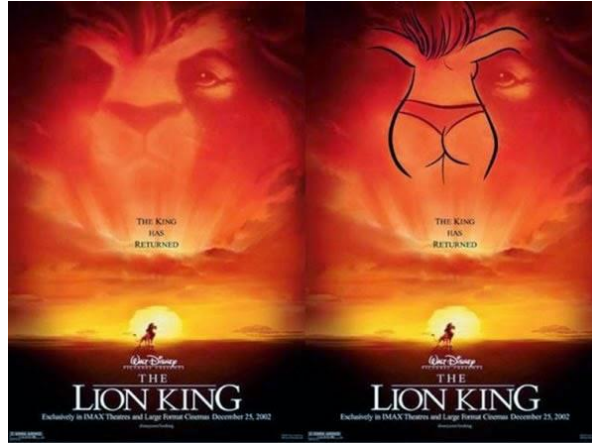
Çocuklar zihinsel gelişimlerinin gereği olarak yaşamlarının en kaydedici dönemlerini yaşarlar. İnsan ömrünün öğrenmeye en açık dönemi çocukluk dönemidir. Böyle bir dönemde sürekli tekrarlarla izledikleri çizgi filmlerin açık ya da bilinçaltı mesajları ve oluşturmak istedikleri algı yönlendirmelerinin karşılık bulmasının daha kolay olduğu söylenebilir.

5. ÇİZGİ FİLMLERDE KULLANILAN BİLİNÇALTI MESAJLAR

İletişim teknolojilerinin gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte pazarlama enstrümanları da çeşitlenmiştir. Yukarıda bahsedildiği üzere bilinçaltı tekniklerinin birçok yöntemle kullanılması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Özellikle hedef kitlesi çocuklar olan çizgi filmlerde de sıklıkla bilinçaltı mesajlara rastlanmaktadır. Çocuklara yönelik üretilen içeriklerde kullanılan bilinçaltı mesajların hemen hepsi cinsellikle ilgilidir. Ancak ileri çocukluk dönemine yönelik bilinçaltı mesajlarda zaman zaman illuminati sembolleri, korku öğeleri gibi göndermeler de kullanılır. Çocuk yaşlarda cinsellikle ilgili kavramlar yetişkinlere nazaran daha merak uyandırıcıdır. Yeni öğrenilen, ayıp olarak algılanan ve uluorta konuşulmayan bu kavramlar çocuk zihninin uyarılmasında güçlü bir etkiye sahip olabilir. Dolayısıyla cinsellikle ilgili kelimelerin, resimlerin içeriğe gizlendiği görüntüler çocukların bilinçaltında hemen kapılabilir. Aslan Kral, Mickey Mouse, The Rescurers, Simbad, Sünger Bob, Sevimli Canavarlar, Deniz Kızları, Fırıldak Ailesi gibi pek çok animasyon filmde bilinçaltı mesajlar kullanılmıştır. Aşağıda bu içeriklerden bazı örnekler verilmiştir.

Şekil 5. Lion King

Şekil 6. Tangled

Şekil 7. The Rescuers

Şekil 8. Clone High

Şekil 9. Fırıldak Ailesi

En bilinenleri Aslan Kral filmi afişine yerleştirilen arkadan çıplak kadın figürü, Mickey Mouse filmlerinde yerleştirilen cinsel organlar, birçok çizgi filmde kullanılan “sex” kelimeleri olan bilinçaltı mesajlar üst bilinçle fark edilmese dahi çocukların zihninde, sıra dışı bir etki ile daha kalıcı olarak ya da daha dikkat çekici olarak algı yaratabilir. Bilinçaltı bağlantılardan işler ve parça bütün ilişkilendirmeleriyle algılar. Böylelikle bilinçaltı çizgi film içine yerleştirilen bilinçaltı mesajların filmin bütünüyle ilişkilendirilerek algılanmasını sağlar. Dikkati uyarılan bilinçaltı, bu uyarılmayı filme mal ederek, filmin, hikayenin ya da karakterlerin daha etkili bir kavrayışla akılda kalmasını sağlayabilir. Üretilen film sayısının giderek arttığı sektörde çocukla film arasında bir bağlantı oluşturabilmek önemlidir. Bir anlamda çocuğa bir aidiyet kazandırılmak hedeflenir. Çocuk film kahramanlarıyla, onun yaşadığı maceralarla ve çevresiyle

oluşturulan hayal ortamında kendisine bir rol kazandırmak ister. Filmi üreten şirket için ise bu aidiyet bir tüketici aidiyetidir. Bir film markası altında birçok ürüne talep yaratmak isterler. Böylelikle çocuklar ve onun için para harcayan ebeveynleri sadece filmin tüketicisi olmakla kalmaz aynı zamanda bir dizi ürünün de tüketicisi olma potansiyeli taşırlar. Çizgi filmlere yerleştirilen ve çoğunluğu cinsel içerikli olan mesajların afişe edilmesiyle kamuoyunda bilinçaltı mesajları konusuna duyulan ilginin çok daha arttığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Kamuoyunda bu tür görüntülerin hedef kitlesi çocuklar olan kitle iletişim içeriklerinde kullanılması ahlaki açıdan eleştirilir. Hatta bu tarz bilinçaltı yönlendirmelerin toplumun ahlak yapısına bir tehdit olduğu düşünülür. Aslında animasyon sektöründe sıklıkla kullanılan bilinçaltı teknikleri satış artırıcı çabaların bir parçasıdır.

Animasyon sektörü özellikle son yıllarda ekonomik açıdan inanılmaz bir hızla büyümüştür ve üretilen filmler gerek gişe satışları gerek gişe dışı satışlarla büyük cirolar elde etmiştir. 2019 yılında küresel animasyon ve oyun endüstrisinin büyüklüğü 264 milyar \$'a ulaşmıştır (URL-3, 2020). En büyük animasyon film pazarları ise ABD, Kanada, Çin, Japonya, Fransa, İngiltere, Kore ve Almanya'dır. Küresel animasyon sektöründe hâkim az sayıda şirket ve yoğun bir rekabet ortamı vardır. Sektörde hâkimiyet kuran ve her yıl çok sayıda animasyon filmi vizyona sokan şirketler şunlardır: Disney, Lionsgate, Sony, Universal, 20th Century Fox, Warner Bros ve Paramount Picture. Bu şirketlerin gelirleri sadece vizyona soktukları filmlerin gişe satışlarından oluşmaz. Filmlerin kahramanlarından ve hikâyelerinden yola çıkarak hazırlanan lisanslı ürün satışlarından da önemli gelir elde ederler. Başta oyuncaklar olmak üzere hazır giyim, ayakkabı, ev tekstili, bakım ürünleri gibi pek çok alanda lisanslı ürünler piyasaya sürerler. Ayrıca restoran zincirlerinde verilen oyuncak menülerinde film karakterlerinden üretilen oyuncaklarla pazarlama faaliyetleri de yürütürler. Dolayısıyla vizyona giren bir film çocukların beğenisini kazandığında ve algılarına yer ederek kendilerini filmin parçası olarak görmeleri sağlandığında zincirleme bir satış etkisiyle karlılığı artırıcı sonuçlar yaratır. Vizyona giren ve çok sayıda izleyiciye ulaşan çizgi filmlerin bazıları diğerlerine nazaran oyuncak ve lisanslı ürün üretimine çok daha elverişlidir. Örneğin Cars (arabalar) serileri, Mickey Mouse filmleri, Batman, Spiderman filmleri gibi hikâyeden çok kahramanların öne çıktığı filmler oyuncak sektöründe kolayca talep gören ürünler üretilmesini sağlar. Bu tarz filmler hikâyenin baskın olduğu filmlere nazaran oyuncak üretimine daha yatkınlardır.

Oyuncak sektörü endüstrisi tüm dünyada 90 milyar dolarlık büyüklüğe sahiptir ve ABD'de 9 yaşına kadar çocuklar için kişi başına 482 \$ harcanmaktadır. 2016 yılında 44 milyon ABD tüketicisi çevrimiçi oyun ve oyuncak alışverişi yapmıştır (URL-3, 2016). Piyasa araştırma şirketi NPD'nin 2017 (URL-4, 2018) raporuna göre lisanslı oyuncaklar tüm oyuncak satışlarının yaklaşık %30'unu oluşturur. Çocukların satın aldıkları oyuncakların üç de biri Hollywood bağlantılı film karelerinden üretilir. Böylelikle film bağlantılı oyuncak sektörü milyar dolarlık bir endüstri haline gelmiştir. Olağan şartlarda yılda lisanslı ürün satışları yapan 7-8 film vizyona girerken 2017 yılında 25 lisanslı ürün satışı yapan film vizyona girmiştir. ABD'de lisanslı oyuncak sektörünün büyüklüğü 20 milyar \$ dır. (Bhasin ve Mosendz, 2017) İngiltere'de ise oyuncak satışları 3.2 milyar sterlinlik bir gelire sahiptir ve bunun dörtte birini film lisanslı ürünler oluşturur. (Hutchins, 2017) Film bağlantılı oyuncak sektöründe bazen tersine işleyiş gerçekleşir. Çok talep edilen oyuncaklara yönelik animasyon filmler de yapılır. Barbie, Bratz bebekleri, Little Pony, Transformers gibi çok satan oyuncakların filmlerinin çekilmesi gibi.

Sektörün ekonomik büyüklüğü ve oligopolistik yapısı yoğun rekabeti beraberinde getirir. Sadece izlerken keyifli vakit geçirtmek değil, akılda kalıcılık, kahramanlarla özdeşleşme, kendini hikâyenin bir parçası olarak görebilme gibi hedefler önem kazanır. Filmlere yerleştirilen bilinçaltı mesajlardan beklenen katkı da bu olabilir. Çocukların bilinçaltı

mesajlara karşı daha duyarlı olmaları filmlere yerleştirilen bilinçaltı mesajların etkinliği konusunda beklentileri arttırır.

6. BİLİNÇALTI MESAJLARIN KULLANILMASINA YÖNELİK HUKUKSAL ZEMİN

1964 yılında İngiltere’de 1974 yılında ABD’de olmak üzere 55 ülkede bilinçaltı mesajların verilmesi yasaklanmıştır. Ancak gerek reklamlarda gerek haber içeriklerinde kullanılan bilinçaltı mesajları sürekli takip etmenin güçlüğünden dolayı şikayet olmadığı takdirde tespit edilip yaptırım uygulanmasına rastlanılmamaktadır. Bilinçaltı mesajların günümüzde sıklıkla kullanılmasına rağmen bu mesajların varlığını denetleyecek bir yapının olmaması yasal düzenlemelerin etkinliğini azaltmaktadır.

Türkiye’de de bilinçaltı mesajların kullanımıyla ilgili yasal düzenlemeler mevcuttur. 3984 sayılı yasanın 20. Maddesi “Reklamlarda program hizmetinin diğer unsurlardan açıkça ve kolaylıkla ayırt edilebilecek ve görsel işitsel bakımdan ayrılığı fark edecek şekilde düzenlenmesini, bilinçaltı ile algılanan reklamlara izin verilmemesini” hükme bağlamıştır. Yine Radyo Televizyon Kuruluşları Reklam Yayın İlkeleri ve Usulleri ile Reklam Gelirleri Üst Kurul Paylarının Ödenmesi Hakkında Yönetmeliğin 11. Maddesine göre yayınlarda gizili reklam yapılamaz. Programlarda açıkça reklam olduğu belirtilmedikçe ürün veya hizmetler reklam amacını taşıyan şekilde sunulamaz. Çok kısa sürelerde imaj veren elektronik aygıt veya başka bir araç kullanılarak veya yapılarının ne olduğu konusu izleyenlerin fark edemeyecekleri veya bilemeyecekleri bir biçime sokarak bilinçaltıyla algılanmasını sağlayan reklamların yayınlanması yasaklanmıştır (Topsümer ve Elden, 2016:140).

7. SONUÇ

Bilinçaltı mesajların kitle iletişim araçları ile aktarılan içeriklerin içine yerleştirilmesi hem akademik hem de akademik olmayan ortamlarda uzun süredir tartışılmaktadır. Bu alandaki akademik çalışmalar çeşitli deneysel yöntemlerle bilinçaltı mesajları etkisini ölçmeye çalışmıştır. Araştırmalardan, makalede de değinildiği gibi bazıları kayda değer bir etki ölçümleyemezken, bazıları ise tercihlerde yönlendirme bulgularına rastlamıştır. Bu alanda yapılan çalışmalar hakkında ortak sayılabilecek sonuç, bilinçaltı mesajlarla karşılaşan bireylerin içinde buldukları durumların, mesajların yaratacağı etkide önemli bir faktör olduğudur. Örneğin bir içecek tercihi ile ilgili bilinçaltı mesaj susamış olan kişilerde daha çok etki yaratmaktadır. Özellikle deneysel çalışmalarda bilinçaltı mesajları etkilerinin ölçülmesinde farklı sonuçlar alınmasının nedeni Jung’un ifadesiyle bilinçaltına açılan bir kapının olmayışı ve bu alandaki alımların nasıl ve ne zaman davranışları yönlendirebileceğinin öngörülebilmesi olabilir. Her ne kadar bilinçaltı mesajların etkileri konusunda belirsizlik varsa da kesin olarak bilinen, birçok kitle iletişim içeriğine ve özellikle çizgi filmlere gizlenmiş bilinçaltı mesajların varlığıdır. Bu mesajlar tesadüfi değil kasıtlı hazırlanmış mesajlardır. Mesajların kastı, pazarlama bileşeni olarak kullanılmak istenmesidir.

Tüketici sosyalizasyonu sürecinde çocukluk süreci belli alışkanlıkların kazanılması, yargıların oluşması ve yaşam üsluplarının şekillenmesi açısından çok önemli bir dönemdir. Çocuklar yetişkinlere nazaran çok daha alıcıdır. Bilinçaltı mesajların da çocuklar üzerindeki etkisi daha fazla olduğu söylenebilir. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve erişimlerinin kolaylaşması, çocukların serbest zaman dilimlerinde kapladığı yeri de arttırmıştır. Ayrıca çocukların tüketici olarak etkinlikleri, ebeveynleri üzerindeki etkileri ve ebeveynlerin çocuklar için harcamaları da artmıştır. Böylelikle ticari işletmeler için çocukları kavramak ve farkındalıklarına yerleşmek daha da önem kazanmıştır. Çocuklara yönelik film endüstrisi tarihinin en büyük cirolarına ulaşmıştır. Üstelik bu filmlerden beklenen gelirler sadece gişe satışlarını değil, filmle ilgili üretilen bir dizi lisanslı ürünü de kapsamaktadır. Bilinçaltı mesajların gizlendiği çizgi filmler, filmlerle ilintili lisanslı ürünler için çocukları tüketici

konumuna getirme amacıyla üretilmektedir. Bu filmlere gizlenen bilinçaltı mesajlar filmlerin, çocukların farkındalıklarında yer bulma, hayal dünyalarına kahramanları yerleştirme ve böylelikle filmin tüm ürünlerinin tüketicisi olma çabalarını destekler. Bireyler daha çocukluk dönemlerinde tüketim toplumunun bir ferdi olarak hazırlanır. Tüketim algıları bu yönde şekillenir. Ancak satış arttırma çabalarının bir parçası olarak bilinçaltına gönderilen bilinçaltı mesajlar bir anlamda zihne tecavüzdür. Bu nedenle de tüm gelişmiş ülkelerde yasaklanmıştır. Böyle bir eylemin çocuklara yönelik ürünlerde kullanılması ise suçtu daha da arttırmaktadır.

Tüketici sosyalizasyonu sürecinde çocukların farkındalıklarını hem kendi hem de dünya kaynakları açısından bilinçli bir şekilde kullanabilmeleri yönünde oluşturmak gerekir. Hem kurumsal hem aile içi eğitim süreçlerinde bilinçli tüketici nosyonlarının öğretilmesi, medya okuryazarlığı eğitimleri ile karşılaştıkları içeriklerin arkasında yer alan reklam endüstrisinin bilincine vardiirilmaları önemlidir. Bunun yanı sıra gerek üniversitelerin ilgili bölümleri, gerek sivil toplum örgütleri gerekse toplum gönüllüleri desteğiyle bilinçaltı mesajların tespit edilmesi ve gerekli yasal müracaatların yapılması faydalı olabilir.

KAYNAKÇA

- ARENI, C. S., & KIM, D. 1993, The influence of background music on shopping behavior: classical versus top-forty music in a wine store. ACR North American Advances. acrwebsite.org
- AUTY, S., & LEWIS, C. 2004, Exploring children's choice: The reminder effect of product placement. *Psychology & Marketing*, 21(9), 697-713.
- AYBIKE S., DARICI S. 2014, Bilinçaltı Mesajların Reklamlarda Kullanımı: Türkiye Örneği, earsiv.arel.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/.../Serttas%2C%20A_2014.doc Erişim Tarihi 20.05.2017
- BHASIN K. MOSENDZ P. 2017, You Can't Escape The Movie Toys This Year <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-03-02> (Erişim tarihi 02.09.2019)
- BROWN, B. B., & BAKKEN, J. P. 2011, Parenting and peer relationships: Reinvigorating research on family-peer linkages in adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, 21, 153–165.
- CARPENTER, H. W. 2009, *The Genie Within Your Subconscious Mind. How It Works and How To Use It.* USA: Harry Carpenter Publishing
- ÇAĞLAK, E . 2019, Farkındalık Yaratmakta İletişimin Gücü, *Journal of Awareness* , 3 (5) , 653-660 . DOI: 10.26809/joa.2018548677
- DIXON, N. F. 1971, *Subliminal perception: The nature of a controversy.* McGraw-Hill. ISBN-10: 0070941475
- EAGLEMAN, David 2007, 10 Unsolved Mysteries Of The Brain What we know and don't know—about how we think science for curious discover magazine July 31, Çev: KAYADELEN, Ö. Beyinle İlgili Çözülme Bekleyen 10 Sır!, <https://evrimagaci.org/beyinle-ilgili-cozulmeyi-bekleyen-10-sir-1866> (Erişim Tarihi: 12.02.2020)
- FISKE, S. T., & TAYLOR, S. E. (1991). *Social cognition* (2nd ed.). McGraw-Hill series in social psychology. Retrieved from <http://0-content.ebscohost.com.library.unl.edu/ContentServer.asp?T=P&P=AN&K=abn-104-2364&S=R&D=pdh&EbscoContent=dGJyMNLe80SeqLI4y9f3OLCmr0qep7FSs6y4SbSWxWXS&ContentCustomer=dGJyMPGrEmvrbVQuePfgeyx7ov33%2Bx%2B7QA A%5Cnhttp://0search.ebscohost.com.library> (Erişim Tarihi: 17.02.2020)
- GEÇTAN E. 1998, *Psikanaliz ve Sonrası.* İstanbul: Remzi Kitabevi, ISBN: 9753424639
- Gfk Türkiye 2018, Çocukların Dijital Dünyayla İlişkisi Araştırması <https://mediacat.com/gfk-turkiye-cocuklarin-dijital-dunyayla-iliskisi-arastirmasi> (Erişim Tarihi: 14.01.2020)
- GREENWALD, A. G., SPANGENBERG, E. R., PRATKANIS, A. R., & ESKENAZI, J. 1991, Double-blind tests of bilinçaltı self-help audiotapes. *Psychological Science*, 2(2), 119-122.
- HUTCHINS R. 2017, Sambro launches Sesame Street plush toys and hand puppets www.toynews-online TOY FAIR 2017 (Erişim tarihi: 26 Aralık 2017)
- İZGÖREN, A., 2006, *Eşikaltı Büyücüleri,* Elma Yayınevi, Ankara, ISBN 9756093184
- JUNG, C. 2001, *İnsan ruhuna yöneliş.* Çev. BÜYÜKİNAL E, İstanbul: Say Yay, ISBN 9754680584

- JUNG, C. 1992, Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri, Çev. ŞİPAL K. İstanbul Cem Yayınevi, ISBN 9754064008
- KADIOĞLU, Z. 2014, Tüketim İletişimi, Pales Yayınları, İstanbul ISBN 6059023160
- LOVE, D. 2011, The Shocking drink and incredible coke history of bilinçaltı advertising, businessinsider.com?bilinçaltı-ads-2011-5 (Erişim tarihi: 26 Mayıs 2017)
- MOORE, T. E. (1982). Bilinçaltı advertising: What you see is what you get. *Journal of Marketing*, 46(2), 38–47. <https://doi.org/10.2307/3203339>Global Toy Market to Surpass \$90 Billion in 2016, <http://www.toyassociation.org>,
- MOSCHIS, G. P.; SMITH, R. B. Consumer socialization: origins, trends and directions for future research. *ACR Special Volumes*, 1985.
- ORUÇ C. TECİM E. ÖZYÜREK H. 2011, Okul Öncesi Çocukluğun Gelişiminde Rol Modellik ve Çizgi Filmler, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı 48
- YANBASTI, Gülşan. 1996, Kişilik Kuramları, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Nd:53, İzmir
- OBAY, B. Görme Fizyolojisi, <http://www.dicle.edu.tr/Contents/c1f85c00-cddf-4490-a4f4-72adb9f619bc.pdf>, (Erişim tarihi: 21.05.2017)
- SHIM, S., SERIDO, J. BARBER, B. L., A consumer way of thinking: linking consumer socialization and consumption motivation perspectives to adolescent development. *Journal of Research on Adolescence*, 2011, 21.1: 290-299.
- TOPSÜMER, F. ELDEN M. 2016, Reklamcılık kavramlar, Kararlar, Kurumlar, İletişim Yayınları, İstanbul, ISBN: 9789754706321
- VLĂDUŢESCU, Ş. 2011, Subliminal perception and subliminal communication. *Revista de psihologie a Academiei Române*, 57(4), 201-213.
- WAKEFIELD, J. 2015, Children spend six hours or more a day on screens, <http://www.bbc.com/news/technology-32067158>, (Erişim tarihi 02.05.2017)
- ZIMMERMAN, I. 2014, June 09. Bilinçaltı Ads, Unconscious Influence, and Consumption. Retrieved November 19, 2018, <https://www.psychologytoday.com/us/blog/sold/201406/bilinçaltı-ads-unconscious-influence-and-consumption> (Erişim Tarihi: 12.02.2020)
- URL-1 Essays, UK. November 2018, Effect Of Bilinçaltı Advertising: Children. Retrieved from <https://www.ukessays.com/essays/media/the-effect-of-bilinçaltı-advertising-on-children-media-essay.php?vref=1>
- URL-2 www.egitimpsikolojisi.com/islem-oncesi-donem.html, Mayıs 2012, Erişim tarihi: 14 Mayıs 2016
- URL-3 <https://www.researchandmarkets.com/reports/4900485/global-animation-vfx-and-video-games-industry>
- URL-4 <https://www.toyassociation.org/PressRoom2/News/2018-news/npd-global-and-us-toy-industry-sales-increase-1-percent-in-2017.aspx>
- URL-5 umich.edu/onebook/pages/frames/historyset.html Erişim tarihi:20 Mayıs 2017

WHAT FACTORS PREVENT INDEPENDENT DIRECTORS FROM PROTECTING INTERESTS OF SHAREHOLDERS IN CASES OF CONFLICT OF INTEREST?

Murad JAFARLI*

** Master of Laws, Vytautas Magnus University,
LITHUANIA, e-mail: mr.murad.jafarli@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5493-6846>*

Received: 17 March 2020; Accepted: 16 July 2020

ABSTRACT

One way to mitigate agency conflicts between shareholders and managers in publicly traded companies with dispersed ownership is supplementation of independent outside directors to the board, who can monitor the top executives and prevent them from malfeasances. However, in conflict of interest situations, independent board members are not always enabled to oppose senior managers, particularly CEOs, who put their personal interests above those of shareholders. In such cases, the efforts of independent directors to monitor managers will be unsuccessful, which, in turn, may result in the latter receiving unjustified personal benefits at the expense of shareholders. Active participation of independent directors in resolving situations where interests of these groups do not align ensures the mitigation of tension and the proper functioning of the company. Thus, the establishment of cases where independent outsiders cannot fulfill their basic duties of shielding shareholders appears to be rather a significant issue.

Keywords: *Independent directors, CEO, Shareholders, Conflict of interest.*

---

1. INTRODUCTION

The majority of modern publicly held companies are characterized by the separation of ownership and control. As a rule, shareholders of large listed companies, who are dispersed, frequently face difficulties in coordination and collective actions, consequently, they possess little or no direct control over top management decisions. If one considers corporate governance from the point of view of agency theory (Kraakman et al, 2016), it becomes clear that such a separation can lead to the formation of a rather large gap between the principals (shareholders) and agents (managers) of the company. In such circumstances, the importance of the board of directors increases significantly, since control over the activities of managers and protection of the interests of shareholders rests on the shoulders of board members.

However, what parameters determine an effective board of directors? The issue of the composition of the board of directors for many years has been and remains one of the most pressing in corporate law. In the whole corporate system, strong boards of directors are considered as a pivotal mechanism for mitigating the shareholder-management agency problem, which can protect the interests of company shareholders. Currently, the boards of companies, in particular, those that are publicly traded and large, come into the limelight of the corporate governance debates. Contemporary corporate governance standards define the independence of directors as one of the main indicators of the effectiveness of the board of directors. In this context, independent outside directors are deemed to be a solution to potential conflicts between shareholders and management in listed companies. Nowadays, the presence of independent directors on the board of public companies is generally accepted and widely used practice in the majority of jurisdictions, especially in those with the dispersed ownership structure.¹

Nevertheless, the mere presence of independent directors on the board of directors is not a panacea, since it does not guarantee the elimination of management-shareholder conflicts and the enhancement of corporate governance in all cases. In general, many factors affect the performance of the obligations of the independent directors. Independent outsiders face plenty of obstacles in the course of the execution of their obligations. Sometimes independent directors are not aware of the majority of scrupulous conflicts of interest that they are engaged in. The board is a specific place where the egos of different groups constantly clash and there is a struggle for authority and influence. It is hard to understand, in this clutter, how and where the outsiders may acquire reliable information to eliminate information asymmetry and act in the best interest of shareholders.

Such complications raise the question: Do independent directors act as advocates for shareholder-minded management in cases of conflict of interest? It is obvious that the lack of balance in relations with insiders and managers, partially or completely limited access to information, incentive issues as well as dependence on senior management, to various degrees, impede them from improving corporate governance and creating shareholder value.

Scientific problem of this study is that independent outside directors included in the boards of publicly held companies face various factors preventing them from protecting the best interests of shareholders through monitoring and advising senior management.

Aim of the research is to identify all obstacles that prevent independent directors from protecting the interests of shareholders in conflict-of-interest cases.

Object of the work is conflict of interest situations between shareholders and top management of publicly held companies.

The research method of the study is doctrinal and desk-based research based on a review and synthesis of published literature. The methodological framework of this research is

a comprehensive analysis of the results of fundamental and applied research in the field of corporate governance, the composition of the board of directors and the role of independent directors in it. The present research is based on both general research methods, such as comparative and qualitative, and special methods of scientific research, including abstract-logical, analysis and synthesis, as well as logical and analytical generalizations. All sources used are publicly available.

2. CEO DISMISSAL AND APPOINTMENT

Monitoring of the performance of the top executives by the board of directors manifests itself in the two significant decisions: deposition of inefficient managers and hiring of new management that will run the company in a shareholder-oriented manner. Shareholders can reasonably expect timely and adequate intervention of the board in inappropriate management decisions only if the directors sitting on the board are truly independent.

2.1. Factors complicating the dismissal of CEOs

As Bebchuk and Fried (2004) emphasize, an effective corporate governance model suggests that in the event of poor company performance, the board of directors will replace the CEO with a more competent person. Dismissal of the CEO is one of the most important and most responsible decisions made by the board since it greatly affects the vector of development of the firm. However, its implementation is fraught with a number of hurdles for the boards. In particular, entrenched CEOs often have enough power and influence over the board to maintain their position even if the company's performance is rather poor.²

The composition of the board considered an important parameter of the sensitivity of CEO turnover to the company performance. Weisbach (1988) suggests that the bigger the fraction of independent directors on the board of directors, the greater the possibility that a poorly performing CEO will be fired. Moreover, Masulis and Guo (2015) find that nominating committee independence leads to the greater sensitivity of forced CEO turnover to performance. The dismissal of the CEO in most cases is determined by the activities of independent outsiders, as other board members often turn a blind eye to the CEO's low level of efficacy. As a rule, inside directors rarely dare to oppose CEOs by reason of a career dependence on senior management. Grey directors who have existing or potential business connections with the company also prefer not to be involved in confrontations and spoil their relationship with the CEO, who determines the main directions of the company's business activities. In addition, CEO change often creates risk of dismissal for non-independent directors. For instance, in the year of CEO replacement, on average, 2.6 dependent directors leave their posts while 2.46 new dependent directors are hired.³

Besides, the optimal board structure is also determined by the total number of directors serving on the board. This factor is especially acute when making strategically significant decisions, such as the dismissal of the CEO. An overly large board of directors may also be seen as one of the barriers to the removal of inefficient CEOs. Excessively large boards are characterized by the complexity of organization and unity, as well as free-rider problem, which contribute to CEO entrenchment.

The position and entrenchment of CEOs are highly dependent on the length of their tenure. A long tenure in the position gives CEOs the opportunity to strengthen their bargaining power and gain more favorable conditions from the board. According to Graham et al. (2019), long tenure also increases the likelihood of CEOs becoming chairpersons, allowing them to increase their influence on board members. In particular, entrenched CEOs, over time, seek to reduce monitoring, which leads to them maintaining their positions even if the company's performance deteriorates. For example, the recent study (Dikolli et al. 2014) emphasizes that

CEOs' turnover sensitivity to the company performance considerably weakens over their tenure. Accordingly, CEOs with unreasonably long tenures avoid dismissal due to a weak monitoring system, and not past successes at the head of the company. If the CEO manages to reduce the board independence, then weak monitoring is expected during the entire period in which this CEO is in office. This conclusion is consistent with Graham et al. (2017), that the structure of the boards remains constant, which determines the tendency of the board of directors to dismiss the CEO.

In general, in the initial periods of his stay in the company, a new CEO often faces intensive monitoring due to the uncertainty about his abilities. During such a period when CEOs have not yet entrenched and have not weakened monitoring, they are at risk of dismissal. Jenter and Lewellen (2015) illustrate that the likelihood of a forced turnover for CEOs is highest in the first two years of office. In subsequent years, as the uncertainty regarding the CEO's abilities is eliminated, the board becomes more lenient and its independence, as well as the degree of monitoring, gradually diminishes. Thus, with the increase in the tenure of the CEO, the probability of his dismissal decreases. In addition, it is necessary for the board of directors to learn information about the director's abilities as quickly as possible. Otherwise, the likelihood of holding the post by an ineffective CEO increases, which also does not align with the interests of the company and shareholders.

2.2. Replacement of the dismissed CEO

As a rule, the dismissal of an incompetent CEO is only the first step towards improving corporate governance. It is quite complicated and costly to find a worthy replacement for the dismissed CEO. The appointment of a new CEO cannot be random; the board should fill the vacancy based not only on the personal characteristics of the candidates but also on the principal peculiarities of the firm and its business line and investment strategy. A considerable role in the search and hiring of a new CEO are played by the conditions of the external labor market. As Hermalin (2005) notes, if the external labor market ensures sufficient access to potential management replacements, boards of directors will be more responsive to the weak company performance and more active in CEO dismissal.

When searching for a new CEO, the board may prefer an outsider invitation in lieu of insider promotion. Murphy and Zájbojník (2007) show that the percentage of outside hires has been growing since the second half of the last century and in the early 2000s, and approximately a third of all CEOs hired were outsiders. The authors also find that boards of directors give preference to outsiders with prior CEO experience. This trend reflects the desire to hire highly qualified CEOs with a good reputation and experience in managing the company. In general, less-experienced CEOs are more likely to be fired than those with extensive managerial experience.⁴ Furthermore, after the dismissal of an inefficient CEO, the boards prefer to choose candidates who will run the company in a shareholder-oriented manner. If company insiders are considered as supporters and successors of the dismissed CEO, their appointment will have no amelioration effect for the firm. Consequently, the appointment of an insider to the post of CEO is most reasonable to expect with the voluntary CEO resignation, and not with a forced turnover.

However, the above does not mean that in all cases of CEO dismissal external hire is more beneficial than insider promotion. Talented insiders of large companies have sufficient firm-specific knowledge to make key management decisions. In addition, these insiders, holding outside directorships, may not only reduce leadership change costs but also increase CEO turnover sensitivity to firm performance.⁵ The presence of healthy inside competition, in addition to facilitating the dismissal of the poor performing CEO, gives the board the

opportunity to use internal resources if there is a need for company-specific knowledge rather than general managerial experience.

3. EXECUTIVE COMPENSATION

The issue of shareholder protection by the board of directors also appears in determining compensation of top management. Compensation packages of C-suite executives, in particular in large listed companies, increases from year to year⁶, which raises questions about the shareholders' interests shielding. Murphy and Zájbojník (2007) suggest that high executive pay results from increasing demand for general managerial skills, which prompts the boards of directors to hire outsider-CEOs.

In general, executive compensation may be interpreted as a significant parameter for improving managerial incentives. However, not in all cases, excessively large CEO compensations are indicators of productive management. Entrenched CEOs, through their influence on the board, can achieve the establishment of unreasonably favorable conditions and extract rents at the expense of shareholders. Conventional wisdom holds that independent directors-dominated boards can achieve more frequent use of equity-based compensation, which contributes to the CEO's long-term interest in the development of the company.⁷ However, managers themselves prefer compensation in the form of cash, since cash payments are characterized by a much lower risk level. In comparison to shareholders, who can reduce their company-specific risk by diversifying their portfolios, managers invest their non-diversifiable and non-tradable human capital in the company. Accordingly, the level of the firm-specific risk for managers can differ significantly from those of shareholders.

In negotiations on hiring a new CEO, it is difficult for the board of directors to decide on the amount of compensation that should be offered to the opposite party. CEOs' compensation bargaining power may greatly depend on their external labor market reputation. In other words, a successful management background is a trump card for CEOs during the negotiations on executive payment system. Prior career success, nonetheless, is not a guarantee of successful management.

Board's activity in monitoring the new CEO may affect compensation payments. Intensive monitoring of top executives decisions reflects a rather strict management dismissal policy of the company, which makes the proposal of the board of directors less attractive for candidates. In these cases of severe dismissal standards, the board is expected to propose high compensation packages to convince the desired candidate to hold the post of CEO. However, excessive lavish compensation, in particular severance payments, may ultimately undermine CEOs' incentive to operate properly ex-ante. Thereby, intensely monitoring independent boards are not catalysts for management effectiveness because CEOs know that in case of poor results and subsequent dismissal, they will still be paid large payments under the contract. Moreover, less competent CEOs who are not confident in their own abilities to successfully run the company and generate wealth, seek to receive the highest possible compensation packages due to the high degree of risk of losing their positions.

The determination of compensation may also be influenced by certain psychological or social factors. Directors understand that the candidate will soon occupy one of the leading positions in the company and may influence the compensation and term of office of these directors therefore, it is necessary to build respectful relationships with him. Relatively little time to search for a new CEO, as well as the aim to attract the desired candidate, encourages the board to conduct soft negotiations and agree to the terms of the opposite side.

As it is known, currently, many jurisdictions either recommend or require public companies to create a compensation committee, consisting mainly or entirely of independent

directors.⁸ Independent directors of this committee are expected to favor equity-based compensation, i.e. more performance-sensitive payment system, to align management incentives with those of shareholders. Despite the fact that this compensation system seems a fairly effective way to interest the CEO in the shareholder value increasing, it may also increase the likelihood of excessive risk-taking or self-dealing transactions, including empire building. In other words, CEOs can promote and initiate extremely risky projects to increase their non-diversified human capital, which depends solely on the company's shares. The level of independence of the members of this committee has a significant impact on executive pay. As Main et al. (1995) note, the executive compensation rate increases when a director working on the compensation committee joins the board after the CEO takes the helm. As Sun and Cahan (2009) suggest, the formal independence of members is not a key parameter of compensation committee efficacy, and there are considerable quality differences among these independent compensation committees. Indeed, like the board of directors itself, the compensation committee may operate under the considerable influence of the CEO. In spite of the fact that at present CEOs are prohibited from sitting on the compensation committee, they are able to intervene in the activities of formally independent committee members in a variety of ways, such as combining the positions of the chairman and CEO. To prevent CEOs rent extraction, it is necessary to form committees with a proper level of quality and freedom from the influence of CEOs.

4. M&A TRANSACTIONS

M&A transactions are one of the most important and responsible investment decisions, which allow companies not only to grow and downsize quickly but also to alter the principal business direction and areas. Complexity, huge amounts of data and severe time constraints make these transactions extremely difficult for successful implementation. In addition, M&A transactions can be another source of conflicts between shareholders and top management. If CEOs initiate or promote these projects guided by their personal goals and ambitions, then there can be no question of any increase in shareholder value. Hence, the active and independent board participation in mergers and acquisitions seems quite significant, given that these investment decisions have a substantial impact on shareholder welfare.

4.1. Conflict-of-interest cases when the company is the acquiring side

Basically, mergers and acquisitions rarely end up with abnormal shareholder return and, moreover, sometimes they can lead to serious destruction of shareholder value. For example, according to Moeller et al. (2005), in the period from 1998 to 2001, the loss of acquiring-company shareholders amounted to \$397 billion, which equals to \$2.31 per dollar spent on the acquisition. Failed mergers and acquisitions may result from various factors. The level of knowledge and experience of an acquiring firm CEO affects the choice of the right target. In most cases, CEOs do not make M&A decisions often, consequently, they lack the necessary skills and experience (Bao and Edmans, 2011). Shareholder value-destroying transactions may also be a consequence of excessive management confidence. Excessive and unreasonable belief in personal skills and capabilities of the company, as well as ignoring advice, can be determinant factors of CEO overconfidence. Malmendier and Tate (2008) posit that firms with overconfident CEOs are more likely to overpay, to be involved in value-destroying acquisitions, and to initiate acquisitions when they have ample internal resources. Overconfidence should not be confused with empire-building, which is another possible reason of unsuccessful and value-destroying M&A decisions. The activities of an overconfident CEO aimed at making a profit and are characterized by an incorrect and erroneous assessment of the personal abilities to generate returns. In the case of empire-building, CEOs pursue purely personal aims and ambitions, marginalizing the interests of shareholders.

4.2. Conflict-of-interest cases when the company is the target of acquisition

Protecting the interests of shareholders is also required in cases where the company is the target of acquisition. CEOs pursuing their personal benefits may agree to acquisitions or mergers that do not facilitate shareholder well-being. The management of the acquired company has two main sources of personal rent extraction. First, payments from the company itself, for instance, lump-sums cash payments or increases in pre-established golden parachutes. Hartzell et al. (2004) report that CEOs receive special cash payments from the board of directors in 27% of merger transactions, while in 12% of cases the board increases the value of the CEOs' golden parachute after the merger is approved. The authors calculated that after these decisions, on average, CEOs received additional income equal to \$4.42 and \$3.25 million, respectively. However, such payments appear reasonable, given that the board can thus express gratitude to the upper executive who contributed to the successful completion of the deal. In other words, it is more preferable for the board not to enter into a confrontation with the CEO and for successful completion of the shareholder-oriented transaction to include additional generous payments to the director, who will be displaced soon. Moreover, due to the fact that the directors do not incur personal losses from such decisions, the board of directors has no significant incentive to reject these sweetener payments.

The second source of personal benefits for directors in M&A operations is the opposite side of the deal i.e. the acquiring company. A fairly common practice is when the acquiring company pays special compensation to the target firm's top management team (Sorkin, 2002). The logic of this is rather simple: by paying such compensation, the buyer not only speeds up the decision-making process but also contributes to the completion of the transaction on more advantageous conditions. Such a situation inevitably creates a threat of shareholder value destruction. A CEO will be seriously tempted if the opposing party offers generous payments for approving the operation, which, eventually, damages shareholders. In the end, such a CEO can, through his influence on the board, contribute to the implementation of the transaction, receive his payment and leave the company. Besides, even if a change of ownership promises to be extremely beneficial to shareholders, an entrenched CEO can simply resist lucrative M&A proposals until he receives personal benefits. From a management point of view, mergers and acquisitions are not mutually beneficial transactions that influence the wealth of management and shareholders in different ways. The completion of a potentially successful M&A transaction gives shareholders an opportunity to receive financial benefits, while for top management this is a risk of losing their permanent job. For this reason, top managers can have a strong incentive to use all means and obtain as much personal profit as possible. For example, a well-known M&A lawyer in an interview with the New York Times said: "I have had a number of situations where we've gone to management looking to do a deal and been stopped at the door until a compensation arrangement was signed, sealed and delivered." Another merger lawyer described the situation as follows: "Publicly, we have to call these things retention bonuses. Privately, sometimes it's the only way we would have got the deal done. It's a kickback. And sometimes it's my job to negotiate the kickback..."⁹ Thus, completion of such M&A transaction may depend on whether the CEO receives private benefits, rather than the ultimate shareholder value increase.

Board members have fiduciary duties to examine all M&A transactions proposed by senior management and other firms to ensure that the interests of shareholders are taken into account and protected. Prior studies show that independent directors' presence on the board significantly improves shareholder wealth in mergers and acquisitions. Byrd and Hickman (1992), for instance, examine the independent directors' influence on announcement-date abnormal returns and find that bidding companies with a majority of independent outsiders receive less-negative returns to shareholders than other firms. Nevertheless, the results of the

study also illustrate that this trend ceases when independent directors hold more than 60% of the board seats. Chadam (2018) finds that board independence has a positive effect on the increase in bidders' cumulative abnormal returns over the deal announcement period. Cotter et al. (1997) provide evidence that the target company's shareholders enjoy higher gains over the tender offer period when the target's board of directors is independent of management.

Given that independent directors take their positions to improve corporate governance, it is reasonable to expect them to facilitate successful M&A operations, in particular, if these directors have the necessary amount of knowledge and experience in this field. Specifically, the presence of directors with investment bank background increases the likelihood of higher announcement-date abnormal returns, since these directors contribute to better selection and evaluation of targets, reduce the dependence on external M&A advisers and the cost of advisory services.¹⁰ Prior M&A experience, among other things, allows independent directors not only to monitor through identifying potentially value-destroying decisions and proposals but also to advise managers. The benefits of such advising may be tremendous: the expertise and knowledge of directors can significantly help management in choosing a potential target, review and evaluation of M&A proposals or during negotiations of the deal terms. In other words, directors' experience in mergers and acquisitions makes them an extremely valuable source of experience for companies. McDonald et al. (2008) provide evidence that outsiders' prior involvement in acquisition transactions have a positive effect on the acquisition performance of the company. Moreover, the authors emphasize that experienced outsiders bring the greatest benefits in cases when the upper management does not have a strong influence on the board. It is noteworthy that participation in acquisitions considerably increases the likelihood of these directors gaining new board positions (Harford and Schonlau, 2013), showing the value of such experiences in the labor market.

As it is known, the specialized functions of directors are manifested through their inclusion in the relevant board committees. However, at present M&A committees are rarely included on the boards of directors.¹¹ Moreover, unlike audit, nomination, and compensation committees¹², the creation of the committee consisting mostly or entirely of independent outsiders neither recommended nor required in most jurisdictions.

5. CONCLUSION

On the basis of the results of this research, it can be concluded that independent directors face a number of hurdles in the course of the execution of their core responsibilities. The present research focuses on three major situations involving agency conflicts between shareholders and managers: the dismissal and appointment of the CEO, the establishment of executive compensation, and M&A transactions. In all if these situations, independent directors have to struggle with the intention of CEOs to entrench their position, gain and maintain control over the company and board of directors in particular, and extract as much as possible personal benefits at the expense of shareholders. The modern arrangement of public companies without concentrated ownership often contributes to strengthening the position of CEOs. If the CEO manages to establish control over the flow of information provided to the board, the presence of independent directors will not be of real benefit to shareholders. Shareholders face a real risk of being deprived of the opportunity to receive the necessary support and protection from board members. Thus, the expectation of mitigation of agency conflicts between shareholders and managers by independent directors needs to be underpinned by corporate governance reforms.

REFERENCES

- BAO, J., and EDMANS A., 2011, Do Investment Banks Matter for M&A Returns?, *The Review of Financial Studies*, 24 (7), 2286-2315.
- BEBCHUK, L.A. and FRIED J.M., 2004, Pay without Performance: The Unfulfilled Promise of Executive Compensation [online], <http://www.law.harvard.edu/faculty/bebchuk/pdfs/performance-part1.pdf> (Date Accessed: 16 December 2019).
- BYRD, J.W., and HICKMAN K.A., 1992, Do Outside Directors Monitor Managers? Evidence from Tender Offer Bids, *Journal of Financial Economics*, 32 (2), 195-221.
- CHADAM, A.A., 2018, Does the Structure of the Board of Directors Improve M&A Performance, *International Journal of Synergy and Research*, 7, 15-31.
- COTTER, J.F., SHIVDASANI A., and ZENNER M., 1997, Do Independent Directors Enhance Target Shareholder Wealth during Tender Offers?, *Journal of Financial Economics*, 43 (2), 195-218.
- DIKOLLI, S., MAYEW W.J., and NANDA D., 2014, CEO Tenure and the Performance-Turnover Relation, *Review of Accounting Studies*, 19 (1), 281-327.
- DSOUZA, D., 2019, Top 10 Highest Paid Executives for 2018, [online], <https://www.investopedia.com/highest-paid-ceos-2019-4687532> (Date Accessed: 17 December 2019).
- GRAHAM, J.R., KIM H., and LEARY M.T., 2017, CEO Power and Board Dynamics, Working Paper, Duke University, Cornell University, and Washington University.
- GRAHAM, J.R., KIM H., and LEARY M.T., 2019, CEO-Board Dynamics, [online], https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2938120 (Date Accessed: 5 December 2019).
- HARFORD, J., and SCHONLAU R.J., 2013, Does the Director Labor Market Offer Ex Post Settling-Up for CEOs? The Case of Acquisitions, *Journal of Financial Economics*, 110 (3), 18-36.
- HARTZELL, J., OFEK E., and YERMACK D., 2004, What's In It for Me? CEOs Whose Firms Are Acquired, *Review of Financial Studies*, 17 (1), 37-61.
- HERMALIN, B.E., 2005, Trends in Corporate Governance, *The Journal of Finance*, 60 (5), 2351-2384.
- HUANG, Q., JIANG F., LIE E., and YANG K., 2014, The Role of Investment Banker Directors in M&A, *Journal of Financial Economics*, 112 (3), 269-286.
- JENTER, D., and LEWELLEN K., 2015 CEO Preferences and Acquisitions, *Journal of Finance*, 70 (6), 2813-2852.
- KRAAKMAN, R., et al., 2016, *The Anatomy of Corporate Law. A comparative and Functional Approach: Third Edition*, Oxford University Press, Oxford.
- MAIN, B., O'REILLY C.A., and WADE J., 1995, The CEO, the Board of Directors, and Executive Compensation: Economic and Psychological Perspectives, *Industrial and Corporate Change*, 4 (2), 293-332.
- MALMENDIER, U., and TATE G., 1990, Who Makes Acquisitions? CEO Overconfidence and the Market's Reaction, *Journal of Financial Economics*, 89 (1), 20-43.

- MASULIS, R.W., and GUO L., 2015, Board Structure and Monitoring: New Evidence from CEO Turnovers, *The Review of Financial Studies*, 28 (10), 2770-2811.
- MCDONALD, M.L., WESTPHAL J.D., and GRAEBNER M.E., 2008, What Do They Know? The Effects of Outside Director Acquisition Experience on Firm Acquisition Performance, *Strategic Management Journal*, 29 (11), 1155-1177.
- MOBBS, S., 2013, CEOs Under Fire. The Effects of Competition from Inside Directors on Forced CEO Turnover and CEO Compensation, *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 48 (3), 669-698.
- MOELLER, S.B., SCHLINGEMANN F.P, and STULZ R.M., 2005, Wealth Destruction on a Massive Scale? A Study of Acquiring-Firm Returns in the Recent Merger Wave, *The Journal of Finance*, 60 (2), 757-782.
- MURPHY, K.J., and ZÁBOJNÍK J., 2007, Managerial Capital and the Market for CEO, [online], https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=984376 (Date Accessed: 18 December 2019).
- OECD, 2019, OECD Corporate Governance Factbook 2019, [online], <http://www.oecd.org/corporate/Corporate-Governance-Factbook.pdf> (Date Accessed: 21 December 2019).
- SORKIN, A.R., 2002, Executive Pay: A Special Report; Those Sweet Trips to the Merger Mall, *New York Times*, [online], <https://www.nytimes.com/2002/04/07/business/executive-pay-a-special-report-those-sweet-trips-to-the-merger-mall.html> (Date Accessed: 11 December 2019).
- SPENCER STUART. 2019, 2018 United States Spencer Stuart Board Index, [online], https://www.spencerstuart.com/-/media/2019/july/ssbi_2018_new.pdf (Date Accessed: 7 December 2019).
- STEIN, G., and PLAZA S., 2011, The Role of Independent Directors in CEO Supervision and Turnover, [online], https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1782707 (Date Accessed: 6 December 2019).
- SUN, J., and CAHAN S., 2009, The Effect of Compensation Committee Quality on the Association between CEO Cash Compensation and Accounting Performance, *Corporate Governance: An International Review*, 17 (2), 193–207.
- TAYLOR, L. A., 2010, Why Are CEOs Rarely Fired? Evidence from Structural Estimation, *Journal of Finance*, 65 (6), 2051-2087.
- WEISBACH, M., 1988, Outside Directors and CEO Turnover, *Journal of Financial Economics*, 20 (1), 431-460.

NOTES

-
- ¹ OECD, "OECD Corporate Governance Factbook 2019, [online], <http://www.oecd.org/corporate/Corporate-Governance-Factbook.pdf> (Date Accessed: 21 December 2019), pages 116-117.
- ² Lucian A. Taylor, 2010, Why Are CEOs Rarely Fired? Evidence from structural estimation, *Journal of Finance*, 65 (6), page 2052.
- ³ John R. Graham, Hyunseob Kim, and Mark T. Leary, 2019, CEO-Board Dynamics, [online], https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2938120 (Date Accessed: 5 December 2019).
- ⁴ Shane Dikolli, William J. Mayew, and Dhananjay Nanda, 2014, CEO Tenure and the Performance-Turnover Relation, *Review of Accounting Studies*, 19 (1), page 294.
- ⁵ Shawn Mobbs, 2013, CEOs Under Fire. The Effects of Competition from Inside Directors on Forced CEO Turnover and CEO Compensation, *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 48 (3), page 694.
- ⁶ Deborah Dsouza, 2019, Top 10 Highest Paid Executives for 2018, [online], <https://www.investopedia.com/highest-paid-ceos-2019-4687532> (Date Accessed: 17 December, 2019).
- ⁷ Guido Stein and Salvador Plaza, 2011, The Role of Independent Directors in CEO Supervision and Turnover, [online], https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1782707 (Date Accessed: 6 December 2019).
- ⁸ OECD, "OECD Corporate Governance Factbook 2019, [online], <http://www.oecd.org/corporate/Corporate-Governance-Factbook.pdf> (Date Accessed: 21 December 2019), page 121.
- ⁹ Andrew R. Sorkin, 2002, Executive Pay: A Special Report; Those Sweet Trips to the Merger Mall, *New York Times* [online], <https://www.nytimes.com/2002/04/07/business/executive-pay-a-special-report-those-sweet-trips-to-the-merger-mall.html> (Date Accessed: 11 December 2019).
- ¹⁰ Qianqian Huang, Feng Jiang, Erik Lie, and Ke Yang, 2014, The Role of Investment Banker Directors in M&A, *Journal of Financial Economics*, 112 (3), page 284.
- ¹¹ Spencer Stuart, 2019, 2018 United States Spencer Stuart Board Index [online], https://www.spencerstuart.com/-/media/2019/july/ssbi_2018_new.pdf (Date Accessed: 7 December 2019), page 25.
- ¹² OECD, 2019, OECD Corporate Governance Factbook 2019, [online], <http://www.oecd.org/corporate/Corporate-Governance-Factbook.pdf> (Date Accessed: 21 December 2019), pages 116-117, 150-151.

THE IMPACT OF HEALTH VALUE ON FOOD CHOICE IN RESTAURANT CUSTOMERS: A COMPARISON IN TERMS OF BODY-MASS INDEX (BMI)*

A. Celil ÇAKICI ** & Erşan YILDIZ ***

** Prof. Dr., Mersin University, Tourism Faculty,
TURKEY, e-mail: celilcakici@mersin.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9192-1969>

*** Lect. PhD., Erciyes University,
TURKEY, e-mail: eyildiz@erciyes.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9761-3185>

Received: 27 May 2020; Accepted: 30 July 2020

ABSTRACT

The best method to maintain a healthy life is healthy food choice. As for the healthy food choice itself, it is related to placing value on health. The aim of the study is to determine the impact of health value on healthy food choice in restaurant customers. The data were gathered through a questionnaire, which was developed based on the literature review. The questionnaire was conducted on 01.05-31.07.2018 on restaurant customers between the ages of 20-69, who lived in Kayseri, and dined out at least once a year. Quota sampling was employed in the implementation of the survey on the basis of towns and age groups. A total of 1286 surveys were analysed via factor, regression and variance analysis, as well as single sample t-test. Health value had a positive impact on healthy food choice among the underweight participants (β : 0,339), the participants with normal weight (β : 0,143), the overweight participants (β :-0,684), and the participants with the 1st degree of obesity (β : 0,152) while it had a negative impact on healthy food choice among the participants with the 2nd degree of obesity (β : 0,162). As for the participants with the 3rd degree of obesity, health value was found out to have no impact on healthy food choice.

Keywords: Health Value, Healthy Food Choice, Kayseri.

* This study was produced from the PhD thesis titled "The Relationship Between Food-Related Personality Traits, Healthy Food Choice, Health Value and Taste Behavior: A Study on the Customers of Restaurants in Kayseri".

1. INTRODUCTION

Being healthy has always been a popular and significant issue for humanity. Hence, consuming healthy food at restaurants has become a significant factor for both consumers and catering businesses (Choi and Zhao, 2010). Considering the increase in obesity and food consumption outside homes (Bowman and Vinyard, 2004), restaurants have been making a great effort to encourage people to consume healthy food (Glanz et al., 2007; Jun et al., 2016). Unfortunately, not many people care about what they consume until after they notice that not all food is beneficial for their health (Choi and Zhao, 2010). However, it is also a fact that some customers have more positive attitudes towards restaurants that offer healthy menus even if they cannot choose them (Jun et al., 2016). While choosing healthy food, consumers are more worried about the calories or fat content in the food rather than other food items or ingredients in it (Chen et al., 2006; Jun et al., 2016).

Another concept that would support healthy food choice is health value. The concept of health value refers to the value that individuals place on their health, and the follow-up behaviours regarding their health (Smith and Wallston, 1992).

Health value channels people's behaviours such as healthy food choice (Jun et al., 2014). Determining how much importance individuals place on their health and the worries they have considering their health shape their behaviours constitutes the underlying element in measuring health value. Based on this, measuring health value is associated 1st and foremost with food consumption and other areas (sports, etc.), and hence, examined concordantly.

In a community, there are plenty of elements that provide the emergence of health consciousness and an increase in healthy eating. The increase in air, water and noise pollution along with climate change and the destruction of the ozone layer have led to many health problems (Ture and Ganesh, 2012). The increase in the rates of obesity, cancer and cardiovascular diseases has in turn raised social concerns in terms of healthy eating (Tudoran et al., 2009).

Health value has developed into a significant factor in food purchases, and consumers have become more aware of the issues such as nourishment, health and the quality of food (Chen, 2009). In line with these developments, topics like health value and health consciousness have been increasingly taken into consideration by the society, the media, the government, researchers, etc., and they have started to take necessary steps regarding them.

Jun et al. (2014) researched the impact of health value on healthy food choice at restaurants based on the roles of the attitudes towards the healthiness and the taste of healthy food. They examined restaurant customers' intentions of healthy menu choices (i.e. low-calorie or low-fat food items) employing the Value-Attitude-Behaviour model (VAB). They concluded that taste related attitudes towards healthy menu items have a more significant impact on behavioural intentions such as opting for positive phrases for these menu items, recommending and promoting them.

Health value is positively correlated with health related attitudes, and hence it has a positive impact on attitudes towards healthy products (Tudoran et al., 2009). It is discovered that whereas consumer interests towards health is significantly correlated with positive attitudes towards fruit, vegetables and fish (Zandstra et al., 2001), they manifested negative attitudes towards high-fat food (Zandstra et al., 2001; Tudoran et al., 2009). Cornell (2006) emphasised that these days some tourists have minded out whether they could have health benefits from their travel experiences (Kim and Eves, 2012). The literature review indicates that health value might have an impact on healthy food choice.

Additionally, value placed on health and healthy food choice might both be correlated with physical characteristics like height and weight. The BMI values can even be a good method of measurement. A BMI value below 18.5 kg/m² indicates that the individual is underweight. A BMI value of 18.5 to 24.9 kg/m² is considered normal weight while a BMI of 25.0 to 29.9 kg/m² is considered overweight, and a BMI of 30.0 to 34.9 kg/m² is considered to be the 1st degree of obesity. A BMI of 35.0 to 39.9 kg/m² refers to the 2nd degree of obesity while a BMI above 40.0 kg/m² indicates the 3rd degree of obesity (NHLBI, 2000). It can be predicted that health value might influence healthy food choice while the impact can differ in accordance with the BMI values of individuals. Hence, it is determined to test the following hypothesis.

H₁: Health value of restaurant customers with different BMI values influences healthy food choice in different levels.

2. THEORETICAL BACKGROUND AND THE LITERATURE REVIEW

Health value has been initially referred to as the measurement defining the stage that people would like to achieve in life. Health value in consumers tests the correlations among common attitudes towards functional food, attitudes specific to fish products that are rich in functional fibres, and the intention to purchase the product. More importantly, it evaluates the impact of hygiene on these structures and establishes connections (Tudoran et al., 2009). In the literature review, other concepts similar to health value such as “health care” (Fabrega and Roberts, 1972), “health consciousness” (Michaelidou and Hanssan, 2008), and “interest in health” (Olsen, 2003) stand out (Jun et al., 2014).

It is obvious that values that differ in accordance with individuals and societies have taken many forms throughout history, one of which is health value. The concept of health value¹ can be defined as the degree that indicates individuals’ health (Tudoran et al., 2009).

Jun et al. (2014) measured whether health value had an impact on taste attitude and intention with the Value-Attitude-Behaviour (VAB) model. The result confirmed the usage of the VAB model and was consistent with the previous studies (Westcombe and Wardle, 1997; Reime et al., 2000; Tudoran et al., 2009). Tudoran et al. (2009) discovered that individuals’ attitudes towards functional food act as a mediator between health value (worries about and importance of health) and specific attitudes towards a real functional food.

Lau et al. (1986) developed a 4-item health value scale while Tudoran et al. (2009) improved Lau et al. (1986)’s scale into a 5-item health value scale. Moreover, Wallston et al. (1976), Wallston et al. (1978), and Norman (1995) developed Health Locus of Control Scale (HLC) in order to use it with a measure of individuals’ health value. Norman (1995) found out a significant correlation between behaviour-specific efficacy beliefs and the performance of health behaviours for individuals with a high health value. Meanwhile, Kristiansen (1985) and Kristiansen (1986) determined that for an individual to adapt to health behaviour, another reason or motivation (a peaceful world, an exciting life, happiness, etc.) could be more effective than the value he/she placed on health. In the study carried out to verify the validity of the Health and Taste Attitude Scales (HTAS) among different nationalities, Roininen et al. (2001) demonstrated that all health scales and two of the taste subscales were useful to define consumer attitudes in and among countries.

Kim and Eves (2012) developed a 26-item scale in order to determine the factors that affected local food and beverage consumption. Local food consumption was found out to consist of five basic motivational dimensions, which were labelled as cultural experience, interpersonal relationships, excitement, sensory appeal and health concern. Furthermore, Kim et al., (2009) labelled the motivating factors that affected local food and beverage consumption as exciting experience, escape from routine, *health concern*, learning knowledge, authentic

experience, togetherness, prestige, sensory appeal, and physical environment. Sun (2008) confirmed the correlation between *health concern* and healthy eating, both of which constitute food choice motivations. Sparks et al. (2003) discovered that one of the basic motivations of food consumption on holidays was consuming healthy food in a touristic destination (Kim et al., 2009). Formerly, Steptoe et al. (1995) revealed that the most obvious motivation concerning food choice consisted between food choice motivations about health and natural products ($r=0.59$). Contento et al. (1988) concluded that adolescence food choice motivations entailed hedonistic, social/environmental, personal, peer-supported, and *parent-supported health tendencies* (Roininen et al. 1999). In the study carried out in PAN-EU countries, Lappalainen et al. (1998) revealed several consumer tendencies such as (1) quality/ freshness, (2) price, (3) taste, (4) *trying to consume healthy food*, and (5) whatever my parents wanted me to consume (Roininen et al. 2001).

Health issues of restaurant customers caused by food consumption have brought about the issue of healthy food choice. Healthy eating refers to consuming food that is low in bad fats, sodium, bad cholesterol and sugar, but high in fibres, fresh fruit and vegetables (Deshpande et al., 2009).

Health value is reflected on an individual's behaviour as food choice. Food choice, in turn, is determined through many interrelated factors. The four main elements that govern healthy food consumption are personal health, environment, ethics, and spiritual factors (Chen et al., 2006). Demographic and socio-economic variables along with social, cultural and cognitive factors can also be included in these elements. Additionally, hunger and satiation factors, personal taste preferences, as well as the sensory and other physical characteristics of the food constitute an important part in food choice (Tepper et al., 1997).

Ronteltap et al. (2012) specified health as an important motivation in food choice. As for Barta (2008), healthy food was considered a significant motivation along with relaxation, experience and ambiance (Choi and Zhao, 2010). Chen et al. (2006) maintained that the most important element of healthy eating was low fat levels.

Lee (2009) and Nothwehr et al. (2010) asserted that women and seniors preferred healthy food at restaurants and that they preferred restaurants which provided healthy food. While Yüksel and Yücelik (2002) found out that tourists looking for healthy food preferred restaurants that offered healthy and nutritious food, Hallab et al. (2003) concluded that tourists with high health consciousness cared more about the healthy life style characteristics of destinations, as well as “the restaurants that emphasised light meals”, and “the restaurants that concentrate on healthy cooking methods with vegetables” (Chang, 2017).

Rappoport et al. (1993), Steptoe et al. (1995), Buttriss (1997), Turrell (1997), Wardle et al. (2004), and Hwang and Cranage (2010) pointed out that women cared more about healthy eating than men, and that they were more enlightened about the issues such as diet and health (Kearney et al., 1998). Furthermore, Pollard et al. (1998) revealed that women were more successful than men in maintaining healthy eating habits. Additionally, Nothwehr et al. (2010) confirmed that women were more interested in healthy choices than men.

In their study, Lappalainen, et al. (1998) discovered that most of the participants from the EU did not need to change their diets since they considered their diets as healthy, and that price could play a distinctive role in food choice. In their study concerning healthy food consumption in 15 EU member states, Kearney and McElhone (1999) identified the factors of time and taste as the most frequently stated obstacles to healthy eating. Furthermore, Croll et al. (2001) discovered that adolescents believed in the importance of having knowledge about healthy eating; however, lack of time, limited supplies of healthy food at school, and a common concern about healthy eating recommendations constituted the aforementioned obstacles.

In their study concerning healthy eating, Keane and Willetts (1996) identified healthy diet as comprising of certain food and nutrition such as fresh fruit and vegetables while Lake et al. (2007) referred to concepts like “a balanced diet” or “appropriate food”. Meanwhile, Marshall et al. (1994) found out that Scottish people considered fruit and vegetables beneficial to health.

Kozup et al. (2003), Cranage et al. (2004), Burton and Creyer (2004), Burton et al. (2006), Tangari and Burton, (2008), Burton et al. (2009), and Jones (2010) confirmed the correlation between having knowledge about health and health behaviour considering food choice at restaurants (Jones, 2010). Kearney et al. (2001) demonstrated the consistent relationship between healthy eating attitudes and behaviours. In the meantime, Bogue et al. (2005) identified key variables that explained the change in dietary behaviours as attitudes towards healthy eating habits, perceived impacts of diet on health, and knowledge about nutrition. Hwang and Lorenzen (2008) explained that the more nutritional knowledge an individual was offered, the more beneficial that knowledge became and the more credible the source became. In the study that was carried out to determine tourists’ healthy eating habits and the impact of travel on eating habits, Chang (2017) asserted that healthy eating attitudes were multidimensional, and that tourists with healthy eating consciousness should not be considered as a homogenous group.

Additionally, Ronteltap et al. (2012) revealed that healthy food was not understandable and transparent for everyone; similarly, it was not interpreted in the same way. Krahn et al. (2011) stated that all of the participants considered healthy eating significant. Moreover, Jun et al. (2014) found out that customers’ behaviours during healthy menu choices were affected by intentional (behavioural intention) and reactive (behavioural weakness) decision making processes. Incidentally, Chen et al. (2006) specified the essential element in choosing healthy food as low-fat levels. Additionally, Choi and Zhao (2010) determined that the factors that affected consumers while choosing a restaurant differed in accordance with consumers’ health problems, annual income, eating out budget, and weight anxiety.

Auchincloss et al. (2014) discovered that the food served at full service restaurant chains had high levels of calories, saturated fats and sodium. Besides, Sun (2008) confirmed the correlation between health anxiety and healthy eating attitudes. In the study carried out to determine children’s healthy eating habits, Seaman et al. (1997) found out that most children thought about what they consumed to a certain extent, but girls had more anxiety about it than boys. Fila and Smith (2006) defined the important barriers to healthy eating as the availability and taste of fast food. Furthermore, Glanz et al. (2007) revealed that profit margins were important barriers to offering healthy food choices at restaurants.

3. THE METHOD OF THE STUDY

The study was descriptive, and the data were collected with a questionnaire based on the literature review. The questionnaire contained two scales as well as demographic questions. Participants’ health value was measured via the 5-item scale developed based on the previous study of Jun et al. (2014). As for determining healthy food choice of the participants, Kim et al. (2013)’s 5-item scale was employed. Response categories of all items were subjected to 5 point Likert type (from 1=I definitely disagree to 5= I definitely agree).

The population of the study consisted of restaurant customers between the ages of 20-69 while the sampling framework was comprised of individuals between the ages of 20-69, who lived in Kocasinan, Melikgazi and Talas districts of Kayseri, and dined out at least once a year. Quota sampling was employed in the implementation of the questionnaire taking towns and age groups into consideration.

As the scales did not have any parameters that represented the whole population in Turkey, the intended sample size was measured based on the decision that the standard deviation (SD) of the 5-point Likert scale should be 1, and the population mean should deviate approximately $e: 0.10$ at a 5 % significance level. Since the population of the ages between 20 and 69 in the three districts of Kayseri is more than 10.000, the formula of infinite population sample size ($n = \sigma^2 * Z^2 \alpha / H^2$)² was employed to calculate the mean. The analysis yielded a sample size of 384 for each district. Moreover, taking into consideration the possibility of deviation, it was aimed to implement at least 420 questionnaires in each district. Implementation process of the questionnaire was carried out from 01.05.2018 to 31.07.2018 electronically and through interviewers. At the end of this process, a total of 1342 questionnaires were compiled. Following multiple outliers analysis, 56 of the observations were removed from the data set. Hence, a total of 1286 questionnaires were analyzed. Along with descriptive analysis, factor and regression analysis were employed in the analysis of the data. In factor analysis, a factor loading of at least 0.400 and more was approved to establish the factors that explained each item. In order to determine the number of factors, it was agreed to factor in eigenvalues that are higher than 1 (Kalaycı, 2014), and employ Varimax rotation. Communality values were determined to be at least 0.500 and more.

3.1. Reliability

It was discovered that all of the items in the healthy food choice scale had item-total correlations of + 0.250 and more, and hence, no items were deleted from the scale. The item-total correlations of the 5-item healthy food choice scale ranged between 0.704 and 0.833, and the squared multiple correlations values varied between 0.525 and 0.714. The coefficient of internal consistency of the healthy food choice scale was measured to be 0.914.

As for the health value scale, the items “I am not interested in the positive or negative results of what I consume on my health” and “Being healthy is not an important issue for me” were deleted from the scale since squared multiple correlations of these items were measured to be 0.161 and 0.260 respectively. Item-total correlations of the remaining three items ranged between 0.567 and 0.677, and squared multiple correlations values varied between 0.326 and 0.449. The coefficient of internal consistency of the health value scale was found out to be 0.781. Since the Cronbach Alpha coefficients of two scales were greater than 0,700, the data gathered via two scales might be accepted that they had the acceptable and good reliability respectively (Sekaran and Bougie, 2013).

3.2. Validity

To measure the construct validity of the scales, exploratory factor analysis was carried out. Healthy food choice scale explained 74.711 % of the total variance in a single dimension (KMO: %87.7; Bartlett’s test of sphericity: $\chi^2: 4482.932$; s.d.:10; $p < 0.0001$). The 3-item health value scale explained 69.831 % of the total variance in a single dimension (KMO: %68.8; Bartlett’s test of sphericity: $\chi^2: 1126.654$; s.d.:3; $p < 0.0001$).

Subsequently, confirmatory factor analysis was applied on the health value and healthy food choice scales. The total 1286 surveys were randomly divided into two groups. The first one consisted of 628 surveys while there were 658 surveys in the second group. On both groups, confirmatory factor analysis was conducted separately to provide evidences for validity.

The data in the first group was derived from 628 questionnaires. Standardized values ranged between 0.69 and 0.90, and all t-values (between 17.37 and 28.72) were higher than the theoretical value of 1.96 at the significance level of $\alpha: 0.05$. Furthermore, t-values of error terms (the lowest being 7.98) were found out to be higher than the critical value of 1.96. As for the data derived from 658 surveys in the second group, standardized values varied between 0.61

and 0.87. The lowest t-value was determined to be 15.54, and all the other t-values were found to be higher than the theoretical value of 1.96 at the significance level of $\alpha: 0.05$. t-values of error terms (the lowest being 7.29) were found to be higher than the critical value of 1.96 (Aksu et al., 2017).

Following the analysis of goodness-of-fit carried out on the first and second groups, it was discovered that the values of " $\chi^2/s.d.$ " of both groups were less than 5. RMSEA values were approximately 0.07 while SRMR values were less than 0.03. Other goodness-of-fit analysis indicated that both groups had attained acceptable fit (Aksu et al., 2017).

For both groups, the values of average variance extracted (AVE) were higher than 0.50 and clustered close to each other. Similarly, the coefficients of composite reliability were close. In the first group, the correlation coefficient between the health value scale and healthy food choice scale was 0.180, and had significance at a level of $p < 0.001$. Correlation coefficient in the second group was calculated to be 0.144, and had significance at a level of $p < 0.001$. The correlation coefficients calculated for both groups were low, but indicated a significant correlation.

For discriminant validity, the AVE value is required to be higher than correlation coefficients, and the results of the analysis of the both scales indicate that discriminant validity is achieved for both groups (Group 1: AVE values: 0.56-0.69, $r: 0.180$, $r^2: 0.0324$; Group 2: AVE values: 0.56-0.68, $r: 0.144$, $r^2: 0.0207$).

Table 1. Results of Confirmatory Factor Analysis

	1 st Group; n: 628			2 nd Group; n: 658		
	Standardized value	Error margins	t-value	Standard values	Error margins	t-value
HEALTH VALUE	AVE:0.56; CR:0.79			AVE:0.56; CR:0.79		
1. Being health is indispensable for me.	0.69	0.52	17.37	0.61	0.63	15.54
2. I constantly think about my physical condition.	0.82	0.33	20.65	0.83	0.31	21.14
3. Healthy food interests me.	0.72	0.48	18.18	0.78	0.40	19.79
HEALTHY FOOD CHOICE The restaurants I frequent;	AVE:0.69; CR:0.92			AVE:0.68; CR:0.91		
1. have high nutritious food.	0.75	0.44	21.58	0.74	0.46	21.48
2. offer light and healthy food choices.	0.84	0.29	25.67	0.86	0.26	27.06
3. use fresh and organic ingredients.	0.90	0.18	28.72	0.87	0.24	27.72
4. employ healthy cooking methods (steaming, grilling, baking, boiling, etc.)	0.87	0.24	27.16	0.86	0.26	26.88
5. offer food that helps me control my weight or lose weight.	0.79	0.37	33.45	0.77	0.40	22.95
1st Group (n:628) Goodness-of-Fit	χ^2 :72.52; d.f.:19; χ^2 /d.f: 3.82 < 5; RMSEA: 0.067; CFI: 0.99; GFI: 0.97; AGFI: 0.95; IFI: 0.99; RFI: 0.97; NFI: 0.98; NNFI: 0.98; RMR: 0.036; SRMR: 0.025; Model CAIC < Saturated CAIC: 199.04 < 267.93					
2nd Group (n:658) Goodness-of-Fit	χ^2 :80.46; d.f.:19; χ^2 /d.f: 4.23 < 5; RMSEA: 0.07; CFI: 0.98; GFI: 0.97; AGFI: 0.94; IFI: 0.98; RFI: 0.97; NFI: 0.98; NNFI: 0.97; RMR: 0.043; SRMR: 0.029; Model CAIC < Saturated CAIC: 207.77 < 269.61					

4. FINDINGS AND DISCUSSION

Of 1286 participants, 51.7 % were male. 69.3 % of the participants were married. 26 % of the participants were university graduates while 10.4 % had master's degree and 14.9 % had PhD. The average monthly income of the participants was 3.390 TL.

Following confirmatory factor analysis, a model test was conducted in order to determine whether health value of the participants in both groups had any impact on healthy food choice (Table 2), which revealed that health value had an impact on healthy food choice despite the low rate of explanation. The lowest practically significant rate, 4 % (Ferguson, 2009), was slightly approached in the first group.

Table 2. Model Test Results Concerning the Impact of Health Value on Healthy Food Choice

Group	N	Correlation	Coefficient (β)	t-value	p value	R ²	Results
1	628	SD → SYS	0.20	4.22	0.046	0.038	Supported
2	658	SD → SYS	0.16	3.44	0.045	0.024	Supported
HV: Health Value; HFC: Healthy Food Choice							

Another variable that might have an impact on individuals' food choice is Body-Mass Index (BMI). It is a parameter that shows whether an individual's weight is normal in relation to his /her height. It is measured by dividing the weight by the square root of height (kg/m²), and WHO's reference values are taken into consideration in evaluating the result (Acıbadem, 2019). In this context, out of 1285 participants that provided information about height and weight, 47 were underweight, and 534 were normal weight while 548 were overweight. Of the overweight participants, 144 were in the 1st degree of obesity, 9 were in the 2nd, and 3 were in the 3rd degree of obesity.

Table 3. Findings considering the height, weight and BMI of the participants

Height (cm)	F	%	Weight (kg)	F	%	BMI	F	%
Between 140-150	9	0.7	Between 40-50	69	5.4	Less than 18.5; Underweight	47	3.7
Between 151-160	173	13.5	Between 51-60	196	15.2	18.5-24.9; Normal weight	534	41.5
Between 161-170	446	34.7	Between 61-70	271	21.1	25.0-29.9; Overweight	548	42.6
Between 171-180	464	36.1	Between 71-80	331	25.7	30.0-34.9; 1 st degree of obesity	144	11.2
Between 181-190	176	13.7	Between 81-90	244	19.0	35.0-39.9; 2 nd degree of obesity	9	0.7
Between 191-200	18	1.4	Between 91-100	111	8.6	40.0+; 3 rd degree of obesity	3	0.2
Missing data	-	-	101 and more	63	4.9	Missing Data	1	0.1
Total	1286	100	Missing Data	1	0.1	Total	1286	100
			Total	1286	100			

Regression analysis was carried out on the data in order to determine whether health value of the participants had an impact on healthy food choice in accordance with their BMI values. The findings based on the few numbers of participants with the 2nd and 3rd degree of obesity (9 and 3 respectively) should be cautiously evaluated. Despite this drawback, Table 4 summarizes the analysis.

Health value had a positive impact on healthy food choice among underweight, normal weight, and overweight participants. In underweight participants in particular, a unit increase in health value provided a 0.339 unit increase in healthy food choice, which hints that underweight participant were more careful in healthy eating. On the other hand, a unit increase in health value provided only a 0.172 unit increase in overweight participants, which makes the assessment that the care for healthy food choice decreased in overweight participants viable. However, among participants with the 1st degree of obesity, health value did not have a discernable impact on healthy food choice. Nevertheless, among participants with the 2nd degree of obesity a unit increase in health value indicated a 0.684 unite decrease in healthy food choice. Thus, it is obvious that they adopted a negligent attitude towards food choice. As for the participants with the 3rd degree of obesity, health value was found out not to have an impact on healthy food choice.

Table 4. Impact of health value on healthy food choice in accordance with BMI

Dependent Variable	Coefficients	Underweight	Normal	Overweight	1 st degree of obesity	2 nd degree of obesity	3 rd degree of obesity
Healthy Food Choice	n	47	534	548	144	9	3
	The average of Healthy Food Choice*	3.4553	3.0281	2.9949	3.0625	3.4000	2.2000
	Standard deviation	1.25850	1.09498	1.16812	1.10345	1.06771	1.05830
	Standardized β	0.339	0.143	0.172	0.152	-0.684	0.982
	t-value	2.417	3.823	4.070	1.832	-2.480	5.196
	p-value	0.020	0.001	p<0.001	0.069	0.042	0.121
	F value	5.841	11.043	16.562	3.355	6.152	27.000
	F(p)	0.020	0.001	p<0.001	0.069	0.042	0.121
	R ²	0.115	0.020	0.029	0.023	0.468	0.964
Independent Variable: Health value							
*Response Categories :1: I definitely disagree.....5: I definitely agree							

5. RESULTS AND DISCUSSION

Nourishment has always been the topic of many researches. Researchers have examined issues such as adequate and balanced nutrition, malnutrition, and healthy eating, along with natural and organic food, local food, healthy food choice, eating out, taste attitude, and GMOs. Compared to the past, nowadays the challenging issues contain seeds that have lost their original structures, the increase in GMOs, pesticide and chemical usage during and after farming, the disappearance of naturalness, and the increase in food-related diseases and death. These striking topics stir up quite a lot of discussion and research. Thus, this study aims to reveal the correlation between health value and healthy food choice of restaurant customers. The participants consist of 1286 individuals between the ages of 20-69, who lived in Kocasinan, Melikgazi and Talas, Kayseri, and dined out at least once a year. As health value and healthy food choice constituted the research topic, the need to inquire about the physical characteristics of the participants (height and weight) arose. The evaluation of the responses revealed that the average height of the participants varied between 171-180 and the average weight of the participants ranged from 71 to 80. These results also represent the physical characteristics of people living in Kayseri. Additionally, a comparison of height and weight was carried out to obtain more distinctive information about the physical characteristics of the participants. The number of male participants between 140 cm and 170 cm was 143 while there were 484 female participants in the same range. Moreover, male participants between 171 cm and 198 cm consisted of 522 individuals while there were 134 female participants in this range. A similar situation occurred in weight-gender comparison. Namely, the number of male participants between the kilograms of 40 to 70 was 115 while there were 420 female participants in the same range. Additionally, male participants between 71 kg and 100 and more kg consisted of 550 individuals while there were 197 female participants in the same range. These findings draw a parallelism between height and weight in terms of gender. In other words, while most of the female participants were both short and underweight while male participants present an opposite condition.

Certain questions were added to the survey to obtain, analyse and assess more data considering participants' health value and healthy food choice. To begin with, to the question "How many times a year do you eat out at a restaurant?" a surprising 33.2 % of the participants answered 21 and more. To clarify the situation, the answers to this question were crosschecked with cross tabulation of gender. The number of male participants that answered 21 and more was 189 while female participants amounted to 238. On the contrary, of all the participants that answered "once a year" 34 were male while 23 were female. These observations lead to the assessment that female participants, who were not willing to cook, worked or did not have enough time to cook, etc., preferred eating out in the evenings more than male participants.

The total 1286 surveys were randomly divided into two groups. On data derived from these groups, confirmatory factor analysis and model tests were conducted. These analyses revealed that in both groups health value had a positive impact on healthy food choice. In his study, Jun et al. (2014) discovered the positive impact of perceived health value on customer attitudes concerning healthy food choice at restaurants, confirming the findings of a previous study by Hearty et al. (2007). Thus, it is possible to state that the findings in this study are in tune with the findings in the literature review.

The impact of health value on healthy food choice was analysed in accordance with the respective BMI of the participants. Health value was discovered to have a positive impact on healthy food choice among the underweight, normal weight, and overweight participants. Out of these three groups, the underweight participants were more focused on healthy eating. Nevertheless, the increase in weight indicated a decrease in the focus on healthy food choice, and among the participants with the 1st and 3rd degree of obesity health value had no impact on

healthy food choice. As for the participants with the 2nd degree of obesity, health value negatively affected healthy food choice.

The study also specified that the underweight participants and the participants with normal weight cared about their health, and hence healthy eating. However, the underweight participants had high levels of weight anxiety, which resulted in exaggerated healthy eating. Furthermore, it was revealed that the overweight participants were aware of the excess weight and believed in healthy eating to lose weight. Nevertheless, surprisingly, among the participants with the 2nd degree of obesity health value had a negative impact on healthy food choice. As well as being surprising, this finding also contributes to the literature review, the reason being based on the characteristics of the research group. Namely, the diet of the participants contained pastry excessively, and they had insufficient health value or health consciousness. Moreover, there was a lack of restaurants that offered healthy menu choices, and the participants placed more importance on taste rather than healthy eating. However, as they were despaired of losing weight, the participants with the 2nd degree of obesity reacted negatively to the notion of health value and gave in to the concept described in the proverb, "Let's throw caution to the wind".

On the whole, offering healthy food does not merely entail offering vegetarian or diet food in the menu. It also demands a menu to consist completely of healthy, fresh, unprocessed, additive-free and natural ingredients, as well as hygienic production processes. Concordantly, authorities need to look for answers to the questions like "What is healthy food?", "How can we create healthy menus?", and "What does a healthy business entail?".

Nowadays, consumers look for healthy and tasty food. Thus, food authorities need to take action to break down the prejudices against the idea that healthy food is tasteless. In order to achieve this aim, they can create healthy and tasty menu alternatives, promote them, and carry out educational and informative efforts.

Conclusively, although this study was carried out on restaurant customers in Kayseri to determine healthy food choice and health value of Kayseri residents, the findings encompass all consumers and even the whole country. Namely, every step taken to achieve healthy food production will create a domino effect, and hence positively affect producers, farmers, shop keepers, food businesses, consumers, etc. It can also contribute to the economy of the country, decreasing food-related diseases, and the emergence of a healthy community.

However, the study has limitations such as the pastry-based dietary habits of Kayseri residents, lack of health value awareness, few numbers of restaurants that offer healthy menus, and giving more attention to taste rather than healthy eating. The study, which delved into the correlation between health value and healthy food choice, was carried out on restaurant customers between the ages of 20-69, who lived in Kocasinan, Melikgazi and Talas districts of Kayseri, and dined out at least once a year. Future studies could conduct the same study in different cities, regions or districts of the country or they could examine health consciousness as opposed to health value. Another alternative could be examining health consciousness in accordance with taste attitude.

Lack of adequate number of participants with the 2nd and 3rd degree of obesity constitutes another limitation of the study, despite the total number of 1286 participants. Therefore, this situation demands caution in terms of making comparisons. Additionally, future studies could focus on obtaining more data to provide the conditions of Central Limit Theorem and normal distribution.

REFERENCES

- Acıbadem, (2019). Vücut Kitle İndeksi Hesaplama, Retrieved 28 March, 2019, from <https://www.acibadem.com.tr/obezitemerkezi/detayli-obezite-hesaplama-vucut-kitle-indeksi-hesaplayici/>.
- AKSU, G., ESER, M.T. and GÜZELLER, C.O. (2017). Açımlayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizi. Ankara: Detay yayıncılık.
- AUCHINCLOSS, A. H., LEONBERG, B. L., GLANZ, K., BELLİTZ, S., RİCCHEZZA, A., and JERVİS, A. (2014). Nutritional value of meals at full-service restaurant chains. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 46(1), 75-81.
- BOGUE, J., COLEMAN, T., and SORENSON, D. (2005). Determinants of consumers' dietary behaviour for health-enhancing foods. *British Food Journal*, 107(1), 4-16.
- BOWMAN, S. A., and VINYARD, B. T. (2004). Fast food consumption of US adults: impact on energy and nutrient intakes and overweight status. *Journal of the American College of Nutrition*, 23(2), 163-168.
- CHANG, R. C. (2017). The influence of attitudes towards healthy eating on food consumption when travelling. *Current Issues in Tourism*, 20(4), 369-390.
- CHEN, J. S., LEGRAND, W., and SLOAN, P. (2006). Factors influencing healthy meal choice in Germany. *Turizam: znanstveno-stručni časopis*, 54(4), 315-322.
- CHEN, M. F. (2009). Attitude toward organic foods among Taiwanese as related to health consciousness, environmental attitudes, and the mediating effects of a healthy lifestyle. *British Food Journal*, 111(2), 165-178.
- CHOI, J., and ZHAO, J. (2010). Factors influencing restaurant selection in south florida: Is health issue one of the factors influencing consumers' behavior when selecting a restaurant?. *Journal of Foodservice Business Research*, 13(3), 237-251.
- CROLL, J. K., NEUMARK-SZTAİNER, D., and STORY, M. (2001). Healthy eating: what does it mean to adolescents?. *Journal of Nutrition Education*, 33(4), 193-198.
- DESHPANDE, S., BASİL, M. D., and BASİL, D. Z. (2009). Factors influencing healthy eating habits among college students: An application of the health belief model. *Health Marketing Quarterly*, 26(2), 145-164.
- FERGUSON, C. J. (2009). An Effect Size Primer: A Guide for Clinicians and Researchers. *Professional Psychology: Research and Practice*, American Psychological Association 40(5), 532-538.
- FILA, S. A., and SMITH, C. (2006). Applying the theory of planned behavior to healthy eating behaviors in urban Native American youth. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 3(1), 11.
- GLANZ, K., RESNICOW, K., SEYMOUR, J., HOY, K., STEWART, H., LYONS, M., and GOLDBERG, J. (2007). How major restaurant chains plan their menus: the role of profit, demand, and health. *American Journal of Preventive Medicine*, 32(5), 383-388.
- HEARTY, A. P., MCCARTHY, S. N., KEARNEY, J. M., and GIBNEY, M. J. (2007). Relationship between attitudes towards healthy eating and dietary behaviour, lifestyle and demographic factors in a representative sample of Irish adults. *Appetite*, 48(1), 1-11.

- HWANG, J., and LORENZEN, C. L. (2008). Effective nutrition labeling of restaurant menu and pricing of healthy menu. *Journal of Foodservice*, 19(5), 270-276.
- HWANG, J., and CRANAGE, D. (2010). Customer health perceptions of selected fast-food restaurants according to their nutritional knowledge and health consciousness. *Journal of Foodservice Business Research*, 13(2), 68-84.
- JONES, C. S. (2010). Encouraging healthy eating at restaurants: More themes uncovered through focus group research. *Services Marketing Quarterly*, 31(4), 448-465.
- JUN, J., KANG, J., and ARENDT, S. W. (2014). The effects of health value on healthful food selection intention at restaurants: Considering the role of attitudes toward taste and healthfulness of healthful foods. *International Journal of Hospitality Management*, 42, 85-91.
- JUN, J., ARENDT, S. W., and KANG, J. (2016). Understanding customers' healthful food selection at restaurants: Roles of attitude, gender, and past experience. *Journal of Foodservice Business Research*, 19(2), 197-212.
- KALAYCI, Ş. (2014). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- KEANE, A., and WILLETTS, A. (1996). *Concepts of healthy eating: an anthropological investigation in South East London*. London: Goldsmiths College, University of London.
- KEARNEY, M., KELLY, A., and GIBNEY, M. J. (1998). Attitudes toward and beliefs about nutrition and health among a nationally representative sample of Irish adults: Application of logistic regression modelling. *Journal of Nutrition Education*, 30(3), 139-148.
- KEARNEY, J. M., and MCELHONE, S. (1999). Perceived barriers in trying to eat healthier—results of a pan-EU consumer attitudinal survey. *British Journal of Nutrition*, 81(S1), S133-S137.
- KEARNEY, J. M., GIBNEY, M. J., LIVINGSTONE, B. E., ROBSON, P. J., KIELY, M., and HARRINGTON, K. (2001). Attitudes towards and beliefs about nutrition and health among a random sample of adults in the Republic of Ireland and Northern Ireland. *Public Health Nutrition*, 4(5a), 1117-1126.
- KIM, Y. G., EVES, A., and SCARLES, C. (2009). Building a model of local food consumption on trips and holidays: A grounded theory approach. *International Journal of Hospitality Management*, 28(3), 423-431.
- KIM, Y. G., and EVES, A. (2012). Construction and validation of a scale to measure tourist motivation to consume local food. *Tourism Management*, 33(6), 1458-1467.
- KIM, M. J., LEE, C. K., GON KIM, W., and KIM, J. M. (2013). Relationships between lifestyle of health and sustainability and healthy food choices for seniors. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 25(4), 558-576.
- KRAHN, V. M., LENGYEL, C. O., and HAWRANİK, P. (2011). Healthy eating perceptions of older adults living in Canadian rural and northern communities. *Journal of Nutrition in Gerontology and Geriatrics*, 30(3), 261-273.
- LAKE, A. A., HYLAND, R. M., RUGG-GUNN, A. J., WOOD, C. E., MATHERS, J. C., and ADAMSON, A. J. (2007). Healthy eating: perceptions and practice (the ASH30 study). *Appetite*, 48(2), 176-182.

- LAPPALAINEN, R., KEARNEY, J., and GIBNEY, M. (1998). A pan EU survey of consumer attitudes to food, nutrition and health: an overview. *Food Quality and Preference*, 9(6), 467-478.
- LAU, R. R., HARTMAN, K. A., and WARE, J. E. (1986). Health as a value: Methodological and theoretical considerations. *Health Psychology*, 5(1), 25.
- LEE, S. (2009). *The relationship between perceived health, health attitude, and healthy offerings for seniors at family restaurants*. Unpublished master's thesis, Virginia Polytechnic Institute and State University, Blacksburg, Virginia.
- MARSHALL, D., ANDERSON, A. S., LEAN, M., and FOSTER, A. (1994). Healthy eating: fruit and vegetables in Scotland. *British Food Journal*, 96(7), 18-24.
- NHLBI. (October 2000). *Obesity*. U.S. Department of Health and Human Services, Public Health Service, National Institutes of Health, National Heart, Lung, and Blood Institute: NIH Publication Number 00-4084.
- NORMAN, P. (1995). Health locus of control and health behaviour: An investigation into the role of health value and behaviour-specific efficacy beliefs. *Personality and Individual Differences*, 18(2), 213-218.
- NOTHWEHR, F., SNETSELAAR, L., DAWSON, J. D., HRADEK, C., and SEPULVEDA, M. (2010). Healthy option preferences of rural restaurant customers. *Health Promotion Practice*, 11(6), 828-836.
- POLLARD, T. M., STEPTOE, A. N. D. R. E. W., and WARDLE, J. A. N. E. (1998). Motives underlying healthy eating: using the Food Choice Questionnaire to explain variation in dietary intake. *Journal of Biosocial Science*, 30(2), 165-179.
- ROININEN, K., LÄHTEENMÄKI, L., and TUORILA, H. (1999). Quantification of consumer attitudes to health and hedonic characteristics of foods. *Appetite*, 33(1), 71-88.
- ROININEN, K., TUORILA, H., ZANDSTRA, E. H., DE GRAAF, C., VEKALAHTI, K., STUBENITSKY, K., and MELA, D. J. (2001). Differences in health and taste attitudes and reported behaviour among Finnish, Dutch and British consumers: a cross-national validation of the Health and Taste Attitude Scales (HTAS). *Appetite*, 37(1), 33-45.
- RONTELTAP, A., SİJTSEMA, S. J., DAGEVOS, H., and de Winter, M. A. (2012). Construal levels of healthy eating. Exploring consumers' interpretation of health in the food context. *Appetite*, 59(2), 333-340.
- SEAMAN, C., WOODS, M., and GROSSET, E. (1997). Attitudes to healthy eating among Scottish school children. *Health Education*, 97(1), 9-15.
- SEKARAN, U., and BOUGIE, R. (2013). *Research Methods for Business*. West Sussex: Wiley.
- SMITH, M. S., and WALLSTON, K. A. (1992). How to measure the value of health. *Health Education Research*, 7(1), 129-135.
- SUN, Y. H. C. (2008). Health concern, food choice motives, and attitudes toward healthy eating: the mediating role of food choice motives. *Appetite*, 51(1), 42-49.
- STEPTOE, A., POLLARD, T. M., and WARDLE, J. (1995). Development of a measure of the motives underlying the selection of food: the food choice questionnaire. *Appetite*, 25(3), 267-284.

- TEPPER, B. J., CHOİ, Y. S., and NAYGA, R. M. (1997). Understanding food choice in adult men: influence of nutrition knowledge, food beliefs and dietary restraint. *Food Quality and Preference*, 8(4), 307-317.
- TUDORAN, A., OLSEN, S. O., and DOPICO, D. C. (2009). The effect of health benefit information on consumers health value, attitudes and intentions. *Appetite*, 52(3), 568-579.
- TURE, R. S., and GANESH, M. P. (2012). Effect of health consciousness and material values on environmental belief and pro-environmental behaviours. *International Proceedings of Economics Development and Research*, 43, 41-45.
- ZANDSTRA, E. H., DE GRAAF, C., and VAN STAVEREN, W. A. (2001). Influence of health and taste attitudes on consumption of low-and high-fat foods. *Food Quality and Preference*, 12(1), 75-82.

NOTES

¹ Colloquially, "Health is not valued till sickness comes" is frequently used in our country to mean that "People understand the significance of health only after they suffer from an illness and get better" (TDK, 2018).

² σ : The Value of Standard Deviation (when the parameter value is unknown, "S", which is derived from the sample, can be used) Z: The theoretical value that corresponds to a definite significance level-for $\alpha:0.05$, Z is 1.96; H: Standard error value (it refers to the decision of how much a mean from a sample can deviate from the parameter value). ($n = 1.96^2 * 1^2 / 0.10^2 = 3.84 * 1 / 0.01 = 384$)

KORONAVİRÜS (COVID-19) SÜRECİNDE UZAKTAN EĞİTİMİN TURİZM LİSANS ÖĞRENCİLERİ TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF DISTANCE LEARNING BY TOURISM UNDERGRADUATE STUDENTS IN THE PROCESS OF CORONAVIRUS (COVID-19)

Buket BULUK* & Bekir EŞİTTİ**

* Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
TÜRKİYE, e-mail: bulukbuket@comu.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5646-6166>

** Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
TÜRKİYE, e-mail: besitti@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5240-9233>

Geliş Tarihi: 28 Mayıs 2020; Kabul Tarihi: 05 Temmuz 2020

Received: 28 May 2020; Accepted: 05 July 2020

ÖZET

Bu çalışmada Covid-19 sürecinin internet tabanlı uzaktan eğitimi zorunlu kılması sebebiyle bu eğitim yöntemi hakkında turizm öğrencilerinin görüşlerinin tespit edilmesi ve buradan hareketle internet tabanlı uzaktan eğitim sisteminin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın verileri, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Turizm Fakültesi lisans eğitimi bahar dönemi uzaktan eğitim ders süreci olan 21 Mart-24 Nisan 2020 içerisindeki süreçte toplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinin kısa sürede hayata geçirdiği uzaktan eğitim ders sistemini turizm lisans öğrencilerinin büyük çoğunluğunun (yaklaşık %86'sının) takip edebildiği görülmüştür. Özellikle erkek öğrencilerin uzaktan eğitim derslerini daha etkili buldukları ve memnuniyetlerinin daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Bununla birlikte araştırmaya katılan öğrencilerin uzaktan eğitim ders memnuniyetleri üzerinde verilen destek hizmetlerinin, öğrenme koşullarının, uzaktan eğitimde değerlendirme sisteminin, program etkililiğinin ve bu yeni sistem için öğrencilerin kişisel uygunluklarının önemli belirleyiciler olduğu görülmektedir. Çalışma kapsamında üniversitelere ve çeşitli kamu ve özel paydaşlarına birtakım önerilerde bulunulmuştur. Özellikle Yüksek Öğretim Kurumuna (YÖK), yerel internet tabanlı uzaktan eğitim sisteminin alt yapısını oluşturması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Koronavirüs, Turizm Lisans Eğitimi, Uzaktan Eğitim, Çanakkale,

ABSTRACT

In this study, since the Covid-19 process obliges internet-based distance education, it is aimed to determine the opinions of tourism students about this education method and to evaluate the internet-based distance education system. In this context, the data of the study were collected in the period of 21 March-24 April 2020, which is the undergraduate spring semester course of Çanakkale Onsekiz Mart University Tourism Faculty. According to the results of the research, it has been observed that the majority of the tourism undergraduate students (approximately 86%) of Çanakkale Onsekiz Mart University can follow the distance education course system. It is noteworthy that especially male students find distance-learning lessons more effective and have more satisfaction. In addition, it is seen that the support services, learning conditions, evaluation system in distance education, the effectiveness of the program, and the personal suitability of students to this new system are important determinants of the distance education course satisfaction of the students participating in the research. Within the scope of the study, some suggestions were made to universities and various public and private stakeholders. In particular, it is recommended to the Higher Education Institution (YÖK) to form the infrastructure of the local internet-based distance education system.

Keywords: Covid-19, Coronavirus, Tourism Undergraduate Education, Distance Education, Çanakkale.

1. GİRİŞ

Teknolojik gelişmeler sadece insanların yaşama, bilgi alma, hizmet ve mal sunma biçimlerini dönüştürmekle kalmamış, aynı zamanda eğitim alma biçimlerini de etkilemiştir. Bilgi toplumu olarak da adlandırılan bu dönemde insanlar tarafından en son gelişmeleri takip etmek için çeşitli bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılmaktadır (Arthur-Nyarko vd., 2020). Teknolojik gelişmeler dünya genelinde ulaşım olanaklarını da kolaylaştırmış ve dünyayı her yere kolayca ulaşılabilen global bir köy haline getirmiştir. Bu durum, insanlık için hem pozitif hem de negatif gelişmelere zemin hazırlamaktadır. Negatif bir gelişme olarak 2019 yılının sonlarında ortaya çıkan Koronavirüs (COVID-19) tüm dünyaya hızlı bir şekilde yayılmış ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından Pandemi ilan edilmiştir.

Hızla yayılan ve global bağlamda çeşitli krizlere sebebiyet veren Koronavirüs “COVID-19” pandemisi sebebiyle, 17 Nisan 2020 tarihi itibarıyla dünya genelindeki 191 ülkede okulların kapatıldığı ve 1.724.657.870 öğrencinin bu süreçten etkilendiği belirtilmiştir (UNESCO, 2020a). Bu süreç, diğer ülkelerle benzer şekilde Türkiye’deki Yükseköğretimi de etkilemiştir. Türkiye’deki bütün üniversitelerde eğitim-öğretim faaliyetlerinin, 23 Mart 2020 tarihinden itibaren yüz yüze derslerden çevrimiçi derslere geçiş yapılarak devam edilmesi yönünde karar alınmıştır. Böylelikle Covid-19 salgınında sosyal mesafenin yaratılması, özellikle genç nüfusun evde kalmasının sağlanması ve bulaşıcılığın önlenmesi amaçlanmıştır. Bu yönde hızlı bir şekilde uzaktan eğitim sistemine geçiş yapan üniversitelerden birisi de Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi olmuştur. Böylelikle Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Turizm Fakültesi lisans eğitimi yüz yüze eğitimde kaldığı yer olan bahar dönemi dokuzuncu ders haftası itibarıyla 23 Mart 2020’de uzaktan eğitime geçiş yapmıştır. Turizm Fakültesi bahar dönemi lisans eğitimi uzaktan eğitim yoluyla 24 Nisan 2020 tarihinde tamamlanmıştır.

Söz konusu geçiş ya da dönüşüm talimatlarıyla karşılaşan Yükseköğretim kurumlarının birçoğunun yüzleştirdiği en önemli konunun internet tabanlı yapılması gereken uzaktan eğitim sistemine ait altyapıya sahip olunmaması ya da sahip olunması durumunda dahi konuya yönelik ön-hazırlık yapılmamış olunmasıdır (Telli ve Altun, 2020). Bu çalışmada, Covid-19 Pandemisi nedeniyle hızlı bir şekilde karar alınan ve öğrencilerin öğrenme süreçlerini etkileyecek

aksaklıkların önüne geçilmesi amacıyla geçiş yapılan uzaktan eğitim sistemini turizm lisans eğitimi alan öğrencilerin nasıl değerlendirdikleri konusu incelenmektedir. Buradan hareketle, çalışma sonucunda başta YÖK olmak üzere üniversitelere ve çeşitli kamu ve özel paydaşlarına birtakım önerilerde bulunulmuştur.

2. KORONAVİRÜS (COVID-19) VE İNTERNETE DAYALI UZAKTAN EĞİTİM

“Korona” olarak adlandırılan virüs türleri, hafif nezle belirtileri ile başlayan “Orta Doğu Solunum Yolu Sendromu-(MERS)” ve “Şiddetli Akut Solunum Yolu Sendromu-(SARS)” benzeri çok daha ağır hastalıkların gelişmesine yol açan ve birçok hastalığın sebebi şeklinde literatüre geçen geniş ölçekli bir virüs türüdür (Dünya Sağlık Örgütü, 2020a). Yeni bir tür olan Koronavirüs (COVID-19), ilk kez 2019 Aralık ayının sonlarında Çin’in Wuhan kentinde ortaya çıkmıştır. Bu virüs, daha önceden insanlarda tanımlanmayan yeni bir tür olup öksürük, ateş, nefes darlığı gibi solunum yoluna ait belirtilerin geliştiği hastalar üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde 13 Ocak 2020 tarihinde tanımlanmış olan bir virüs türüdür. Virüs ilk olarak Çin’in Wuhan bölgesindeki deniz ürünlerinin yer aldığı pazarda bulunan insanlarda saptanmıştır. Sonrasında kişiden kişiye bulaşma yoluyla başta Wuhan olmak üzere Hubei eyaletinde yer alan diğer şehirlere, Çin’in diğer eyaletlerine ve bugün, bütün dünya ülkelerine yayılmış durumdadır (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2020). COVID-19 virüsünü salgın (pandemi) şeklinde ilan eden Dünya Sağlık Örgütü (2020b)’nin son verileri doğrultusunda, salgın 212 ülkede yaklaşık 5,5 milyon kişiyi enfekte etmiş ve 345 binden fazla insanın ölümüne yol açmıştır.

İlk olarak Asya Kıtası’nda çıkmasına rağmen kısa sürede Avrupa, Afrika ve Amerika Kıtalarını etkisi altına alan Koronavirüs salgını aşısının henüz bulunamaması nedeniyle kontrol altına alınabilmiş değildir. İlacının bulunamaması sebebiyle ne zaman biteceği kestirilemeyen Koronavirüs salgını, uzmanlar tarafından incelenmeye ve değerlendirilmeye devam etmektedir.

Koronavirüs salgınının insandan insana hızlı bir şekilde bulaşması, insanların fiziki temas kurmaması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum literatüre sosyal mesafe ve sosyal izolasyon kavramlarını kazandırmıştır. Bu tedbirlerle insanların fiziki temas kurmadan iletişime geçmesinin sağlanması ve salgının kontrol altına alınması amaçlanmıştır (Vallance, 2020). Uzmanlar tarafından, koronavirüs enfeksiyonuna karşı korunmak için mevcut bir aşının olmayışı ve enfeksiyona yönelik aşının hala geliştirilememiş olması sebebiyle genel kurallara dikkat edilerek enfeksiyona yönelik riski azaltmanın olanaklı olabileceği belirtilmektedir. Ellerin sık sık yıkanarak enfekte olmuş bireylerle temas etmekten uzak durmak bu önlemlerin başında gelmektedir. Bununla birlikte Dünya Sağlık Örgütü’nün önerileri ve bilim insanlarının yönlendirmeleri ile ülkeler de kendi koşulları doğrultusunda çeşitli önlemler alarak virüsün yayılmasını engelleme çalışmaları yürütmektedir (Duran, 2020). Bu çalışmalar kapsamında sosyal izolasyon, dünya genelinde birçok etkinliğin (kongreler, festivaller, kültür-sanat etkinlikleri, spor turnuvaları vb.) geçici olarak durdurulması, kısıtlanması veya iptal edilmesi ulusal ve uluslararası uçuşların iptali, kısmen veya tamamen sokağa çıkma yasağı veya karantina ilanı gibi çeşitli önlemler alınmıştır (Ivanova ve Craver, 2020). Bütün bu önlemler, salgının yayılma hızını azaltarak kontrol altına almaya ve ülkelerin sağlık sistemlerinin çökmesini engellemeye yöneliktir.

Pandemi sürecinde Covid-19 virüsünün enfekte ettiği çok sayıda insanın iyileştiği görülmektedir. Ancak özellikle kronik hastalığı olan ve/veya ileri yaştaki insanların hastalık sürecinin büyük oranda ölümle sonuçlandığı görülmektedir (Yıldız, 2020). Bununla birlikte hastalığa yönelik henüz bir tedavi yönteminin geliştirilememiş olması, enfekte ve ölüm rakamlarının gün geçtikçe yükselmesi, karantina sürecinin ne kadar süreceğinin öngörülememesi, yaşanan ve yaşanması muhtemel olan ekonomik kayıp ve krizler, kişilerin

sağlıklarını ve sevdikleri insanları kaybetme korkuları dünya genelindeki bütün insanları psikolojik anlamda oldukça zorlamaktadır. Karantina sürecinin ardından birçok insanın asabiyet, depresyon, kaygı bozukluğu, travma sonrası stres gibi psikolojik hastalıklara sahip olacakları belirtilmektedir (Dünya Ekonomik Forumu, 2020).

COVID-19 Pandemisinin psikolojik etkilerine ek olarak dünya genelindeki birçok sektör ve çalışanın, salgının yol açtığı ekonomik sorunlarla da mücadele etmeye çalıştıkları bilinmektedir. Kriz sebebiyle işinden olan, ücretsiz izin verilen ya da bu süre zarfında iş yerlerini kapatmak durumunda kalan birçok insanın, sağlığa yönelik endişelerine ek olarak maddi sıkıntılarla da boğuştuğu görülmektedir. Salgın sürecinde ve bu sürecin sonrasındaki dönemlerde de dünya genelinde ve hemen hemen bütün sektörlerde ekonomik sıkıntıların yaşanacağı öngörülmektedir. Konaklama, yeme-içme hizmetleri, imalat, emlak, otomotiv ve toptan ve perakende satış hizmetleri gibi sektörlerin Covid-19 krizinden en çok zararı göreceği belirtilirken eğitimin en az zarar göreceği öngörülen sektörler arasında yer aldığı belirtilmektedir. Diğer sektörlerle yönelik maddi zararların devlete ait eğitim kurumlarını toplumsal ekonomi ve hane halkının eğitime yönelik harcamaları yönüyle etkileyeceği öngörülmürken özel öğretim kurumlarının ise doğrudan ekonomik yapıyı bozucu etkisinin gözlemlenebileceği ifade edilmektedir. Covid-19 salgınının özel öğretim kurumlarına yönelik ekonomik etkisinin, salgının diğer sektörlerle yönelik üretim ve hizmeti engelleyici etkisinin devam edeceği sürece dayalı olarak ilerleyen dönemlerde daha net bir biçimde görülebileceği ifade edilmektedir (UNESCO, 2020b).

Bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik yaşanan hızlı gelişmelerin, Covid-19 öncesindeki dönemlerde, başta eğitim sektörü olmak üzere bütün sektörleri etkilediği belirtilmektedir. Covid-19 süreciyle beraber bu etkiye yönelik önemin tüm eğitim dünyasında çok daha net bir biçimde anlaşıldığı düşünülmektedir. Yüz yüze eğitime yönelik verilen arayla birlikte Milli Eğitim Bakanlığı tarafından daha önceki dönemlerde de kullanılmış olan Eğitim Bilişim Ağının TRT aracılığıyla televizyon ekranına taşınması, üniversiteler ve bazı özel okulların online ders altyapılarını devreye alarak derslerini dijital ortamda gerçekleştirmeye başlamaları eğitimin dijitalleşmesi sürecinin hızlandırılmasını sağlamıştır. Bir zorunluluk nedeniyle hızlanan “eğitimde dijitalleşme” hareketinin, Covid-19 Pandemisinden sonra da desteklenmesi gerektiği yönünde uzman görüşleri bulunmaktadır (Altunel, 2020).

Eğitim alanında dijitalleşme beraberinde çeşitli fırsatları da getirmektedir. Söz konusu fırsatlar Yükseköğretime sistemine olumlu katkılar sağlayabilmesinin ancak ders veren öğretim elemanlarının dijital eğitim sistemine hâkim olmalarına bağlı olduğu belirtilmektedir. Son dönemlerde gerçekleştirilen çeşitli eğitim ve yatırımlarla sınıf ve okulların teknolojiye yönelik altyapılarında, öğretim elemanlarının ise teknoloji alanındaki beceri ve bilgilerinde pozitif gelişmelerin yaşandığı dikkat çekmektedir. Söz konusu pozitif gelişmelerin eğitim-öğretime yönelik süreçlerin tümüne yayılarak ve sistemin dijital araçlar aracılığıyla desteklenerek Covid-19 nedeniyle içerisinde yer aldığımız süreçle birlikte ilerleyen süreçlerde de yükseköğretim eğitiminde kalite artışını sağlamak olanaklı olacaktır.

Bugüne kadar bireysel eğitim gereksinimleri daha çok yüz yüze eğitim ile, belirli bir kitleye yönelik eğitim gereksinimleri ise daha çok uzaktan eğitim uygulamaları ile karşılanmıştır. Yükseköğretimde de temel olarak yüz yüze eğitim ve uzaktan eğitim olmak üzere iki tür eğitim olanağı öğrencilere sunulmaktadır. Teknolojinin gelişimi ile uzaktan eğitim olanakları artmış, bireysel ve kitlesel eğitim yöntemlerinin bir tek yapıda bütünleştirilebilmesi için pek çok olanak ortaya çıkmıştır (Karataş, 2003). Covid-19 Pandemi döneminde ise bu olanaklardan yararlanmaya yönelik uygulamalar hızla yaygınlaşmıştır.

Eğitim alanında uzaktan eğitime ve uzaktan eğitim için gerekli olan dijital alt yapıya giden en etkin yolun, “sistem yaklaşımı” olduğu ifade edilmektedir. Bilim insanlarının, gelecek

dönemin eğitiminin “dijital eğitim”, dijital eğitimin gelecek döneminin ise “sistem yaklaşımı” olduğunu belirttikleri görülmektedir (Parlak, 2017). Yazılım sistemlerinin geliştirilmesi, yeteri düzeyde ve gereken donanımların sağlanması, politikalara yönelik uyumlaştırmaların gerçekleştirilmesi, dijitalleşme ve teknolojinin yaygınlığının sağlanması ve bu süreçlere ait izlenimlerin raporlarının iyi tutulması, tamamlanması gereken ilk hususlar arasında yer almaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI, MODELİ VE HİPOTEZLERİ

Bu araştırmanın amacı, Covid-19 sürecinde Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Turizm Fakültesi turizm lisans eğitimi alan öğrencilerin görüşlerine dayalı olarak uzaktan eğitimin değerlendirilmesidir. Bu amaçla uyumlu olarak araştırma kapsamında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H₁: Cinsiyet değişkeni, turizm lisans öğrencilerinin uzaktan eğitim ders memnuniyetlerini etkilemektedir.

H₂: Cinsiyet değişkeni, kullanılan programın etkililiğini etkilemektedir.

H₃: Öğrencilerin uzaktan eğitim algıları, uzaktan eğitim ders memnuniyetini etkilemektedir.

H_{3a}: Kişisel uygunluk, uzaktan eğitim ders memnuniyetini etkilemektedir.

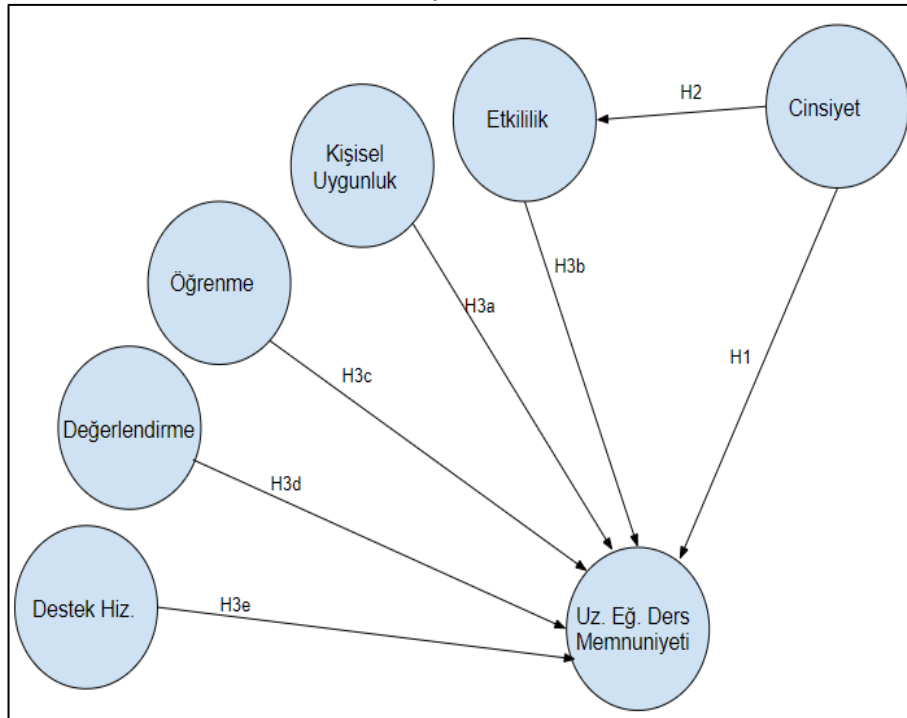
H_{3b}: Kullanılan programın etkililiği uzaktan eğitim ders memnuniyetini etkilemektedir.

H_{3c}: Öğrencilerin öğrenme algıları, uzaktan eğitim ders memnuniyetini etkilemektedir.

H_{3d}: Öğrencilerin uzaktan eğitim programını değerlendirme algıları, uzaktan eğitim ders memnuniyetini etkilemektedir.

H_{3e}: Öğrencilerin algıladıkları destek hizmetleri, uzaktan eğitim ders memnuniyetini etkilemektedir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Tanımlayıcı bir nitelik taşıyan bu araştırmayla, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Turizm Fakültesi lisans öğrencilerinin internet tabanlı uzaktan eğitime yönelik tutumları belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın evreni, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi turizm fakültesi lisans öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırma kapsamında uygun (convenience) örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Kılıç, 2013: 44). Bu örnekleme yöntemi, araştırmalarda zaman, para ve işgücü açısından var olan sınırlılıkları kolaylaştıran, ulaşılabilir ve uygulama yapılabilir birimlerin seçilmesi nedeniyle araştırmaya hız kazandıran bir yöntemdir. Bu doğrultuda Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Turizm Fakültesinde eğitim alan öğrencilere final ödevlerinin teslim tarihinden bir hafta önce hazırlanan anket formu gönderilmiş ve öğrencilerden web tabanlı oluşturulmuş bu ankete katılmaları istenmiştir. Ayrıca anket formu, öğrencilerin e-posta adreslerine hatırlatma e-mailleri aracılığıyla da gönderilmiştir. Gönderilen 1140 anketten 305 adedi geri dönmüş, bunlardan 91 adedi düzgün doldurulmadığı için elenmiştir. Araştırmada kullanılan veriler 214 adet anket formu üzerinden değerlendirilmiştir. Anketlerin geri dönüşüm oranı %18,78'dir. Bu oranın, çalışmanın evreni temsilde yeterli olduğu (Yazıcıoğlu ve Erdoğan 2007: 70) görülmektedir.

Araştırma evrenine ait demografik verilerle ilgili frekans değerlerine bakıldığında öğrencilerin yaş gruplarına göre %34,6'sının 18-20, %46,7'sinin 21-23 ve %18,7'si ise 24-27 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Öğrenciler cinsiyetleri açısından incelendiğinde ise %48,6'sının kız, %51,4'ünün ise erkek öğrenci olduğu görülmüştür. Covid-19 sürecinde uzaktan eğitimi takip edebilme düzeylerine bakıldığında; öğrencilerin %33,64'ü "Tümüyle takip edebiliyorum", %37,85'i "Genellikle takip edebiliyorum", %14,50'si "Kısmen takip edebiliyorum" ve %14,01'i "Neredeyse hiç takip edemiyorum" olarak uzaktan eğitimi takip edebilme düzeylerini belirtmişlerdir. Bu süreçte öğrenciler açısından derslerin takibini etkileyen en önemli engeller olarak; öğrencilerin %21,96'sının "bilgisayar ve/veya diğer donanımların eksikliği", %27,57'sinin "sık sık internet bağlantısının kesilmesi", %7,94'ünün "aileyi ilgilendiren sorunların yaşanması" ve %42,53'ünün "öğretim elemanları ile iletişim etkinliklerinin iyi olmaması"ni gerekçe gösterdikleri görülmüştür.

Covid-19 sürecinde öğrencilerin uzaktan eğitim memnuniyet faktörlerini ölçmek amacıyla oluşturulan anket formunda yer alan ilk ölçek, Eygü ve Karaman (2013) tarafından yapılan çalışmayı temel almıştır. Covid 19 sürecinde Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitede kullanılan uzaktan eğitim sistemi ve Eygü ve Karaman (2013)'ün çalışmalarındaki ölçek ifadeleri arasında çeşitli farklılıklar olduğundan, bazı sorular çıkarılmış veya turizm yüksek eğitimi kural ve düzenlemelerine göre uyarlanmıştır. Söz konusu ölçek bu çalışmada, "Kişisel Uygunluk", "Etkililik", "Öğrenme", "Değerlendirme" ve "Destek Hizmetler" boyutları ile değerlendirmeye alınmıştır. Öğrencilerin uzaktan eğitim memnuniyet durumlarını ölçmek için Lee ve arkadaşlarının (2011: 160) geliştirdiği "Öğrencilerin Destek Algısı ve Ders Memnuniyeti" ölçeğinin "Ders Memnuniyeti" boyutundan yararlanılmıştır. Ayrıca çalışmada, Covid-19 sürecinde öğrencilerin uzaktan eğitimi takip edebilme düzeyleri ve uzaktan eğitimde derslerin takibini etkileyen önemli engelleri tespit etmek amacıyla Özyurek, Begde, Yavuz ve Özkan (2016)'ın uzaktan eğitim uygulamasına yönelik öğrencilerin bakış açısını ölçtükleri çalışmalarından yararlanılmıştır. Anket formunda yer alan ölçekler 5'li Likert tipinde tasarlanmıştır. İfadelere verilen yanıtlar "1-Kesinlikle katılmıyorum", "3-Kararsızım" ve "5-Kesinlikle katılıyorum" şeklindedir. Anket formunda öncelikle çalışmanın amacı öğrencilere açıklanmış sonrasında ise anket formunu doldurmaları istenmiştir. Anket formunda ters kodlanmış (olumsuz olarak yöneltilen) beş ölçek ifadesi analizler esnasında olumluya çevrilmiş ve ifadelerle ait ortalamaların birbirlerine yakın olduğu görülmüştür. Bu sonuç, katılımcıların ölçeklerde yer alan ifadeleri okuyarak cevapladıklarını ortaya koymakta ve bulguların güvenilirliğini yükseltmektedir.

Araştırmada, örneklemin 30'dan büyük olması, ele alınan ölçek ifadelerine ait merkezi eğilim (mod, aritmetik ortalama ve medyan) değerlerinin birbirine yakın olması, çarpıklık ve basıklık (-.096 ve -.842) değerlerinin +1,500 ve -1,500 değerleri arasında yer alması nedenleri ile verilerin normal dağılıma uyduğuna karar verilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Parametrik analiz yöntemlerinin kullanılabilmesi için araştırma süresince uygulanan test ve ölçeklerden elde edilen nicel verilerin normal dağılım göstermesi gerekmektedir (Sim ve Wright, 2002). Araştırmada ölçeklerin güvenilirlik ve iç tutarlık değerlerini ölçmek amacıyla Cronbach's Alpha (α) katsayısı hesaplanmıştır. Eygü ve Karaman (2013) tarafından geliştirilen ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı 0,920 olarak bulunmuştur. Lee ve arkadaşlarının (2011: 160) geliştirdiği “Ders Memnuniyeti” ölçeğinin Cronbach's Alpha katsayı değeri ise 0,864 olarak hesaplanmıştır. Cronbach Alpha (α) iç tutarlılık ölçüsü 1.00'e ne kadar yakınsa, değerlendirilmekte olan ölçeklerin iç tutarlılığı da o kadar artmaktadır (Darren ve Mallery, 2016: 232). Bu bağlamda araştırmada kullanılan ölçeklerin iç tutarlıkları bakımından oldukça güvenilir oldukları söylenebilir.

5. BULGULAR

Çalışmada değerlendirilen ölçeğe ait yapısal geçerliği tespit etmek amacıyla Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) gerçekleştirilmiştir. Uzaktan eğitim ölçeğinin verilerinin faktör analizine uygun olup olmadığını belirlemek için ise Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği ve Bartlett küresellik testlerine bakılmıştır. KMO değeri 0,885, yaklaşık ki kare: 753.640, serbestlik derecesi: 46, ve anlamlılık (p): 0,000 sonuçlarına göre verilerin faktör analizi için uygun olduğu görülmüştür. Açıklayıcı faktör analizi ile Tabachnick ve Fidell (2007)'nin önerisi ($\lambda > 0,55$ iyi ve $\lambda > 0,45$ kabul edilebilir) doğrultusunda uzaktan eğitim ölçeğinin ifadelerinin yükünün 0,45'ten büyük olduğu görülmüş ve bütün ifadeler analizlere dahil edilmiştir.

Araştırma kapsamında katılımcıların uzaktan eğitim öğrenme ortamındaki bileşenleri genel olarak olumlu buldukları görülmektedir (Tablo 1). Öğrencilerin en yüksek ortalama ile katıldıkları boyut “öğrenme” iken; en düşük ortalama ile katılım gösterdikleri boyut ise “destek hizmetler” olmuştur. Ayrıca öğrencilerin ikinci en düşük katılım gösterdikleri boyutun “etkililik” boyutu olduğu görülmüştür.

Tablo 1. Boyutların Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Faktörler	$\bar{X}$	S. Sapma
Kişisel Uygunluk	3,49	0,88
Etkililik	3,16	1,00
Öğrenme	3,65	0,82
Uzaktan Eğitim Programını Değerlendirme	3,63	0,76
Destek Hizmetleri	3,03	0,93
Uzaktan Eğitim Ders Memnuniyeti	3,66	0,95

5.1. Cinsiyet Değişkenine İlişkin Bulgular

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen bağımsız örneklemler için t testi sonucunda araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetleri ile uzaktan eğitim ders memnuniyetleri ve kullanılan programın etkililiği algıları arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Tablo 2. Uzaktan eğitim ders memnuniyeti, etkililik ile cinsiyetleri arasındaki ilişkinin tespitine yönelik gerçekleştirilen t testi sonuçları

Faktörler	Cinsiyet	N	%	$\bar{X}$	S. Sapma	t	p
Uzaktan Eğitim Ders Memnuniyeti	Kız	104	48,6	3,4506	0,85	2,020	0,030
	Erkek	110	51,4	3,6920	0,95		
Etkililik	Kız	104	48,6	2,9819	0,97	2,103	0,037
	Erkek	110	51,4	3,3310	1,02		

Tablo 2'deki sonuçlara bakıldığında, erkek öğrencilerin kız öğrencilere kıyasla uzaktan eğitim ders memnuniyetlerinin daha fazla olduğu ve bu derslerin etkililiğine daha fazla katıldıkları görülmüştür.

5.2. Korelasyon Analizi

Değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla gerçekleştirilen korelasyon analizi sonuçlarına göre değişkenler arasındaki ilişkilerin hepsi doğrusal yönlüdür. Tablo 3'te korelasyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 3. Uzaktan eğitim ölçeğinin faktörleri ile uzaktan eğitim ders memnuniyeti arasındaki ilişki

Ölçekler/Faktörler	1	2	3	4	5	6
Kişisel Uygunluk	$\alpha=,918$					
Etkililik	0,691	$\alpha=,923$				
Öğrenme	0,562	0,593	$\alpha=,916$			
Uzaktan Eğitim Programını Değerlendirme	0,683	0,710	0,641	$\alpha=,924$		
Destek Hizmetleri	0,671	0,612	0,591	0,661	$\alpha=,916$	
Uzaktan Eğitim Ders Memnuniyeti	0,654	0,681	0,663	0,702	0,721	$\alpha=,864$

* Faktörlere ait korelasyon değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,001$).

Katılımcıların verdikleri cevaplara göre kişisel uygunluk ile etkililik ($r=691$; $p<0,001$), öğrenme ($r=562$; $p<0,001$), uzaktan eğitim programını değerlendirme ($r=683$; $p<0,001$), destek hizmetleri ($r=671$; $p<0,001$) ve uzaktan eğitim ders memnuniyeti ($r=654$; $p<0,001$) boyutları arasında orta kuvvette anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Uzaktan eğitim memnuniyet ölçeğinin etkililik boyutu ile öğrenme ($r=593$; $p<0,001$), uzaktan eğitim programını değerlendirme ($r=710$; $p<0,001$), destek hizmetleri ($r=612$; $p<0,001$) ve uzaktan eğitim ders memnuniyeti ($r=681$; $p<0,001$) boyutları arasında da anlamlı ve orta kuvvetli ilişkiler saptanmıştır. Uzaktan eğitim memnuniyet ölçeğinin öğrenme boyutu ile uzaktan eğitim programını değerlendirme ($r=641$; $p<0,001$), destek hizmetleri ($r=591$; $p<0,001$) ve uzaktan eğitim ders memnuniyeti ($r=663$; $p<0,001$) boyutları arasında orta kuvvette anlamlı ilişkilerin olduğu görülmüştür. Ayrıca, uzaktan eğitim memnuniyet ölçeğinin bir diğer boyutu olan uzaktan eğitim programını değerlendirme ile destek hizmetleri ($r=661$; $p<0,001$) ve uzaktan eğitim ders memnuniyeti ($r=702$; $p<0,001$) boyutları arasında da orta kuvvette anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Korelasyon analizinde yer alan en güçlü ilişkinin ise uzaktan eğitim memnuniyet ölçeğinin

destek hizmet boyutu ile uzaktan eğitim ders memnuniyeti ($r=721$; $p<0,001$) arasında gerçekleştiği görülmüştür.

5.3. Regresyon Analizi

Araştırma kapsamında değişkenler arasındaki ilişkileri analiz etmek ve hipotezleri test etmek amacıyla regresyon modeli kurulmuştur. Regresyon modelinde anket formundan elde edilen eğitim memnuniyet ölçeği boyutlarının verilerinin öğrencilerin uzaktan eğitim ders memnuniyet düzeylerini yordayıp yordamadığına bakılmıştır.

Tablo 4. Uzaktan Eğitim Memnuniyet Ölçeğinin Boyutlarının Uzaktan Eğitim Ders Memnuniyetinin Yordama Düzeyleri

BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	BAĞIMLI DEĞİŞKEN		
	Uzaktan Eğitim Ders Memnuniyeti		
	β	t	P (Sig.)
Kişisel Uygunluk	.198	4.809	,001*
Etkililik	,212	5,135	,001*
Öğrenme	,309	5,803	,001*
Uzaktan Eğitim Programını Değerlendirme	,303	5,707	,001*
Destek Hizmetleri	,449	7,770	,001*
F		59.923	
R2		,623	
dzltR2		,388	

* $p<.01$

Standardize edilmiş Beta katsayısına göre, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken (uzaktan eğitim ders memnuniyeti) üzerindeki etkisindeki önem sırası destek hizmetleri ($\beta=0,449$), öğrenme ($\beta=0,309$), uzaktan eğitim programını değerlendirme ($\beta=0,303$), etkililik ($\beta=0,212$) ve kişisel uygunluk ($\beta=0,198$) şeklindedir. Regresyon analizi sonuçlarına göre uzaktan eğitim ders memnuniyetindeki değişkenliğin %38,8'i uzaktan eğitim memnuniyetine ait faktörler tarafından açıklanmaktadır. Bu sonuçlara göre, uzaktan eğitim memnuniyetine ait faktörler uzaktan eğitim ders memnuniyetinin anlamlı bir yordayıcısıdır. Çalışmanın bulgularına bakılarak öne sürülen bütün hipotezlerin kabul edildiği söylenebilir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma kapsamında, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinin kısa sürede hayata geçirdiği uzaktan eğitim ders sistemini turizm lisans öğrencilerinin büyük çoğunluğunun (yaklaşık %86'sının) takip edebildiği görülmüştür. Bu duruma başta mobil teknolojik cihazların kullanımı olmak üzere internet ortamında iletişimin gençlerin hayatlarında önemli bir yer tutmasının neden olduğu söylenebilir. Bu çalışmanın sonuçları ile aynı doğrultuda Türkiye genelini ele alan ve öğrencilerin katılımıyla yapılan bir araştırma göre Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinde Covid-19 Pandemi döneminde uzaktan eğitim sürecini Türkiye'de bulunana diğer devlet ve vakıf üniversiteleri dikkate alındığında oldukça iyi yönetmiştir (ÇOMÜ, 2020). Bu çalışmanın sonuçlarına göre özellikle erkek öğrencilerin uzaktan eğitim ders memnuniyetlerinin daha fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca, erkek öğrencilerin kız öğrencilere kıyasla uzaktan eğitim derslerini daha fazla etkili buldukları dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, Covid-19 sürecinde turizm lisans öğrencilerinin açısından uzaktan eğitim derslerinin

takibini etkileyen çeşitli engellerin olduğu tespit edilmiştir. Turizm lisans öğrencileri, öğretim elemanları ile iletişim etkinliklerinin iyi olmamasını en önemli engel olarak gösterirken uzaktan eğitim ders sisteminde kullanılan bilgisayar ve diğer donanımsal eksiklikleri, yoğunluk nedeniyle yaşanan sık sık internet kesintilerini ve çeşitli ailevi sorunların yaşanması gibi durumları uzaktan eğitim derslerinin takibini etkileyen diğer engeller olarak ifade etmişlerdir.

Bu çalışma kapsamında; turizm lisans öğrencilerinin öğretim elemanları ile iletişim etkinliklerinin iyi olmaması algılamalarına, uzaktan eğitim sistemine ani geçilmesinin neden olabileceği düşünülmektedir. Normal şartlar altında öğretim elemanları, uygulanan yüz yüze eğitim müfredatına uymak, bu metot için belirli bir eğitim programını seçmek ve dersi alan öğrencilerin derse katılımlarını düzenlemekle yükümlüdürler. Uzaktan eğitim ders sisteminin devam ettirilmesi yönünde bir kararın alınması durumunda, öğrencilerin ve öğretim elemanlarının bu yeni sisteme kuşkucu olarak yaklaşmayacakları ve uyum sağlayacakları değerlendirilebilir. Böylelikle, bu araştırma kapsamında turizm lisans öğrencilerinin belirttikleri öğretim elemanlarıyla yaşanan iletişim engelinin de zamanla ortadan kalkacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma ile birlikte, öğrencilerin uzaktan eğitim ders memnuniyetleri üzerine verilen destek hizmetlerinin, öğrenme koşullarının, uzaktan eğitimde değerlendirme sisteminin, programın etkililiğinin ve öğrencilerin uzaktan eğitim ders sistemine kişisel uygunluklarının önemli belirleyiciler olduğu görülmüştür. Çalışma sonuçlarına göre, öğrencilerin uzaktan eğitim ders memnuniyetlerindeki toplam değişimin %38,8'inin uzaktan eğitim memnuniyetine yönelik ifade edilen bu faktörler tarafından açıklandığı belirlenmiştir.

Covid-19 pandemi süreci, üniversiteler açısından uzaktan eğitim sistemlerinin alt yapısına sahip olunmasının ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Benzeri bir salgın veya eğitime uzaktan devam edilmesini gerektiren diğer durumlarda eğitimin aksamaması, etkili ve verimli bir şekilde derslerin yürütülmesi ve senkronize bir biçimde eğitim-öğretim faaliyetlerine devam edilmesi için üniversitelerin bu alt yapıyı oluşturmaları ve bu ve benzeri durumlar için uzaktan eğitim sistemini hazır bulundurmaları önerilebilir. Bu noktada özellikle Yüksek Öğretim Kurumuna (YÖK), kendi internet tabanlı uzaktan eğitim sisteminin alt yapısını oluşturması önerilmektedir. Bununla birlikte öğrenciler açısından da bu ve benzeri durumlar için birtakım önerilerde bulunulabilir. Öğrencilerin gerekli donanımlara ve uzaktan eğitim sistemine sahip olmaları da bu sürecin devamlı ve senkronize bir şekilde yürütülmesi açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda devlet eliyle öğrencilere yapılacak yardımlar söz konusu olabilir. Bu yardımlara, uzaktan eğitimin gerçekleşmesi için gerekli donanımlar olan bilgisayar veya tableti olmayan öğrencilerin tespit edilmesi ve bu donanım eksikliğinin giderilmesi örnek olarak verilebilir. Burada amaç, her öğrencinin aktif bir şekilde uzaktan eğitim derslerine katılımlarının devam ettirilmesini sağlamak ve bunu sürdürülebilir kılmaktır. Alt yapının sağlanması konusunda ise yerel yönetimlere ve internet operatörlerine görevler düşmektedir. Teknoloji, internet ve bilgi çağı artık operatörlere söz konusu kesintileri engelleme imkânı vermektedir. Bu noktada operatörler, kamu yararı adına yüksek eğitimi desteklemelidirler. Bu anlamda kesintisiz internet için paydaşlara alt yapı sistemlerinin veya gerekli diğer unsurların sağlanması konusunda büyük görevler düştüğü belirtilebilir.

Öğretim elemanlarının teknolojiye yönelik beceri ve bilgilerinin desteklenmesi, dijital eğitim sistemi ile uyumlu etkileşimli içerikler oluşturmaları amacıyla gereken eğitimlerin verilmesi önerilmektedir. Hizmet öncesinde ve esnasında öğretim elemanlarının dijital içerik oluşturmaları konusundaki eğitimlerin kısıtlı kaldığı göz önüne alındığında, öğretim elemanları desteğe gereksinim duymaktadırlar. Sistemsel desteğin yanı sıra, öğretim elemanlarının bireysel anlamda mesleki gelişimlerine yönelik alacakları eğitimleri de bu alanlara yönlendirmelerinin faydalı olacağı ifade edilmektedir. Öğretim elemanlarının, halihazırdaki internet tabanlı uzaktan eğitim sistemi aracılığıyla öğrencilere sunulan içerikleri incelemeleri

ve gerekli gördükleri noktalarda sisteme geri bildirimde bulunmaları, dijital yükseköğretim eğitimi sisteminin kalitesinin gelişimine pozitif katkılar sağlayacaktır.

Yukarıdakilere ek olarak, bu çalışmanın bazı sınırlılıkları mevcuttur. Çalışma kapsamında yapılan araştırma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Turizm Fakültesi lisans öğrencileri ile sınırlı olup bundan sonraki çalışmalar YÖK'e bağlı diğer üniversitelerin turizm lisans bölümleri ile gerçekleştirilebilir ve elde edilecek sonuçlar bu çalışma ile kıyaslanarak daha genel sonuçlara ulaşılabilir. Bu çalışma, turizm lisans öğrencilerine kapalı uçlu sorular yöneltilerek gerçekleştirilmiştir. Gelecekte gerçekleştirilmesi planlanan araştırmalarda öğrencilerle birebir görüşmeler yapılarak uzaktan eğitim konusundaki memnuniyet düzeylerini etkileyen faktörler hakkında daha derinlemesine bilgilerin ortaya konmasının yararlı olacağı düşünölmektedir.

KAYNAKÇA

- ALTUNEL, M. (2020). 5 Soru: Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Eğitim ve Öğretmenlere Etkisi. <https://www.setav.org/5-soru-koronavirus-covid-19-salgininin-egitim-ve-ogretmenlere-etkisi/>, Erişim tarihi: 20.04.2020.
- ARTHUR-NYARKO, E., AGYEİ, D. D., ve ARMAH, J. K. (2020). Digitizing distance learning materials: Measuring students' readiness and intended challenges. *Education and Information Technologies*, 1-16. <https://doi.org/10.1007/s10639-019-10060-y>
- ÇOMÜ (2020). Uzaktan Eğitimde En Başarılı İkinci Üniversite: ÇOMÜ, <https://www.comu.edu.tr/haber-20041.html>, Erişim tarihi: 14.06.2020.
- DARREN, G. ve MALLERY, P. (2016). *IBM SPSS Statistics 23 Step by Step*. Newyork and London: Routledge
- DURAN, H. (2020). Devletlerin Koronavirüsle Karşılaştırmalı Mücadele Stratejileri. <https://setav.org/assets/uploads/2020/04/A317.pdf>, Erişim tarihi: 25.04.2020.
- DÜNYA EKONOMİK FORUMU (2020). Lockdown is the world's biggest psychological experiment-and we will pay the price. <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/this-is-the-psychological-side-of-the-covid-19-pandemic-that-were-ignoring/>, Erişim tarihi: 01.04.2020.
- DÜNYA SAĞLIK ÖRGÜTÜ (2020a). COVID-2019 dahil, ortaya çıkan solunum yolu virüsleri: tanı yöntemleri, önleyici tedbirler, cevap ve kontrol. <https://openwho.org/courses/introduction-to-Covid-19-TR>, Erişim tarihi: 01.03.2020.
- DÜNYA SAĞLIK ÖRGÜTÜ (2020b). Coronavirus (COVID-19). <https://covid19.who.int>, Erişim tarihi: 28.05.2020.
- EYGÜ, H., ve KARAMAN, S. (2013). Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Memnuniyet Algıları Üzerine Bir Araştırma. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 36-59.
- HALK SAĞLIĞI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2020). COVID-19 (Yeni Koronavirüs Hastalığı) Nedir?. <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-nedir>, Erişim tarihi: 03.03.2020.
- KARATAŞ, E. (2003). Yüz yüze ve uzaktan eğitimde öğrenme deneyimlerinin eşitliği. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 2(3), 91-104.
- KILIÇ, S. (2013). Örneklem Yöntemleri. *Journal of Mood Disorders*, 3(1), 44-6.
- LEE, S. J., SRİNIVASAN, S., TRAIL, T., LEWIS, D., ve LOPEZ, S. (2011). Examining the relationship among student perception of support, course satisfaction, and learning outcomes in online learning. *The Internet and Higher Education*, 14(3), 158-163.
- ÖZYÜREK, A., BEGDE, Z., YAVUZ, N. F., ve ÖZKAN, I. (2016). Uzaktan Eğitim Uygulamasının Öğrenci Bakış Açısına Göre Değerlendirilmesi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 592-605.
- PARLAK, B. (2017). Dijital çağda eğitim: Olanaklar ve uygulamalar üzerine bir analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(15), 1741-1759.
- SİM, J. ve WRİGHT, C. (2002). *Research in health care: concepts, designs and methods*. United Kingdom, Cheltenham: Nelson Thornes Ltd.
- TABACHNİCK, B. G., ve FİDELL, L. S. (2007). *Using multivariate statistics (5th ed.)*. Boston, MA: Allyn & Bacon

- TABACHNICK, B.G. ve FIDELL, L.S. (2013). Using Multivariate Statistics (sixth ed.) Boston: Pearson
- TELLİ, S. G., ve ALTUN, D. (2020). Koronavirüs ve çevrimiçi (online) eğitimin önlenemeyen yükselişi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 25-34.
- UNESCO (2020a). COVID-19 educational disruption and response. <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>, Erişim tarihi: 17.03.2020.
- UNESCO (2020b). UNESCO. (2020, 16 Nisan). UNESCO Futures of Education Commission urges planning ahead against increased inequalities in the aftermath of the Covid-19. <https://en.unesco.org/news/unesco-futures-education-commission-urges-planning-ahead-against-increased-inequalities>, Erişim tarihi: 07.03.2020.
- VALLANCE, P. (2020). 'If anyone tells you a date they're using a crystal ball': When can we really expect coronavirus to end?. <https://www.independent.co.uk/life-style/health-and-families/coronavirus-when-will-it-end-date-outbreak-stop-a9414196.html>, Erişim tarihi: 04.03.2020.
- YAZICIOĞLU, Y. ve ERDOĞAN, S. (2007). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Detay Yayıncılık.
- YILDIZ, C. (2020). 20 soruda yeni tip Koronavirüs/Covid-19 hakkında her şey. <https://t24.com.tr/haber/20-soruda-yeni-tip-koronavirus-covid-19-hakkinda-her-sey,868277>, Erişim tarihi: 04.04.2020.
- YZIZ, I. ve CRAVER, T. (2020). Closed due to coronavirus: List of activities and state shutdowns over COVID-19 outbreak concerns. <https://www.cbsnews.com/news/closed-due-to-coronavirus-list-of-activities-and-state-shutdowns-over-covid-19-outbreak-concerns/>, Erişim tarihi: 05.03.2020.

CONSTRUCTING THE CONCEPT OF THE PHYSICAL INTERNET AS OPPOSED TO THE CONCEPT OF LOGISTICS WITH A VIEW TO ESTABLISHING THE PARADIGM OF SOCIETY-BUSINESS- TECHNOLOGY AS PART OF INDUSTRY 4.0

Naci Atalay DAVUTOĞLU *

** Lect., Erciyes University, Vocational School of Social Sciences, Management,
TURKEY, e-mail: davuta@erciyes.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4881-8242>*

Received: 30 April 2020; Accepted: 20 July 2020

ABSTRACT

Concepts such as present-day mentality, human activities, technology, social and economic environments and organisational climate have had to undergo constant change following Industrial Revolutions. These changes in the management world have created a new value in production and service sectors. Supported by technology and devices that autonomously communicate with each other, these chains have ensured more modernized production processes. As the most recent trend, Industry 4.0 provides appropriate systems, physical attributes and diverse technologies that can cater for the future needs of economies by means of its initiation into business life with the motto of technological change and restructuring.

The present study aims to raise awareness of the concept of the Physical Internet, which is believed to provide new solutions to the field of logistics, and is an open global logistic system that has redefined existing supply chain structures, as well as current business and value creating models. This concept provides privileges in terms of transporting abstract and concrete products of enterprises via internet all over the world, as well as storing and supplying them.

Consequently, the aim of the present study includes theoretically analysing the concept of the Physical Internet, which is one of the technological solutions provided by Industry 4.0, by means of literature review, which is defined as second-hand data, along with developing a different view point on enterprises' vision and knowledge, and ensuring that enterprises do not miss the opportunity to restructure themselves. For an enterprise to be powerful, it is required to seize on opportunities and employ them in internal dynamics. Hence, if enterprises aspire to create value chains in their activities, they should primarily seize on opportunities with the help of Industry 4.0, which is considered to be the future industrial revolution, adapt them to their own structures, and, in turn, be new generation enterprises by raising awareness.

Concisely, the aim of the study is to bring a new perspective on logistic activities with the concept of the Physical Internet, ensure their vision of the current situation, and offer a solution to society-business-technology paradigm.

Keywords: *Industry 4.0, Internet of Things, Internet of Services, Physical Logistics, Digitalization.*

JEL Kodu: *M10, M11, M12.*

1. INTRODUCTION

The keyword of the modern approach called Cyber Age is probably digitalisation. This concept dominates nearly all human and operating activities. As a concept of the future, digitalisation will acquire a significant position considering the outcomes of Industry 4.0, which is the vision of current managerial world, in conjunction with the process of human and operating activities together.

While the keywords of previous industrial revolutions were mechanisation, electrification, information and technology, the Fourth Industrial Revolution has introduced the concept of Digitalisation that refers to the essence of Cyber-Physical Systems into work and social organisation. As a result, this concept holds a significant position in the organisation and management of all value chain processes in production and service sectors.

As a component of Industry 4.0, digitalisation will consist of self-manufactured and self-controlling products and storage units with independent communication by means of ensuring the formation of global networks. Accordingly, improvements in design, production, distribution and usage will be inevitable. Each change in production and service concept will possess a multiplier effect in the transformation of the entire product, information and financial flows that represent logistics division.

Despite existing in all stages of logistics industry, the concept of logistics has undergone a change in accordance with the concept of Industry 4.0 in terms of both the forms of executing its main aim and the aim of operating activities via the Fourth Industrial Revolution. Thus, during the process of the development of industrial concept, the concept of logistics has to evolve owing to reasons like the increase in productivity, meeting the requirements of producers, a higher service mentality for customers as the current productivity level of logistics is not ideal, and logistics organisation requires a new concept in conjunction with Industry 4.0.

The Physical Internet can become the new organisational and administrative paradigm for logistics organisation. Introduced by Prof. Benoit Montreuil of Laval University in Quebec, Canada, the concept entails establishing logistics activities in an open and shared network, named the Physical Internet. Consequently, the concept is anticipated to present a practical solution for production and service sectors considering technological, social and business paradigms.

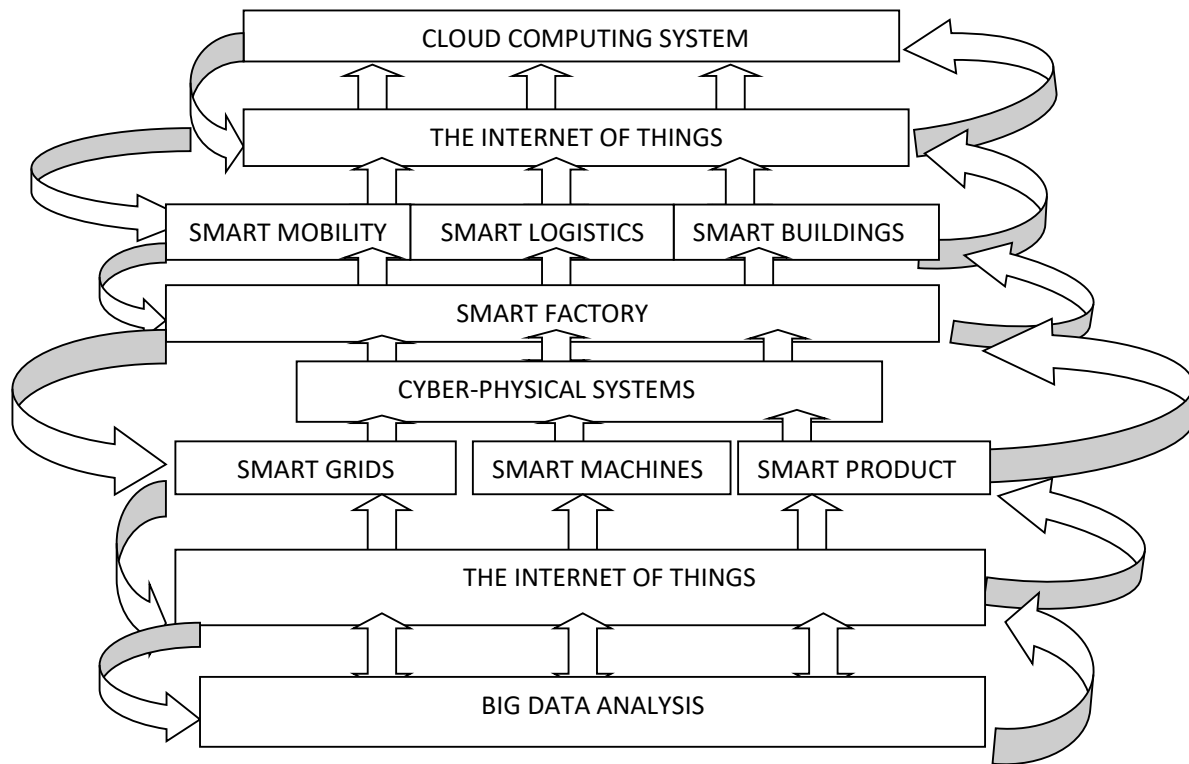
2. THE CONCEPT AND SCOPE OF INDUSTRY 4.0

Germany possesses one of the most competitive production industries as the global leader in production equipment sector. Thanks to this strength, the nation has improved its innovative production technologies, which, in turn, has ensured maintaining its leadership by means of providing constant expertise in areas, such as complex industrial processes. Its strong production industry has acquired leadership subsequent to developing its national strategy based on development in terms of the changes in global information technology, technological information structuring in Cyber-Physical Systems, and production and automation engineering. Consequently, the new industrialisation vision, namely Industry 4.0, has emerged in this country (Moment; 2014).

The first three industrial revolutions were the result of mechanisation, electrification and computerisation. Nowadays, the Fourth Industrial Revolution has transformed the Internet of Things and Services into production. In the future, businesses will modify and improve their technologies, logistics systems, and production facilities through forming global networks in the form of Cyber-Physical Systems. Hence, businesses will carry out information production, control function, smart machines and storage systems within the production environment independently thanks to Cyber-Physical Systems. Accordingly, concepts such as production,

engineering, material procurement, supply chain, and life cycle systems will rapidly develop (Acatech; 2013). Figure 1 indicates the functional structure of Industry 4.0.

Figure 1. Functional Structure of Industry 4.0

Source: Acatech (2013). National Academy of Science and Engineering, Recommendations for Implementing The Strategic Initiative Industrie 4.0.

Using robots with artificial intelligence in production, concepts like self-managing machines, products with information catalogues detailing their life stories, and customised smart personal products produced in smart factories formed subsequent to Industry 4.0 will add a completely new dimension to production. Additionally, smart products produced via this concept consist of uniquely defined and obtainable products that contain product stories and their current conditions, send information back to factories in case of a malfunction, and are equipped with alternative strategies to achieve targets (Bauerhan et al.; 2014).

Whereas Cyber-Physical Systems are vertically connected to businesses processes in factories and businesses, they are horizontally linked to each other through value networks, such as environment, customers, distribution channels, and logistics. This value chain is constructed end-to-end via engineering genius. Hence, Industry 4.0 entails a huge potential. Namely, smart factories constructed thanks to this system will boost the profitability potential of the production of each product, albeit individual, by means of enabling individual customer requirements to be met (Brettel et al.; 2014).

The dynamic business and engineering processes in Industry 4.0 consist of acquiring abilities, such as adapting to simultaneous changes in production, responding instantly to cuts and failures, and ensuring coordination between supply and logistics activities. Industry 4.0 grants end-to-end transparency in production, which, in turn, presents easiness in decision-making, significance of value networks, and ways to create new business models. Furthermore, it ensures new opportunities for businesses in terms of customer-oriented services. Industry 4.0 will also contribute to finding out solutions to common challenges today, such as productive

and effective usage of resources, energy efficiency, urban production model, and demographic changes (Porter&Heppelmann; 2015).

By means of ensuring sustainable development in production and services, Industry 4.0 will simultaneously grant resource efficiency and effectiveness of value networks. In order to achieve the desired outcomes, it is vital to organise carefully social factors, as well as demographic changes. Thanks to smart assistance systems, the concept of routine work will be eliminated, as employees will focus on creative and value-added activities. Accordingly, they could be more qualified and productive for longer periods of time; and, hence, will acquire a better work-life balance by means of improving their work, private lives, and career development thanks to flexible work organisations in businesses (Herman et al.; 2015).

Full adoption and implementation of the concept of Industry 4.0 is formed by the harmonisation of horizontal and vertical integrations. Vertical integration stands for harmonisation of entire internal systems of the business, and horizontal integration signifies harmonisation of all external systems of the business.

3. CHARACTERISTICS OF INDUSTRY 4.0

Industry 4.0 entails five concepts, which are ensuring socio-technical interaction in all production resources and processes, identification of unique smart products, providing customised production, enabling employees to control, organise and structure smart production resource networks, establishment of required agreements for the expansion of the Internet of Things and Services, and creating the infrastructure of network service quality (Acatech; 2013).

3.1. Socio-technical Interactions in All Production Resources and Processes

Socio-technical interaction in all production resources and processes of businesses within Industry 4.0 is implemented with the help of autonomous production networks, such as smart robots, conveyors and storage systems. This process addresses self-configuration, information based production, and self-operating, -assessing and -correcting system. As a significant component of socio-technical process, smart factories are integrated into value networks between businesses, and ensure constant monitoring and development of production processes, product quality, and digital environment. They will enable increasingly complex production processes to be managed with minimal labour, as well as operating with an awareness of social environment.

3.2. Smart Products

This concept stands for each smart product's ability to possess its own life story and manual, ways of usage, and its communication with the smart factory by means of built-in sensors. At the same time, the production of each smart and self-controlling product in smart factories is carried out by smart production, i.e., smart robots with artificial intelligence without human intervention. Moreover, smart products increase their economic lives by means of increasing the functionality of the product through self-optimisation, and directly communicating any wear and tear during their life cycle to the smart factory. The concept also integrates maintenance and operating practices via optimisation of logistics services, distribution channels, and supply chains for businesses.

3.3. Customised Production

The concept of Industry 4.0 grants the gradual emergence of topics, such as individual features, design and structuring of customers and products, types of order, time planning, types of production, and feedback. Not only the production of a customised product but also a small amount of production will be optimised and carried out by means of making changes in any one of these stages immediately before or after the production.

3.4. Enabling Employees to Control, Organise, and Structure Smart Production Resource Networks

This concept signifies the control of smart production resource networks that rely on targets sensitive to the conditions and features of the employees, and structuring production networks. Through this concept, it is aimed to enable employees to focus on creative activities with high added value, and to increase service quality. Accordingly, as well as bringing about flexible working conditions, this concept facilitates efficient employees.

3.5. Establishment of Required Agreements for the Expansion of the Internet of Things and Services, and Creating the Infrastructure of Network Service Quality

By means of making value-added network agreements with the required institutions and organisations to increase the quality of the Internet of Things and Services, and setting up the infrastructure for broad-based internet network, the concept aims to boost the features of service quality. Meanwhile, the concept allows for Cloud Computing and Big Data Analysis in order to increase the speed of intensive data applications, along with addressing the needs of businesses with broadband applications.

4. THE SCOPE OF LOGISTICS

The concept of logistics signifies the activities that assist the management of every kind of product, information, material, and money flow within the process from production to consumer. Namely, it entails implementation of certain concepts, such as controlling delivery, storage and distribution (Taylor; 2008). The introduction of the concepts, such as globalisation, technological improvement, the internet, and virtual organisations into daily life, and their rapid expansion, as well as the constant improvement of transportation infrastructure, and creating new combinations for types of transportation have all enabled effective fulfilment of logistics activities.

The concept of logistics possesses a wide spectrum of application areas in terms of contend, consisting of engineering, accounting, human resources, marketing, R&D studies, public relations, sales techniques, and advertisements (Rushton et al.; 2007). It basically aims to supply the right product for the right customer at the right amount, in the right condition, place and time, and with the right cost (Çancı&Erdal; 2003). Additionally, it intends to achieve these goals with the lowest cost, minimal mistakes and highest quality in the fastest way possible.

In order for businesses under the influence of globalisation and rapid improvement in technology to survive in a competitive environment, they need to be endowed with three basic features, i.e., velocity, flexibility and cost advantage. With the rapid improvement of logistics consequent to these advantages, businesses have begun to change the ways of conducting business. Dominance in local markets is no longer adequate, and logistics have globally gained prominence in terms of penetrating into new markets and dominating them.

In a rapidly developing and changing competitive environment, businesses have to increase their market share, survive and compete with others. Nowadays, customers have a more increased awareness, and demand the delivery of customised products in a suitable quantity and speed. Yet, surges in the global and national economy pose major risks to businesses. Accordingly, businesses have begun implementing fundamental changes in their management and production structures. With digitalisation, which is also called the Fourth Industrial Revolution, it is inevitable for logistics services to undergo a structural change in order to adapt to changes and variables, be less affected by fluctuations, and rapidly benefit from the up-to-date information communication technologies and knowledge.

5. THE CONCEPT AND SCOPE OF LOGISTICS TRANSFORMATION

One of the basic prerequisites of Industry 4.0 is digital transformation. Digitalisation signifies the technological transformation of businesses along the value chain with the help of the synergy it created in order to be successful in business and social environment (Smit et al.; 2016). In order to carry out logistics transformation along with technological change, businesses need to consider certain concepts, such as developing their digital abilities, providing cooperation in the ecosystem, managing data as a commodity to secure major control points, establishing cyber security systems, and implementing a data architecture based on Industry 4.0 (Andrejiová et al.; 2012). The logistics transformation businesses undergo via Industry 4.0 provides precedence in terms of growth on physical and operational basis, competitiveness, and generating investment and employment. Hence, employing digital technology in businesses should be a primary duty and an encompassing policy for all sectors in the economy (Founou; 2012).

The scope of Industry 4.0 entails plenty of data and digital opportunities that can increase the utilisation of current resources in logistics sector. Businesses carry out their logistics transformation with the help of smart logistics by means of increasing the ability to analyse, communicate, design, comprehend and optimise as a result of increasing effective usage of these data and opportunities (Stojanovic ; 2012).

In traditional logistics systems, time and price (cost) constitute the parameters of logistics services. However, in addition to these parameters, the multiplier effect of digitalisation as a result of concepts such as globalisation, environmental conservation, energy efficiency, and increasing competitive pressure need to be embraced as a distinct parameter in the refurbished production and services sectors that have been restructured in accordance with Industry 4.0 (Fedorko et al.; 2010). Thus, logistics transformation contains changing the product context of logistics activities in accordance with the end user. The change in this context also explains the change in logistics processes that are based on digitalisation.

Consequently, the most significant benefit of logistics transformation is creating a society-business-technology paradigm in planning, organising, structuring, and managing Physical Logistics processes.

6. THE CONCEPT AND SCOPE OF THE PHYSICAL INTERNET

The Physical Internet (PI) was introduced as a concept by Prof. Benoit Montreuil of Laval University in Quebec, Canada (Marinko et al.; 2016). Nowadays, the concept is examined at universities all over the world, such as UQAM (Université du Québec à Montréal), MINES Paris Tech, Georgia Tech, Atlanta, and Virginia Tech, and a public website, <http://physicalinternetinitiative.org>, was created (Marinko et al.; 2016).

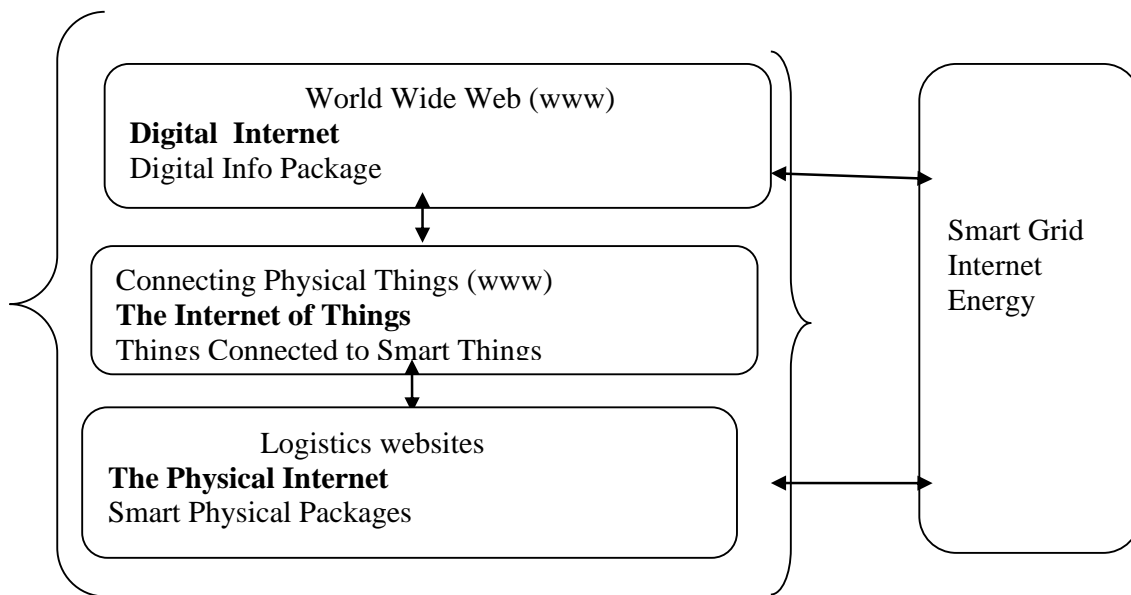
This concept was inspired by the mobile transfer of the metaphor of Digital Internet, which includes storage, management, realization, supply, and usage of products. This system is structured based on The Physical Internet Manifesto and The Physical Internet Foundations (Montreuil et al.; 2011).

The Physical Internet stands for an effective, sustainable, resilient, applicable, stable, and interconnected logistics network. It is a flexible open global logistics system founded on physical, digital and operational interconnectivity through encapsulation, interfaces and protocols (Barbarino; 2015). The Logistics Web Network is equipped with new containers, new supply chain interfaces, i.e., logistics centres, such as nodes, hubs, stores, and distribution, along with new transportation and storage technologies, such as movers and conveyors, and integrated logistics networks. The most widespread attribute of this network is its openness or free use (Ballot et al.; 2011).

The Physical Internet establishes a complete cooperation among all participants in the supply chain, and ensures an utter coordination of all applied technique-technological resources and solutions (Montreui; 2011). All operations in this network are carried out in accordance with the principle of optimality. In other words, Physical Logistics signifies open global mobility as well as mobility within supply chains, carrying out the transformation of logistics operations to efficient and universal interconnections, and ensuring communications with all logistics networks (Landschutzer et al.; 2015). In this system, the key to establish a universal connection is comprised of digital connections, modular load units, interfaces (physical connectivity), and protocols and procedures (operative connection) (Sallez; 2015). Figure 2 indicates this concept (Montreui; 2012).

Figure 2. The Concept of Physical Internet and Physical Connectivity

Source: Montreuil, B. (2012). Physical Internet Manifesto, version 1.11. 1. CIRRELT Interuniversity Research Centre on Enterprise Networks, Logistics and Transportation.

In the Web Network system, physical connection is carried out with the concept of “Smart Grids”. Through this network, smart load and storage capacities are determined and suitable modular units (containers) are formed. These load units accomplish logistics services by means of establishing digital connections and communication with each other, and optimum matching with transfer sources in the logistics centres called hubs (Montreui; 2012).

Therefore, digital connectivity ensures effective communication by ensuring the connection of products and services with world-class smart grids. Utilizing protocols and procedures for planning, realizing, and managing load flows of modular units with the operative connection is also carried out through this system (Montreuil et al.; 2011). Hence, Physical Logistics optimise embedded smart objects with the help of global descriptive smart tags with the Internet and World Wide Web, and effective usage of the abilities of smart containers (Montreuil et al.; 2011).

The system of smart tags grants an effective interaction of the containers they are embedded in and the operations of other systems, such as movers and hubs. Accordingly, Physical Logistics System for businesses signifies a visionary viewpoint that calls on major technological changes. This is achieved gradually, yet with the logic of the big-bang theory (Montreui; 2012).

7. CONCLUSION AND DISCUSSION

While Industry 4.0 transforms businesses irreversibly, it overwhelmingly influences and changes traditional business models. Nowadays, businesses need to embrace the first condition of competition, i.e., the rate of transformation, and establish a successful business profile by ensuring the emergence of leaders in this transformation. Namely, acquiring leadership well ahead of others by means of integrating all of their processes and, thus, speeding up the transformation can only be achieved through promptly keeping up with the new industrial revolution. Through this transformation, businesses have to produce customised products and solutions to make an impression in the sector, increase customer loyalty, and better respond to needs and expectations. In order for the businesses impacted by globalisation and rapid development in technology to survive in a competitive environment, they require velocity, flexibility and cost advantage. The development of logistics as a result of these advantages, businesses have begun to change the ways of conducting business, since dominance in local markets is no longer adequate. Accordingly, logistics have globally gained prominence in terms of penetrating into new markets and dominating them.

Despite its existence in all stages of industry, the ways of operation and main aim of logistics have also transformed in accordance with Industry 4.0. Therefore, while the concept of industry is in the process of development, it is obligatory for the concept of logistics to develop due to the reasons, such as productivity growth, meeting the requirements of producers, and a higher service quality for customers. As the current logistics efficiency is not ideal, logistics organisation requires a new model in line with Industry 4.0.

The main aim of the study is to link the concept of the Physical Internet, which is a novelty in logistics, to Industry 4.0 and, thereby raise awareness, and bring about extensive studies considering this issue. The novel concept of the Physical Internet and the emerging trend Industry 4.0 have both given rise to new concepts such as business restructuring and strategy examples, data transport, cyber security, new technologic standards, the Internet of Things and Services, smart logistics, and smart grids.

The scope of Industry 4.0 entails plenty of data and digital opportunities that can increase the utilisation of current resources in logistics sector. Businesses carry out their logistics transformation with the help of smart logistics by means of increasing the ability to analyse, communicate, design, comprehend and optimise as a result of increasing effective usage of these data and opportunities.

Smart Logistics endows the new concept of logistics organisation with a new perspective via associating it with the Physical Internet. The Physical Internet, which possesses a vital position in the establishment of logistics organisation, links concepts such as loading units, moving and transportation units, digitalisation, and communication to smart grids.

Both Industry 4.0 and the Physical Internet are composed of the integrity of complex systems that signify major technological and commercial environmental changes. These concepts will actually ensure the establishment of global networks, and contain self-producing and self-controlling product and storage facilities. Hence, development in design, distribution and usage areas will be inevitable. Each change in production and service concepts will entail a multiplying effect in the transformation of all product, information and financial flows, all of which represent logistics.

RESOURCES

- Acatech. (2013). National Academy Of Science and Engineering, Recommendations For Implementing The Strategic Initiative Industrie4.0, Germany, April.
- ANDREJIOVÁ, M., PAVLISKOVÁ, A., & HUSÁKOVÁ, N. (2012). Application of multicriterion decision methods by the selection of optimal constructive elements for devices of continuous transport. *Carpathian Logist. Congr., TANGER LTD. Ostrava*, 1-6.
- BALLOT, E., GOBET, O., & MONTREUIL, B. (2012). Physical internet enabled open hub network design for distributed networked operations. In *Service orientation in holonic and multi-agent manufacturing control* (pp. 279-292). Springer Berlin Heidelberg.
- BARBARINO S., (2015). A new concept for logistics: a Physical Internet, Presentation at GS1 Transport & Logistics Workshop (12–13 October 2015, Warsaw, Poland).
- BAUERNHANSL, T., TEN HOMPEL, M., & VOGEL-HEUSER, B. (Eds.). (2014). *Industrie 4.0 in Produktion, Automatisierung und Logistik: Anwendung, Technologien und Migration* (pp. 1-648). Wiesbaden: Springer Vieweg.
- BRETTEL, M., FRIEDERICHSEN, N., KELLER, M., & ROSENBERG, M. (2014). How virtualization, decentralization and network building change the manufacturing landscape: An industry 4.0 perspective. *International Journal of Mechanical, Industrial Science and Engineering*, 8(1), 37-44.
- ÇANCI, M., & ERDAL, M. (2003). Logistics Management, Freight Forwarder Manual 1. *UTİKAD Publishing, Istanbul*.
- FEDORKO, G., HUSAKOVA, N., & DUDAS, G. (2010). Design of allocation of new technological equipment within the frame of production process in company Getrag Ford Transmissions Slovakia, sro. *Acta Montanistica Slovaca*, 15, 14-22.
- FOUNOU, R. (2002). The Role of IT in Logistics, Competitive Advantage or Strategic Necessity?. In *2nd Swiss Transport Research Conference* (pp. 1-21).
- HERMAN, M., PENTEK, T., & OTTO, B. (2015). Design principles for Industry 4.0 Scenario: A literature review.
- LANDSCHÜTZER, C., EHRENTAUT, F., & JODIN, D. (2015). Containers for the Physical Internet: requirements and engineering design related to FMCG logistics. *Logistics Research*, 8(1), 8.
- MASLARIĆ, M., NIKOLIČIĆ, S., & MIRČETIĆ, D. (2016). Logistics response to the industry 4.0: the physical internet. *Open Engineering*, 6(1).
- Momnet. (2014). Germany and Industry 4.0 Hacettepe University Faculty of Communication Journal of Cultural Studies. April, 2014.
- MONTREUIL, B. (2012). Physical Internet Manifesto, version 1.11. 1. *CIRRELT Interuniversity Research Center on Enterprise Networks, Logistics and Transportation*.
- MONTREUIL, B. (2011). Toward a Physical Internet: meeting the global logistics sustainability grand challenge. *Logistics Research*, 3(2-3), 71-87.
- PORTER, M. E., & HEPPELMANN, J. E. (2014). Wiesmarte Produkte den Wettbewerb verändern. *Harvard Business Manager*, 12(2014), 34-60.
- RUSHTON, A. (2007). *International logistics and supply chain outsourcing: from local to global*. Kogan Page Publishers.

- SALLEZ, Y., MONTREUIL, B., &BALLOT, E. (2015). On the activeness of physical internet containers. In *Service Orientation in Holonic and Multi-agent Manufacturing* (pp. 259-269). Springer International Publishing.
- SMIT, J., KREUTZER, S., MOELLER, C., &CARLBERG, M. (2016). Industry 4.0. *Study for the ITRE Committee, Policy Department A: Economic and Scientific Policy, European Parliament, Brussels.*
- STOJANOVIĆ, Đ. (2012). Paradoxes and opportunities in logistic outsourcing research. *PROMET-Traffic&Transportation*, 24(6), 525-533.
- TAYLOR, G. D. (Ed.). (2008). *Introduction to logistics engineering*. CRC Press.

UNESCO DÜNYA MİRAS ALANLARININ KRİTER SEÇİMLERİ VE TEMATİK BAĞLANTILARI ÜZERİNE BİR ANALİZ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

AN ANALYSIS ON THE CRITERIA SELECTION AND THEMATIC LINKS OF UNESCO WORLD HERITAGE SITE: CASE OF TURKEY

Şehnaz ERASLAN *

* Arkeolog, Dr. Şehnaz ERASLAN, Kültür ve Turizm Bakanlığı,
TÜRKİYE, e-mail: eraslansehnaz@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1874-9488>

Geliş Tarihi: 20 Haziran 2020; Kabul Tarihi: 29 Temmuz 2020

Received: 20 June 2020; Accepted: 29 July 2020

ÖZET

Kültürel miras alanlarının Dünya Miras Listesi'ne kaydedilebilmesi için Dünya Miras Komitesi'nin belirlediği (i-vi) seçim kriterlerinden en az birini karşılaması, özgünlük ve bütünlüğünün devam ediyor olması ve yönetim planına sahip olması gerekmektedir. Bunlar üstün evrensel değerlerin üç önemli yapı taşlarıdır. Miras alanına ait kriterlerin belirlenmesi için alana yönelik tematik çalışmalar büyük önem arz etmektedir. ICOMOS tarafından yayınlanan "tematik çerçeve" konulu çalışma, bu konuda rehberlik etmektedir.

Bu makalede, kültürel miras alanlarında kullanılan altı adet kriterin analizi yapılarak tematik çerçeve ile olan bağlantıları incelenmiştir. İnceleme neticesinde, aday miras alanının Dünya Miras Listesine girebilmesi için doğru temaların seçilip kriterlerle doğru bir şekilde ifade edilebilmesinin önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: UNESCO, Kriterler, Tematik,

ABSTRACT

To be accepted for inscription on the UNESCO World Heritage List, the cultural property must meet at least one criteria from the selection criteria (i-vi), satisfy conditions of authenticity/integrity, and have an adequate management system. These are the three pillars of outstanding universal value. To determine the criteria, thematic studies on the cultural heritage sites are essential. The thematic framework published by ICOMOS serves as a guide for the success of the thematic studies.

In this article, the six criteria used for cultural heritage sites were examined by observing their links with the thematic framework. As a result of the article, the importance of the choosing the right themes and expressing them with criteria was emphasized in order to be accepted nominated properties to the World Heritage List.

Key words: UNESCO, Criteria, Thematic.

1. GİRİŞ

Kültürel ve doğal miras alanlarının korunmasına yönelik uluslararası boyutta örgütlenmeler 19.yüzyılın başlarından itibaren bilinmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın kültürel miras üzerindeki yıkıcı etkisi sonucu, küresel düzlemde organizasyonlar ve örgütlerin kurulması hız kazanmış, kültürel mirasın korunmasına ilişkin uluslararası boyutta sözleşmeler ve tüzükler imzalanmıştır¹. Bu sözleşmelerde ve tüzüklerdeki kültürel mirasın tanımı ise insanlık tarihinin ortak belleği olarak değerlendirilmekte ve korunarak gelecek nesillere aktarılması olarak dile getirilmektedir. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü UNESCO, kültürel mirasın korunmasına yönelik oluşturulan örgütlenmelerin en önemlilerinden biri olarak kabul görmektedir.

UNESCO, tüm dünyada kültürel ve doğal mirasın korunmasını teşvik etmeyi amaçlayarak 1972 yılındaki Genel Konferansı'nda "Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme"yi (Bundan sonra kısaca Sözleşme) imzaya açmıştır (UNESCO 1972). Dünya genelinde kültürel ve doğal miras alanlarını Dünya Miras Listesi (DML) adı altında belirlenmesini sağlayan sözleşme, bugün itibariyle Türkiye'nin de aralarında olduğu 193 devlet tarafından imzalanmıştır. 1976 yılında sözleşmeye taraf olan devletlerin katılımıyla ilk Dünya Miras Komitesi (Bundan sonra kısaca Komite) seçilmiş, 1977 yılındaki Komite toplantısında "Dünya Miras Sözleşmesinin Uygulanmasına Dair Rehberi" (Bundan sonra kısaca Uygulama Rehberi) oluşturulmuştur². Uygulama Rehberinde; Sözleşmeye taraf olan devletler için DML'ne aday olabilmenin kriterleri, başvuru prosedürleri, Komitenin sorumlulukları, Komitenin danışma organları, taraf devletlerin genel kurulu hakkında da ayrıntılı bilgiler mevcuttur (UNESCO, 2019)³.

DML'ne kültürel kategoride aday olabilme şartlarını sağlamanın ilk esası sözleşmede tanımlanan kültürel miras tanımına uyması gerektiğidir. Sözleşmenin birinci maddesi, kültürel mirası "üstün evrensel değer" (ÜED) niteliğine sahip Anıtlar, Yapı toplulukları ve Alanlar (Siteler) olarak üç kategoride değerlendirmektedir (UNESCO 1972). Bu tanımlamalarda yer alan ÜED terimi ise kültürel ve doğal mirasın DML'ne girmesi için belirleyici bir esastır. Taraf devlet tarafından ÜED niteliği taşıyan kültürel miras alanlarının adaylık dosyası Komite'nin danışma organlarından biri olan Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) tarafından değerlendirilmektedir. ICOMOS, adaylık dosyasını değerlendirirken öncelikle aday mirasın altı adet kriterden hangisini ne ölçüde karşıladığını, alanın özgünlük /bütünlük ve yönetim planına sahip olup olmadığını göz önüne alarak yapmaktadır. Bu nedenle aday alanın ÜED niteliklerinin tam ve doğru bir şekilde tanımlanması, nihai kararı verecek olan Komitenin aday miras alanının DML'ne kabulü konusunda büyük önem arz etmektedir⁴.

2. ÜSTÜN EVRENSEL DEĞER (ÜED)

Sözleşmenin kalbi niteliğinde olan ÜED kavramı, Uygulama Rehberi'nin 49. 77. ve 78. Paragraflarında net bir ifadeyle tanımlanmıştır.

49. Paragrafta; "Üstün evrensel değer, ulusal sınırları aşan ve tüm insanlığın bugünkü ve gelecek nesilleri için ortak öneme haiz istisnai bir kültürel ve/veya doğal önemi ifade etmektedir" (UNESCO 2019, Parag.49).

77. Paragrafta; "Eğer bir varlık on kriterden bir veya daha fazlasını karşılıyor ise, Komite bu varlığın üstün evrensel değere sahip olduğunu kabul eder"(UNESCO 2019, Parag.77).

78. Paragrafta; "Bir miras alanının üstün evrensel değer olarak kabul edilebilmesi için özgünlük ve bütünlük koşullarını karşılaması ve güvenliğini sağlamak için de yeterli bir koruma ve yönetim sistemine sahip olması gerekmektedir" (UNESCO 2019, Parag.78).

Uygulama Rehberi'nin tanımlarından anlaşılacağı üzere bir miras alanının DML'ne kaydedilebilmesi için Komite'nin belirlediği on kriterden en az birini karşılaması, özgünlük ve bütünlüğünün devam ediyor olması ve yönetim planına sahip olması gerekmektedir.

Aday miras alanının ÜED eşiğinin belirlenmesinde önemli bir adım olan kriterler, ilk olarak 1977 yılının Uygulama Rehberi'nde taslak olarak yer almıştır (UNESCO, 1977:3). 1980 yılında revize edilen Uygulama Rehberi'nde, kültürel miras alanları için altı kriter, doğal miras alanları için ise dört kriter ayrı başlık altında resmi olarak kabul edilmiştir (UNESCO, 1980:5-6). Son olarak, 2005 yılında revize edilen Uygulama Rehberi'nde Komitenin (6 EXT.COM 5.1) kararıyla on kriter tek bir çatı altında birleştirilerek ilk altı kriter kültürel miras alanları için, son dört kriter doğal miras alanları için belirlenmiştir (UNESCO, 2005: 77).

Bununla birlikte, 1977 yılından 2005 yılına kadar geçen süre içerisinde kriterlerde içerik olarak da değişiklik yapılmıştır⁵. Bu durum, zaman içerisinde ÜED kavramının hem taraf devletler hem de danışma organları tarafından farklı şekilde yorumlanıp uygulanmasına neden olmuştur (ICOMOS, 2008:14). ICOMOS, bunun üzerine, konuyla ilgili uzmanlar toplantıları ve raporlar hazırlayarak ÜED kavramının kriterlerle daha doğru ifade edilmesi yönünde önemli adımlar atmıştır⁶. Bu adımlardan biri de ICOMOS tarafından yayınlanan "Dünya Miras Listesi İçin Eylem Planı" çalışmasıdır (ICOMOS, 2005). ICOMOS, bu çalışmada taraf devletlere net bir bakış açısı sunarak, dünya genelinde mevcut miras alanlarını tipolojik, kronolojik ve tematik çerçevede değerlendirmiştir. Birincil amaç, 1994 yılında kabul edilen Küresel Stratejinin⁷ hedefi olan Temsili, Dengeli ve Güvenilir bir DML hazırlanmasına yönelik çalışmalara katkı sağlamaktır (ICOMOS, 2005: 2). ICOMOS'un bu çalışmayla sağladığı diğer önemli bir katkısı da, DML'nde bazı temaların yeterince temsil edilmediğini belirtmesi ve bunun üzerine kültürel kategoride tematik çeşitliliğin artırılmış olmasıdır. Bu nedenle, sözleşmenin birinci maddesinde tanımlanan kültürel miras (sitler, anıtlar ve yapı topluluğu) kapsamı altında kültürel peyzajlar, kültür yolları, endüstri mirası, kaya resimleri, insan evrimi, modern miras, tarihi kentsel peyzaj, astronomi, tarih öncesi gibi tematik başlıklara öncelik verilmesi hususu gündeme gelmiştir. Aynı zamanda söz konusu çalışmada yer alan "tematik çerçeve" konusu, aşağıdaki başlıkta detaylıca bahsedeceğimiz kültürel miras alanının önemini ve ÜED'inin gerekçelendirilmesini tanımlayan temaların belirlenmesi için de büyük önem taşımaktadır.

Bu makalede, Türkiye'nin on sekiz miras alanının ÜED'ini belirleyen altı adet kriterin analizi yapılarak, tematik çerçevede hangi temayı temsil ettikleri konusunda bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışma kapsamında, doğru temalarla bağlantı kurmanın DML'ne kabul edilme konusunda önemi üzerine durulmuş ve örneklerle değerlendirme yapılmıştır.

3. KÜLTÜREL MİRASIN SEÇİM KRİTERLERİ SÜRECİ

Taraf devletlerin DML için hazırladıkları adaylık dosyalarındaki en önemli bölüm, miras alanının ÜED niteliklerini tanımladıkları bölümdür. ICOMOS'un altı ana başlıkta belirlediği tematik çerçevesi ÜED'in tanımlanması için bir referans görevi görmektedir (ICOMOS, 2008:17-18). Bu temalar sırasıyla;

1. *Kreatif Yanıtlar*: Genellikle mimari ya da sanatsal değeri olan yapılar ile duvar resimleri, mozaik, kaya sanatı ve heykel gibi sanatsal kreasyonlardır. Bununla birlikte, estetik değeri yüksek kentsel tasarım, kültürel peyzajın nadide örnekleri ve mühendisliğin teknik başarıları da bu tema altında değerlendirilmiştir.
2. *Toplumun Soyut İfadeleri*: Miras alanının somut olmayan yönlerini ifade etmektedirler. Bu tema altındaki referanslar, aday miras alanının ÜED'i ile ilgili olan olayları, yaşayan gelenekleri, dilleri, fikirleri, inançları, sanatsal, edebi ve bilimsel çalışmaları vb. tanımlamaktadır.

3. *Manevi Yanıtlar*: Dünyanın önemli inanç sistemleri veya dinleri ile ilgili argümanlarının güçlü ifade edilebildiği yerleri tanımlamaktadır.
4. *İnsan Hareketleri*: Göç, göçebelik, kültürel rotalar, taşımacılık sistemleri ve güzergâhlar vb. ile bağlantılı siteleri tanımlamaktadır.
5. *Teknolojik Gelişmeler*: Endüstriyel teknolojiler, enerjiyi dönüştürme ve kullanım teknolojileri, astroloji ve astronomi, vb. ile ilgili miras alanlarını tanımlamaktadır.
6. *Doğal Kaynakların Kullanımı*: Geçim ve üretim için tarım ve gıda kaynaklarının kullanımı, madencilik, taş ocaklığı ve üretim sistemleri vb. ile ilgili miras alanlarını tanımlamaktadır.

ICOMOS uzmanlarından Jokilehto (2006)'ya göre, miras alanının ÜED'inin anlaşılması, ilgili tema veya temaların miras alanıyla ilişkisi ile başlamalı, ardından miras alanının uygun temaya sahip kültürel ve tarihsel bağlamı olan kronolojik çerçeve içinde benzer miras alanlarıyla karşılaştırma analizi ile mümkün olmaktadır. Uygulama Rehberi'nde de belirtildiği üzere aday miras alanının dosyasında karşılaştırma analiz bölümü olması zorunludur (UNESCO, 2019: Parag.132) Karşılaştırma analizinde, aday miras alanının hem DML'ndeki hem de diğer miras alanları ile olan benzerlikleri ya da farklılıkları ve bunun sonucunda onu öne çıkaran nedenlerin bilimsel kaynaklarla ispatlanması sağlanmaktadır. Amaç, daha spesifik olarak yeni adayın henüz DML'nde temsil edilmeyen bazı yeni yönler ekleyip ekmediğini doğrulamaktır. Bu analiz sonucunda aday miras alanının hangi miras türü ile temsil edilmesi sorununa da bir açıklık getirilebilmektedir. Sonuç olarak, aday miras alanının fiziksel durumu da dikkate alındığında, tanımladığı değerlere en uygun miras türünü temsil etmesi gerekmektedir. Bazı durumlarda miras türleri tek bir anıt olabildiği gibi yapı grupları veya site olarak da tanımlanabilmektedir. Kriterlerin tanımlanması ise aday miras alanının yukarıda sıraladığımız potansiyel temalardan hangisi veya hangilerine sahip olduğu belirlendikten sonra ilgili karşılaştırma analiz sonucu da dikkate alınarak seçilmektedir.

4. TÜRKİYE'NİN DÜNYA MİRAS ALANLARINDAKİ KRİTER SEÇİMLERİ

Türkiye'nin bugün itibariyle, DML'nde on sekiz miras alanı bulunmaktadır. Listede doğal miras alanı bulunmamakla birlikte, bu alanlardan on altı tanesi kültürel, iki tanesi ise karma⁸ kategorisinde yer almaktadır (Tablo 1). Daha önce de belirttiğimiz gibi Sözleşme, kültürel mirası Anıtlar, Yapı toplulukları ve Alanlar (Site) olarak üç başlıkta değerlendirmektedir. Buna göre, on altı miras alanı site⁹, iki miras alanı yapılar toplulukları¹⁰ olarak belirlenmiştir.

Bu başlık altında, siteler ve yapı topluluklarının DML'ne kabul edilme gerekçelerinden biri olan kriterlerin taşıdığı anlam ve seçilme nedenleri üzerine bir takım değerlendirilmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmede, ICOMOS'un belirlediği tematik çerçeve referans alınmış ve kriterlerin tematik bağlantıları incelenmiştir.

Makale kapsamında, kültürel miras olarak tespit edilen miras alanları yer aldığından, Komite'nin kültürel kategori için belirlediği altı adet kriterin analizi yapılmıştır. Aşağıdaki başlıklarda tanımları ve tematik bağlantıları açıklanan bu kriterler, mirasın mimari ve sanatsal değerlerinin yanı sıra onların kültürel gelenekleri, fikirleri, inançları ve yaşam biçimlerini de tespit etmek üzere Komite tarafından tasarlanmıştır.

4.1. Türkiye'nin Dünya Miras Alanları İçin Seçilen (i) Numaralı Kriter ve Tematik Bağlantıları

Kriter (i): “İnsanın yaratıcı (kreatif) dehasının bir başyapıtını temsil etmeli” (UNESCO, 2019: 77).

Kriterdeki anahtar kelimeler “başyapıt, kreatif ve deha” olarak düşünülmektedir. 1998 yılında, UNESCO Danışma Kurulu Toplantısı'nda sunulan bildiri (WHC98 / CONF.201 /

INF.11) Malta'nın temsilcileri başyapıt, kreatif ve deha kelimelerini yorumlayarak kriter (i) ifadesine açıklık getirmeye çalışmışlardır. Bu yoruma göre: “**Başyapıt:** Tam ve mükemmel bir işçilik, **Kreatif:** Yaratımcı ve orijinal olarak bir stilde ilk olan veya bir stilin zirvesi, **Deha:** Yüksek düzeyde sanatsal, teknik ve ya teknolojik becerilere sahip olmak anlamına gelmelidir” (ICOMOS, 2008;18). Bu nedenle insanın kreatif dehasının başyapıtı cümlesi “Yüksek bir entelektüel veya sembolik donanıma sahip bir kültür içinde oluşmuş orijinal bir tarzın olağanüstü örnekleri” olarak yorumlanabilir.

Kriterin tematik bağlantıları üzerine yapılan analizler sonucunda, genel olarak, “Kreatif Yanıtlar” teması içinde sanatsal ve mimari şaheserler olarak kabul gören yapılara referansla yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu temaya uyan baş yapıtlardan biri olan Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, “Benzersiz bir sanatsal başarı göstermekte ve İslam mimarisinin en güzel inşa edilmiş alanlarından birini temsil etmektedir” ifadesi ile kriter (i)'de yer almıştır¹¹. Aynı temaya referansla İstanbul'un Tarihi Alanları¹², Göreme Milli Parkı ve Kapadokya¹³, Hattuşa (Boğazköy)¹⁴, Nemrut Dağı¹⁵, Selimiye Camii ve Külliyesi¹⁶, Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj¹⁷, Göbeklitepe Arkeolojik Alanı¹⁸ gibi başyapıt/shaheser olarak bilenen alanlar, mimari ve sanatsal başarıları nedeniyle DML'ne giren yerler olmuştur.

Türkiye'nin DML'si başlangıçta ilke olarak insanın kreatif dehasının başyapıtlarına değinmeye devam etmiş olsa da, bu algı zaman içinde değişmiş gibi görünmektedir. Bunun nedeni aslında çok açıktır, Sözleşmeye taraf devletler, DML girme yarışında öncelikle sahip oldukları kreatif başyapıt/shaheser niteliğindeki eserlerini DML için önerdiğinden kriterin kullanım oranı başlangıçta yüksektir. Diğer taraftan, Türkiye'nin DML'ne son yıllarda daha teknik yönelimli miras alanları da eklenmiştir. Örneğin, Bursa ve Cumalıkızık miras alanı, kriter (i) altında: “Bursa eşi görülmemiş bir kentsel planlama yöntemi geliştiren yenilikçi ve yaratıcı (kreatif) bir sistemle Osmanlı sultanları tarafından meydana getirildi ve yönetildi”¹⁹ ifadesiyle kentsel planlamada yenilikçi ve kreatif özelliği “Kreatif Yanıtlar” teması referans alınarak vurgulanmıştır.

4.2. Türkiye'nin Dünya Miras Alanları İçin Seçilen (ii) Numaralı Kriter ve Tematik Bağlantıları

Kriter (ii): “Bir zaman zarfı içinde veya dünyanın bir kültürel alanında, mimarlık veya teknoloji, anıtsal sanatlar, şehir planlama veya peyzaj tasarımı alanlarındaki gelişmeler ile ilgili insani değerler arasında önemli bir alışverişi sergilemeli” (UNESCO, 2019: 77).

Kriter, DML'nin oluşturulduğu ilk yıllarda “etki” kavramı üzerine vurgu yaparak miras alanlarının sahip oldukları sanat, mimari, şehir planlama veya teknolojik gelişmeleriyle diğer toplumların üzerinde bıraktığı etkiyi değerlendirdiğini söylemek mümkündür. Antik dönemlerden bu yana, bir toplumun sanatsal ve mimari başarılarının diğer toplumların sanatını ve mimarisini etkilediği bilinmektedir. Bu etki, genellikle toplumun sahip olduğu sanatçı veya mimarlarının diğer toplumlara göç etmesiyle gittikleri yerde kendi uygarlığının izlerini taşıyan eserler meydana getirmiş olmalarından kaynaklanmış olmalıdır. Sosyolojik bakış açısıyla değerlendirdiğimizde; Mardani (2018)'nin ifade ettiği gibi “sanatçı bir birey olarak bir medeniyeti temsil eder ve aynı zamanda göç ederek başka medeniyetlerde sanatıyla etki bırakabilir”. Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere sanat, medeniyetler arasında etkinin ölçülebildiği önemli bir göstergedir.

Kriterin önemli bir tarafı da, 1995 yılında Komitenin kararı ile “etki” kelimesinin yerine “insani değerler arasında önemli bir alışverişi sergilemeli” ifadesinin yerleştirilmesidir (ICOMOS, 2008: 22). Buradaki “değer” kelimesinin anlamı toplumun sahip olduğu kültürel, sanatsal, bilimsel, sosyal veya ekonomik yönleridir. Sorulması gereken, bir toplumun sahip olduğu mimari yapıların, anıtsal eserlerin, şehir planlama veya peyzaj tasarımı gibi fiziksel özelliklerinin fikir alışverişiyle bağlantılı olup olmadığıdır. Birçok

durumda özellikle nüfusun bir bölgeden diğer bölgeye göç ettiği savaş zamanlarında insanların sahip oldukları geleneklerini, sanatsal ve mimari birikimlerini diğer bölgelerde uygulamaya yönelik olarak yerel halkla fikir alış veriş sağladıkları aşikârdır. Bununla birlikte, farklı toplumlar arasında yapılan karşılıklı fikir alışverişi, benzersiz istisnai mimari eserlerin de oluşturulmasına neden olmuş olabilir. Önemle belirtmek gerekir ki, etkileşim veya fikir alışverişi sonucu oluşturulan mimarilerde yeni sanatsal veya teknolojik değerlerin ayırt edilebilir olması kriterin kabul edilmesi için önemli bir noktadır.

Kriter (ii), tematik olarak kriter (i) örneğinde olduğu gibi genellikle “Kreatif Yanıtlar” yani mimari veya tasarım temasına atıfta bulunmuştur. Bu şekilde genel olarak miras alanlarının sahip oldukları sanat, mimari veya teknolojik gelişmeleriyle toplumlararası etkileşimi ölçtüğü anlaşılmaktadır. Örneğin, Göbeklitepe Arkeolojik Alanı kriter (ii) altında: “Göbeklitepe’de bulunan T şeklindeki sütunları süsleyen bezemeler ve bazı küçük buluntuların benzerleri Üst Mezopotamya’daki çağdaşı olan diğer yerlerde de bulunur ve bu da Neolitizasyon sürecinde toplumlararası yakın bir sosyal ağa tanıklık eder”²⁰ ifadesiyle değerlendirilmiştir. Bu şekilde Göbeklitepe’nin bir süre içinde veya kültürel bir bölgede diğer toplumların sanat ve mimarisine önemli bir etkisi olduğu gerekçelendirilmiştir.

Bazı örneklerde miras alanının sanatı, mimarisi veya teknoloji tarihinde belirli bir stil veya bina tipi için prototip olduğu vurgusu da yapılmıştır. Örneğin İstanbul tarihi alanlarının kriter (ii)’de belirtildiği gibi “Hagia Sophia (Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi) tüm kiliseler ve daha sonra camiler için bir model olmuştur”²¹ ifadesiyle Hagia Sophia gibi bir eserin referans noktasını temsil ettiği için bir prototip olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Bazı örneklerde ise, Ani’deki gibi farklı kültürler arasındaki etkileşim sonucunda yeni bir tarz veya yapı tipinin varlığı tanımlanmıştır. Ani, kriter (ii)’de “Anıtların mimari tasarımına, malzeme ve dekoratif detaylarına, yansıyan Ermeni, Gürcü, ve çeşitli İslami kültürel gelenekler için bir buluşma yeri idi. Kültürlerarası etkileşimler sonucunda ortaya çıkan yeni stiller, Ani’ye özgü yeni bir mimari dile dönüştü. Ani’nin tasarımı, işçiliği ve dekorasyonunda ifade edilen bu yeni dilin yaratılması Anadolu ve Kafkasya’nın daha geniş bölgelerinde de etkili olmuştur”²² şeklinde tanımlanmış ve etkileşim sonucunda yeni stillerin varlığından bahsedilmiştir.

4.3. Türkiye’nin Dünya Miras Alanları İçin Seçilen (iii) numaralı Kriter ve Tematik Bağlantıları

Kriter (iii): “Yaşayan veya ortadan yok olmuş bir kültürel geleneğe veya bir uygarlığa yönelik ünük veya en azından istisnai bir tanıklık üstlenmeli” (UNESCO, 2019: 77).

Kriterdeki en önemli vurgu 'istisnai tanıklıktır' ifadesidir. Tanıklık, kültürel bir geleneğin veya medeniyetin mimarideki kanıtıdır ve aday gösterilen miras alanında ayırt edilebilir olmalıdır. Kültürel gelenekler veya medeniyetler ise uzun bir süre boyunca devam eden ve bir yaşam biçimine yön veren öğeler olarak tanımlanabilir. Bunlardan bazıları, toplumun dini hayatı, dili, sanat gelenekleri, mitolojisi, hayat felsefesi gibi kültürel değerleridir. Bunlar, toplum hayatında zaman içerisinde gelenekselleşir, kısa sürede değişikliğe uğramazlar; değişimleri çok uzun zaman gerektirir (Dikici, 2001:253).

DML’nin ilk yıllarında kriter sadece “ortadan yok olmuş” kültürlerin geleneğine veya bir uygarlığa vurgu yaparken, Komitenin 1995 yılında aldığı kararla “yaşayan” kelimesi kritere eklenerek tarihsel yelpazesi genişletilmiştir (ICOMOS, 2008:25).

Kriter (iii)’de istenen “yaşayan veya ortadan yok olmuş bir kültürel geleneğe veya bir uygarlığa yönelik” tanıklık, Türkiye’nin DML’nde özellikle arkeolojik alanlarında görülmektedir. Tapınaklarda, mezarlarda, lahitlerde, mozaiklerde, duvar resimlerinde ve buraya sığdırmayacağımız çok sayıda çeşitli arkeolojik eserlerde kültürel değerlerin izlerini görmek

mümkündür. Bu durum kriter (iii)'ün arkeolojik alanlarda sıklıkla tercih edildiğini açıklar niteliktedir.

Tematik çerçevede, “Kreatif Yanıtlar” temasına referansla yok olmuş bir medeniyetin izlerini taşıyan miras alanlarına atıfta bulunduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Kapadokya kriter (iii) altında: “*Rupestral konutları, manastırları ve kiliseleriyle Bizans İmparatorluğu'nun kültürüne ve sanatına tanıklık ettiği*”²³ ifadesiyle tanımlanmıştır. Ayrıca, tematik çerçevede “Toplumun Soyut İfadeleri” temasına referansla diller ve inanç sistemleri de Ksanthos ve Letoon'da olduğu gibi Kriter (iii) altında “*Likya dilindeki en uzun ve en önemli yazıtların burada bulunduğu yazılarak, bu eşsiz ve unutulmuş Hint-Avrupa dilinin olağanüstü kanıtı olarak kabul edilmektedir*”²⁴ ifadesiyle belirtilmiştir. Öte yandan yine aynı kriterde tematik olarak “Manevi Yanıtlar” teması referans alınarak “*Ksanthos ve Letoon'un kaya mezarları, sütun mezarları ve kendine özgü lahit mimarisıyla Likya'luların inanç sistemine tanıklık ettiği*” yazılmıştır.

Türkiye'nin DML'nde yer alan arkeolojik miras alanlarının²⁵ Göbeklitepe Arkeolojik Alanı hariç tümünde kriter (iii)'ün yer aldığı tespit edilmiştir. Kriter (i), (ii), (iii), (iv) kapsamında hazırlanmış Göbeklitepe'nin adaylık dosyasında ve ek bilgilerde kriter (iii)'e yönelik olarak, “*Göbeklitepe'nin büyük bir sosyoekonomik geçiş anında üst Mezopotamya'da yaşayan toplulukların sosyo-ritüel uygulamalarının incelenmesi için önemli bir alan olduğu ve burada anıtsal yapılara gömülü üç yetişkin insana ait kafatasının büyük olasılıkla bir kült ile ilişkili olduğunu ve kültürün izlerine tanıklık ettiğini*” belirtilmiştir (UNESCO, 2018: 8). Ancak, ICOMOS raporunda, kafatası kültü hipotezinin gelecekteki arkeolojik kazılarla doğrulanması gerektiğini belirterek kriter (iii)'ün kaldırılmasını tavsiye etmiştir (ICOMOS 2018:267). Bu nedenle Göbeklitepe (i),(ii),(iv) kriter kapsamında ÜED'ini açıklamıştır²⁶.

4.4. Türkiye'nin Dünya Miras Alanları İçin Seçilen (iv) numaralı Kriter ve Tematik Bağlantıları

Kriter (iv): “*İnsanlık tarihinde önemli bir aşamayı veya aşamaları gösteren bir yapı tipinin, mimari veya teknolojik bütünü veya peyzajın istisnai bir örneği olmalı*” (UNESCO, 2019: 77).

Kriter, net bir ifadeyle miras alanında yer alan “istisnai yapı tipi, mimari veya teknolojik bütün veya peyzaj” tipi üzerine vurgu yapmaktadır. Ancak, kriter için yapılacak en önemli gerekçe, aday mirasın insanlık tarihinin önemli bir anı ile ilgili olduğunu kanıtlaması gerektiğidir. Miras alanı tarihi bir sit alanı dahi olsa buradaki vurgu tarihi binalara referansla yapılmaktadır.

Tematik çerçevede, “Kreatif Yanıtlar” temasına referans alınarak dini nitelikli mimariler için kriter (iv) kullanılmıştır. Örneğin Selimiye Camii için Kriter (iv) kullanılarak “*Caminin kubbesi, mekansal konsepti, mimari ve teknolojik üstünlüğü ve şehir manzarasını taçlandıran konumu ile insanlık tarihinde önemli bir mimari yapı tipini temsil etmektedir*”²⁷ ifadesiyle caminin yapısal istisnai özellikleri vurgulanmıştır. Benzer bir tema Hierapolis'in kriter (iv)'ünde; “*Hristiyan anıtları, katedrali ve kiliselerinin erken dönem Hristiyan mimarisinin olağanüstü örneklerini oluşturmaktadır*”²⁸ ifadesiyle tanımlanmıştır. Bununla birlikte “Kreatif Yanıtlar” temasına referansla antik dönemin ev mimarilerinin istisnai örnekleri de açıklanmıştır. Çatalhöyük kriter (iv) altında: “*Çatalhöyük, sokakları olmayan mahalleleri, çatı erişimine sahip konutları ile Neolitik dönemin istisnai bir yerleşim türüdür*”²⁹ ifadesiyle ev mimarilerinin istisnai yapı tipleri anlatılmaya çalışılmıştır.

Kriter (iv), Türkiye'nin Dünya Miras Alanlarında en sık kullanılan kriterlerden biri olarak karşılaşılmaktadır. Benzer durum diğer taraf devletlerin Dünya Miras Alanlarında da görülmektedir. Bu durumun oluşmasında karşılaştırma analizinin rolü oldukça büyüktür. Analiz

neticesinde, yapı tiplerinin diğerlerinden farkı ya da benzersizliğini tanımlamak işleri kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle de kriter (iv)'ün istediği istisnai yapı tipini hemen hemen tüm alanlarda tespit etmek mümkün hale gelmektedir.

4.5. Türkiye'nin Dünya Miras Alanlarında Seçilen (v) Numaralı Kriter ve Tematik Bağlantıları

Kriter (v): “Özellikle geri döndürülemez değişimin etkisi altında hassas hale geldiği zaman, bir kültürün (veya kültürlerin) veya insanın çevresiyle etkileşiminin temsilcisi olan geleneksel insan yerleşiminin, arazi kullanımının veya deniz kullanımının istisnai bir örneği olmalı” (UNESCO, 2019: 77).

Kriterdeki en önemli vurgu bir kültürün veya insanın çevresiyle etkileşimin temsilcisi olan yerleşimlerin “geri döndürülemez değişimin etkisi altında hassas hale geldiği zaman” ifadesidir. Geleneksel yerleşimler, arazi kullanımı ya da deniz kullanımı tek başına ÜED niteliği taşımamaktadır. Bu özellikler, eğer bir kültürün geleneksel mimarisini, sanatını, çevresiyle etkileşim sonucunda oluşmuşsa ve geri döndürülemez değişimin etkisi altında hassas hale gelmişse kriter (v) uygulanmaktadır.

Türkiye'nin Dünya Miras Alanlarının ÜED'ini belirlemede en az kullanılan kriterlerden biri (v). kriterdir. Bu durumun en bariz nedeni kriter (v)'in anlam kargaşası yaratmasından kaynaklanmaktadır. Kriter, geleneksel mimariden, deniz kullanımına kadar çeşitli argümanların bir arada sunulduğu çözümü güç olan bir ifade ile tanımlanmıştır. Bu nedenle dünya genelinde geri dönüşü olmayan değişime karşı savunmasız olduğu düşünülen arkeolojik alanları, tarihi alanları, madencilik alanları, endüstriyel alanları, kültürel peyzaj alanları ve kentsel alanları gibi çok geniş bir yelpazede ÜED' i gerekçelendirmek için kullanılmıştır. Türkiye'de ise bugüne değin sadece iki tane tarihi alan için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Tematik çerçevede, “Kreatif Yanıtlar” temasını referans olarak kaya yerleşimlerinin kreatif örneklerinden biri olan Kapadokya tarihi kenti, kriter (v) altında; “*Kapadokya doğal erozyon ve son zamanlarda turizmde etkileri altında savunmasız hale gelen geleneksel bir insan yerleşiminin olağanüstü bir örneğidir*”³⁰ ifadesi yer almaktadır. Bu şekilde Kapadokya için geleneksel bir insan yerleşiminin olumsuz çevresel etkilere karşı savunmasız durumu dile getirilerek ÜED niteliği gerekçelendirilmiştir.

Kriterin kullanıldığı diğer alan Safranbolu tarihi kentidir. Tematik olarak “İnsan Hareketleri” temasına referansla alanın ulaşım ve ticaret sistemleri kriter (v) altında; “*13.yüzyıldan 20. yüzyılın başlarında demiryolunun gelişine kadar Safranbolu Doğu-Batı ticaret yolunda önemli bir kervan durağıydı*”³¹ şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca, ICOMOS'un raporunda da bu kriter için “*Safranbolu, topografyası ve tarihi yerleşimi arasında ilginç bir etkileşim sergileyen tipik bir Osmanlı şehridir*” vurgusu yapılarak, “*Kervan ticaretinin sona ermesinin, Safranbolu kenti üzerinde olumsuz bir etki yarattığı ve dış etkenlere karşı savunmasız kaldığı ve bu nedenle şehrin geleneksel manzarasını korumak için çaba gösterilmesi gerekmektedir*” ifadesi önemle dile getirilmiştir (ICOMOS, 1994 :120).

Diğer taraftan Komite, 1992 yılında yeni bir kategori olarak kültürel peyzaj alanlarını Sözleşmenin birinci maddesinde belirtilen (sitler, anıtlar ve yapı topluluğu) kapsamı altında kabul etmiştir. Uygulama Rehberi'nde “*Kültürel peyzajlar kültürel varlıktır ve Sözleşmenin birinci maddesinde belirtilen “doğa ve insanın ortak eserlerini temsil eder”* (UNESCO 2019: 47.Parag.) ifadesiyle kültürel peyzaj alanlarını anlamı gereği kriter (v) ile ilişkilendirmiş ve 1994 yılından sonraki adaylıklarda da (v)'in kullanımını artmıştır. Ancak, Türkiye'nin DML'nde kültürel peyzaj alanları yer alsa da kriter (v) uygulanmamıştır. Örneğin, Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri alanı gibi kültürel peyzaj niteliği de olan bir yerin adaylık dosyasında kriter (v) tanımlanmış olmasına rağmen, ICOMOS'un değerlendirme raporunda alanın kültürel

peyzaj özellikleri olsa da bu kriter gereğince ÜED’i yeterince sağlamadığı belirtilmiştir (ICOMOS, 2015: 278). Bu nedenle, “Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri” sadece kriter (iv) ile ÜED’i tanımlanmıştır.

4.6. Türkiye’nin Dünya Miras Alanlarında Seçilen (vi) Numaralı Kriter ve Tematik Bağlantıları

Kriter (vi): “İstisnai evrensel öneme sahip olaylar veya yaşayan gelenekler ile fikirler ile veya inançlar ile sanatsal ve edebi eserler ile doğrudan veya somut bir biçimde ilgili olmalı” (UNESCO, 2019: 77).

Kriter, genel olarak miras alanlarının sahip olduğu soyut değerlerin (mitoloji, inanç, kültür, tarihi olay vb.) ilişkili olduğu somut değerleri arasında bir bağlantı kurarak değerlendirme yapmaktadır. Kriter (vi)’yı diğer kriterlerden ayıran en önemli yanı, soyut değerlerin üstün evrensel değere sahip olmasıdır. Diğer bir deyişle, kriterlerin çoğu, soyut değerleri tarihi olayların, siyasi liderlerin, savaşların, şehir planlamada uygulanan yenilikçi özelliklerin somut değerler üzerindeki yansımalarını değerlendirmektedir. Buna karşın, kriter (vi)’da ise, soyut değerlerin somut mirasa yansımalarının yanı sıra, bu değerlerin öneminin somut mirasın değerinin önüne geçmesidir. Ancak, kriter (vi) 'da yer alan bu özelliklerin analizi, olağanüstü evrensel öneme sahip olduklarını kanıtlamanın zorluğunu göstermektedir. Bu nedenle, evrensel anlamı olduğu düşünülmeye gereken soyut değerlerin ve miras alanının fiziksel (somut) değerlerinin bir kombinasyonu olduğu, ancak soyut değerlerin baskın olduğunun (diğer kriterlerin aksine) kabul edilmesi gerekmektedir. Örneğin, sadece (vi) kriter altında değerlendirilen ve Cameron (2010) tarafından “vicdan ve bellek”³² miras alanları olarak tanımlanan Hiroşima Barış Anıtı (Japonya) gibi örneklerde, tarihsel öneme sahip olayları çağrıştıran somut kanıtlar olduğu, ancak burada meydana gelen olayların somut kalınlardan daha önemli olduğu gerekçesiyle miras alanları olarak miras listesinde yer almışlardır (Cameron, 2010: 112). Ancak, bu tür miras alanlarını DML’ne kabul etmek bir takım sorunları da ortaya çıkarmıştır. Bu sorunlardan en dikkate değer Beazly ve Deacon (2007) gibi yazarların da belirttiği gibi, “DML’nin insanlığın büyük başarılarını onurlandırmak için kurulduğu bu nedenle insanlık tarihinin en büyük suçları için bir mekanizma olmamalıdır” yönündeki açıklamalardır. Bu nedenle Komite, Uygulama Rehberi’nde, kriterin özellikle de “vicdan ve bellek” alanları için tek kullanıldığı durumlarda periyodik olarak birçok defa kısıtlayarak tercihen diğer kriterler ile birlikte kullanılması yönünde tavsiyede bulunmuştur (Khalaf, 2018:193).

Türkiye’nin DML’nde yer alan Troya, “Toplumun Soyut İfadeleri” temasına referansla fikirler, inançlar, Homeros ve Virgil gibi önemli kişilerin edebi ve sanatsal eserleriyle somut olarak ilişkilendirilerek, kriter (vi) altında: “Troya Arkeolojik Alanı, Homeros’un İlyada ve Virgil’in Aeneid gibi önemli edebi eserleri ve bu eserlerim genel olarak iki bin yıldan fazla sanatlar üzerindeki derin etkisi nedeniyle olağanüstü kültürel öneme sahiptir”³³ tanımı yapılmıştır. Bu tanımdan anlaşılacağı gibi Homeros’un ve Virgil’in eserlerinde açık bir ifadeyle Troya’nın varlığından bahsedilmesi ve Troya’da geçen mitolojik olayların hem yazılı hem de arkeolojik eserlere ilham kaynağı olması, bu kriterin temelini sağlamlaştırmıştır.

Efes, kriter (vi) altında: “Manevi Yanıtlar” teması referans alınarak “Efes’in Hristiyan inancının Roma İmparatorluğu’na yayılmasında belirleyici bir rol oynadığı, Ayasuluk Tepesi’ndeki St.John Bazilikası’nın ve Efes’teki Meryem Ana Kilisesi, kentin Hristiyanlık için önemini kanıtlar. Aynı zamanda erken Hristiyanlık dönemi kiliselerinin iki önemli Konseyinin Efes’te yapılmış olması ve Artemis ve Kibele kültürünün bir yansıması olarak görülen Meryem’in Hristiyanlıktaki saygınlığını başlatmıştır”³⁴ ifadesiyle inanç sistemleri somut kanıtlarla anlatılmıştır. Aynı temaya referansla Aphrodisias miras alanının antik çağda kült merkezi niteliği kriter (vi)’da ifade edilmiştir³⁵.

Türkiye'nin DML'nde Kriter (vi)'nin diğer kriterlere göre nispeten daha az kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi, miras alanının soyut kavramlarının görsel ve işlevsel nitelikleriyle temsil edilmesinin altında yatan zorluktan kaynaklanmaktadır. Bu zorluk, Mudurnu için hazırlanan adaylık dosyasının değerlendirilmesinde de yaşanmıştır. 2018 yılında kriter (iii) ve (vi) kapsamında hazırlanan ve Dünya Miras Merkezine gönderilen "Mudurnu: Ahiliğin Kanıtları" dosyasının kriter (vi) için ICOMOS tarafından yapılan değerlendirilmesinde, Ahilik ile ilişkili kültürel ve sosyal geleneklerin fiziksel kanıtlarının yeterince temsil edilememesi nedeniyle listeye kaydedilmemesi önerilmiş ve dosya geri çekilmiştir (ICOMOS, 2019:341).

Tablo 1. Dünya Miras Alanları ve Seçim Kriterleri

DÜNYA MİRAS ALANI (Kültürel)	DÜNYA MİRAS ALANI (Karma)	DÜNYA MİRAS LİSTESİNE GİRDİĞİ YIL	SEÇİM KRİTERLERİ
İstanbul'un Tarihi Alanları		1985	(i)(ii)(iii)(iv)
Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası		1985	(i)(iv)
	Göreme Milli Parkı ve Kapadokya	1985	(i)(iii)(v)(vii)
Hattuşa: Hitit Başkenti		1986	(i)(ii)(iii)(iv)
Kommagene Nemrut Dağı		1987	(i)(iii)(iv)
Xanthos-Letoon		1988	(ii)(iii)
	Hierapolis-Pamukkale	1988	(iii)(iv)(vii)
Safranbolu Şehri		1994	(ii)(iv)(v)
Troya Antik Kenti		1998	(ii)(iii)(vi)
Edirne Selimiye Camii ve Külliyesi		2011	(i)(iv)
Çatalhöyük Neolitik Kenti		2012	(iii)(iv)
Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu		2014	(i)(ii)(iv)(vi)
Bergama ve Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı		2014	(i)(ii)(iii)(iv)(vi)
Efes		2015	(iii)(iv)(vi)
Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı		2015	(iv)
Anı Arkeolojik Alanı		2016	(ii)(iii)(iv)
Afrosdias		2017	(ii)(iii)(iv)(vi)
Göbeklitepe Arkeolojik Alanı		2018	(i)(ii)(iv)

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye'nin DML'nde yer alan on sekiz miras alanının üstün evrensel değerlerini gerekçelendirmek üzere seçtikleri kriterlerin dağılım oranını incelendiğinde arkeolojik veya tarihi alanlarda (ii), (iii) ve (iv), yapı topluluklarında (i) ve (iv) kriterlerin ağırlıklı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buna karşın, kriter (v) ve (vi) en az kullanılan kriterler olarak karşılaşılmaktadır. Bunun nedeni her iki kriterin de anlam karışıklığına neden olmasından ya da doğru bir şekilde uygulayamama sorunundan kaynaklanmış olmalıdır.

Tematik bağlantıların kriterlerle uyumu incelendiğinde, Türkiye'nin DML'nde kriter (i)'in "Kreatif Yanıt" teması altında sanat ya da mimarının en üst düzey başarısını temsil eden eserleri ile kentsel yada peyzaj tasarımına veya yenilikçi teknik başarılarla atıfta bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

Kriter (ii)'nin genel olarak "Kreatif Yanıtlar" temasıyla bağlantı kurarak DML'nin ilk yıllarında sanat ve mimarının "etkilerinden" bahsettiğini söylemek mümkündür. Daha sonraki yıllarda, kritere eklenen "insani değerler arasında önemli bir alışverişi sergilemeli" ifadesiyle birlikte kriterin tanımı, değerlerin ve etkilerin değiş tokuşu olarak anlaşılmış ve Ani örneğinde olduğu gibi farklı kültürlerin etkileşimi sonucu yeni bir mimari tarzın oluşumunu da temsil etmiştir.

Kriter (iii) "Kreatif Yanıtlar" teması ile bağlantı kurarak genellikle yok olmuş bir kültürel geleneğe veya bir uygarlığa tanıklık eden arkeolojik alanlara odaklanmıştır. Her ne kadar "yaşayan kültür" ifadesi 1995 yılından itibaren kriter içinde yer alsın da henüz DML'nde kriter (iii) altında tanımlanmamıştır. Bazı örneklerde, "Toplumun Soyut İfadeleri" ve "Manevi Yanıtlar" teması ile bağlantı kurarak toplumların diller ve inanç sistemlerine tanıklık eden arkeolojik alanlar tanımlanmıştır.

Kriter (iv) genel olarak "Kreatif Yanıtlar" temasını referans alarak genellikle insanlık tarihinde önemli aşamaları niteleyebilen sanatsal ve mimari değeri olan yapı tiplerine ağırlık vermiştir. Ancak, bazı örneklerde kültürel peyzaj alanları için de kriter kullanılmıştır. Bu tür alanlarda kriter, "doğa ve insanın ortak eserlerini" temsil etmiştir.

Kriter (v) Dünya Miras Alanlarında en az kullanılan kriter olmasından dolayı tematik değerlendirmesini yapmak oldukça zordur. Her ne kadar kullanım oranı dünya genelinde de düşük olsa da genellikle kültürel peyzaj alanları için tercih edilmiştir. Ancak, Türkiye'nin Dünya Miras Alanlarında şimdiye kadar kültürel peyzaj alanları için uygulanmamıştır.

Kriter (vi) içeriği gereği diğer kriterlerden farklı olarak soyut değerler üzerine odaklanmış ve tematik olarak "Toplumun Soyut İfadeleri" ve "Manevi Yanıtlar" temasıyla bağlantı kurmuştur. Özellikle kriter (vi)'nin istediği soyut kavramları somut miras alanı ile ilişkilendirme argümanlarında zorluklar yaşandığı anlaşılmaktadır. Aday miras alanı için kriter seçimleri taraf devlet yapsa da ICOMOS uzmanları alanı değerlendirirken kriter seçimlerini değiştirebilmekte ya da kriteri alana uygun bulmayabilmektedir. Özellikle "Mudurnu: Ahiliğin Kanıtları" dosyasında kriter (vi)'de olduğu gibi, geleneksel inançların evrensel öneme sahip olarak değerlendirilmesinin nasıl haklı gösterilebileceği konusunda zorluklar yaşandığı anlaşılmaktadır. ICOMOS değerlendirme raporunda, bu kriterde sunulan argümanların yeterince temsil edilemediğini belirtmiş ve bu nedenle "Mudurnu: Ahiliğin Kanıtları" dosyası geri çekilmiştir. Kriterlerin argümanlarını belirlemede karşılaştırma analizinin önemi son derece büyüktür. Özellikle kriter (vi) için yapılan karşılaştırmalı analizde, alanın DML'ne dahil edilme nedenini haklı göstermek için soyut değerler ve somut kanıtlar arasındaki ilişkinin doğru bir şekilde ispatlanması alanın ÜED niteliğini kanıtlayabilmektedir.

Yukarıda yapılan analizler neticesinde, kriterler için genel olarak "Kreatif Yanıtlar", "Toplumun Soyut ifadeleri" ve "Manevi Yanıtlar" temalarının ağırlıklı olarak referans alındığı

anlaşılmaktadır. Kültürel mirasın sahip olduğu mimari ve sanatsal değerdeki eserler “Kreatif Yanıtlar” temasıyla değerlendirilirken, fikirler, inançlar, yaşam biçimleri vb. değerlerin de “Toplumun Soyut İfadeleri” ve “Manevi Yanıtlar” temalarıyla değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Ancak burada en dikkate değer durum, Türkiye’nin DML’nde bugüne değin “Teknolojik Gelişmeler” ve “Doğal Kaynakların Kullanımı” temalarına referans verilmemiş olmasıdır. Diğer bir deyişle, “Teknolojik Gelişmeler” temasına referansla endüstriyel teknolojiler, enerjiyi dönüştürme ve kullanım teknolojileri, astroloji ve astronomi, vb. ile ilgili miras alanları, “Doğal kaynakların Kullanımı” temasına referansla madencilik, taş ocaklığı ve üretim sistemlerine yönelik alanlar henüz tematik olarak kullanılmamıştır. Oysaki Türkiye antik dönem uygarlıklarının yanı sıra günümüz modern çağ uygarlıklarının teknolojik, mimari ve sanatsal eserlerine sahiptir. Bununla birlikte, endüstriyel alanlarımızın, maden alanlarımızın dikkate değer ölçüde ÜED niteliği taşıdığı da unutulmamalıdır. Zira, ICOMOS’un 2005 yılında hazırladığı “Dünya Miras Listesi için Eylem Planı”nın amaçlarından biri de DML’nde az temsil edilen temalara ağırlık verilmesi yönündedir.

Sonuç olarak, DML’ne kabul edilmenin en önemli şartı, aday miras alanları için doğru temaların seçilip kriterlerle doğru bir şekilde ifade edilebilmesi ve böylelikle aday alanın ÜED’inin kanıtlanabilmesidir. Burada dikkate değer önemli noktalardan biri, kriterlerle gerekçe gösterilen özelliklerin, özgünlük ve bütünlük durumlarının yeterli bir şekilde olması durumudur. Diğer önemli bir nokta ise aday gösterilecek miras alanının korunma durumunu belgeleyen bir yönetim planına sahip olmasıdır.

Kriterler, özgünlük/bütünlük ve yönetim planı ÜED’in üç önemli yapı taşlarıdır. Adaylık sürecinde bu üç yapı taşının doğru anlaşılması ve yürütülmesi DML’ne daha fazla miras alanımızın kaydedilmesine olanak sağlaması adına son derece önemlidir. Her yıl sadece bir miras alanın Dünya Miras Merkezine aday olarak sunulması göz önüne alındığında sürecin önemi daha da önem kazanmaktadır.

KAYNAKÇA

- AHUNBAY, Z., (1996), *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*, İstanbul: YEM
- AKİPEK, S., (2001), “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşmenin Değerlendirilmesi” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 50, sayı 4.
- BEAZLY, O. and DEACON, H., (2007), “The Safeguarding of Intangible Heritage values under the World Heritage Convention: Auschwitz, Hiroshima and Robben Island”. Janet Blake (Ed.), *Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Challenges and Approaches*, Built Wells: Institute of Art and Law , 93-107.
- CAMERON, C. (2010), “World Heritage Sites of Conscience and Memory,” in D. Offenhäuser, W. Zimmerli and M-T. Albert (eds), *World Heritage and Cultural Diversity*, Bonn: German Commission for UNESCO, 112-9.
- ÇOKIŞLER, E., (2019) “Silahlı Çatışmalar Sırasında Kültürel Malların Korunması Rejimi: Tarihsel Gelişimin Analizi” *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt16, Sayı.61, 55-74
- DİKİCİ, A., (2001), “Geleneklerin Toplumdaki Yeri ve Önemi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2:251-258.
- ERASLAN, Ş., (2020), “UNESCO Dünya Miras Listesinde Arkeolojinin Temsiliyeti”, *Journal of Awareness (JOA)*, Cilt/Volume 5, Sayı/Issue 2,119-134.
- ERDER, C. (1975), “Tarihi Çevre Bilinci”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi*, Yayın No. 24, Ankara
- ERDER, C., (1977), “Venedik Tüzüğü Tarihi Bir Anıt Gibi Korunmalıdır”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C.3, Sayı: 2, Ankara.
- ERDER, C., (1986), ‘Carta del Restauro Italiana (1931)’, “Our Architectural Heritage: From Consciousness to Conservation”, *Museums and monuments xx.*, Unesco, Paris,215-217.
- ERDER, C., (2007), “Tarihi Çevre Bilinci”, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını No 18.
- JOKILEHTO, J., (2006), “World Heritage: Defining the outstanding universal value”. *City & Time* 2 (2): 1-10.
- KHALAF, W.R., (2018), “Roadmap for the Nomination of Reconstructed Cultural Properties for Inscription on the UNESCO World Heritage List” ,*Heritage* ,1,189-206.
- KUBAN, D., (1962), “Restorasyon Kriterleri ve Carta del Restauro”, *Vakıflar Dergisi*, C.V, Ankara.
- LABADİ, S., (2005), “A review of the Global Strategy for a Balanced, Representative and Credible World Heritage List, 1994–2004”. *Conservation and Management of Archaeological Sites* 7:89–102.
- MARDANI, A., (2018), “Göç Hikayeleri”, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Ana Sanat Dalı, Sanatta Yeterlik Tezi,Ankara.
- RODWELL, D., (2012), “The Unesco World Heritage Convention, 1972–2012: Reflections and Directions” *The Historic Environment: Policy & Practice*, Vol.3, Issue 1, 64- 85.
- SLATYER, R.O., (1983), “The Origin and Evolution of the World Heritage Committee”. *Ambio*, 12 (3/4), 138–140.
- ZEREN GÜLERSOY, N., (1981), “Kentsel Alanlarda Alınan Koruma Kararlarının Uygulanabilirliği”, Doktora Tezi, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi.

İnternet Kaynakça:

- ICOMOS (1994), <https://whc.unesco.org/en/list/614/documents/> “Advisory Body Evaluation (ICOMOS)” Erişim Tarihi 7 Nisan 2020.
- ICOMOS (2008), *The World Heritage List: What is OUV?* Berlin: Verlag.
- ICOMOS (2005), *The World Heritage List: Filling the Gaps-An Action Plan for Future:* Paris: ICOMOS.
- ICOMOS 2015 <https://whc.unesco.org/en/list/1488/documents/> “Advisory Body Evaluation (ICOMOS)” Erişim Tarihi 6 Mayıs 2020.
- ICOMOS (2018), <https://whc.unesco.org/en/list/1572/documents/> “Advisory Body Evaluation (ICOMOS)” Erişim Tarihi 5 Nisan 2020.
- ICOMOS (2019), <https://whc.unesco.org/archive/2019/whc19-43com-inf8B1-en.pdf> Erişim Tarihi 5 Mayıs 2020
- UNESCO (1972), <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/> Erişim Tarihi: 4 Nisan2020.
- UNESCO (1977), <https://whc.unesco.org/archive/opguide77b.pdf> Erişim Tarihi:2 Nisan 2020
- UNESCO (1980), <https://whc.unesco.org/archive/opguide80.pdf> Erişim Tarihi:3 Nisan 2020
- UNESCO (2005), <https://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf> Erişim Tarihi:3 Nisan 2020
- UNESCO (2018), <https://whc.unesco.org/en/list/1572/documents/> “Nomination Text” Erişim Tarihi: 6 Nisan 2020.
- UNESCO (2019), <https://whc.unesco.org/en/guidelines/> Erişim Tarihi: 5 Nisan 2020.

NOTLAR

1 1930'lerden sonra kültürel mirası koruma konusunda önemli sözleşmeler ve tüzükler imzalanmıştır. Bunlardan ilki 1931 yılında Atina'da "1. Uluslararası Tarihsel Anıtların Korunması ile ilgili Mimarlar ve Teknisyenleri Kongresi"dir. Kongre sonucunda koruma yöntemlerinin belirlendiği Atina Tüzüğü oluşturulmuştur. Aynı yıl İtalya'da Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Kurulu, restorasyon ilkelerinin açıklandığı Carta Del Restauro kabul edilmiştir. Carta Del Restauro genel olarak anıt restorasyonu konusunda uyulması zorunlu kuralları belirlemiştir. Bkz. (KUBAN 1962; ZEREN GÜLERSOY 1981; ERDER 1986; AHUNBAY 1996). 1933 yılında evrensel bir şehircilik anlaşmasının ilkelerinin belirlendiği "Çağdaş Mimarlık Kongresi'nde" Atina Anlaşması kabul edilmiştir Bkz.(ERDER 1975). 1945 yılında, kültürel mirasının korunması ve bu yöndeki sorunların çözümüne katkı sağlamak adına Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim Kültür Kurumu (UNESCO) kurulmuştur (AHUNBAY 1996). 1954'de Lahey'deki toplantıda "Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Varlıklarını Korunmasına Dair Sözleşme" kabul edilmiş, burada kültürel varlık " kaynak ve sahiplerine bakılmaksızın insanlığın ortak kültür mirası için önemli taşınır ve taşınmaz varlıkların tümü" şeklinde tanımlanmıştır." Bkz. (ÇOKİŞLER 2019). 1960'lerden sonraki uluslararası toplantılarda koruma kavramı tek yapıdan çevre boyutuna çıkarılmıştır. 1964 yılında Venedik'te düzenlenen "II. Uluslar arası Tarihi Anıtlar Mimarlar ve Teknisyenleri Kongresi" korunacak değerlerin çevre boyutuna çıkmasındaki en önemli adım olarak nitelendirilmektedir. Diğer önemli bir adım da tarihi eserlerde yapılacak restorasyon uygulamalarında "bütün dönemlerin izlerine saygı" kuralı ilkesi kabul edilmiştir. Bkz. (ERDER 1977; AHUNBAY 1996 ;ERDER 2007; RODWELL 2012). 1965 yılında Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS)'un kurulması ile kültür mirasına ilişkin araştırma ve korumanın uluslararası yaklaşımı belirlenmiştir.

² Sözleşme ve Komite hakkında detaylı bilgi için Bkz. SLATYER 1983; AKİPEK 2001

Türkiye Sözleşme'ye 1982'de katılmıştır. Bkz. R.G. tarih: 20.04.1982, sayı: 17670. Türkiye bakımından yürürlüğe giriş tarihi 16.03.1983 olan Sözleşme'nin Türkçe metni için bkz. R.G. tarih: 14.02.1983, sayı: 17959.

Uygulama Rehberi için bkz. <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>

3. Uygulama Rehberi için bkz. <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>

4.DML'ne başvuru ve süreç hakkında detaylı bilgi için bkz. Eraslan 2020

5. Kültürel miras alanlarının ÜED niteliğini kanıtlayabilmenin ölçüsü olan altı adet kriter,1977-2005 yılları arasında Komite kararları sonucunda içeriklerinde anlamsal değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklik bazen tek bir kelimenin cümleden çıkarılmasıyla olabildiği gibi tek bir kelimenin eklenmesiyle de olmuştur. Daha detaylı bilgi için bkz. (ICOMOS 2008)

6 ÜED kavramının tartışılıp uygulanabilirliği üzerine fikirlerin paylaşıldığı toplantılardan en dikkate değeri 6-9 Nisan 2005 yılında Kazan (Rusya)'da gerçekleşen "Uzman Tavsiyeleri" konulu Toplantıdır. Daha detaylı bilgi için bkz. (ICOMOS 2008:69).

7 Küresel Strateji için bkz. (LABADI 2005)

8.Sözleşmenin 1. ve 2. Maddesinde belirtilen hem kültürel hem de doğal mirasın tanımlarının bir kısmını veya tamamını karşılıyor ise, "karma kültürel ve doğal miras" olarak kabul edilmektedir (UNESCO 2019: Parag.46)

9. İstanbul'un Tarihi Alanları [1985], Göreme Milli Parkı ve Kapadokya (Nevşehir) [1985], (Hattuşa (Boğazköy) - Hitit Başkenti (Çorum) [1986], Nemrut Dağı (Adıyaman - Kahta) [1987], Xanthos-Letoon (Antalya - Muğla) [1988], Pamukkale-Hierapolis (Denizli) [1988], Safranbolu Şehri (Karabük) [1994], Troya Antik Kenti (Çanakkale) [1998], Çatalhöyük Neolitik Kenti (Konya) [2012], Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı (İzmir) [2014], Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğusu (Bursa) [2014], Efes (İzmir) [2015], Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri [2015], Ani Arkeolojik Alanı (Kars) [2016], Afrodiasias (Aydın) [2017], Göbeklitepe Arkeolojik Alanı (Şanlıurfa) [2018].

10.Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası (Sivas) [1985], Edirne Selimiye Camii ve Külliyesi (Edirne) [2011].

11 Kriter (i) ve (iv) kapsamında DML'ne kabul edilen Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/358>

12. Kriter (i),(ii), (iii) ve (iv) kapsamında DML'ne kabul edilen İstanbul'un Tarihi Alanları, bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/356>

13.Kriter (i) (iii) (v) (vii) kapsamında DML'ne kabul edilen Göreme Milli Parkı ve Kapadokya, bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/357>

14. Kriter (i) (ii) (iii) (iv) kapsamında DML'ne kabul edilen Hattuşa (Boğazköy),bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/377>
15. Kriter (i),(iii) ve (iv) kapsamında DML'ne kabul edilen Nemrut Dağı, bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/448>
16. Kriter (i) (iv) kapsamında DML'ne kabul edilen Selimiye Ulu Camii ve Külliyesi için bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/1366>
17. Kriter (i) (ii) (iii) (iv) (vi) kapsamında DML'ne kabul edilen Bergama ve Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı için bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/1457>
18. Kriter (i) (ii) (iv) kapsamında DML'ne kabul edilen Göbeklitepe Arkeolojik Alanı için bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/1572>
19. Kriter (i) (ii) (iv) (vi) kapsamında DML'ne kabul edilen Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu için bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/1572>
20. Bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/1572>
21. Bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/356>
22. Bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/1518>
23. Bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/357>
24. <https://whc.unesco.org/en/list/484>
25. Hattuşa (Boğazköy) - Hitit Başkenti (Çorum), Nemrut Dağı (Adıyaman - Kahta), Xanthos-Letoon (Antalya - Muğla), Pamukkale-Hierapolis (Denizli), Troya Antik Kenti (Çanakkale) Çatalhöyük Neolitik Kenti (Konya), Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı (İzmir)], Efes (İzmir) , Ani Arkeolojik Alanı (Kars), Afrodisias (Aydın).
26. Bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/1572>
27. Bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/1366>
28. Bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/485>
29. Bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/1405>
30. Bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/357>
31. Bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/614>
32. Cameron'un tanımına göre, bunlar soykırım, kölelik ve diğer özgürlük ihlallerini içeren insan hakları ihlallerine tanıklık eden yerlerdir ve genellikle bu olayların somut kalıntıları ortadan kaybolmuştur. Daha detaylı bilgi için bkz. (CAMERON 2010)
33. <https://whc.unesco.org/en/list/849>
34. <https://whc.unesco.org/en/list/1018>
35. <https://whc.unesco.org/en/list/1519>

CRISIS OF FEMININE IDENTITY: A CRITICAL STUDY OF OSCAR WILDE'S LADY WINDERMERE'S FAN FROM FEMINIST PERSPECTIVE

Dulfqar Mhaibes ABDULRAZZAQ* & Mohammed Mahmood ABBAS**

* Karabuk University/ Faculty of Letters,
TURKEY, e-mail: dulfqar@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2614-6388>

** Karabuk University/ Faculty of Letters,
TURKEY, e-mail: thesecondmohammed91@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8109-9481>

Received: 31 May 2020; Accepted: 25 July 2020

ABSTRACT

This study explores the play Lady Windermere's Fan by Oscar Wilde, and the feminist figures in the play and their role, to illustrate the dominant control of men in the Victorian period. And the discrimination towards women as a human being base on gender. This paper shows a piece of brief information about the author for what it has to do with Lady Windermere's fan events. And demonstrates the feminism meaning and its impact on the events of the play, besides a short summary of the play. This paper focuses on the role of the fallen woman and how the author gradually transforms the audience's thinking about the fallen woman and contradicts the conventional view of it. And illustrate the inferiority view of women in the Victorian era and how the woman only meant to be part of domestic life. In addition to the motherhood and how a fallen woman acts with that in Victorian society according to Wilde's point of view.

Keywords: Oscar Wilde, Lady Windermere's Fan, feminism, fallen woman, motherhood.

1. INTRODUCTION

There can be no question about that Oscar Wilde considered one of the Iconic authors and critics of his time. Born in 1854 of an Anglo-Irish wealthy family, his father was a successful surgeon and his mother was a poet. she had the greatest influence on him as a write through the storytelling that she tells at a young age, eventually formed Oscar Wilde as a poet and playwright. Later Wilde got a good education at Trinity and Magdalen college, after he graduated from Oxford he settled down in London to establish a literary career and focus on his work as a writer. In London, Wilde has joined the trendy intellectual and literary circles of high society, thus he had access to the world that would be the source for his social criticism. Wilde concentrated on the Victorian culture and satirized its ideals under its own words. (Ellmann, 1988).

Lady Windermere's Fan is a social satire that explores the social standards, attitudes, and mannerisms of the Victorian period. The play about a happy couples-married, lady Windermere and Lord Windermere. Lady Windermere is an innocent trusty girl who gets information that her husband lord Windermere is cheating her with another woman, she doesn't believe that at first but then she suspects her husband. She checked her husband's financial book and find that Lord Windermere spend a large sum of money for a woman called Mrs. Erlynne. Through the dialogue of the play, it is clear that Mrs. Erlynne is lady Windermere's mother who abounded her when she was a child. Lord Windermere invites Mrs. Erlynne to his wife's birthday party, to allow her to reclaim some of her dilapidated social position. Lady Windermere couldn't accept that so she decides to leave her husband a letter telling him that she is going to escape with Lord Darlington. Mrs. Erlynne finds that letter, she runs to Lord Darlington's room to persuade her daughter not to make the same mistake that she did before. Simultaneously, Lord Windermere and Darlington with other men come to the room, Lady Windermere hides behind the curtain but she forgets her fan, and in order not to make Lord Windermere suspect her wife. Mrs. Erlynne sacrifices her reputation and tries to help her by showing up and claim that she took the wrong fan from the party. At the end of the play Lord and Lady, Windermere's marriage saved and decides to take a holiday a way of the society.

During the Victorian society, British colonialism was at its highest point, the trading markets expanded and English culture operated according to strict rules that everyone, his goal to gain money and marrying an aristocratic woman, or try to obtain a higher education. Thus, it was very important to have a good reputation at all times, the scandal should be avoided. In the Victorian era, women were considered to belong to the domestic sphere, and this stereotype forced them to provide a clean home for their husbands, organize meals on the table, and raise their children. In this period, the rights of women were extremely restricted. And women have been forced into a position of dependence on men, thus they had little chance of being financially independent. Also, the rights of women were legally transferred to their spouse when a man and woman get married, and the married couple became a single person represented by the husband according to the law. putting men in charge of all of her possessions, income, and cash. Besides losing all money and lands to their husbands, a woman in Victorian society became their husbands' property, granting them the rights to what was made by their bodies, domestic labor, children, and sex. (Buckner & Francis, 2005). The realistic comedy style in the Victorian era was a major contribution to highlighting the problems of that period. Especially, the storytelling and dramatic illusion were deeply integrated with the success of many theatres, that had a direct impact on the audience. (Holland, 2007, p. 255).

Lady Windermere's Fan examines discrimination on basis of gender against women, thus feminism theory is about promoting women's rights based on gender equality, this means that women should not be treated differently than men in terms of rights, duties, and privileges. (Walters, 2005). Women's rights advocates in England emerged from the working class, who

some of them have a socialist tendency. Over time and because of the contributions of the Victorian writers such as Oscar Wilde, and because of the literature is the mirror of society, all this led to a focus on women's rights, even from the men themselves, and this has emerged in modern English theater. (Patterson, 2003, p. 155).

Rita Felski in her book *Doing Time: Feminist Theory and Postmodern Culture*, examines the patriarchal power in Victorian society on woman "Patriarchal power pervades verbal and visual systems of meaning. Within such systems, a woman is always connected to and inseparable from man. Men's ability to symbolize the universal, the absolute, and the transcendental depends on the continuing association of femaleness with difference, otherness, and inferiority." (Felski, 2000, p. 181). Thus, women supposed only to act as good mothers and wives, and never be inseparable of men socially and financially. Also, unmarried or illegitimate children are deemed to be a social failure in Victorian society.

2. FALLEN WOMAN

In *Lady Windermere's Fan*, Oscar Wilde gives the fallen woman the lead role. According to the Victorians, the term fallen woman means a woman who had a sexual relationship without marriage, or described as a woman who lost her chastity and fell from God's grace, such as prostitutes, unwed mothers, and adulteresses, this was considered unnatural to women's behavior. This kind of women was regarded as deviant and removed from society. Although it was not acceptable for a woman to have sexual relationships outside marriage, while it was regarded as acceptable behavior only for men. The Victorians could not differentiate a prostitute from a woman who commits one mistake only. (Nochlin, 1978). Wilde illustrates that there are two types of women, the innocent one for marriage and the other one used as a sexual object, only for sex. Thus, he satirizes the hypocrisy of Victorian society, which allows men to do everything while if a woman tried to transgressed that will not be tolerated and could be regarded as a threat to the entire system of that era.

Wilde makes the character of Mrs. Erlynne, the central character that plays the double woman, at first, she presented as an immoral lady, who has a sexual relationship without marriage, then the good woman at the end of the play. The others suspect her as a fallen woman, the Duchess of Berwick describe Mrs. Erlynne as "a horrid woman ... absolutely inadmissible to society" (Wilde, 1907, p. 26). Wilde tried to treat this discrimination against the fallen woman through contradiction. When Mrs. Erlynne joins the party, she contradicts the audience's expectations of fallen women. Wilde Characterize her as "very beautifully dressed and very dignified." (Wilde, 1907, p. 58). The reader can clearly notice that Oscar Wilde rejects the notion of a fallen woman from the first scene of the play. Wilde demonstrates another point of how Victorian society considers women inferior to men. They should be live in a restricted sphere and deal the domestic life only, they were excluded from their entire life in all aspects, a wife should only take care of children and put the food on the table and never questioning her husband. (Flanders, 2003). When the Duchess of Berwick visit Lady Windermere and tell her about the infidelity of her husband, Lady Windermere wants to know the truth about that, thus she checks her husband's financial book, but when Lord Windermere knows that her wife searches his book, his respond was angry, "Margaret, you have cut open my bank book. You have no right to do such a thing!" (Wilde, 1907, p. 34). Then he continues saying that "I think it wrong that a wife should spy on her husband." (Wilde, 1907, p. 35). This dialogue is a major factor in the position of women and indicates that a wife should not interfere with her husband's affairs.

Even if the husband has a sexual relationship, the wife should not interfere with that because one of the most important things in Victorian society is appearances. Everyone should act as perfect as possible. For example, when lady Windermere tells the Duchess of Berwick

that "Windermere and I married for love." (Wilde, 1907, p. 31), the Duchess mock lady Windermere because infidelity is familiar in the Victorian society and acceptable only for men, but in the same time, the wife should ignore it and never complain or interfere with the husband affairs, and live in an illusion that everything is good, and protect her position amongst the society. The Duchess demonstrates that "before the honeymoon was over, I caught him winking at my maid, a most pretty, respectable girl. I dismissed her at once without a character." (Wilde, 1907, p. 31). This statement indicates that the Duchess is cognizant of the infidelity of her husband but at the same time act as if nothing happens, because men regarded superior to women in that era. And that illustrates Wilde's concern about women's unequal situation.

Gail Cunningham in his book, *The New Woman and the Victorian Novel* demonstrates that the misconceived notion of a woman in the Victorian period, they were described as children with narrow-minded, "I believe, fancy women's minds something like those of children. Now, that is a mistake." (Cunningham, 1978, p. 42). Lord Windermere, use the same expression when lady Windermere persists to see Mrs. Erlynne, before they leave, "My child, you may be on the brink of a great sorrow. Don't go to meet it." (Wilde, 1907, pp. 130-131). The repetition of Lord Windermere's using the word child illustrates his sense of superiority over her. Thus, he knows more about what she simply needs more than herself as if she has no adult mind, including taking the crucial decision regarding her personal life, without even taking her opinion into his consideration. For example, he didn't tell lady Windermere that Mrs. Erlynne is her real mother, or even let her know that her mother is still alive, he decides that without discussing it with her. Lord Windermere explains that Lady Windermere shouldn't realize that her mother is a fallen woman and keep to believe that she is dead:

But rather than my wife should know—that the mother whom she was taught to consider as dead, the mother whom she has mourned as dead, is living—a divorced woman going about under an assumed name, a bad woman preying upon life, as I know you now to be—rather than that." (Wilde, 1907, p. 135)

Wilde attracts attention to the gender double standard's inequality. The men's reactions after finding Mrs. Erlynne in the room of Darlington indicates the double standard. Consequently, it is acceptable in Victorian society for men to be in other women's rooms but it is disgraceful for a woman to do that. And the reader can observe that when lord Darlington informs Lady Windermere, "I couldn't! A man can't tell these things about another man!" (Wilde, 1907, p. 67). Thus, Mrs. Erlynne is seen with an inferior look, she found in the room of men. And later on, Lord Windermere describes her with a cruel word, telling her that "you are found in a man's rooms—you are disgraced before every one ... you are—a worthless, vicious woman." (Wilde, 1907, p. 136).

2.1 Motherhood

The author demonstrates the rejection of motherhood through the character of Mrs. Erlynne, and consider a central theme in *Lady Windermere's Fan*. The motherhood considers a highly controversial issue among feminist and anti-feminist. The anti-feminist claimed that women are born to be mothers, and that is their destiny. While feminist contradict with that matter. The female protagonists regarded their motherhood as an unhappy experience and miserable point in their lives, because motherhood was extremely significant in the Victorian era regardless if a woman wants that or not, it is their duty to raise and shape their children's values, and this perspective was conveyed by parents, churches, and schools to young women, just to train and prepare them to be mothers. (Cruea, 2005, p. 188). Oscar Wilde with his wit and revulsion towards Victorian society contradicts all their interpretation of womanhood and defies the audience's assumptions about a fallen woman. Through the character of Mrs. Erlynne

Wilde, deny the traditional ideas about the fallen woman that must behave like a repentant sinner. For example, lord Windermere tries to get Mrs. Erlynne to repent, and remind her of her innocence when she was young, "It's the miniature of a young, innocent-looking girl with beautiful dark hair." (Wilde, 1907, p. 139), but Mrs. Erlynne respond with an explanation that, "It was done before I was married. Dark hair and an innocent expression were the fashion then, Windermere!" (Wilde, 1907, p. 139), she points out that, there are no differences between what she is now and what she was. In other words, she implies that for lord Windermere there are no two types of women, all humans including women is likely to be mistaken. Mrs. Erlynne mocks the way men think in the Victorian era and their traditional conceptions of a fallen woman by demonstrating that:

I suppose, Windermere, you would like me to retire into a convent or become a hospital nurse or something of that kind, as people do in silly modern novels. That is stupid of you, Arthur; in real life we don't do such things—not as long as we have any good looks left, at any rate. No what consoles one now-a days is not repentance, but pleasure. Repentance is quite out of date. (Wilde, 1907, p. 141)

Wilde tries to present Mrs. Erlynne in a sympathetic way and prevent the audience from assuming that a woman who repudiates motherhood is bad. And incorporating his believes that not all women have to be mothers, it is kind of a personal decision to make, and the society has nothing to do with that. Nevertheless, it was not easy for Mrs. Erlynne to choose freedom and rejects motherhood, she proves that she has feelings for lady Windermere, when she sacrificed her reputation and saved lady Windermere's marriage, but in the same time, Mrs. Erlynne couldn't reveal her true identity for lady Windermere because, obviously telling her that, Mrs. Erlynne is her real mother will destroy everything, "If I lost my ideals, I should lose everything." (Wilde, 1907, p. 146). Lady Windermere has a perfect image of her mother, "We all have ideals in life. At least we all should have. Mine is my mother. (Wilde, 1907, p. 145), out of love, Mrs. Erlynne did not tell the truth. However, the thoughts of Victorian society have a great impact on lady Windermere personality, thus if she knows the truth, she will never get over it.

At the end of Wilde's play did not condemn his fallen woman. Mrs. Erlynne denies the Victorian society, and suffer from the unjust judgments because she is a woman with a past. Wilde seems doesn't mean of making her leave Britain consider as a punishment but, the play end as a happy ending for Mrs. Erlynne, because she turns her back for a hypocritical, narrow-minded society, rejecting all the ideas regarding the fallen woman, and win possibly a happy marriage with Lord Augustus.

3. CONCLUSIONS

Oscar Wilde offers unexpected illustrations for a fallen woman. He demonstrates the injustice of the Victorian society towards women and fallen woman in particular. And illustrate the ongoing conflict between women and men, and their sphere in the society, in which women are sustain in close clasps between patriarchal society and gender limitations. Thus, any attempt to break the Victorian's standards was seen as a challenge to male dominance sphere and the domestic life of women. Wilde used his wit and intelligence to make the audience sympathize with his fallen woman. Unconventionally, he reverses all the ideas regarding the fallen woman, presenting Mrs. Erlynne as an object of disgrace at first, then moving to an outstanding position. Moreover, Wilde gives her a happy ending with a stable marriage, far from Victorian society. And That was exceptionally unusual with the traditional fallen woman's plays in that period. He also, ridicule the division of Victorian society for people as good and bad. Thus, he contradicts that division through lady Windermere when she considers Mrs. Erlynne as a bad woman at the beginning of the play and believes all rumors about her reputation and declare that, "Arthur, if that woman comes here, I shall insult her." (Wilde, 1907, p. 44). But, at the end

of the play, lady Windermere dramatically changed, "Ah, you're marrying a very good woman." (Wilde, 1907, p. 155). Wilde, also contradict the Victorian society regarding motherhood, he illustrates that motherhood is not a natural instinct for all woman. Therefore, a woman who refuses the role of mother is not necessarily inferior. Wilde not only satirizes the Victorian society in general and fallen woman in particular but he also criticizes the Victorian concept of woman. He highlights the awful discrimination against women based on their gender.

REFERENCES

- BUCKNER, P., & Francis, R. (Eds.). (2005). *Rediscovering the British World*. Canada: University of Calgary Press.
- CUNNINGHAM, G. (1978). *The new woman and the Victorian novel*. London: The Macmillan press ltd.
- ELLMANN, R. (1988). *Oscar Wilde*. New York, NY: Vintage Books.
- FLANDERS, J. (2003). *The Victorian House: Domestic Life from Childbirth to Deathbed*. UK, London: HarperCollins Publishers Ltd.
- HOLLAND, P. (2007). *Redefining British theatre history*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- NOCHLIN, L. (1978). Lost and Found: Once More the Fallen Woman. *The Art Bulletin*, 60(1), 139- 153. doi:10.2307/3049751
- PATTERSON, M. (2003). *Strategies of political theatre: post-war British playwrights*. New York, NY: Cambridge University Press.
- SUSAN M., C. (2005). Changing Ideals of Womanhood During the Nineteenth-Century Woman Movement. *The American Transcendental Quarterly*, 19(3), 188–204. Retrieved from https://scholarworks.bgsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1000&context=gsw_pub.
- WALTERS, M. (2005). *Feminism: a very short introduction*. New York, United States: Oxford University Press.
- WILDE, O. (1907). *The writings of Oscar Wilde*. New York, NY: J. F. Tapley Co. Printers and Binders.

COVID-19 VE SAĞLIK TURİZMİ

COVID-19 AND HEALTH TOURSIM

Ebru BAĞÇI* & Cansu UZUN** & Aziz BOSTAN***

* Öğr. Gör., Beykent Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu,
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Doktora Öğrencisi
TÜRKİYE, e-mail: ebrubagci@beykent.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2763-069X>

** Doktora Öğrencisi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Turizm ABD,
TÜRKİYE, e-mail: cansuuzun_06@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7809-3097>

*** Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
TÜRKİYE, e-mail: azbostan@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8187-3871>

Geliş Tarihi: 29 Mayıs 2020; Kabul Tarihi: 05 Temmuz 2020

Received: 29 May 2020; Accepted: 05 July 2020

ÖZET

Bu, çalışma, yeni tip koronavirüs (Covid-19) (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020) olarak teşhis edilen salgının (pandemi) anlık ve olası etkilerini sağlık turizmi bağlamında değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analizi tekniğiyle hazırlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Dünya Sağlık Örgütü, OECD, T.C. Sağlık Bakanlığı anlık paylaşım verileri, raporları, yayınlanmış ve hakem sürecinde olan makaleler, haberler incelenmiş ve sağlık turizmi kapsamında değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda etkili bir salgın olarak ortaya çıkan Covid-19 tedavi sürecinin proaktif davranışla fırsata çevirme yönünde Türkiye'nin sağlık turizmine olumlu etki yaratacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Koronavirüs, Turizm, Sağlık Turizmi, Salgın,

ABSTRACT

The study was prepared to evaluate the immediate and possible effects of the pandemic diagnosed as a new type of coronavirus (Covid-19) (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020) in the context of health tourism. The study was prepared with document analysis technique, which is one of the qualitative research methods. This is intended, World Health Organization, OECD, T.C. Ministry of Health instant sharing documents, reports, news examined and evaluated within the scope of health tourism. The obtained data in accordance with the Covidien-19 treatment process emerged as an effective opportunity to turn the epidemic proactive behavior towards Turkey's health tourism is expected to have a positive impact.

Keywords: Covid-19, Coronavirus, Tourism, Health Tourism, Pandemic,

1. GİRİŞ

Bireylerin sosyo-ekonomik düzeylerindeki iyileşmelerle birlikte turizm sektörü hem uluslararası hem de ulusal alanda hızlı bir gelişme göstermektedir. Bireylerin yer değiştirme hareketleriyle ortaya çıkan turizm faaliyetleri para dolaşımını da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, turizm sektörü hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından son derece önemli sektörlerden biri haline gelmiştir. Turizm sektörünün ödemeler bilançosuna olan katkısı, milli gelire etkisi, iç fiyatlara etkisi, yatırımlara etkisi, devlet gelir ve harcamalarına etkisi, tüm sektörlerle olan etkisi, bölgeler arası dengesizliği giderme etkisi ve en önemlisi istihdama katkısı düşünüldüğünde ülke ekonomileri açısından lokomotif bir sektör durumundadır.

Dünya genelinde ve Türkiye özelinde turizm faaliyetleri önemli bir düzeye ulaşmıştır. Dünya turizm örgütü verilerine göre 2019'da dünya dolaşımındaki ziyaretçi sayısı 1,5 milyarı aşmış ve dünya turizm gelirleri de 2 trilyon dolara yaklaşmıştır. 2018 yılı verilerinde ise ABD'nin yaklaşık 256 milyar doların üzerinde gelir elde ettiği açıklanmıştır. İspanya ise 81 milyar dolar gelir ile ikinci sırada yer alırken, Fransa 73 milyar dolar gelir ile 3. sırada yer almıştır. Yani ABD, İspanya ve Fransa'nın turizmden elde ettiği toplam gelirinin iki katına yakın gelir etmiştir. Türkiye'ye bakıldığında ise turizm sektöründen elde ettiği 25.7 milyar dolar gelir ile 14.sırada yer aldığı görülmektedir (OECD, 2020).

Dünyada en fazla turist ağırlayan ülkeler sıralamasında, Fransa 89 milyon turist ile birinci, İspanya 83 milyon turist ile ikinci, ABD ise 80 milyon turist ile üçüncü sırada yer almaktadır (UNWTO, 2018:8). Türkiye ise 2018 yılında turist sayısı bakımından 46.7 milyon turistle sekizinci sırada yer almıştır. (DATA, 2020).

Turizm sektörü kırılgan bir yapıya sahiptir. Olumsuz olaylardan negatif yönlü etkilenmesi söz konusudur. Ülkenin güvenlik durumunda yaşanan sorunlar, terör olayları, politik krizler, doğal afetler, ekonomik krizler, çoklu ölümlere yol açan kaza olayları, salgınlar vb., turizm sektörünü olumsuz yönde etkileyen olaylardan bazılarıdır. Covid-19 salgını da bu olaylardan birisidir. Salgının başından itibaren, turizm sektöründe meydana gelebilecek olumsuzluklar "kriz" olarak değerlendirilmiştir. Bakanlık ve sektör temsilcileri sektörde yaşanan bu krizin olası olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak ya da fırsata dönüştürmek amacıyla mümkün olan en hızlı şekilde belirli stratejik planlar çerçevesinde hareket etmeye odaklanmıştır (Köşker, 2017).

Bu çalışma kapsamında, Covid-19 salgınının turizm sektörünü nasıl etkilediği, yaşanan bu krizi turizm sektörünün nasıl fırsata çevirebileceği konusu ele alınmıştır. Covid-19 salgını dünyada bugüne kadar eşi görülmemiş bir şekilde diğer sektörlerde de olduğu gibi turizm sektörünü de etkisi altına almıştır. Bu nedenle çalışmada, Covid-19 salgınının neden olduğu krizin, turizm sektöründe nasıl fırsata çevrilebileceğine yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur.

2. COVID-19'UN DÜNYADA VE TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİ

Yeni Koronavirüs Hastalığı (Covid-19), ilk olarak Çin'in Vuhan Eyaleti'nde 2019 yılının Aralık ayının sonlarında, ateş, öksürük ve nefes darlığı gibi solunum yolu belirtileri ile görülmüştür. Bir grup hasta üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda da 13 Ocak 2020'de salgın olarak tanımlanmıştır. Covid-19 ilk olarak, deniz ürünleri ve hayvan pazarında bulunan insanlarda tespit edilmiştir. Daha sonra insandan insana bulaşarak, Vuhan başta olmak üzere, Çin Halk Cumhuriyeti'nin diğer eyaletlerine ve diğer dünya ülkelerine yayılmıştır (covid19bilgi.saglik.gov.tr; Erişim trh: 25.05.2020).

Vuhan yerel yönetimi, 11 Ocak'ta virüsün salgına dönüştüğünü ve ilk can kaybını açıklamıştır. Koronavirüs Çin dışında ilk kez 13 Ocak'ta Tayland'da görülmüştür. Akabinde 16 Ocak'ta Japonya'da, 19 Ocak'ta Guangdong'da, 20 Ocak'ta Güney Kore'de, 21 Ocak'ta

Amerika Birleşik Devletleri'nde, 25 Ocak'ta Avustralya, Fransa, Malezya ve Kanada'da, 26 Ocak'ta Brezilya, Yunanistan, Gürcistan, Kuzey Makedonya, Norveç, Romanya ve Pakistan'da, 29 Ocak'ta Orta Doğu Bölgesindeki Birleşik Arap Emirlikleri'nde, 30 Ocak'ta Filipinler ve Hindistan'da, 31 Ocak'ta Rusya, İsveç, Roma ve İspanya'ya, 14 Şubat'ta Mısır'da, 19 Şubat'ta İran'da, 21 Şubat'ta İsrail'de, 25 Şubat'ta Cezayir, İsviçre, Hırvatistan, Avusturya'da ve diğer dünya ülkelerinin yanı sıra 11 Mart'ta Türkiye'de ilk koronavirüs vakası görülmüştür. 15 Mart'ta ise salgının Afrika kıtasındaki 26 ülkeye de yayıldığı bildirilmiştir (Euronews; 04.05.20).

Dünya ülkelerinin neredeyse tamamına kısa sürede yayılan koronavirüsün insandan insana bulaştığı 21 Ocak'ta Dünya Sağlık Örgütü tarafından ifade edilmiştir (WHO, Situation Report-1, 21.05.20). Virüs yayılımını hızlı bir şekilde sürdürürken binlerce kişiyi enfekte etmeye devam etmiştir. Aynı zamanda hayatını kaybeden insan sayısı her geçen gün artış göstermiştir. Bu süre zarfında öncelikli olarak Çin hükümeti Vuhan'ı 23 Ocak'ta karantinaya almış ve kısa süre içerisinde 30'dan fazla eyaletinde de karantina kararı vermiştir (www.gov.cn, 23.01.20). 30 Ocak'ta Dünya Sağlık Örgütü'nün "Uluslararası Kamu Sağlığı Acil Durum" ilan etmesiyle dünya ülkeleri peş peşe sınır kontrolü uygulamalarına geçmiştir (WHO, Situation Report-10, 30.01.20). Türkiye Bilim Kurulu'nun önerisiyle 5 Şubat'tan itibaren Çin'den gelen uçuşlar durdurulmuştur (Koca, 03.02.20). Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok dünya ülkesi Vuhan'daki vatandaşlarını tahliye etmeye başlamıştır. Dünya genelinde enfekte kişi sayısı artmaya devam ederken 27 Şubat'ta Çin dışında onlarca ülkede Covid-19 kaynaklı ölüm raporları bildirilmeye devam etmiştir. Özellikle İtalya tedbirlerinin ileri düzeyde olmaması nedeniyle virüsün en hızlı yayıldığı ülke konumuna yükselmiştir (Milliyet,21.03.20).

Virüsün İran'da da görülmesinin ardından Türkiye sınır kapılarını giriş çıkışlara kapatmıştır. 27 Şubat'ta Suudi Arabistan, Covid-19 nedeniyle umre ziyaretlerini durdurma kararı almıştır. Dünya Sağlık Örgütü 28 Şubat'ta yaptığı bir açıklamada Covid-19 için küresel risk seviyesinin "yüksek" seviyeden "çok yüksek" seviyeye çıktığını ifade etmiştir. 29 Şubat'ta ABD'de koronavirüs kaynaklı ilk ölümün yaşanmasıyla İtalya, İran ve Güney Kore'ye seyahat kısıtlamaları getirilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü 11 Mart'ta koronavirüsü küresel salgın (pandemi) olarak ilan etmiştir. Bu tarihe kadar dünya çapında 4 bin 291 can kaybının yaşandığı bildirilmiştir (WHO, Situation Report-51, 11.03.20).

Dünya Sağlık Örgütü'nün salgın ilan etmesiyle birlikte birçok platformda tıbbi, eğitim ve ekonomik alanlarda hızlı stratejiler geliştirilmiştir. Örneğin, Dünya Bankası, koronavirüs ile mücadele eden ülkelere yardım amacıyla yaklaşık 12 milyar dolarlık bir paketin devreye sokulacağını bildirmiştir (worldbank.org., Erişim trh: 24.05.20). Bunun yanı sıra IMF yine salgın kaynaklı mücadeleye yönelik 50 milyar dolarlık kaynak ayrıldığını bildirmiştir (imf.org., 20.05.20). ABD Kongresi salgın nedeniyle zarara uğrayan şahıs ve işletmelere yardım amacıyla 2,2 trilyon dolarlık ekonomik teşvik paketi açıklamıştır (bbc.com, 28.03.20). Türkiye ve İtalya gibi bazı ülkelerde ilk ve orta dereceli okullar ve üniversiteler tedbir amaçlı eğitime ara vermiştir. Türkiye'de Covid-19'un gündeme gelmesiyle birlikte öncelikli olarak yeni pandemi hastaneleri inşa edilmiş ve bu hastanelerin salgından sonraki dönemde de hizmetlerine devam edeceği açıklanmıştır (Sabah,06.05.20). Türkiye'nin kendi ihtiyaçlarını gidermesinin yanında, salgın ile savaşılan diğer ülkelere de tıbbi malzeme desteği vermesi uluslararası platformda yankı bulmuştur. Türkiye bu anlamda BBC gibi önemli medya kuruluşlarında yer alan programlarda sağlık sisteminin iyi olduğu konusunda haber olmuştur.

Bazı ülkeler de ve uluslararasıında gerçekleşen sportif faaliyetlerde müsabakalar ve olimpiyatlar durdurulmuştur. 17 Mart 2020 tarihi itibarıyla birçok ülkede kurumlar uzaktan çalışma sistemine geçmiştir. Bunların yanı sıra birçok ülke seyahatlere kısıtlama getirmiştir (Euronews; 04.05.20). Bu ve benzeri stratejik planlar devreye konulurken dünya çapında 22 Mart 2020 tarihi itibarıyla koronavirüs vaka sayısı yaklaşık 295 bini bulmuş (WHO, Situation

Report-62, 22.03.20). Hindistan, İtalya, İspanya, New York gibi bazı bölgelerde uzun süreli sokağa çıkma yasakları ilan edilmiştir. Türkiye ise sokağa çıkma yasasını sadece resmi tatil, dini bayram ve hafta sonları uygulamaya koymuştur. 2 Nisan 2020 tarihine gelindiğinde dünya çapında Covid-19 vaka sayısı yaklaşık 900 bini bulmuş ve 45 bin 525 kişi hayatını kaybetmiştir (WHO, Situation Report-73, 02.04.20). 3 Nisan 2020 tarihinde Türkiye’de 30 büyükşehir ile birlikte vaka sayısı ve riskin fazla olması nedeniyle Zonguldak iline de 15 gün süreyle giriş çıkışlar yasaklanmış akabinde bu süre uzatılmıştır (Erdoğan,03.04.20). 10 Nisan 2020 tarihinde dünya çapında Covid-19 salgınından kaynaklı 1 milyon 500 bin civarında enfekte kişi sayısı bulunurken, yaklaşık olarak 93 bin kişi hayatını kaybetmiştir (WHO, Situation Report-81, 10.04.20). 15 Nisan 2020 tarihi itibarıyla koronavirüs vaka sayısı 2 milyonu kişiye yaklaşmış ve 120 bini aşkın kişi hayatını kaybetmiştir (WHO, Situation Report-86, 15.04.20).

Birçok ülkede vaka sayıları artış göstermeye devam ederken bazı ülkelerde bölgesel olarak salgının kontrol altına alındığı gözlenmiştir. Salgına yönelik alınan tedbirler, içlerinde Türkiye’nin de bulunduğu İspanya, Hollanda, İtalya, Avusturya, Almanya gibi ülkeler tarafından kademeli olarak esnetilmeye başlanmıştır. Örneğin, Türkiye’de koranavirüsle mücadele kapsamında tedbirlere uyma şartı ile bazı alışveriş merkezlerinin ve kuaförlerin açılmasına izin verilmiştir. Avusturya’da kiliselerin, barların ve restoranların tekrar açılmasına izin verilirken Hollanda hükümeti tarafından bazı eğitim kurumlarının açılmasına izin verilmiştir. Bu ve benzeri yasakların kaldırılmasının ardından 21 Nisan’da Dünya Sağlık Örgütü yetkilileri alınan yasak ve önlemlerin gevşetilmesi konusunda aceleci davranılmaması gerekliliğini ifade etmiştir.

Neredeyse tüm dünya ülkelerini ciddi boyutta etkileyen koronavirüs salgını ülke ekonomilerini durdurma noktasına getirmiştir. Ekonomilerin krizi aşabilmesi, tekrar ivme kazanabilmesi ve para sirkülasyonu sağlayabilmesi açısından koronavirüsle mücadele kapsamında tedbirli bir şekilde üretimin ve ticaretin normalleşmesi gerekliliği bulunmaktadır. Örneğin Alman havayolu firması Lufthansa, ekonomik krize girmiş ve 9,7 milyar Euro’luk devlet desteğiyle iflas etmekten kurtulabilmiştir (Turizm Aktüel, 23.05.2020).

24 Nisan 2020 tarihi itibarıyla İspanya’da, hayatını kaybedenlerin sayısı son bir ayın en düşük rakamına gerilemiştir (WHO, Situation Report-95, 24.04.20). Türkiye’de ise ilk kez iyileşen hasta sayısı yeni vaka sayısını geçmiştir (covid19bilgi.saglik.gov.tr; Erişim trh: 25.05.2020). 30 Nisan tarihine gelindiğinde dünya çapında enfekte kişi sayısı 3 milyonu geçmiş ve yaklaşık 136 bin kişi hayatını kaybetmiştir (WHO, Situation Report-101, 30.04.20).

Salgında en çok etkilenen ülkelerin başında ABD, İtalya, İspanya, Fransa ve İngiltere gelirken Yeni Zelanda koronavirüse karşı verdikleri mücadeleyi kazandıklarını belirtmiştir. Yine 27 Nisan 2020 tarihinde Çin, Vuhan’daki tüm Covid-19 hastalarının taburcu edildiğini bildirmiştir (www.gov.cn, 27.04.20). 29 Nisan 2020 tarihinde Güney Kore’de ilk kez yurt içi kaynaklı koronavirüs vakasına rastlanmadığı bildirilmiştir (Euronews; 04.05.20). Bazı bölgelerde normalleşme sürecine yavaş yavaş geçilirken ilaç çalışmalarında da önemli seviyeye geldiği gündemde yerini almıştır. 28 Mayıs 2020 tarihi itibarıyla Türkiye’de 160.979 koronavirüs vakası, 124.369 iyileşen sayısı ve 4.461 ölüm sayısı mevcuttur (Koca, 28.05.20). Bu tarih itibarıyla dünya çapında yaklaşık 5 milyon 600 bin koronavirüs vakası, yaklaşık 2 milyon 500 bin iyileşen sayısı ve yaklaşık 354 bin ölüm sayısı mevcuttur. Koronavirüs halen dünya genelinde etkisini göstermektedir (WHO, Situation Report-129, 25.05.20).

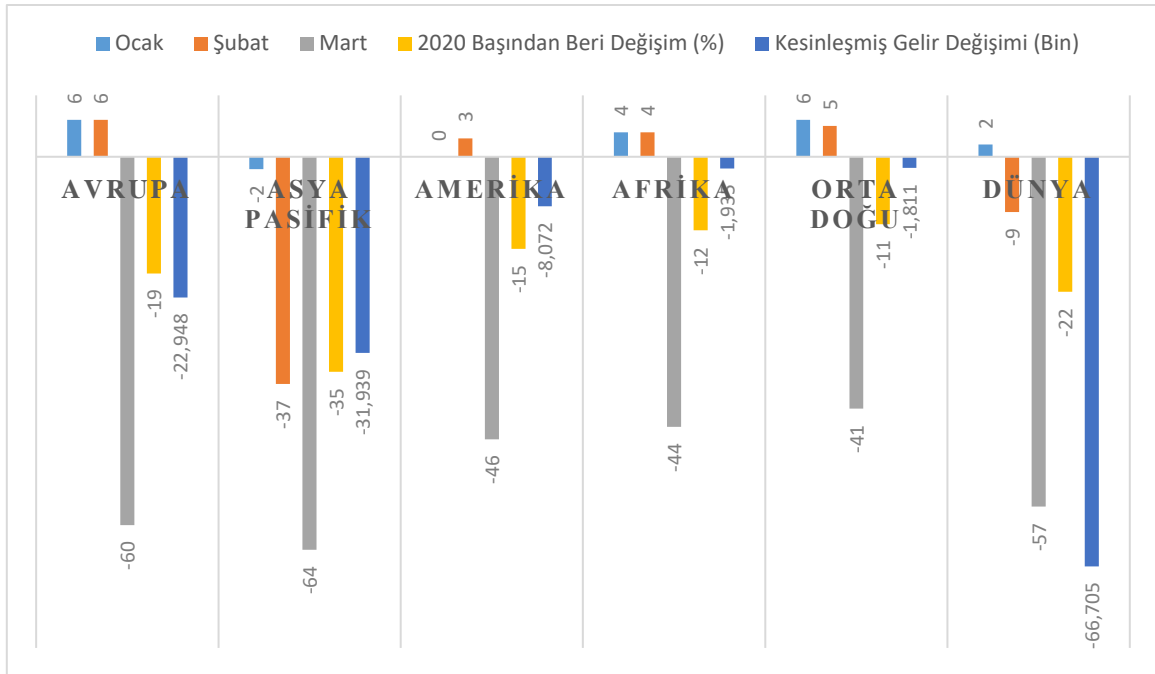
3. COVID-19’UN DÜNYAYA VE TÜRKİYE’YE ETKİLERİ

Covid-19 salgını küresel bazda birçok problemi beraberinde getirmiştir. Salgın ilanı ile birlikte neredeyse tüm dünya ülkelerinin ekonomilerinde daralmalar meydana gelmiştir. Salgının hızını kesmek ya da yavaşlatmak amacıyla sanayi ve hizmet sektörü başta olmak üzere ve bu sektörlerin alt sektörlerinde birçok işletme çalışmalarına ara vermek, istihdamda

azaltmalara gitmek ya da kısmi çalışma programları benimsenmek zorunda kalmıştır. Uluslararası ve ulusal alanda seyahat kısıtlamalarının getirilmesi, hareketliliği azaltarak para dolaşımının engellenmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra sağlık sistemlerinin henüz tam hazır olmadığı bir anda salgın krizi ile karşılaşması devlet politikalarının bu alanda yoğunlaşmasına ve sağlık hizmetlerine yatırım yapılmasına neden olmuştur.

Covid-19, Uluslararası Turizm verilerinde de negatif yönlü eğilime neden olmuştur. İnsanların salgın esnasında öncelikleri değişmiş ve sağlıklarını korumak neredeyse tek amaç olmuştur. Uluslararası seyahat eden maceracı ve benzeri turistler dışında kalan turistler, önce güvenli ve yaşamlarını tehdit edebilecek unsurların olmadığı bölgelere seyahat etmek istemektedirler. Virüs salgını nedeniyle uluslararası seyahatlerde ve destinasyon içerisinde yabancı kişilerle temas etmek zorunda kalacaklarını düşündükleri için seyahatlerini iptal veya erteleme yoluna gitmişlerdir. Aşağıdaki grafikte dünya geneli ve bölgelere göre ocak, şubat, mart aylarındaki turizm hareketindeki değişimlerle birlikte 20 Mayıs itibari ile güncellenen verilerle birlikte, 2020 yılı başından itibaren yüzdelerdeki değişim ve kesinleşmiş gelir değişimlerine ilişkin grafik verilmiştir.

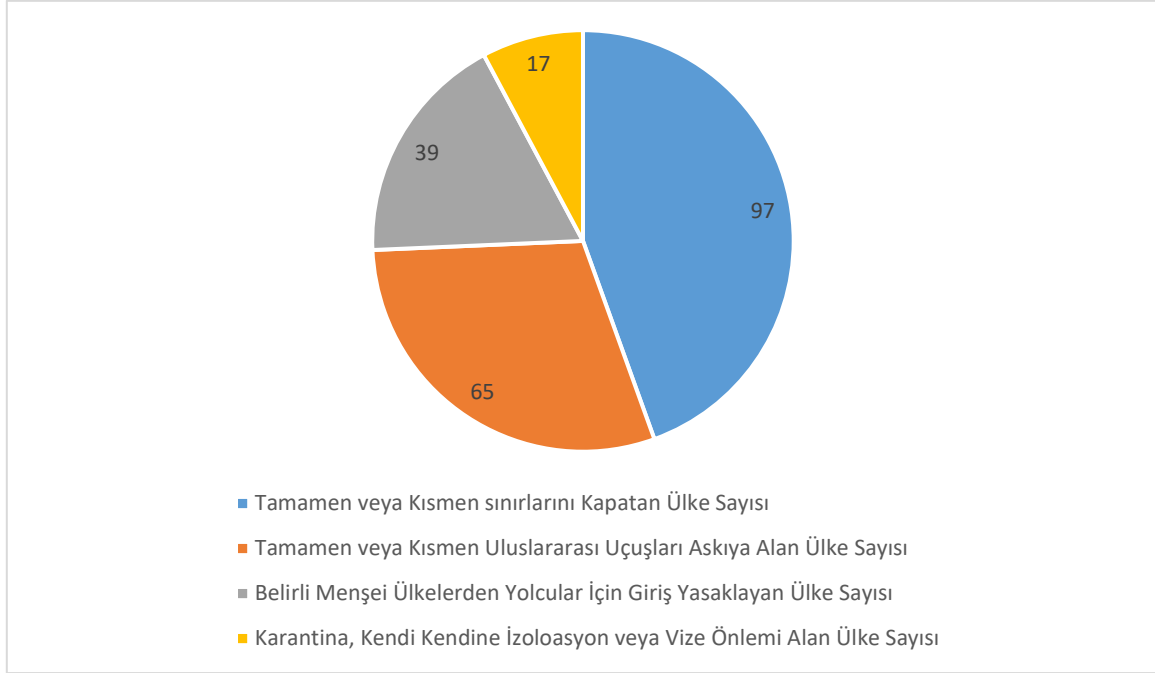
Grafik 1. Covid-19 Sonrası Uluslararası Turizm 2020 Verileri

Kaynak: UNWTO'dan alınan verilere göre yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

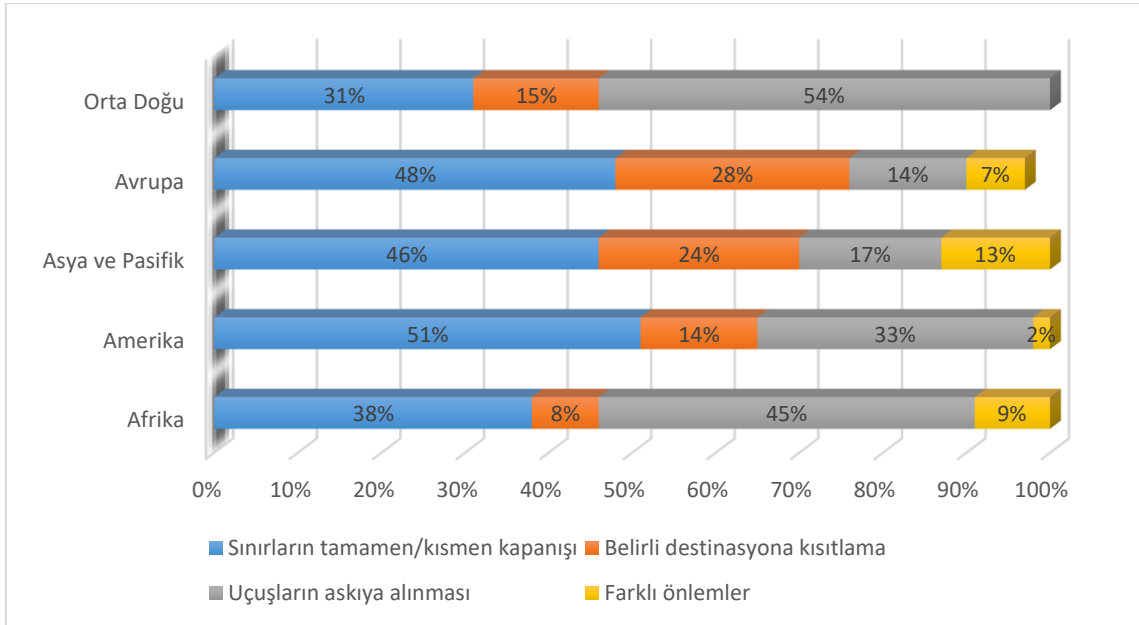
Mevcut veriler değerlendirildiğinde, 2020 yılının ilk çeyreğinde %22 oranında bir düşüş ile birlikte uluslararası turist varışlarında da Mart ayı itibari ile % 57 oranında düşüş görülmüştür. Bu durum, 67 milyon uluslararası varış ve yaklaşık 80 milyar ABD doları gelir kaybı anlamına gelmektedir. Mevcut senaryolar, getirilen sınırlamaların hızına, seyahat kısıtlamalarının süresine ve sınırların kapanmasına bağlı olarak, 2020 için turist sayısında %58 ile %78 arasında bir oranda düşüşe işaret etmektedir (UNWTO, 2020).

COVID - 19 ile ilgili UNWTO'nun "Seyahat Raporu"na göre, salgın nedeniyle 20 Nisan tarihi itibarıyla tüm dünyadaki varış noktalarının % 100'ü seyahat kısıtlamaları getirmiştir. Dünya çapında 217 destinasyon bulunmaktadır. 217 destinasyonda alınan önlemler ve önlemlerine göre ülke sayıları aşağıdaki grafikte gösterilmiştir (20 Nisan tarihi itibarıyla başlayan seyahat kısıtlamaları 26 Mayıs 2020 tarihi itibari ile halen devam etmektedir) (UNWTO, 2020).

Grafik 2. Seyahat Kısıtlamaları

Kaynak: Grafik Yazarlar Tarafından Oluşturulmuştur.

Yukarıdaki grafikte ülkelerin seyahat kısıtlamalarına yönelik ilk tepkileri yer almaktadır. Daha sonra bazı önlemler bir arada alınmaya başlamıştır. Aşağıdaki grafikte ise seyahat kısıtlamalarının bölgesel bazda dağılımı yer almaktadır.

Grafik 3. Seyahat Kısıtlamalarının Bölgesel Dağılımı

Kaynak: Grafik yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

4. COVID-19'UN FIRSATA ÇEVİRİLMESİNDE SAĞLIK TURİZMİNİN ROLÜ

Covid-19 salgınının negatif etkilerinin yanında pozitif etkileri de bulunmaktadır. Bu bir anlamda krizin fırsata çevrilmesi şeklinde açıklanabilir. Örneğin Helmich ve Bloem (2020), Parkinson hastalarının sosyal izolasyon nedeniyle öz-yönetimlerinin artabileceğini

bildirmişlerdir. Ayrıca, küresel bazda bilimsel olarak gelişmelerin desteklenmesi ve hızlanması da bir fırsat olarak görülmektedir. Covid-19 insan toplumunun dünyadaki konumuna meydan okuyarak coğrafi mesafeden bağımsız olarak yakın çevredekilerle olan bağlantının fark edilmesini sağlamıştır (Ahmad ve Mueller, 2020). Salgınla birlikte küresel anlamda takip sistemlerinin hızla kurulması, telekomünikasyon alanındaki gelişmeleri döneminin ötesine taşımıştır (Oliver, vd., 2020). Şehir simülasyonlarının Covid-19 ile birlikte gündeme gelmesi hastalıklarda erken teşhis şansını artırmaktadır. Bu gelişme sadece Covid-19'u kapsamamaktadır. Başta bu virüsün teşhisi için kullanılacak olsa da birçok farklı hastalığın tedavisinde benzer yöntemlerin kullanılması gündemdedir (Maslov ve Goldenfeld, 2020).

Sağlık, teknoloji ve çeşitli sektörleri farklı şekilde harekete geçiren bu salgın elbette turizm sektörünü de farklı şekilde etkileyecektir. Çünkü doğal felaketler, iç karışıklıklar, siyasi gerginlikler ve salgın hastalıklar gibi durumlar uluslararası turizm ve seyahat talebinde engelleyici ve yönlendirici rol oynamaktadır. Bu gibi durumlarda turistlerin destinasyona olan güveni önemli oranda azaltmaktadır. Destinasyonlarda ve turist pazarındaki ekonomik durgunluklar, bireylerin seyahat harcamalarını azaltmasına neden olmaktadır. Azaltılan harcamalar, ülkelerin turist sayılarına, turist harcamalarına, turizm işletmelerinin faaliyetlerinin sürekliliğine olumsuz etki ederek, turizmdeki iş hacmini de azaltmaktadır. Ancak Destinasyon yöneticilerinin krizi doğru yönetebilmeleri gerekmektedir. Bu nedenle destinasyonların stratejik olarak yönetilmesi gerekmektedir. Turizm sektörünün stratejik olarak yönetiminde ise kaynak yaklaşımı benimsenmelidir. Diğer bir ifadeyle, destinasyonun sahip olduğu ve rekabet gücü yüksek kaynaklar turistik ürünün temelini oluşturmalıdır (Güripek ve Usta, 2018).

Türkiye açısından M. Porter'ın Elmas modelinde de belirttiği gibi (Porter, 1990: 127) turizm sektörü değerlendirildiğinde; termal tedavi amacıyla yapılan turizm faaliyetleri dışında da Türkiye medikal sağlık turizmi açısından rekabet gücü ve potansiyeli yüksek olan bir alandır. Ayrıca Porter, dış çevrede meydana gelen ani değişiklikleri fırsat veya şans olarak modelde tanımlamaktadır. Salgın sürecinde Türkiye'nin sağlık kuruluşlarının kapasite ve nitelikleri açısından iyi durumda olduğu görülmüş ve dünyada olumlu bir imaj yaratmıştır.

Turizmin neoliberal adaletsizliği ve sömürüyü desteklediğine yönelik çıkarımda bulunan Higgins-Desbiolles (2020) çalışmasında, Covid-19'un turizmin dönüşüm sürecine girme konusunda bir fırsat olduğunu, toplum merkezli turizm anlayışının çerçevesinin oluşturulması için bunun bir süreç olduğunu ileri sürmektedir. Turizmin, sosyalleşebilir ve sosyal ekolojik sınırlara göre hesaplanabilir yeni tanımının yapılabileceği bir dönem olduğunu ileri sürmektedir. Şok doktrinine göre, terör, pazarın çökmesi, felaketler, savaşlar ve darbeler toplu şok etkisi yaratır. Bu durumda, "felaket kapitalizmi" ile şirketlerin kendi çıkarlarını ve kâr etme yeteneklerini ortaya koyacağı bir dönemi de beraberinde getirir. Covid-19 bu anlamda şirketler için bir fırsat dönemi yaratmıştır.

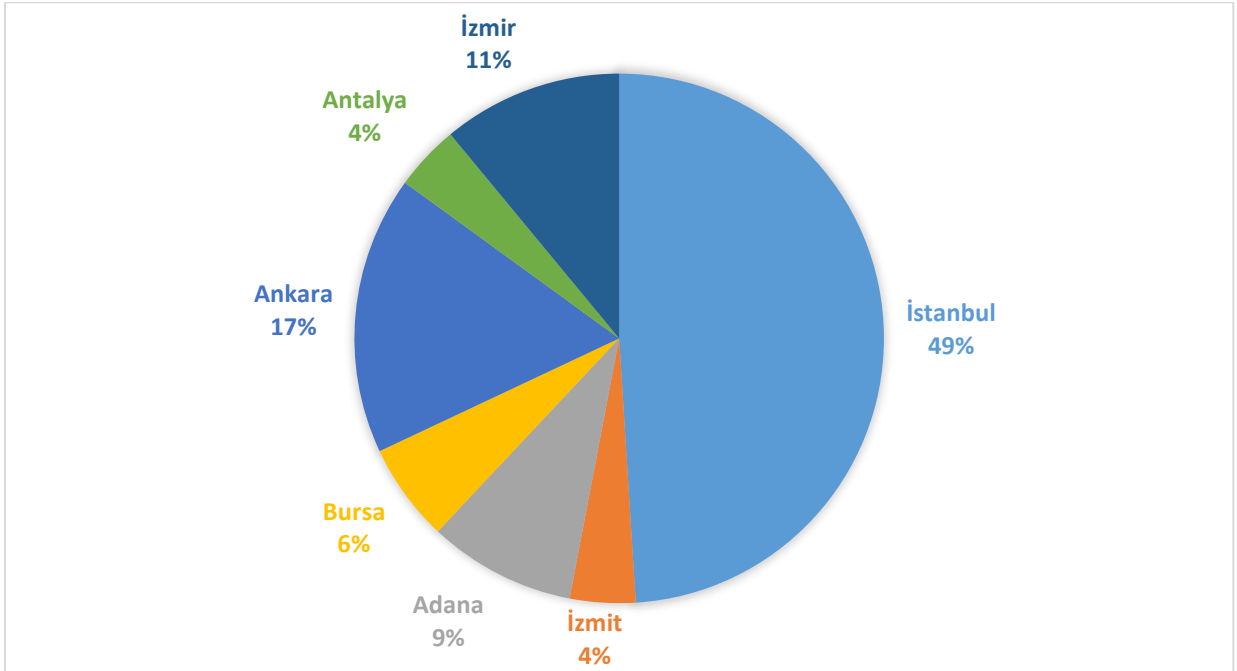
Ekonomik anlamda Covid-19 birçok spekülasyona neden olmuş, ülkeler farklı stratejiler belirlemek durumunda kalmıştır. Özellikle İspanya gibi ekonomisi turizme bağımlı ülkeler yeni arayışlara girmek zorunda kalmıştır. Medya da turizme yönelik yer alan "üretken dokumuzu şekillendirmeliyiz", "böylesi bağımlı bir üretken modelle devam edemeyiz", "ekonomide turizm gibi sektörlerin ağırlığını azaltmanın zamanı geldi" gibi ekonomik tartışma söylemleri, bir anlamda turizmin sektörünün yok olmasına yönelik söylemler gibi görülmektedir (Morales, 2020). Ancak, sağlık alanına ilişkin yetersizliklerin de gündem de olması bu noktada turizmle ilişkilendirilerek bu girişimi sonuçsuz bırakılabilir. Hatta turizm açısından bir yeniden doğuş olabilir.

İstihdam anlamında önemli bir sektör olan turizm, Covid-19'dan sonra sağlık turizmi kapsamında değerlendirilen medikal sağlık turizmi ile gerçekleştireceği atılımla bu önemini artıracaktır. Koronavirüs vakalarında dünyanın ilk on ülkesinden altısı turizm gelirleri

bakımından da ilk on ülke arasındadır. Bu durumda, dünyanın gündeminde hem vaka hem de iyileşme oranları ile de sürekli yer almaktadırlar (Isaacs, 2020). Türkiye turizm gelirleri bakımından 15. Sırada iken vaka sayılarında şu anki verilere göre 8. Sırada yer almaktadır. Bu anlamda Türkiye'nin sağlık alanındaki başarısını dünya kamuoyuna gösterme anlamında bir fırsatının olduğu söylenebilir. Sağlık alanındaki başarısını, turizm sektörü ile birleştirerek sağlık turizmi açısından dünya genelinde söz sahibi ülke haline gelebilir ve turizm gelirleri bakımından bugün dünya genelinde 15. Sırada yer aldığı listede ilk 10'a girebilir. Bu noktada öncelikle sağlık turizmi ile ilgili genel bilgileri açıklamak ve bu bağlamda değerlendirmede bulunmak yerinde olacaktır.

Sağlık turizmden kaynaklı ortaya çıkan ekonomik boyut 2010 yılından günümüze değin 60 milyar dolara ulaşmıştır (Yılmaz, vd., 2020). Bu da tüm ülkeler açısından sağlık turizmine yönelmeyi cazip kılmaktadır. İngiltere'de turizmin genel gelirler içerisindeki yeri %7'dir ve bu %7'nin ¼'ü sağlık turizmi kapsamında elde edilmektedir (Hanefeld, vd., 2013). T.C. Sağlık Bakanlığı'nın 2019 güncel verilerine göre, Dünyada sağlık turizminde yıllık 100 milyar dolarlık ciroya ulaşılmıştır. Ayrıca Joint Commission International (JCI) tarafından akredite edilmiş 51 hastane bulunmaktadır. Diğer hastanelerin alt yapısını sağlık turizmi için geliştirmenin yanında şehir hastaneleri inşaatları da bu doğrultuda başlatılmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2019). Aşağıda Türkiye'nin sağlık turizmine ilişkin verileri tablolar halinde verilmiştir.

Grafik 4. Türkiye'deki JCI Akreditasyonuna Sahip Hastanelerin İllere Göre Dağılımı

Kaynak: Grafik Yazarlar Tarafından Oluşturulmuştur.

Grafikte uluslararası hastane akreditasyonu alanında dünyada kullanılmakta olan 5 adet sistemden en önemlisi olarak görülen Joint Commission International (JCI) akreditasyonuna sahip Türkiye'deki 51 sağlık kuruluşunun illere göre dağılımı bulunmaktadır. 51 sağlık kuruluşu ile Türkiye, dünyadaki tüm akredite hastanelerin %10'una sahiptir ve Dünya'da 2. sırada yer almaktadır. Türkiye ile kıyaslandığında, Hindistan'da 16, Tayland'da 11, Singapur'da 16, Brezilya'da 23, Suudi Arabistan'da ise 33 tane JCI akreditasyonu olan hastane bulunduğu görülmektedir (S.B., Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2018).

Türkiye'deki tüm devlet ve eğitim araştırma hastaneleri 2011 yılı itibari ile Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu'na bağlanmıştır. Bu hastanelerden çeşitli illerde toplam 42 tanesi sağlık turizminde önceliklendirilmiş hastanelerdir (Tontuş,2020). 51 JCI akredite hastanenin de sağlık turizminde faaliyetlerini sürdüren 36 tanesi özel hastane ve özel sağlık tesisleridir (Tontuş, Özel Hastaneler ve Özel Sağlık Tesisleri,2020). Türkiye'de 38 tane üniversite hastanesi bulunmaktadır ve bu hastanelerde de sağlık turizmine yönelik çalışmalar yürütülmektedir (Tontuş, Üniversite Hastaneleri,2020). Acil servis, yoğun bakım, kardiyovasküler cerrahi, radyasyon onkolojisi, nükleer tıp, girişimsel radyoloji, yanık merkezi/ünitesi, patoloji merkezi, perinatal merkezler, organ nakli merkezi, kemik iliği, el ve mikrocerrahi, robotik cerrahi, hiperbarik oksijen tedavisi, robotik yürüme rehabilitasyon sistemi, üremeye yardımcı tedavi merkezleri, genetik merkezler gibi özellikli birimlere yönelik olarak yürütülen planlama ve düzenleme çalışmaları özellikli sağlık hizmetleri kapsamında yürütülmektedir. dünya sağlık turizmi açısından özellikli sağlık hizmetleri büyük önem taşımaktadır. Bu anlamda Türkiye'de 442 adet özellikli işlem gerçekleştiren tesis bulunmaktadır. Bu tesislerden 79 tanesi sağlık turizmi odaklı çalışmalar yürütmektedir (Tontuş, Özellikli İşlemler,2020; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2015). Özelliklerine göre dağılımı aşağıdaki listede gösterilmiştir.

Liste 1. Sağlık Turizmine Yönelik Özellikli İşlemler ve Bu İşlemlerin Gerçekleştirildiği Tesis Sayıları

LINAC Cihazı olan Hastane Sayısı (Tümör Tedavisi İçin Kullanılmaktadır)

•14

GAMA KNIFE (3,5 CM'DEN Küçük Tümörler İçin Cerrahi İşlem Gerektirmeden Tedavi Gerçekleştiren Cihaz)

•12

KVC (Kardiyo Vasküler Cerrahi)

•13

Obezite Cerrahisi

•7

Robotik Cerrahi

•4

Robotik Rehabilitasyon

•9

Medikal Onkoloji

•9

Üremeye Yardımcı Teknikler

•6

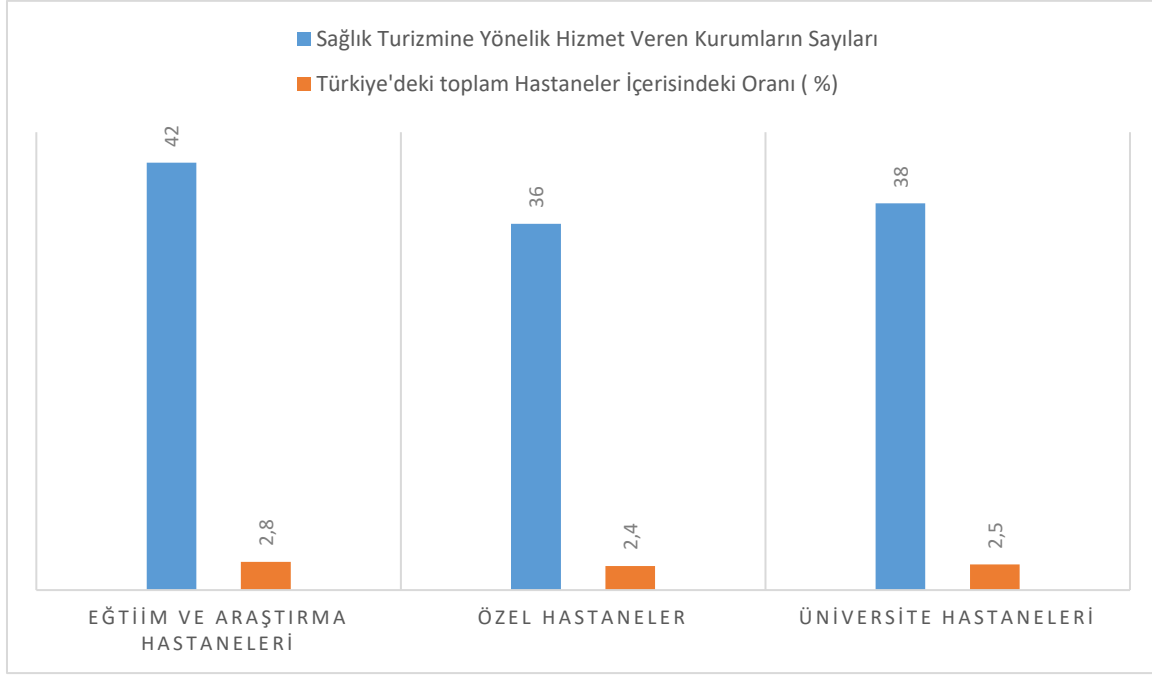
TOMOTERAPİ

•2

Organ Transplantasyonu

•3

Türkiye'de toplam 1514 adet hastane bulunmaktadır. Bunlardan 70 tanesi Üniversite hastanesi 560 tanesi özel hastane, 874 tanesi eğitim ve Araştırma Hastanesidir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2015). Özellikli işlemler bu hastaneler içerisinde yapılmaktadır.

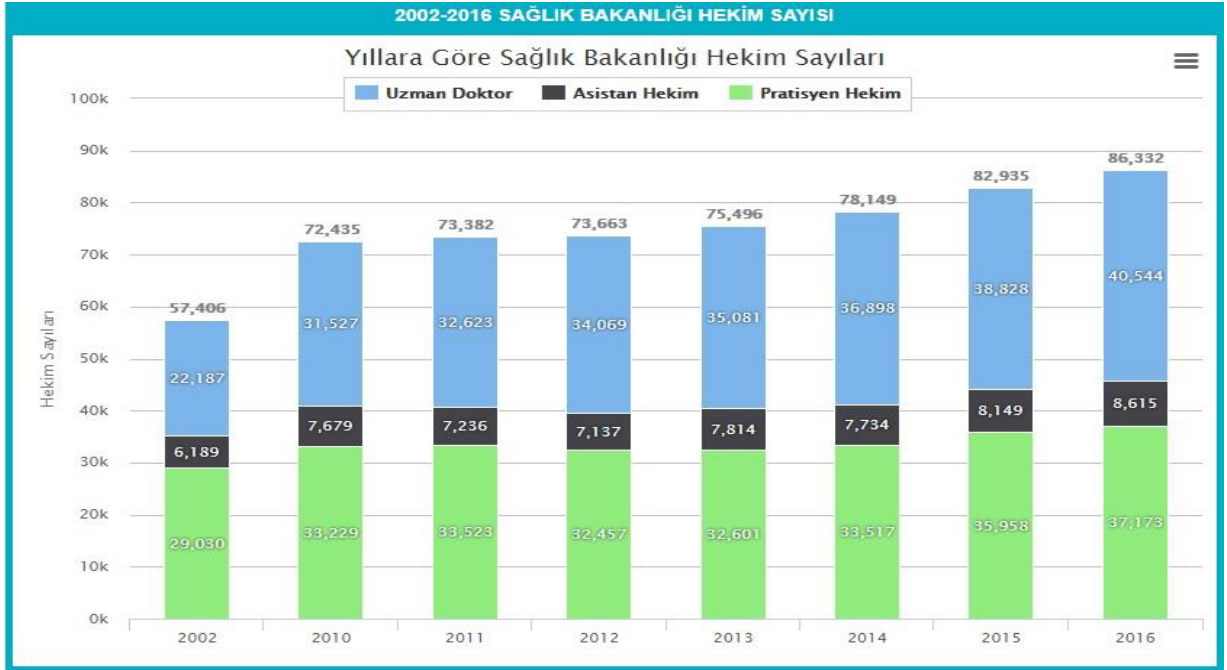
Grafik 5. Sağlık Turizmine Yönelik Hizmet Veren Kurumların Sayıları

Türkiye'deki 1514 hastanenin toplam 206.157 yatak kapasitesi bulunmaktadır. Bu sayının 106.119'u nitelikli yatak'tan oluşmaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, Yatak Sayısı ve Kurum Sayısı, 2015). Yukarıdaki veriler ışığında Sağlık turizmi için ortalama 16.000 yatak kullanıldığı söylenebilir. Sağlık turizmi için kullanılan yatakların tamamı nitelikli yatak statüsündedir. Türkiye'de Bakanlık ve Belediye Belgeli ve Bakanlık Yatırım Belgeli toplam 13.045 turistik tesis ve bu tesisler de 1.692.794 yatak bulunmaktadır (Altıd, 2020).

Ayrıca Sağlık Bakanlığı tarafından Kamu Özel Sektör İşbirliği modeli ile 2016 yılında yapımına başlanan 2020 yılının Mayıs ayında tamamlanan Başakşehir Çam ve Sakura Şehir Hastanesi, Türkiye'nin en büyük 3. sağlık yatırım projesidir. Sağlık Bakanı Koca, hastanede toplamda 725 muayene odasının ve 2 bin 682 hasta yatağının bulunduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda bu hasta yataklarının istenildiği takdirde yoğun bakım standartlarına dönüştürebileceği de bildirilmiştir (sağlık.gov.tr, Erişim trh: 28.05.20). Cumhurbaşkanı Erdoğan, 6 Nisan'da düzenlenen Kabine Toplantısı'nın akabinde yaptığı açıklamada İstanbul'da Yeşilköy Atatürk Havalimanı'nda ve Sancaktepe'de iki salgın hastanesinin oluşturulacağını duyurmuştur. Bu açıklamanın ardından 9 Nisan 2020 tarihinde hastanelerin inşaatlarına hızlı bir şekilde başlanmıştır. Sancaktepe'deki Prof. Dr. Feriha Öz Acil Durum Hastanesi 29 Mayıs 2020 tarihinde hizmete açılmıştır. Hastanenin her odası ihtiyaç halinde yoğun bakım odasına dönüştürebilmektedir (cnnturk.com, Erişim trh: 29.05.20). Depremde zarar görmeyecek şekilde yapılan, tek katlı hastane salgına ve her türlü deprem ve afete karşı inşa edilmiştir (Koca, 2020). Yeşilköy Atatürk Havalimanı'ndaki Prof. Dr. Murat Dilmener Acil Durum Hastanesi'nin ise 31 Mayıs 2020 tarihinde hizmete açılacağını açıklamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, her iki salgın hastanesinin de bilinen salgın hastaneleri gibi salgın sonrası yıkılmayacağını belirterek, bu hastanelerin geçici bir sahra hastanesi olmadığını kalıcı olarak inşa edildiğini belirtmiştir (cnnturk, Erişim trh: 29.05.20).

Sağlık Bakanlığı'nın yayınladığı veriler ışığında Türkiye'deki hekim sayıları aşağıdaki grafikte sunulmuştur.

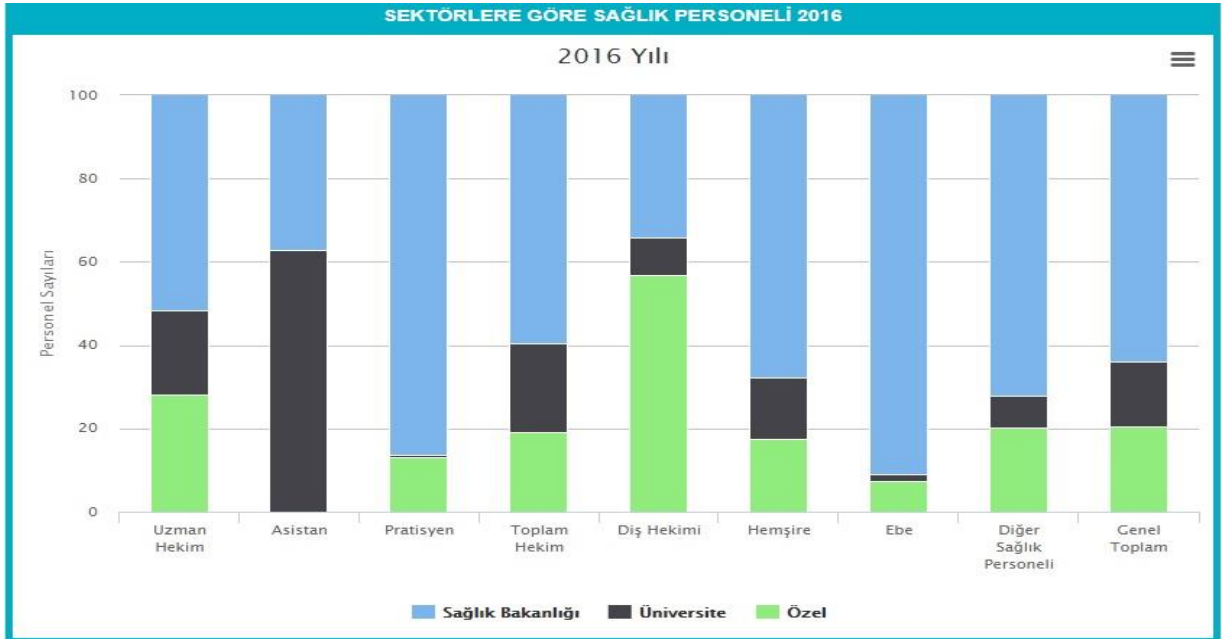
Grafik 6: 2002-2016 Yılları Arası Sağlık Bakanlığı Hekim Sayısı

Kaynak: <https://rapor.saglik.gov.tr/istatistik/rapor/>

Yayımlanan veriler 2002-2016 yılları arasında olup önceki yıllara ve içinde bulunulan 2020 yılının verilerine resmi kayıtlardan ulaşılamamıştır. Yukarıdaki grafik doğrultusunda incelendiğinde, her geçen yıl toplam hekim sayısında artış gözlenmektedir. 2016 yılından sonra veri girişi olmamıştır. Ancak her yıl hekim sayısının artış gösterdiği bilinmektedir. Ayrıca Covid-19 sürecinde kamu hastanelerine de ek atamaların yapıldığı izlenmiştir.

Grafik 7: 2016 Yılı Sağlık Sektörü İçerisindeki Personel Dağılımı

Kaynak: <https://rapor.saglik.gov.tr/istatistik/rapor/>

Yukarıdaki grafik incelendiğinde, Sağlık Bakanlığı Kamu hastanelerinde görev yapan personellerin üniversite ve özel hastanelerde görev yapan personel sayısından çok daha fazla sayıda olduğu görülmektedir. 2016 yılı verilerine göre, Sağlık Bakanlığı bünyesinde toplam 558,272 kişi; üniversite hastaneleri bünyesinde 135,399 kişi ve özel hastaneler bünyesinde 177,663 kişi görev almıştır.

Aynı zamanda Sağlık Bakanlığı Sağlık Turizmi Dairesi Başkanlığı bünyesinde 7 gün 24 saat boyunca Acil durumlar için 112, şikâyet için ise 184 numaralı hatlardan hastanelerle ilgili Arapça, İngilizce, Almanca ve Rusça dillerinde yabancı hastalara tercümanlık hizmetleri verilmektedir. Tüm doktorlara mesleki zorunluluk sigortası yaptırılmak zorunluluğu bulunmaktadır. Herhangi bir tıbbi hata veya malpraktis durumunda hastaya sigorta tarafından tazminat ödenmektedir. Türkiye'deki tüm hastaneler ulusal akreditasyon kriterlerine göre hizmet vermekte olup yılda 2 kez denetlenmektedir. Sağlık turizmi ile ilgili tüm işlemler ve koordinasyon kanun gereği Sağlık Bakanlığı sorumluluğundadır (Sağlık Turizmi Genel Bilgi;2020).

Bu çalışma kapsamında incelenen bütün veriler ışığında, Türkiye'nin sağlık hizmetleri konusunda çok iyi durumda olduğu söylenebilir. Türkiye, hastane sayıları, yatak kapasiteleri, doktor sayıları bakımından hem kendi vatandaşlarına hem de dış ülke vatandaşlarına hizmet verebilecek düzeydedir. Son zamanlarda yapılan salgın hastanelerinin neredeyse 1-2 ay içerisinde inşa edilip tamamlandığı ve Türkiye'nin salgın sürecinde dış ülkelere de tıbbi destek verdiği düşünüldüğünde, Türkiye'nin her türlü sağlık hizmetine de hızlı bir şekilde cevap verebileceği ve sağlık sektöründeki krizleri fırsata çevirebileceği öngörülmektedir. Dolayısıyla Türkiye sağlık sektöründeki bu gücünü turizm sektörü ile birleştirilmeli ve sağlık turizmine gerekli önemi vermelidir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için döviz sirkülasyonu ekonomilerin canlı tutulabilmesi için önemlidir. Turizm sektörünün Türkiye'ye önemli oranda döviz girdisi sağladığı düşünüldüğünde, bu oranın sağlık turizmi ile daha da üst seviyelere yükselebileceği söylenebilir.

Türkiye'nin sağlık hizmetlerinin iyi düzeyde olmasının yanı sıra sağlık sektöründeki rakip ülkelerin fiyatlarına göre daha avantajlı olduğu söylenebilir. Örneğin, Anjiyo için ortalama ücret ABD'de 47 bin dolarken, Türkiye'de 5 bin dolardır. Bu rakam, sağlık tedavi ücretlerinin çok düşük olduğu belirtilen Hindistan'da 11 bin dolar, Tayland'da 10 bin dolar, Singapur'da 13 bin dolardır. Türkiye, bu sağlık hizmetleri için adı geçen ülkelerin yarısı kadar fiyat talep etmektedir. Kalp kapakçık değişimi ABD'de ortalama 150 bin dolarken, Türkiye'de neredeyse 10'da 1 fiyatına 17 bin dolara yapılmaktadır (Tontuş, 2020). Türkiye, yaklaşık 50 yıldır belirli bir yol kat ederek turizm sektöründe en fazla yabancı ziyaretçi ağırlayan ilk on ülkeden biri olmuştur. Bunun yanı sıra verilen hizmetlerinin rakiplerine göre fiyat bakımından düşük olması, sağlık sistemlerinin iyi düzeyde olması gibi avantajları nedeniyle sağlık turizmi pastasından da pay alması için önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle 2023 turizm stratejik planında ana hedeflerden olan termal turizm ile birlikte medikal turizmin de geliştirilmesi sonucu, dünyadaki sağlık turizmi pazarından hak ettiği payı alacaktır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünyada birden fazla ülke veya kıtaya yayılan salgın hastalıklar pandemi olarak adlandırılmaktadır. Bu anlamda Covid-19 da salgın olarak ilan edilmiştir. Salgından sadece canlılar olumsuz etkilenmemektedir. Bunun yanı sıra ülkelerin ekonomileri, politikaları, sosyal yaşamları, stratejileri gibi bir ülkeyi var eden birçok sistemi de olumsuz olarak etkilenmektedir. Hastalık taşıyan canlılar, dinlenmek, dinlemek ve tedavi alarak iyileşebilmek adına çeşitli yollara başvururlar. Ülkelerin ekonomik anlamda büyük çaplı hastalıklardan kurtulması da

benzerdir, dinlenir, dinler ve tedaviye başlar. Bu bağlamda ekonomik sistemde zor günlerin geçirildiği Türkiye'nin de dinlenme sürecini aştığı, dinleme sürecinin ortasında bulunduğu söylenebilir. Dinlerken duyulanlar tedaviyi başlatacak şeylerdir.

2020 Şubat ayı itibari ile Covid-19, 32 Avrupa ülkesinde görülmüştür ve o dönem İngiliz basını güvenli tatil merkezi olarak Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu 6 ülkeyi göstermiştir. Haberin detaylarında “henüz salgının görülmediği yerler” olarak güvenliğin kriterleri belirtilmiştir (Robinson, 2020). Bu haberle birlikte, Türkiye'nin 2019 yılı Ocak-Mart verilerinde milliyetlerine göre ülkeyi ziyaret eden ilk 5 listesinde yer almayan İngiltere, 2020 yılı Ocak-Mart verilerinde ilk 5 listesine girmiştir. Turist sayısı bakımından da bir öncelki yılın aynı dönemine göre %3,76'lık bir artış gözlemlenmiştir (ARGE Daire Başkanlığı, 2020).

Covid-19 vakası Türkiye'de ilk kez 2020 yılı Mart ayı itibari ile görülmüştür (Euronews, 2020). Vaka tespiti sonrası önlemler gündeme gelerek ilk olarak sınır kapıları giriş çıkışlara kapatılmıştır. Bu durum turizmin sac ayaklarından olan ulaştırmaya sınırlama getirilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla turizmde bu dönem itibari ile ciddi krizler oluşturabilecek sorunlarda gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Covid-19'un salgın olarak değerlendirilmesiyle bu durum sadece Türkiye için değil tüm dünya ülkeleri için aynı kriz ortamını hazırlamıştır.

Bu bağlamda küresel bir salgın halini alan Covid-19'dan dünya çapında etkilenen ve sonrasında hastalığı atlattığı kişiler için Türkiye bu durumu fırsata çevirerek sağlık açısından yoğun bir talep oluşturma gücünü elinde tutabilir. Ayrıca bu durumu turizm ile birleştirerek sağlık turizminde yeni atılımlara geçebilir. Nitekim, Türkiye sağlık turizmine yönelik astım ve kronik nefes problemlerine iyi gelebildiği tahminlenen şifalı sular ve mağaracılık bakımından kaynakları zengin olan bir ülke konumundadır. Bununla birlikte tıptaki gelişmeleriyle birlikte medikal turizmde iyi konumdadır. Bu bağlamda Türkiye Covid-19 sürecinde ve sonraki dönemde göstereceği proaktif yaklaşımıyla, turizm ve sağlık sektörünü birleştirerek uluslararası arenada hızlı bir şekilde ekonomik alanda ivme kazanabilir.

Genç iş gücü ve geleneksel turizm kaynakları Türkiye'nin güçlü yönlerini oluştururken, diaspora Türklerinin varlığı, termal kaynakların yoğunluğu, dünyada artan yaşlı nüfusun fazlalığı, gelişmiş ülkelerde sağlık kuruluşlarında bekleme süresinin uzunluğu da Türkiye için fırsatları oluşturmaktadır. Bunun yanında, kordinasyonda yetersizlik, sağlık turizmine yönelik tanıtımlarda eksiklik, yabancı dil sorunu, aracı kurumlarda eksiklik, politik yokluk Türkiye'nin sağlık turizmi açısından zayıf yönlerini oluşturmaktadır (Tontuş, 2020: 92). Zayıf yönlerin güçlendirilmesi ve fırsatların değerlendirilmesi ile birlikte güçlü yönler artırılarak sağlık turizminde Türkiye istediği noktaya varabilecektir.

Sağlık harcamaları değerlendirildiğinde de Türkiye'nin bir çok ülkeye oranla uygun tedavi masrafları sunması tercih edilebilirliği arttırmaktadır. Turizm sektörünün tatil, eğlence gibi ürünlerinde talebin fiyata göre esnekliği yüksek iken sağlık turizmi kapsamındaki ürünlerde esnekliğin düşük olacağı söylenebilir. Bu bağlamda Covid-19 virüs salgını sürecinin sağlık sistemi ve kuruluşları tarafından başarılı bir şekilde yürütülmüş/yürütülüyor olması nedeniyle talep esnekliğinin daha da düşmesi beklenebilir.

Normalleşme sürecinin gündemde olmasıyla turizm alanında da aşama aşama toparlanmanın olacağı düşünülmektedir. Bu noktada Türkiye'nin bu süreci uygun politikalarla yönetmesi, tehdit ve fırsat analizleri yapması ve uzun vadede stratejik kararlar alması gerekmektedir. Salgın öncesi Türkiye'nin güvenilir ilan edilmesinin yanı sıra salgın döneminde de benzer haberlerin çıkması, normalleşme dönemi ve sonrasında Türkiye'ye yapılacak turistik ziyaretlerin artacağını düşündürmektedir. Türkiye'ye ne zaman seyahat uçuşlarının başlayacağı, ilk hangi ülkelerin Türkiye'ye girmesine izin verileceğine dair bilgiler merakla dünya basını tarafından takip edilmektedir. Bu haberlerin içerisinde, Türkiye'nin sağlık konusunda iyi durumda olduğu, vaka sayılarından azalmaların görüldüğüne ilişkin bilgiler de

yer almaktadır (Mallinson, 2020). Anlaşıldığı üzere, bu haberler Türkiye'yi turist olarak ziyaret edeceklerin algılarını, "Türkiye sağlık ve turizm alanında iyi, tatile oraya gitmem durumunda bir problemle karşılaşsam güvenli bir şekilde çözüme ulaştırılır" şekline evrilmektedir. Güven ortamını yaratmak için;

- Sağlık turizmi kapsamında hizmet veren sağlık kuruluşları ve konaklama tesisleri arasında gerçekleştirilecek transfer hizmetlerinde; tüm personelin hijyen koşullarına uygun ekipmanlarla ve sosyal mesafe kuralı gözetilerek hazırlanan transfer araçlarıyla gerçekleştirilmesi,
- Yiyecek içecek alanlarının sosyal mesafe kurallarına göre düzenlenmeleri,
- Kullanılacak buklet malzemelerin kişilere özel hazırlanmaları,
- Fazla insanla temastan uzak tutacak teknolojik destekçilerin artırılması,
- Sağlık hizmetleri veren kuruluşlarda uzmanlık alanlarına bağlı olarak daha fazla turizm fakültesi mezunu personelin istihdam edilmesi,
- Uzmanlık alanı sağlık bilimleri olan personele genel turizm eğitimlerinin verilmesi,
- Turizm tanıtım filmlerinde sağlık turizmine yönelik görsellerin verilmesi,
- Sağlık turizmi kapsamında seyahat edecek turistlere farklı aksiyonların işletilmesi,
- Sağlık turizmine yönelik teşviklerin artırılması,
- JCI akrediteli hastanelerin turizm tanıtımlarında ön plana çıkarılması ve sayılarının artırılması önerilmektedir.

Bu çalışma, ön görü niteliğinde olup, ilerde elde edilecek somut bulgular ışığında tekrar değerlendirilecektir.

KAYNAKÇA

- AHMAD, A., & MUELLER, C. (2020, April 6). Covid-19 pandemic: a public and global mental health opportunity for social transformation? *BMJ*, s. 1.
- Altid. (2020). *Türkiye Tesis Kapasitesi (2018-2020)*. Antalya: Altid. <https://www.altid.org.tr/bilgi-hizmetleri/turkiye-tesis-kapasitesi-2018-2020/> adresinden alındı
- American Plague,(2000), by Jonathan Knight, New Scientist.
- Araştırma ve Geliştirme Daire Başkanlığı (2020). *Mart 2020 Sınır Bülteni*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
- ASLAN, R. (2020, Nisan). Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19. *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 8(85), s. 35-41.
- AYDIN, O. (2012). Türkiye’de Alternatif Bir Turizm; Sağlık Turizmi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(23), s. 91-96.
- AYŞE ERBAY, B. K. (2009). HIV/AIDS Olgularının Epidemiyolojik, Klinik ve Laboratuvar Özelliklerinin Değerlendirilmesi. *Flora*, 14(1), s. 36-42.
- BBC.com, (Mart, 2020), “koronavirüs salgını: Trump 2 trilyon dolarlık ABD tarihinin en büyük ekonomik teşvik paketini onayladı”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52072318>, Erişim Tarihi: 25.05.2020.
- COHEN, E. (2008). Medical Tourism in Thailand. *AU-GSB e- JOURNAL*, 1(1), s. 24-37.
- Covid-19 Bilgi Sağlık, COVID-19 (Yeni Koronavirüs Hastalığı) Nedir?, <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-nedir>, Erişim Tarihi: 25.05.2020.
- ÇALIŞKAN, A. (2020). XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başlarında Aksaray'da Salgın Hastalıklar, Doğal Felaketler. A. Arslan, B. Akhan, & G. Sayılov içinde, *Sağlık-Toplum-Bilim Akademik Araştırmalar Kitap-7* (s. 148-159). İstanbul: Paradigma Akademi.
- DATA, O. (2020). *Tourism receipts and spending*. <https://data.oecd.org/>. Nisan 30, 2020 tarihinde <https://data.oecd.org/industry/tourism-receipts-and-spending.htm> adresinden alındı
- ERDOĞAN, R.T., (Nisan, 2020), “Basın Açıklaması”, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Resmi Twitter Hesabı, Yayın Tarihi: 03.04.2020
- Euronews. (2020, Mayıs), Dünyada Covid-19: İlk 4 ayında neler yaşandı? Salgının seyri ne durumda?, <https://tr.euronews.com/2020/05/04/dunyada-covid-19-salg-n-n-ilk-100-gununde-yasananlar-ilk-nerede-ortaya-c-kt-nas-l-yay-ld>, Erişim Tarihi: 25.05.2020).
- Euronews. (2020, Mart 11). Sağlık Bakanı Koca: Türkiye'de ilk koronavirüs (Covid-19) vakası tespit edildi. Türkiye: <https://tr.euronews.com/>. Mayıs 7, 2020 tarihinde <https://tr.euronews.com/2020/03/10/sagl-k-bakan-koca-koronavirus-covid-19-salg-n-ile-iligili-ac-klama-yap-yor> adresinden alındı
- GÜRİPEK, E. ve USTA, Ö. (2018). Turizm Destinasyonlarının Rekabet Gücünün Artırılmasında Stratejik Destinasyon Yönetimi: Çeşme Alaçatı Destinasyonu Üzerine Bir Uygulama, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies (JOTAGS)*, s. 496-523.
- HANEFELD, J., HORSFALL, D., LUNT, N., & SMITH, R. (2013). Medical Tourism: A Cost or Benefit to the NHS? *Plos One*, 8(10), s. 1-10.

- HELMICH, R. C., & BLOEM, B. R. (2020). The Impact of the COVID-19 Pandemic on Parkinson's Disease: Hidden Sorrows and Emerging Opportunities. *Journal of Parkinson's Disease*, s. 351-354.
- HİGGİNS-DESBIOLLES, F. (2020, April). Socialising tourism for social and ecological justice after COVID-19. *TOURISM GEOGRAPHIES*, s. 1-14.
- İÇÖZ, O. (2009). Sağlık Turizmi Kapsamında Medikal (Tıbbi) Turizm ve Türkiye'nin Olanakları. *Journal of Yasar University*, s. 2257-2279.
- International Monetary Fund (IMF), "emergency financing and debt relief", <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/COVID-Lending-Tracker>, Erişim Tarihi: 24.05.2020.
- ISAACS, S. (2020, May 6). Which Countries will have the most impact of COVID 19. Global Tourism Forum.
- KARAKUŞ, O. S. (2018, Ağustos). Doğu'dan Gelen Ölüm: Antoninus Vebası. *Toplumsal Tarih*(296), s. 38-41.
- KI, M. (2015, July 21). 2015 MERS outbreak in Korea: hospital-to-hospital transmission. *Epidemiol Health*, s. 1-3.
- KOCA, F. (03.02.2020), "Bakanlığımız ve bilim adamlarımızın önerileriyle, Çin'den Türkiye'ye gelen tüm uçuşlar 5 Şubat'tan itibaren durduruldu", Sağlık Bakanı Resmi Twitter Hesabı, <https://twitter.com/drfaqhretinkoca/status/1224375016306937857>, Erişim Tarihi: 20.05.2020.
- KÖŞKER, H. (2017, Ağustos). Krizlerin Turizm Sektörüne Etkileri Üzerine Bir Araştırma: 2016 yılı türkiye Örneği. *Akademik Bakış Dergisi*(62), s. 216-230.
- MAGDALENA, B., RODRIGUEZ-TEIJEIRO, J. D., ILLERA, G., BARROSO, A., VILA, C., & WALSH, P. D. (2006, December 8). Ebola Outbreak Killed 5000 Gorillas. *American Association for the Advancement of Science*, s. 15641565.
- MALLINSON, H. (2020, April 29). Turkey holidays: Turkey set to resume flights in May - but when can Britons go? İngiltere: Daily and Sunday Express. Mayıs 7, 2020 tarihinde alındı
- MASLOV, S., & GOLDENFELD, N. (2020, March 18). Window of Opportunity for Mitigation to Prevent Overflow of ICU capacity in Chicago by COVID-19. *arXiv.org*, s. 1-6.
- METTERS, W. D. (2020). *Covid-19 Coronavirus Pandemic*. <https://www.worldometers.info/coronavirus/>.
- Milliyet, (Mart, 2020). "italya'da coronavirüs neden bu kadar hızlı yayıldı?", <https://www.milliyet.com.tr/italya-da-corona-virus-neden-bu-kadar-hizli-yayildi--molatik-14622/>, Erişim Tarihi: 20.05.2020.
- MORALES, F. C. (2020, May 6). Talking about economic progress is talking about reforms, not removals. Global Tourism Forum.
- MUSSO, D., & GUBLER, D. J. (2016, July). Zika Virus. *Clinical Microbiology Reviews*, 29(3), s. 487-524.
- OECD. (2020, April 15). *Tackling Coronavirus (Covid-19) Contributing to a Global Effort*. OECD. May 5, 2020 tarihinde https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=124_124984-7uf8nm95se&title=Covid-19_Tourism_Policy_Responses adresinden alındı

- OLIVER, N., LETOUZÉ, E., STERLY, H., DELATAILLE, S., DE NADAI, M., LEPRI, B., . . . VINCK, P. (2020, March 26). Mobile phone data and COVID-19: Missing an opportunity? *arXiv.org*, s. 1-16.
- PORTER, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press.
- ROBINSON, A. (2020, February 25). Coronavirus: Safest places to travel on holiday amid Coronavirus scare. İngiltere: <https://www.express.co.uk/travel/articles/1245794/coronavirus-holidays-2020-safest-destinations-virus>. May 7, 2020 tarihinde alındı
- Sabah, (Mayıs, 2020). “pandemi hastanesinin büyük bölümü tamamlandı”, <https://www.sabah.com.tr/yasam/2020/05/06/pandemi-hastanesinin-buyuk-bolumu-tamamlandi>, Erişim Tarihi: 20.05.2020
- SARIBAŞ, S. (2019, Eylül 12). Geçmişten Günümüze Veba Hastalığı Kollektif Bilinç: "Çağımızın Vebası" Söyleminin Kökenleri. *Journal of Social and Humanities Science Research*, s. 2470-2485.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2015). *SAĞLIK BAKANLIĞI ÖZELLİKLİ HİZMET VEREN MERKEZ SAYILARI*. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı. Mayıs 26, 2020 tarihinde alındı
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2015). *Yatak Sayısı ve Kurum Sayısı*. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2019). *Türkiye'de Sağlık Turizmi*. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). *Covid-19 (Sars-Cov-2 Enfeksiyonu) Rehberi*. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı. https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/depo/rehberler/COVID-19_Rehberi.pdf?type=file adresinden alındı
- T.C. Sağlık Bakanlığı, (2015). *Hastanelerin Sektörlere Göre Dağılımı*. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı.
- The State Council The People's Republic Of China, <http://english.www.gov.cn/>, Erisim Tarihi: 26.05.2020.
- The World Bank, “World bank group: 100 countries get support in response to covid-19 (coronavirüs)”, <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/05/19/world-bank-group-100-countries-get-support-in-response-to-covid-19-coronavirus>, Erişim Tarihi: 24.05.2020.
- TOMAN, M., ve AKMAN, H. (2014, Aralık). Tarihi Süreç İçerisinde Amerikan İmparatorluğu. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*(20), s. 285-331.
- TONTUŞ, H. Ö. (tarih yok). *Eğitim Araştırma ve Devlet Hastaneleri*. Ankara: SATURK. Mayıs 26, 2020 tarihinde alındı
- TONTUŞ, H. Ö. (tarih yok). *Özel Hastaneler ve Özel Sağlık Tesisleri*. Ankara: SATURK. Mayıs 26, 2020 tarihinde alındı
- TONTUŞ, H. Ö. (tarih yok). *Özellikli İşlemler*. Ankara: SATURK. Mayıs 26, 2020 tarihinde alındı
- TONTUŞ, H. Ö. (tarih yok). *Üniversite Hastaneleri*. Ankara: SATURK. Mayıs 26, 2020 tarihinde alındı
- Turizm Aktüel. (2020, Mayıs). “hükümet 9.7 milyar Avro verdi Lufthansa uçtu”, <https://www.turizmaktuel.com/haber/hukumet-9-7-milyar-avro-verdi-lufthansa-uctu>, Erişim Tarihi: 23.05.2020.

- TÜRSAB. (2014). *Türkiyw Kalbi Yarı Fiyatına Onarıyor!* TÜRSAB.
- UNWTO. (2018). *Tourism Highlights 2018 Edition*. World Tourism Organisation.
- UNWTO. (2020). *100 % of Global Destinations Now Have Covid-19 Travel Restrictions, UNWTO Reports*. UNWTO. May 26, 2020 tarihinde <https://www.unwto.org/news/covid-19-travel-restrictions> adresinden alındı
- UNWTO. (2020). *International Tourism and Covid-19*. UNWTO. <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19> adresinden alındı
- YILMAZ, S., SARIAYDIN, İ., & SÖNAL, T. D. (2020). İngiltere Özelinde Türkiye'nin Sağlık Turizmi Fırsatları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(1), s. 74-85.
- World Health Organization (WHO), “coronavirüs disease (covid-2019) situation reports , <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/situation-reports>, Erişim Tarihi: 25.05.2020

NOTLAR

---

¹ 1 veya 2 yataklı, WC'li ve duşlu odalara nitelikli oda, bu odalarda bulunan yataklara da nitelikli yatak denilmektedir.

TİYATRO İLE TEMEL YAŞAM DESTEĞİ UYGULAMA FARKINDALIĞI YARATMAK*

CREATING BASIC LIFE SUPPORT APPLICATION AWARENESS WITH THEATER

Dilek DORUK KONDAKCI** & Mustafa YORGANCI***

** Doktor Öğretim Üyesi, Trakya Üniversitesi, Keşan Hakkı Yörük Sağlık Yüksekokulu,
Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü,
TÜRKİYE, e-mail: ddkondakci@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9752-3833>

*** Doktor, Denizli Devlet Hastanesi, Çocuk Acil Servisi,
TÜRKİYE, e-mail: drmyorganci@yandex.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0336-0792>

Geliş Tarihi: 23 Şubat 2020; Kabul Tarihi: 30 Temmuz 2020
Received: 23 February 2020; Accepted: 30 July 2020

ÖZET

İlkyardım, ani gelişen acil sağlık durumlarında olay yerindeki olanaklarla hızlı müdahale gerektiren uygulamalar bütünüdür. Uygulamaların bilinçsizce yapılması durumunda ciddi sakatlıklar ve ölümler oluşabilmektedir. Bilinçli bir ilkyardım uygulayabilmek için ilkyardımcıda bulunması gereken özellikler; bilgi, beceri, soğukkanlı davranma ve özgüvendir. Bu özelliklerin kazandırılmasında en temel öge eğitimidir. Eğitimler bireyi cesaretlendirmeli, beceri kazandırmalı ve gerçeğe uygun şekilde tasarlanmalıdır. “Tiyatro ile Temel Yaşam Desteği Uygulama Farkındalığı Yaratma Eğitimi” projesi ambulans ve hastane müdahalelerinin öncesinde olay sonrasında ilk dakikalarda olay yerindeki kişilerce yapılması gereken uygulamaların yetersizliğine odaklanmaktadır. Proje kapsamındaki eğitimlerle yaşam kurtarma zinciri farkındalığı oluşturulması amaçlanmaktadır. Proje farklı aşamalardan oluşmaktadır. Her aşamada özellikle yapılmaması gereken ve yapılması gereken uygulamalar vurgulanmaktadır. Ocak-Eylül 2019 arasında devam eden çoğunluğu Ege Bölgesi'nde olmak üzere proje kapsamında sürdürülen 27 farkındalık eğitiminde 677 kişiye ulaşılmıştır. Eğitim sonrası yapılan değerlendirmede memnuniyet puanı %96 olarak saptanmıştır. Katılımcıların eğitim öncesi ve sonrası ani kalp durması ile ilgili özgüven oranı değerlendirilmiştir. Sonuç olarak; Temel Yaşam Desteği Uygulama farkındalık eğitimleri yaygınlaştırılarak toplumun bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Temel Yaşam Desteği, Farkındalık, İlkyardım, Tiyatro, Yaraticılık,

ABSTRACT

First Aid is a set of applications that require rapid intervention with the facilities at the scene in emergency emergencies. Serious disability and death may occur if the applications are performed unconsciously. In order to apply a conscious first aid, the first aid should include; knowledge, skills, calm and self-confidence. The most basic element in gaining these features is education. Trainings should encourage the individual, gain skills and be designed to be real. The "Training on Basic Life Support Application Awareness Training with Theater" project focuses on the insufficiency of the applications that must be done by the people at the scene in the first minutes after the incident before ambulance and hospital interventions. With the trainings within the scope of the project, it is aimed to create awareness of life saving chain. The project consists of different stages. In every stage, the applications that should and should not be done are emphasized. 677 people have been reached in 27 awareness trainings that are carried out within the scope of the project, mostly between January and September 2019, in the Aegean Region. In the evaluation made after the training, the satisfaction score was 96%. The self-confidence rate of the participants regarding the sudden cardiac arrest before and after the training was evaluated. As a result; Basic Life Support awareness trainings should be expanded and the society should be made conscious.

Key words: Basic Life Support, Awareness, First Aid, Theater, Creativity,

1. GİRİŞ

İlkyardım; hayatın herhangi bir şekilde tehdidi söz konusu olduğunda; yaralı ya da hastanın hayatını korumak, durumun kötüleşmesini engellemek ve sağlık ekibi gelinceye kadar yaşamın sürekliliğini sağlamak için kaza yerinde yaralıya uygulanan işlemler bütünüdür (Abbas 2011, Bildik 2011, Khalid 2019). İlkyardım; kazalar, yaralanmalar, ani kalp durmaları ve daha birçok durumda gereklidir (Jamaludin 2018). Ani kalp durmaları ve kazalar herhangi bir zamanda hızla gelişen olaylardır (Tan 2019). Ani kalp durmasında, yaralıya müdahale edilmediği ve yeterli solunum sağlanmadığı durumlarda gelişen dolaşım sorunları beş dakikadan daha uzun sürdüğünde geri dönüşü olmayan beyin hasarına, ilerleyen tabloda da ölüme neden olmaktadır (Bildik 2011, Asare 2019). En sık kullanılanlar ilkyardım uygulamaları arasında; kardiyopulmoner resüsitasyon (KPR) uygulamaları, kanama kontrolü, yanık ve kırık yönetimi yer almaktadır (Alsayali 2019).

Temel yaşam desteği teknikleri 17. yy.'dan beri kullanılmakta olup sürekli değişen protokoller geliştirilmektedir (Masood 2019). Temel yaşam desteği ile ilgili çalışmalarda elde edilen bilgiler doğrultusunda Uluslararası Resüsitasyon Komitesi (ILCOR) tarafından hazırlanan kılavuzlar 5 yılda bir yenilenerek yayınlanmaktadır (Pehlivan 2019). Amerikan Kalp Birliği, hastane dışı ani kalp durmalarında morbidite ve mortalite oranlarının düşmesinde yetişkinlerin KPR eğitiminin önemini vurgulamaktadır (Yürümez 2007).

Amerika Birleşik Devletleri'nde 2018 yılı verilerine göre yılda 465.000'in üstünde kişi (tüm ölümlerin %36'sı) hastane dışında ani kalp durması nedeniyle hayatını kaybetmektedir (Asare 2019). Dünyadaki verilere paralel olarak ülkemizde de birçok hastalığa bağlı olarak ani kalp durmasına bağlı ölümlerle karşılaşmaktadır (Pehlivan 2019). 2030 yılına kadar 35-64 yaş grubunda ani kalp durmasına bağlı ölümlerde %41 oranında artış olacağı öngörülmektedir (Asare 2019).

Olay yerindeki kişiler tarafından temel yaşam desteği uygulamalarına başlanmaması ani kalp durması olgularının hayatta kalma şansını her dakika %10 azalmaktadır (Yürümez 2007, Asare 2019). Yapılan çalışmalar ani kalp durmasında, yeniden canlandırma işleminin geç başlatılması, KPR uygulamalarının etkin yapılmaması ve defibrilasyonun süresinin uzun

sürmesi gibi nedenlerin sağ kalım oranlarını olumsuz olarak etkilediğini göstermektedir (Masood 2019). Acil sağlık hizmetlerinin yaralıya müdahale süresi 5.6-14.1 dakika arasında gerçekleşmektedir (Pehlivan 2019). Zamanında ve etkin yapılan ilkyardım (ilk 4-6 dakika içinde) yaralının hayatta kalma şansını %50 arttırmakta, 10 dakikanın üzerinde ilkyarıma başlanmadığı durumda ise %99 ölümle sonuçlandığı görülmektedir (Khalid 2019, Xi 2019). Olay yerinde profesyonel olmayan kişiler tarafından ve elde olan malzeme ile yapılacak uygulamalar bu nedenle büyük önem taşımaktadır (Bildik 2011).

İlkyardım eğitimleri konusunda bilgi ve farkındalığın artırılmasının yanı sıra bu konuda eğitilmiş bireylerin istekliliğinin artırılması ani kalp durmaları sonrası hayatta kalma oranlarına olumlu katkı sağlayacaktır (Smedt 2019).

Temel yaşam desteği uygulamaları yaş gruplarına göre farklı uygulamaları içermektedir. Farklı ülkelerden elde edilen veriler doğrultusunda her 5 yılda bir yenilenen kılavuzlardan sonuncusu 2015 yılında güncellenmiştir. Halen geçerli olan kılavuz 2015 Pandemi dönemi nedeniyle Covid 19'lu hastalarda temel yaşam desteği uygulamalarını içeren güncellemeler gerçekleştirilmiştir.

2015 Kılavuzu Önerisine Göre Temel Yaşam Desteği Uygulamaları

Tüm hastalar için çevre güvenliği sağlanmalıdır. Solunumun olup olmadığı kontrol edilmelidir (10 saniye). KPR uygulaması C-A-B (dolaşımı sürdürme, hava yolu açıklığını sağlama ve solunumu sürdürme)'dir.

2015 Kılavuzu Önerisine Göre Erişkinlerde Temel Yaşam Desteği Uygulamaları

Kurtarıcı ya da hastanın güvenliği sağlandıktan sonra, hasta tepkisiz ise, tek kurtarıcı ile müdahalede OED varsa hemen uygulanmalı ve KPR'ye başlanmalıdır. Birden fazla kurtarıcı varsa hemen KPR başlanmalı, ikinci kurtarıcı 112'yi aramalı ve OED almalıdır. Göğüs kompresyonu, göğüs kemiğinin alt yarısına göğsü en az 5 cm, en fazla 6 cm olacak şekilde 30 kompresyon 2 solunum şeklinde uygulanır. 100-120/dk kez bası uygulanır, her basıdan sonra göğsün geri kalkmasına izin verilmelidir.

2015 Kılavuzu Önerisine Göre Çocuk ve bebeklerde Temel Yaşam Desteği Uygulamaları

Tek kurtarıcılı ve çoklu kurtarıcı içeren senaryolar birbirinden ayrılmıştır. Arrest olan hastada tek kurtarıcı olması durumunda, eğer kurtarıcı ani kalp durmasına şahitse 112'yi arayarak KPR'ye başlamalıdır. Eğer ani kalp durması tanıklı değilse, kurtarıcı 30 kompresyon 2 solunum KPR uygulamalı, 2 dakikanın sonunda hala yalnız olması durumunda 112'yi aramalıdır. Çoklu kurtarıcı durumunda, bir kişi 112'yi aramalı, diğer kişi doğrudan KPR uygulamaya başlamakta (30 kompresyon 2 solunum), yanına 112'yi arayan kişi geldikten sonra 15 kompresyon 2 solunum oranında devam edilmelidir. Tüm çocuklarda sternumun ortasına göğüs kemiğine bası uygulanmalıdır. Çocuklarda iki el veya tek el ile yapılan uygulama ile 5 cm göğsü çöktürecek şekilde olmalıdır. Bebeklerde iki parmak bası uygulaması ile göğüs kafesinin çökmesi yaklaşık 4 cm olmalıdır. Tek kurtarıcılı uygulamalarda meme çizgisinin hemen altında iki parmakla, çoklu kurtarıcı uygulamalarda göğsün kavranarak baş parmaklarla meme çizgisinin hemen altında bası yapılmalıdır. Kompresyon hızı 100-120/dk'dır (AHA Guideline 2015).

Bu çalışmanın amacı ve hedefleri:

- Katılımcıların temel yaşam desteği bilgilerini değerlendirmek
- Temel yaşam desteği hakkında bilgi vermek
- Erken başlatılan ve etkin yönetilen KPR'nin önemini ifade etmek

- Katılımcıların tiyatro oyunları ile doğru ve yanlış bilgileri görüp değerlendirme yapmalarını sağlamak
- Temel yaşam desteği eğitimlerinin gerekliliğini vurgulamak ve bireyleri eğitim almaları yönünde teşvik etmek
- Eğitimin katılımcı üzerindeki özgüven etkisini incelemektir.

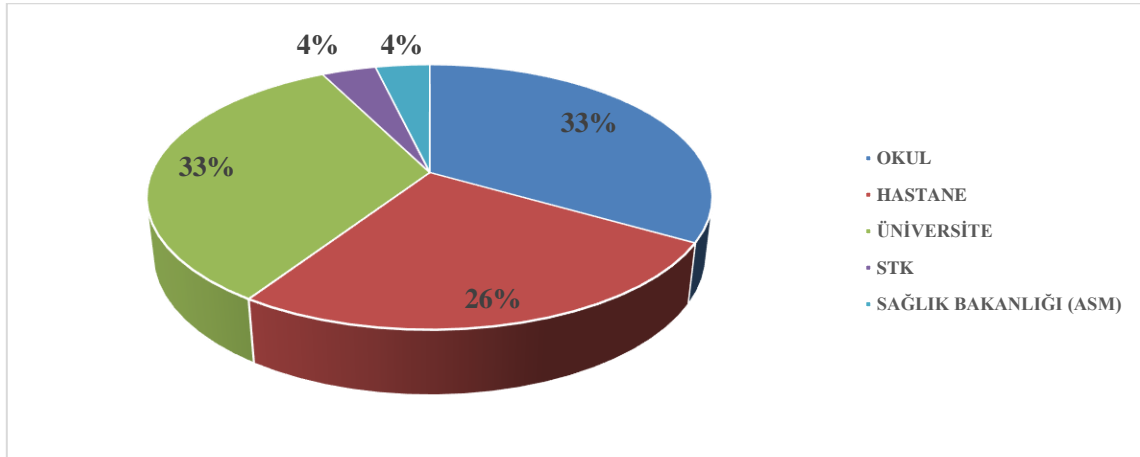
2. MATERYAL VE METOD

Bu araştırma Temel Yaşam Desteği konusunda öğrencilerin/çalışanların farkındalık düzeylerini değerlendirmek amacıyla yapılan tanımlayıcı nitelikte bir çalışmadır. Araştırma evrenini, Ocak-Eylül 2019 arasında gerçekleştirilen çoğunluğu Ege Bölgesi'nde olmak üzere eğitim talep eden kurumlarda kayıtlı olan ve eğitim günü okulda bulunan öğrenciler ve çalışma gününde eğitime katılımı uygun personel oluşturmuştur. Eğitimler, gönüllülük esasına bağlı olarak gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1. Ocak- Eylül 2019 Tarihlerinde Yapılan Eğitimlerin İllere İlişkin Bilgileri

İLLER	EĞİTİM SAYISI
Denizli	21
Isparta	1
Burdur	1
Muğla	2
İzmir	1
İstanbul	1
TOPLAM	27

Grafik 1. Temel Yaşam Desteği Uygulamaları Farkındalık Eğitimi Organize Eden Kurumlar

Ocak-Eylül 2019 sürecinde 27 farkındalık eğitiminde 677 katılımcıya ulaşılmıştır.

Araştırmada eğitim etkinliği ve katılımcıların farkındalıklarının değerlendirildiği “Eğitim Etkinliği Değerlendirme Anketi” ve “Ani Kalp Durması Sonrası Müdahalede Kendini Yeterli Görme Farkındalık Formu” araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. “Eğitim Etkinliği Değerlendirme Anketi” içeriği, toplam 10 sorudan ve açık uçlu değerlendirmelerden oluşmaktadır. “Ani Kalp Durması Sonrası Müdahalede Kendini Yeterli Görme Farkındalık Formu”ndan oluşmaktadır. Ani Kalp Durması Sonrası Müdahalede Kendini Yeterli Görme Farkındalık Formu eğitim öncesi/sonrası olmak üzere ön değerlendirme ve son değerlendirme

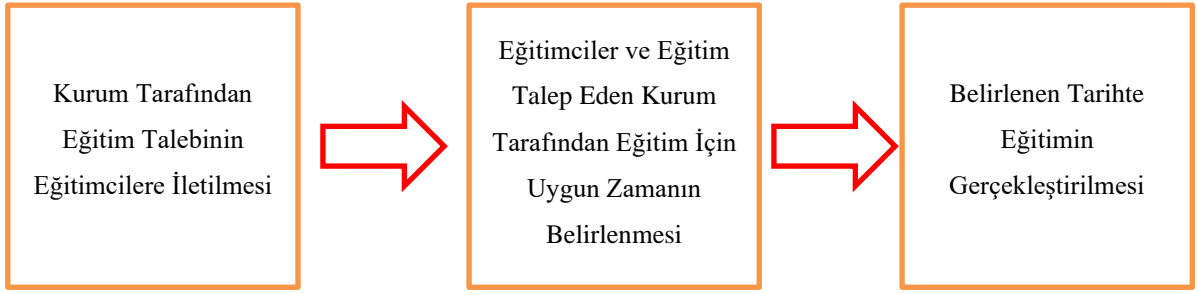
şeklinde uygulanmıştır. Eğitim Değerlendirme Anketi eğitim sonunda doldurulmuştur. Formların doldurulması katılımcılar tarafından 5 dakikalık süre içinde gerçekleşmiştir.

Veriler excel programında değerlendirilmiş, istatistiksel analizler için yüzde ve ortalama alınmıştır.

Çalışma süresince eğitimin yapıldığı gün kurumda/okulda bulunan ve çalışmaya katılmayı kabul eden çalışan/öğrenciler, çalışmanın amacı ve önemi hakkında bilgilendirilmiş ve sözlü onamları alınmıştır.

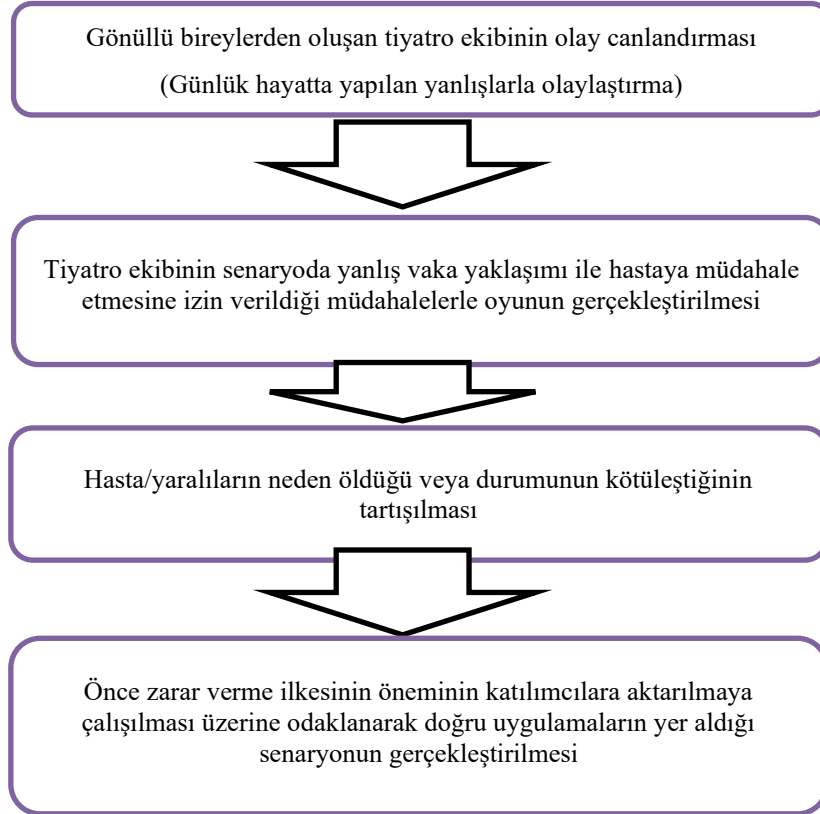
Eğitimler şekil 1’de yer aldığı planlamalardaki gibi talepler doğrultusunda uygun takvim oluşturularak gerçekleştirilmiştir.

Şekil 1: Eğitim Planlama Takvimi Akışı

Eğitimler şekil 2’de yer alan akıştaki gibi farklı aşamalardan oluşmaktadır. Her aşamada özellikle önce yapılmaması gereken daha sonra da yapılması gereken uygulamalar vurgulanmaktadır.

Şekil 2: Eğitim Akış Şeması

Örnek Senaryo 1: (Yanlış Uygulamalar)

Üç kişilik bir aile yolda yürürken baba fenalaşır, ani kalp durması nedeniyle yere yığılır. Hastanın eşi ve kızı olayın etkisinde çılgınlık atar, kendisine gelmesini sağlamak için hastayı sağa sola döndürmeye başlarlar. Bilinçsiz, çaresiz ve özensiz şekilde tüm uzuvlarını hareket ettirirler. Bir yandan da etraftan yardım isterler. Bu sırada olay yerinden geçen bir kişide olaya dahil olur. Ancak onun da yeterli ilkyardım bilgi ve deneyimi yoktur. Ortamdakiler hep birlikte hastayı değişik müdahalelerle kendine getirmeye çalışmaktadırlar.

Sonuç olarak senaryodaki olayda; bireylerin bilgisizlik, çaresizlik, yetersizlikleri ile yapılan yanlış uygulamalar vurgulanmaktadır. Tüm bunların birleşimindeki tablo ise, hastaya zarar vermekte ve müdahale için geçen “altın dakikaları” hastanın aleyhine harcanmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan ani kalp durmasının toplumdaki kişilerce tanınmadığı ve ilkyardım bilgisinin yetersizliği nedeniyle müdahale için gerekli yetkinliğe sahip olmadıkları gösterilmektedir.

Örnek Senaryo 2: (Doğru Uygulamalar)

Hasta ilerlerken ani kalp durması belirtilerinden göğüs ağrısı olduğunu düşündüren sağ eli kalbinin üzerinde bir şekilde yavaş adımlarla ilerlerken yere yığılır. Etraftan durumu gören iki kişi hemen hastanın yanına gelir. Hastanın durumunu değerlendirmek için omuzlarından sarsarak “Nasılsın? İyi misin?” şeklinde sorular yönlendirirler. Hastanın tepkisizliği üzerine 112 aranır. Olay yerindeki kişiler komuta merkezi görevlisinin yönlendirmeleri doğrultusunda hareket eder. Olay yerindeki kişiler KPR uygulamayı bilmedikleri için çevrede bilen birinin olup olmadığını sorgularlar. Bir kişi hastaya müdahale edebileceğini temel yaşam desteği eğitimi aldığını söyler. Telefondaki görevlisinin yönlendirmesi ve uygulayıcının bilgileri ile hastaya müdahale başlatılır. Olay yerine en yakın yerde bulunan Otomatik Eksternal Defibrilatörün (OED) olay yerine getirilmesi sağlanır. OED’nin hasta ritmine göre şoklama işlemi yapması için gerekli önlemler alınır ve hastaya şok uygulanır. Hastaya hem şok hem de KPR uygulaması yapılmıştır. Bu arada KKM olay yerine ambulans yönlendirmesi gerçekleşmiştir. Sağlık çalışanları olay yerine ulaşana kadar hastaya ilkyardımcı müdahale eder. Ambulans geldiğinde hasta sağlık ekibine teslim edilir. Hastaneye sevki sağlanır.

Senaryolarda verilmek istenen mesajlar şu şekilde özetlenebilir:

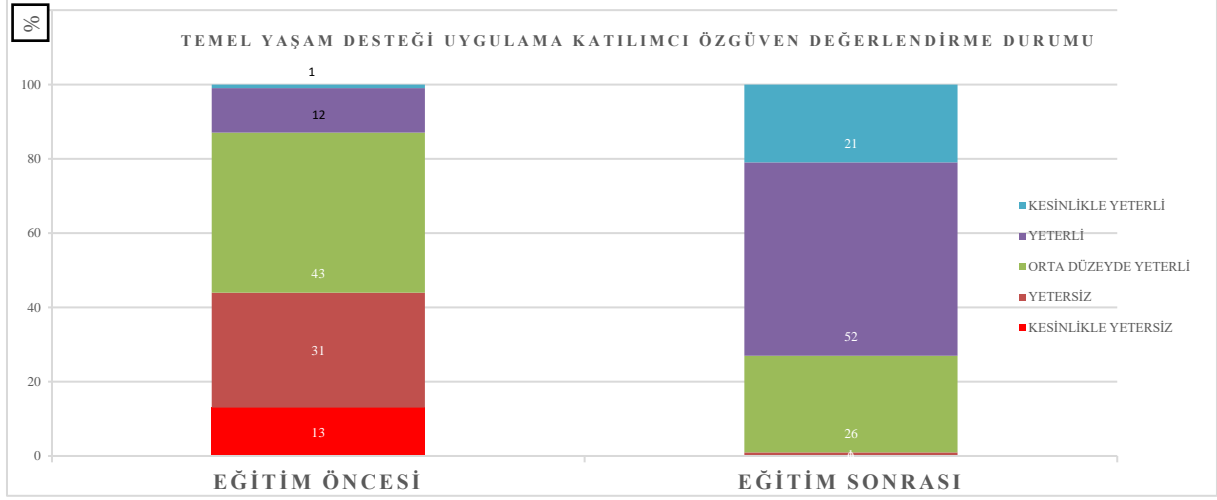
- 1- Toplumdaki bireylerin temel yaşam desteği uygulayabilmeleri ani kalp durması yaşayan bir kişiye müdahalede önemlidir.
- 2- 112 Komuta Kontrol Merkezine (KKM) ulaşılması ve merkezle etkin iletişim sağ kalım oranını arttırmaktadır. KKM’nin buradaki etkisi; kalp durmasının doğrulanması, olay yerinde kalp masajı yapabilecek birinin olup olmadığını sorgulanması ve bilen biri varsa uygulama için kişinin teşvik edilmesidir. OED’lerin kullanımı içinde doğru yönlendirmeyi gerçekleştirebilir.
- 3- Doğru şekilde yapılan uygulamalar ile yaşam kurtarma zincirinin kopmadan hastanın hayatta kalış oranı artmaktadır.
- 4- Yaşam kurtarma zincirinin her aşamasında yer alan kişilerin bilinçli uygulamalar yapmasının önemi vurgulanmaktadır.

Tablo 2. Eğitime Katılan Bireylerin Özgüven Durumlarının Değerlendirilmesi

<i>Değerlendirme Kriterleri</i>	Kesinlikle Yetersiz	Yetersiz	Orta Düzeyde Yeterli	Yeterli	Kesinlikle Yeterli
Temel yaşam desteği uygulama konusunda kendinizi yeterli görme durumunuzu değerlendiriniz					

Eğitime katılan katılımcıların eğitim öncesi ve sonrası özgüven durumlarının belirlenmesi için likert tipi ölçeklendirme ile kendilerini değerlendirmeleri istenmiştir. Eğitim öncesi ve sonrası katılımcıların ilkyardımla ilgili özgüven durumu grafikteki şekilde değerlendirilmiştir.

Grafik 2. Temel Yaşam Desteği Uygulama Katılımcı Özgüven Değerlendirme Durumu

Tablo 3. Eğitim Etkinliği Değerlendirme Anketi

Sıra No	Değerlendirme Kriterleri
1	Eğitim ortamı, uygun koşullardadır.
2	Eğitim içeriği, ihtiyacıma uygun belirlenmiştir.
3	Eğiticiler, anlatım ve uygulamalar için süreyi uygun kullanmıştır.
4	Eğiticiler, bilgili ve konularına hakimdir.
5	Eğiticiler, etkili sunum yapabilmektedir.
6	Yeterli ve uygun eğitim malzemesi kullanılmıştır.
7	Eğitim programının akışı aksatılmadan yürütülmektedir.
8	Katılımcıların eğitime aktif olarak katılımı sağlanmıştır.
9	Eğitim, bilgi ve beceri kazanmada katkıda bulunmuştur.
10	Bu eğitimi başkaları için de önerebilirim.

Eğitim değerlendirme anket formu ile; eğitim ortamı, eğitimin içeriği, eğiticilerin eğitimdeki anlatım ve uygulamalara ayırdıkları süre, eğiticilerin bilgi/konu hakimiyeti, etkili sunum yetenekleri yüzde olarak değerlendirilmiştir. Tüm eğitimlerin sonrasında yapılan değerlendirmede eğitime katılanların genel memnuniyet puanı %96 olarak saptanmış ve katılımcıların eğitimlerden oldukça memnun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. TARTIŞMA

Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) 2016 raporuna göre trafik kazaları ve kalp hastalıkları dünyada başta gelen ölüm nedenleri arasında yer almaktadır (Khalid 2019). DSÖ verilerine göre trafik kazalarına bağlı yaralanmalar 1990 yılında yapılan sıralamada ilk on ölüm nedeni arasında yer almaktadır. 2020 yılında trafik kazalarına bağlı ölümlerin 3. sırada yer alacağı öngörülmektedir (Jamaludin 2018). Bunlarla birlikte dünyada meydana gelen doğal afetler

kaçınılmaz durumlardandır (Khan 2010). Kronik hastalıklara sahip birey sayısının ve trafik kazalarının artması, doğal afetlerde meydana gelen sıklık ve bunlara bağlı olarak ilkyardıma olan gereksinimin artması, mortalitenin azaltılması ve yaralının seyrinin iyiye gidişinde ilkyardım bilgi ve deneyimine sahip olunması durumunda olumlu katkı sağlanacağı yapılan çalışmalarla kanıtlanmıştır (Xi 2019). Amerikan Kalp Derneği 2011 yılında KPR yapılma oranının katlanarak artacağını böylece hayatta kalma oranlarında yükselme kaydedileceğini bildirmiştir. Avrupa Resisitasyon Konseyi’de (ERC) 2015 yılında yayınlanan kılavuzunda KPR’ın önemini ana unsurlar içerisinde vurgulamakta ve KPR eğitimine başlama istekliliğine temellendirilen eğitimler yapılması gerekliliğini savunmaktadır (Smedt 2019).

Hayat kurtarmada temel yaşam desteği önemli bir yere sahipken, literatüre göre birçok çalışmada dünyada birçok kişinin ilkyardım bilgi ve becerisinin yeterli olmadığı ve eğitim almadığı görülmektedir (Tan 2019, Pehlivan 2019). Katılımcıların yasal sorumlulukları, KPR konusundaki bilgi eksiklikleri, deneyimsizliklere bağlı yanlış uygulama konusunda kaygıları, ağızdan ağıza solunumda isteksizlik müdahalelerde ortaya çıkan temel nedenler arasında yer almaktadır (Masood 2019, Pehlivan 2019).

Halkı bilinçlendirmek ve ilkyardım uygulayabilmek için verilen ilkyardım eğitimlerinin ülkeler arasında farklılıklar gösterdiği görülmektedir (Xi 2019). Norveç (%90), ABD (%79), İtalya (%77), Polonya (%75) ve Avustralya (%58) gibi ülkelerde bireylerin KPR konusunda yüksek bilgiye sahip olduğu, Taiwan (%34), İrlanda (%28), Suudi Arabistan (%11) ve Çin (%1)’de yaşayan bireylerin bu konudaki bilgilerinin uluslararası standartların çok altında olduğu görülmektedir (Özbilgin 2015, Gilavand 2019, Khalid 2019, Xi 2019, Asare 2019). Ülkemizde bu oranın 2015 yılında Özbilgin ve diğ. çalışmasında %40.2 olduğu saptanmıştır (Özbilgin 2015, Asare 2019). Farklı ülkelerdeki ilkyardım bilgisindeki yetersizlik küresel sorunu ortaya koymaktadır (Khalid 2019). İskandinav ülkelerinde 1970 yılından beri KPR eğitimleri okul çağındaki çocuklara verilmektedir. ABD, Danimarka ve Norveç’te okullarda zorunlu olarak verilen KPR eğitimlerinin tüm dünya okullarında zorunlu hale gelmesi için ILCOR 2003 yılında öneride bulunmuştur (Asare 2019).

Gilavand ve diğ. çalışmasında öğrencilerin eğitim programı ile ilgili memnuniyetlerini %64.7’den fazla olduğunu saptamışlardır (Gilavand 2019). Çalışmamızda da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Ülkemizde İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nda, bir işyerinde her 10 çalışandan birinin temel yaşam desteği eğitimi almasının zorunlu olması nedeniyle yapılan çalışma sonuçları buna bağlı olarak değişiklik gösterebilir (Özbilgin 2015).

Doğal afetlerin getirdiği kayıplardaki yetersizliğin ortaya konduğu, Pakistan’da meydana gelen 50.000 kişinin hayatını kaybettiği depremde sağlık ekiplerinin 3-4 gün deprem bölgesine gidemediği ve yerel halkın ilkyardım konusunda yeterli bilgi ve beceriye sahip olmaması nedeniyle ölümlere müdahalede yetersiz kaldığı yönündeki gerçeği yansıtmıştır (Khan 2010).

Banfai ve diğ. Macaristan’da 7-14 yaşları arasındaki 582 çocuk ile yaptıkları çalışmada; öğrencilere başlangıçta teorik ve pratik olarak ilkyardım için gerekli farkındalık eğitimleri verilerek eğitim sonrası 4. ayda sınav ile değerlendirilerek farkındalık düzeyleri saptanmış ve sonuçların olumlu yönde değiştiği sonucuna ulaşılmıştır (Gilavand 2019).

Bollig ve diğ. 6-7 yaş arası çocukların farkındalıklarını öğrenmek amacıyla teorik ve uygulamalı ilkyardım programları doğrultusunda deney ve kontrol grupları ile yaptıkları çalışmada yanlış uygulamalardan sonra yaralıya bilinçsizce yardım etmeye çalıştıkları, aldıkları 5 saatlik ilkyardım eğitimleri ile doğru uygulamaları gerçekleştirdikleri belirlenmiştir (Bollig 2009).

Gilavand ve diğ. 2019 yılında 51 öğrenci ile yaptıkları çalışmada da diğer çalışmaların sonuçlarına paralel bir sonuç elde edilmiş ve öğrencilerin farkındalık düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir (Gilavand 2019).

Joseph ve diğ. 2015 yılında 146 öğretmen katılımcı ile yaptığı çalışmada; katılımcıların 143'ü (%98) ilkyardım amacı konusunda farkındalıklarının olduğu, 77'si (%53) hastaneye yatış gerektiren durumlarda aranacak acil durum numarasının farkında, 36'sının (%25) KPR eğitimi aldığı ancak sadece 8'inin KPR prosedürünü doğru bildiği saptanmıştır (Joseph 2015).

Danimarka, Almanya ve Kore'de temel yaşam desteği ile ilgili bilgi ve becerilerin değerlendirilmesini amaçlayan çalışmalarda katılımcıların KPR eğitimi sonrasında bilgi düzeylerinde, özgüvenlerinde ve KPR uygulama konusundaki isteklilik durumlarında önemli değişimler meydana geldiği bildirilmiştir (Asare 2019).

Danimarka'da yapılan bir araştırma hastane dışı kalp durmalarında KPR uygulamalarında medyanın büyük etkisi olduğu görülmüştür. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), "Çocuklar Hayat Kurtarıyor" sloganını kullanarak çocukların eğitilmesi ile KPR eğitimi yapabilen birey sayısını arttırmayı hedeflemektedir (Smedt 2019).

4. SONUÇ

Temel yaşam desteği, ani kalp durması ve trafik kazalarında ihtiyaç duyulan ilkyardım uygulamalarındandır. Eğitimcilerle birlikte temel yaşam desteği uygulamalarının senaryolar aracılığıyla öğretilmesi ilkyardım uygulayacak bireylerde özgüvenin artmasına katkı sağlayacaktır. Bu çalışma temel yaşam desteği eğitimi almanın gerekliliği, özgüvenin artırılması yoluyla becerinin uygulanmaya dönüştürülmesi konusunda bilgi vermektedir. Temel yaşam desteği farkındalık eğitimleri hedefler doğrultusunda, öğretmen, öğrenci, yaşlılar başta olmak üzere toplumun tüm gruplarına ilkyardım bilgi ve becerilerini geliştirme fırsatı sunacak şekilde yaygınlaştırılmalıdır. Eğitimlerin periyodik süreçlerde yenilenmesinin önemi vurgulanmalıdır.

KAYNAKLAR

- ABBAS A., 2011, BUKHARI S.I., AHMAD F., Knowledge of first aid and basic life support amongst medical students: a comparison between trained and untrained students, *Journal of Pakistan Medical Association*, 61(6), 613-616.
- ALSAYALI R.M., ALTHUBAITI A.Q.A., ALTOWAIRQI R.M., ALSULIMANI F.A., ALNEFAIE B.M., 2019, Awareness, knowledge, attitude and practices of first aid skills among medical and non-medical students at Taif University, *World Family Medicine*, 17(11), 34-43. DOI:10.5742MEWFM.2019.93693:
- ASARE Y.G., 2019, Awareness of Cardiopulmonary Resuscitation (CPR) Among University of Ghana Students and an Assessment of Their Willingness to Practice CPR 2019, *School of Public Health Collage Of Health Sciences University of Ghana*. University of Ghana <http://ugspace.ug.edu.gh>
- BILDIK F., KILIÇASLAN İ., DOĞRU C., KELEŞ A., DEMIRCAN A., 2011, The Need for First Aid Awareness among Candidate Teachers, *Turkiye Acil Tıp Dergisi*, 11(4), 166-170. doi: 10.5505/1304.7361.2011.50490
- BOLLIG G, WAHL HA, SVENDSEN MV., 2009, Primary school children are able to perform basic life-saving first aid measures. *Resuscitation*; 80(6), 689–92. doi: 10.1016/j.resuscitation.2009.03.012.
- HIGHLIGHTS of the 2015 American Heart Association Guidelines Update for CPR and ECC <http://www.atuder.org.tr/atuderData/Uploads/files/2015-AHA-Guidelines-Highlights-English.pdf>
- GILAVAND A., 2019, The Impact of Using the Iranian Red Crescent Society Educational Mobile App on Improving the Students' Awareness of First Aids, *J Compr Ped*, 10(1), e67828. doi: 10.5812/compreped.67828.
- JAMALUDIN T.S.S., ZAKARIA M.A.B., SAIDI S., CHAN C.M., 2019. A Literature Review On Knowledge, Awareness and Attitude Related To First Aid Among University Students, *Scholars Journal of Applied Medical Sciences*, 6(7): 2660-2664.
- JOSEPH N., NARAYANAN T., ZAKARIA S., NAIR A.V., BELAYUTHAM L., SUBRAMANIAN A.M., GOPAKUMAR K.G., 2018, Awareness, attitudes and practices of first aid among school teachers in Mangalore, south India, *Journal of Primary Health Care*, 7(4), 274-281.
- KHALID S, KHAN A, ALTAMIMI A, SAMARKANDI O., 2019, The efforts of health-care professionals in preparing their families for situations requiring first aid. *J Nat Sci Med*, 2, 171-175. DOI: 10.4103/JNSM.JNSM_64_18
- KHAN A., SHAIKH S., SHUAIB F., SATTAR A., SAMANI S., SHABBIR Q., RASHEED A., 2010, Knowledge attitude and practices of undergraduate students regarding first aid measures. *Journal of the Pakistan Medical Association*, 60(1), 68-72.
- MASOOD A., DASTGIR N., AKRAM Z., HANIF A., SYED T.I.S., SADIQ U., 2019, Awareness, Knowledge and Critical Resuscitation Skills among Health Care Professionals of a Tertiary Health Care Facility, *Inte Jr Cardiac Scie and Res: IJCSAR-108*. <https://kosmospublishers.com/awareness-knowledge-and-critical-resuscitation-skills-among-health-care-professionals-of-a-tertiary-healthcare-facility/> (Erişim Tarihi:25.11.2019)

- ÖZBILGIN Ş., AKAN M., HANCI V., AYGÜN C., KUVAKI B., 2015, Evaluation of Public Awareness, Knowledge and Attitudes about Cardiopulmonary Resuscitation: Report of İzmir, Turk J Anaesth Reanim; 43: 396-405.
- PEHLIVAN M., MERCAN N. C., ÇINAR İ., ELMALI F., SOYÖZ M., 2019, The evaluation of laypersons awareness of basic life support at the university in İzmir, Turkish Journal of Emergency Medicine 19, 26–29.
- SMEDT L.D., DEPUYDT C., VEKEMAN E., PAEPE P.D., MONSIEURS K.G., VALCKE M., MPOTOS N., 2018, Awareness and willingness to perform CPR: a survey amongst Flemish schoolchildren, teachers and principals, 1-20.
- TAN M., XI W., 2019, Effect analysis of community first aid training mode based on popular science on improving first aid knowledge and skills of community residents, Int J Clin Exp Med, 12(5), 5087-5095. www.ijcem.com /ISSN:1940-5901/IJCEM0089897
- XI W., TAN M., 2019, Effects of science popularization of first aid knowledge and skills using new media among community residents, Int J Clin Exp Med, 12(5), 5269-5278. www.ijcem.com /ISSN:1940-5901/IJCEM0090539
- YÜRÜMEZ Y., YAVUZ Y., SAĞLAM H., KÖKEN R., TUNAY K., 2007, Evaluation of The Level of Knowledge of First Aid and Basic Life Support of The Educators Working in Preschools, Akademik Acil Tıp D

TÜRK SİYASAL HAYATINDA 31 MART OLAYI İLE İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN ROLÜ

THE 31 MARCH INCIDENT IN TURKISH POLITICAL LIFE AND THE ROLE OF THE COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS

Hasan ACAR* & Gökmen GÖK**

* Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi,
TÜRKİYE, e-mail: hasanacar.uludag@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8956-7836>

** Karadeniz Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü,
TÜRKİYE, e-mail: gokmengok36@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7897-4353>

Geliş Tarihi: 27 Nisan 2020; Kabul Tarihi: 24 Temmuz 2020

Received: 27 April 2020; Accepted: 24 July 2020

ÖZET

31 Mart Olayı, Osmanlı-Türk siyasal hayatındaki önemli gelişmelerden biridir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile İstanbul'da ortaya çıkan bu olay, ilk olarak askeri bir isyan olarak gelişmesine karşın zaman içerisinde dini bir hal almıştır. Birçok asker ve sivil can kaybının yaşanmasına sebep olan olaylar sonucunda II. Abdülhamit tahtan indirilmiş ve yerine V. Mehmed Reşad getirilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile ortaya çıkan siyasi düşünceler, toplum içerisinde farklı kutuplaşmaların yaşanmasına neden olmuştur. Toplum içerisinde yaşanan bu gerilimin orduya da yansımaları ile birlikte, ordu içerisinde mektepli-alaylı gerilimi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde siyasi olarak etkinlik sağlamaya çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 31 Mart Olayı'nın ortaya çıkmasında önemli pay sahibi olmuştur. Meşrutiyet ilan edilmesine rağmen siyasi yönetime tam olarak hâkim olamayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, siyasi istikrarsızlığın artmasına neden olmuştur. Bu makale, toplum ve ordu içerisinde yaşanan siyasi gerilimlerin sebep olduğu 31 Mart Olayı'nı inceleyerek, bu olayın Osmanlı-Türk siyasal hayatında yarattığı etkileri tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Siyasal Hayatı, İttihat ve Terakki Cemiyeti, 31 Mart Olayı, Osmanlı Modernleşmesi, Hükümet Darbesi,

ABSTRACT

The 31 March Incident is one of the important developments in the Ottoman-Turkish political life. This event, which emerged in Istanbul with the declaration of the Second Constitutional Era, first developed as a military revolt, but in time it became a religious state. As a result of the events that caused many soldiers and civilian casualties, Abdul Hamid II. was brought down from the throne and

replaced by Mehmed Reşad V. The political thoughts that emerged with the announcement of the Second Constitutional Era caused different polarizations in the society. With the reflection of this tension in the society to the army, the school-sarcastic tension emerged within the army. The Committee of Union and Progress, which tried to provide political activity in this period, had an important share in the emergence of the 31 March Incident. The Committee of Union and Progress, which could not fully control the political administration despite the proclamation of the Constitution, caused an increase in political instability. This article examines the 31 March Incident caused by political tensions in society and the military, and discusses the effects of this event on Ottoman-Turkish political life.

Key Words: Turkish Political Life, The Committee of Union and Progress, 31 March Incident, Ottoman Modernization, Government Coup,

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti, son dönemlerinde büyük bir buhran içindeydi. Bu süreçte, gerek batılı devletlerin gerekse de kendi halkının baskılarına maruz kalmıştır. Bunun yanında bazı kurum ve kuruluşların köklü şekilde değişimi için birtakım girişimlerde bulunmuştur. Bu durumun en büyük sebebi, Osmanlı'nın Batıyı teknik olarak yeterli ölçüde takip edememesiydi. Bu nedenle Osmanlı Devleti, ıslah çalışmalarını batıyı örnek alarak yapmaya çalışmıştır. Bu durum siyasi, askeri, ekonomik alanlarda bir takım sıkıntıların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bahsettiğimiz yenilik çalışmaları devam ederken, ilk yenilik hareketi Tanzimat Fermanı'nın İlanı ile başlamıştır. Tanzimat'ın İlanı bazı yenilikleri beraberinde getirmesine rağmen, yönetimde aksaklıkların çıkmasına engel olamamış ve ülke içinde yeni fikir/düşünce akımlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu yeni fikirlerin gelişmesinde, Genç Osmanlılar'ın desteği ile tahta çıkan II. Abdülhamit'in ıslahat çalışmaları önemli rol oynamıştır. II. Abdülhamit, tahta çıktığı gibi çalışmalara başlamış ve yeni bir anayasa (Kanuni Esasi) hazırlatmış ve 1876 yılında Meşrutiyeti ilan etmiştir.

II. Abdülhamit, bu hareketi ile ilerleyen süreçte kendisine muhalif seslerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Muhalif görüşleri benimseyen kişilerin sayısı zamanla çoğalmış ve toplumsal bir hareket halini almıştır. Bu hareketin adı İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Bu makalede, Meclisin kapatılması ve anayasanın iptal edilmesi ile başlayan süreçte, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşundan iktidara kadarki sürecini ve bu sürecin Türk siyasal hayatına etkilerini inceleyeceğiz.

Makalede şu sorulara yanıt aramaktadır:

1. Osmanlı-Türk siyasal hayatının önemli olaylarından biri olan 31 Mart Olayı (Vakası/Hadisesi/İsyanı)'nı ortaya çıkaran sebepler nelerdir?
2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 31 Mart Olayı'ndaki rolü nedir?
3. İttihat ve Terakki Cemiyeti, 31 Mart Olayı ile Türk siyasi hayatında hangi gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur?

2. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN KURULUŞU

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 31 Mart Olayı'ndaki rolünü anlamlandırabilmek için Cemiyet'in kuruluş sürecini izah etmekte fayda vardır. Bu kapsamda, Cemiyet kurulmadan önce Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi durum ve Cemiyet'in ortaya çıkış süreci değerlendirilmiştir.

2.1. Cemiyet Kurulmadan Önce Osmanlı Devleti'nin Siyasi Durumu

Osmanlı Devleti'ndeki bazı aydın kesimler, Osmanlı ile Batı arasındaki çekişmenin, Batının üstünlüğü ile sonuçlandığına karar vermişlerdi. Bu kesim, devlet yönetim sistemini sorgulamaya başlamış ve yönetimin değişmesi ya da kendine bir düzen vermesi için çareler sunmaya başlamışlardı. Bu kesimin gördüğü en önemli sorunlardan biri, Osmanlı Devleti'nin Batılı devletleri teknik olarak takip edememesiydi. Osmanlı siyasetinin bu bağlamda ıslah edilerek Batılı devletlerin gelişmişlik seviyesine ulaşması öngörülüyordu (Örs, 2013: 680).

Osmanlı devlet adamları, Osmanlı Devleti'nin eski gücünün kalmadığı düşüncesindeydiler. Devlet, artık gerileme dönemine girmiş ve toprak kayıpları başlamıştı. Bu nedenle, Osmanlı devlet adamları çöküşün durdurulması için özellikle Batı teknolojisinin Osmanlı topraklarına girmesi konusunda çabalamaya başlamışlardır. Bu kapsamda ilk yenileşme hareketlerinden biri olarak III. Selim tarafından başlatılan Nizam-ı Cedid ıslahat hareketi, Tanzimat Dönemi ile devam etmiştir (Örs, 2013: 681).

Tanzimat'ın İlanı ile girilen süreçte, Osmanlı devlet adamlarının “zihniyet ve inanç” dünyası, siyasal kimliklerinin oluşumunda büyük rol oynamıştır (Okumuş, 2005: 18). Tanzimat döneminin önemli kişilerinden biri olarak kabul edilen M. Reşit Paşa, Tanzimat Fermanı ile padişah yönetiminin yasalar çerçevesi içinde düzenlenmesi çalışmalarına başlamıştır (Örs, 2013: 681). Tanzimat Fermanı sosyal, siyasal, ekonomik ve askeri alanlarda bazı yenilikler getirmiştir. Ancak bunun yanında Müslüman kesim, gayrimüslimlere verilen bazı haklara karşı hoşnutsuzluklarını ifade etmişlerdir (İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, 2006: 109).

Osmanlı, Batılı olmaya ilk adımını Tanzimat Fermanı ile atabilmiş ancak içinde bulunduğu siyasal ve askeri krizden kolay çıkamamıştır. Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yenilikler ve devleti içinde bulunduğu karmaşadan kurtarma çabaları, “Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük” akımlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Okumuş, 2005: 29).

Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerin ardından Osmanlı Devlet siyasetine karşı yeni bir akım olan “Genç Osmanlılar” ortaya çıkmıştır. Bu hareketin önderleri; İbrahim Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Süavi gibi şahsiyetlerdir (Örs, 2013: 682). Osmanlı siyasetine ilk muhalif hareketi bu gazeteciler başlatmıştır. “Yeni Osmanlılar” adıyla ilk olarak 1867 yılında Mustafa Fazıl Paşa'nın liderliğinde harekete geçmişlerdir (Uzun, 2005: 150).

İlk yıllarında Yeni Osmanlılar olarak adlandırılan bu hareket, devletin siyasetini eleştirmelerinin yanında ileriye dönük olarak tüm kurum ve yapıların baştan sona değişmesi gerektiğini savunuyorlardı. Siyasi alanda istedikleri yeniliklerin ilk sırasında parlamento sistemine dayalı meşrutiyet yönetimi bulunmaktaydı. Bu aydın kesim, meşrutiyeti istemelerinin sebebini baskıcı rejime bağlıyorlardı. Eğer meşrutiyet kurulursa devlet adamlarının keyfi hareket edemeyeceği ve baskılarıyla halkı ezemeyecekleri düşüncesindeydiler. Siyasi alanda bu düşüncelerinin yanında, devletin ekonomik durumunun giderek kötüleştiği düşüncesini benimsemişlerdi. Yeni Osmanlılar, bunun sebebini ise Batılılara verilen ekonomik imtiyazlara bağlıyorlardı (Demirdağ, 2010: 25). Bu düşüncenin dile getirilmesi, Osmanlı Devleti sınırları içindeki Müslümanlar üzerinde olumlu etki sağlamış ve ilerleyen yıllarda düşünce hareketlerini bu çerçevede (İslamiyet) birleştirmenin yolunu açmıştır.

Tanzimat Fermanı ile basın ve yayın alanında tanınan özgürlükler/haklar, 1857 yılına gelindiğinde bir takım kısıtlamalarla karşı karşıya kalmıştır. Bu kapsamda, polis teşkilatına ahlakı bozacak yayınları denetleme yetkisi verilmiş ve “*Basmane Nizamnamesi*” çıkarılarak matbaa açmak isteyenlerin izin alacakları, kitap basanların da kitaplarının denetleneceğine dair kurallar getirilmiştir. Bunun yanında 1858'de basına bazı cezalar uygulanmış ve 1864 yılına

gelindiğinde basın ve yayın alanı ile ilgili işlem yapmak isteyenlerin ruhsat almaları zorunlu kılınmıştır (Uzun, 2005: 151).

Yenileşme çabalarının bir diğeri Meşrutiyet dönemleri olmuştur. Tanzimat Fermanı ile başlatılan yenileşme hareketleri, Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtarmaya yetmemiştir. Tepkilerin en büyüğünü Müslüman halk göstermiştir. Bunun yanında Osmanlı Devleti ekonomik yönden de kötüye gitmiştir. Avrupalı devletlere gösterilen bazı ekonomik ayrıcalıklar ve bu dönemde devletin lüzumsuz harcamaları bu tepkilerin artmasına neden olmuştur.

Osmanlı yönetimine karşı tepkiler devam ederken Genç Osmanlılar'ın desteği ile 1876 yılında Sultan Abdülhamit Han tahta çıkmış ve bir anayasanın hazırlanıp parlamentonun kurulacağına dair söz vermiştir. Ardından 26 Eylül 1876'da yapılan toplantıda, Sultanın önüne sunulan bir belgede meşrutiyet yönetiminin kurulmasının gerekliliği hakkında bilgiler yer almıştır (Örs, 2013: 685). Padişahın emriyle 7 Ekim 1876 günü yayınlanan ferman ile yeni anayasanın hazırlanması ve parlamentonun kurulması gerektiği ortaya koyulmuştur. Bu kapsamda anayasayı hazırlayacak 28 kişiden oluşan bir komisyon kurularak yeni Anayasa hazırlıkları başlamıştır (Uzun, 2005: 153; Örs, 2013: 686). Bu komisyonun çalışmaları sonucunda Türk siyasi tarihinde önemli bir yeri olan Kanun-i Esasi anayasası hazırlanmış ve 1876'da Meşrutiyet ilan edilmiştir (Beşirli, 1999: 151). İlerleyen yıllarda 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın (93 Harbi) çıkması üzerine Sultan, savaşı ve meclisin hiçbir iş yapmadığını öne sürerek Anayasayı iptal ve meclisi tatil etmiştir. Bu tarihten 1908 yılının Temmuz ayına kadar siyaset alanında kayda değer bir gelişme meydana gelmemiştir (Beşirli, 1999: 152).

2.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu (Kuruluştan İktidara)

II. Abdülhamid, I. Meşrutiyet'i ilanından sonra, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı gerekçe göstererek parlamentoyu dağıtmış ve ardından Meşrutiyetin baş mimarlarından Mithat Paşa'yı Taif'e sürgüne yollamıştır (Demirbaş, 1999: 6). II. Abdülhamid'in bu yönetimi, devlet içerisinde muhalif seslerin yükselmesine neden olmuş ve bu muhalif kesim I. Meşrutiyet dönemine geri dönülmesini istemiştir. Meclisin kapatılması ve ardından gelen 10 yıl içerisinde Ali Süavi'nin II. Abdülhamid'e darbe girişiminden başka hiçbir siyasi hareket olmamıştır (Çavdar, 1991: 14).

“Özgürlük” kavramının anlatılıp yayılması için en önemli yol olarak gazeteyi aracı kullanan Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa gibi önemli yazarlar, 1860-70 hareketinin öncüleri arasında yer almıştır (Çavdar, 1991: 15; Ahmad, 1999: 33). Yazdığı yazılar üniversite ve liselerde gençler arasında özgürlükçü düşüncenin yayılmasını sağlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kökenleri Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın 1865 yılında kurdukları “İttifak-ı Hamiyet” adlı gizli bir cemiyete kadar dayandırılmıştır (Gökbayır, 2012: 62). Bu yazarların yazıları önceleri bir düşünce hareketinden ileri gitmezken 1889 yılının sonlarına gelindiğinde etkin bir siyasi harekete dönüşmüştür. Bu hareketler sonunda gizli bir örgütlenme yoluna gidilmiştir. İlk gizli örgütlenme Askeri Tıbbiye öğrencileri arasında olmuş ve örgütün kurucusu İbrahim Temo olmuştur (Çavdar, 1991: 15).

İbrahim Temo, Genç Osmanlılar görüşünde bulunan ve bu hareketin öncüleri tarafından yazılan kitaplardan etkilenerek yönetimde bulunan II. Abdülhamid'i devirme düşüncesine kapılmış ve bu düşüncesini 1889 yılına gelindiğinde arkadaşlarıyla paylaşmıştır. İbrahim Temo'nun önderliğinde kurulup geliştirilen bu gizli yapı, Carbonari ve Mason kökenli gizli örgütleri taklit ederek kısa zamanda Osmanlı Devleti'nin içinde yayılarak önemli devlet kurum ve kuruluşlarına sızramış ve kısa zamanda devlet içerisindeki söz sahibi kişileri de etkileyerek büyümeye başlamıştır. II. Abdülhamid, örgütün varlığından 1892 yılında haberdar olmuş ve örgütün önemli yöneticilerini tutuklayarak devletin kadrosunda görev yapanları görevden

uzaklaştırmıştır. Bazı öğrencileri sorguya çekmiş, bazı öğrencileri sürgüne yollamış ve 3 ay sonra bu kişileri affetmiştir (Çavdar, 1991: 16; Gökbayır, 2012: 63).

İlerleyen yıllarda Ermeniler içerisinde bağımsızlık adına hareketlenmeler başlamıştır. 1894 yılına gelindiğinde Ermeniler, bağımsızlık düşünceleri ile Osmanlı Bankası'nı basmıştır. Bu saldırıya karşı olarak devlet sınırları içindeki Müslüman halka ve Türklere bir bildiri yayınlanmış (1000 nüsha) ve Ermenilerin çok yüz buldukları, bu olay yüzünden ordudaki askerlerin morallerinin bozulduğu ifade edilmiştir. Ermenileri ve Şeyhülislamı kınamak ve devlet yöneticilerini ortadan kaldırmak için Yıldız Sarayı'na saldırma çağrısında bulunmuşlardır (Çavdar, 1991: 16-17; Çiftçi, 2015: 118). Bu bildiri özellikle öğrenciler arasında ve ordu içinde olumlu karşılanmıştır. Bildirinin ardından Sultan, örgütün üst düzey yöneticilerini tutuklatıp sürgüne göndermiştir. Örgütün bazı üyeleri fırsatını bulup yurt dışına kaçmış ve Paris'te yaşayan Ahmet Rıza ile bağlantı kurarak 1895-1896 yılları arasında bir nizamname¹ yayınlamışlardır (Çavdar, 1991: 17).

Örgütün adını “İttihat ve Terakki” koyan Ahmet Rıza, cemiyeti İstanbul'da kurulan “İttihad-i Osmanlı Cemiyeti” ile birleştiğini bildirmiştir (Demirbaş, 1999: 10; Çiftçi, 2015: 117). Böylelikle cemiyetin Paris'te bir merkezi kurulmuştur. İstanbul'daki bulunan örgüt üyelerinin tutuklanıp sürgüne gönderilmelerinin ardından çoğunluğunun Paris'e kaçması ile örgüt burada daha da güçlenmiştir. Cemiyetin Paris'te güçlenmesinin ardından burada yaşayan Fransız gazetecileri cemiyete destek vererek Osmanlı Hükümetini ve siyasetini eleştirir tarzda yazılar yazmış ve hükümeti zor durumda bırakmışlardır. Cemiyetin, yukarıda bahsettiğimiz 1895 yılındaki bildirisi (5 başlık 39 maddeden oluşur) İstanbul'un çeşitli yerlerinde dağıtılmış ve böylelikle cemiyetin varlığı ilk kez açığa çıkmıştır (Demirbaş, 1999: 11; Gökbayır, 2012: 64). Bildirinin ardından Osmanlı sınırları içinde çeşitli şehirlere yayılmış ve şubeleşme sistemi ile etkisini göstermeye başlamıştır.

Cemiyetle tanışıp Edirne'de faaliyet göstermeye çalışan önemli kişilerden biri de Talat Bey olmuş ve bu grubu oluşturan kişiler arasında İpekli Hafız İbrahim Hoca, Edirneli Faik, Cemal Onbaşı gibi Edirne'nin ileri gelenleri yer almıştır. Bu grup daha sonra güçlenmiş ve cemiyetin Rumeli kolunu oluşturmuştur, Talat Bey mesleğinin verdiği avantajla (posta memuru) diğer örgüt üyelerine şifreli yazılar taşıyordu. Buna karşın saraya gelen ihbarlar üzerine Talat Bey tutuklanmış ve mahkeme İstanbul ile Edirne dışında yaşama kararı almıştır. Talat Bey bunun üzerine Selanik'e geçmiş ve burada ayrı örgütlenmeye giderek Osmanlı Hürriyet Cemiyetini kurmuş, bu cemiyetin üyelerini Mehmet Tahir Bey, Naki, Rahmi, Mithat Şükrü, Kazım Nami gibi Selanik'in ileri gelenleri oluşturmuştur (Demirbaş, 1999: 12; Gökbayır, 2012: 68-69). Cemiyet Selanik'teki faaliyetlerini genişleterek o dönemde karışıklıklar içinde olan Makedonya bölgesinde varlık göstermeye başlamıştır.

İlerleyen zamanlarda Paris'te bulunan Ahmet Rıza, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin faaliyetlerinden haber almıştır. Bu kapsamda emniyetle bağlantı kurması için Dr. Bahattin Şakir ve Dr. Nazım Beyi görevlendirerek bağlantıya geçmesini istemiş ve kurulan bağlantının ardından Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılması kararı alınmıştır (23 Eylül 1907) (Demirbaş, 1999: 14; Çiftçi, 2015: 119). Böylece Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin adı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirilmiştir.

Bu olayların dışında başka gelişen olaylar da vardır. Mustafa Kemal'in Şam'daki icraatlarından biri “*Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*’ydi” ve cemiyetin ileri gelenleri Şam'da kurulan bu cemiyetin yeterli bir iş yapmadığı kanaatindeydiler. Bunun için Selanik'teki cemiyetle birleşmelerinin kendilerine fayda sağlayacağı düşüncesindeydiler (Demirbaş, 1999: 14-15; Tevetoğlu, 1989: 615). Mustafa Kemal Şam'dan Selanik'e geçmiş ve ardından 1906 yılında Şam'a geri dönmüştür. Mustafa Kemal'in kurduğu bu cemiyet daha sonraları istenen varlığı gösterememiş ve cemiyetin ileri gelenleri kendi aralarında aldıkları bir karar ile

Selanik'te bulunan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne Mustafa Kemal'den habersiz katılmışlardır (Demirbaş, 1999: 15; Tevetoğlu, 1989: 615). Bu cemiyet daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle birleşip faaliyetlerine devam etmiştir.

25 Haziran 1908 tarihine gelindiğinde, Cemiyetin Selanik şubesinin başkanı Manyasizade Refik Bey, evinde gerçekleştirdiği bir toplantıda, II. Abdülhamid'in baskısının arttığını, Sultanın cemiyeti ortadan kaldırma çalışmalarına girdiğini ve cemiyetteki subayları ordudan atmak için çalışma başlattığını ve bunun için Refik Şemsi Paşa'yı görevlendirdiğini söyleyerek, bazı subayların bunu engellemesi gerektiğini söylemiştir (Demirbaş, 1999: 17-18).

İttihat ve Terakki Cemiyeti basın yayın aracılığıyla çalışmalarına hız vermiştir. Böylelikle ihtilal için büyük bir adım atılmıştır. Bahsettiğimiz üzere 25 Haziran'da Refik Bey'in evinde gerçekleştirilen toplantı etkili olmuş ve ilk deneme olarak 3 Temmuz 1908 tarihinde Kolağası Nizami Bey yanındaki adamlarıyla beraber Padişaha başkaldırıp dağa çıkmış ve ardından bu olayın bastırılması için Şemsi Paşa Manastır'a gitmiş fakat Mülazım Atıf Efendi tarafından vurulmuştur (Demirbaş, 1999: 18). Bu olayların ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti resmen ihtilalin fitilini yakmıştır. Cemiyetin ileri gelen şahsiyetlerinin dağa çıkmasının ardından Osmanlı yönetimi zor durumda kalmış ve olaylar önü alınamaz şekilde gelişmeye devam etmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamid'e bir ultimatoma vererek Meclisin tekrardan faaliyete geçmesini istemiştir (Gökbayır, 2012: 73). Padişaha gönderilen bu uyarıda İttihat ve Terakki Cemiyeti açık bir dil kullanmamakla birlikte, meclisin açılmadığı ve anayasanın yürürlüğe girmediği takdirde olumsuz bazı durumların ortaya çıkabileceğini belirtmiştir. II. Abdülhamid bu durum üzerine sıkıntıya girmiş ve tahttan indirileceği endişesine kapılmıştır.

Sultan bu endişelerinin ardından Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koymuş ve kendisine olan muhalif sesleri bir müddet susturmayı başarmıştır. Böylelikle II. Abdülhamid, 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyeti ilan etmiş ve Anayasanın yürürlüğe girmesinin ardından halkın belli kesimi bu durumu sevinçle ve şaşkınlıkla karşılamışlardır (Bozan, 2017: 127). II. Abdülhamid'in II. Meşrutiyeti ilanının mimarı bu noktada İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değerlendirilebilir.

3. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ YÖNETİMİNDE 31 MART OLAYI

Takvimler 24 Temmuz 1908'i gösterdiğinde II. Meşrutiyet ilan edilmiş, Meclis-i Mebusan seçimlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti meclisin hâkimiyetini ele almış, devlet yönetiminde söz sahibi olmaya başlamıştır. 13 Şubat 1909'a gelindiğinde ise Kamil Paşa istifa etmiş yerine geçen Hüseyin Hilmi Paşa döneminde iktidarla muhalefet arasındaki olumsuzluklar iyice artmıştır (Ergül, 2019: 9). İttihat ve Terakki Cemiyeti, zaman içerisinde devletin yönetiminde söz sahibi olmaya başlamıştır. O dönemde devlet içerisindeki karışıklıkların yanında çeşitli siyasi görüşler birbirleriyle çatışmaya başlamış ve toplum içinde ayrışmalar ortaya çıkmıştır. Bu durum halkı devlete karşı bir isyana teşvik etmeye başlamıştır. Bu dönemde isyanın ortaya çıkmasında basın yayın araçları da büyük etki göstermiştir.

3.1. 31 Mart Olayı'nın Nedenleri

Yönetime karşı tepki gösteren kesimler ağırlıklı olarak hukuk alanındaki olumsuz gelişmelerden dolayı kadılar ve yönetimin batıdaki yenilikleri takip edememesi ile eğitim sistemindeki aksaklıklardan dolayı öğrenciler olmuştur. Bunların yanında ordu içinde de bölünmeler başlamıştır. Ordu içindeki bölünmüşlük genellikle "alaylı" ve "mektepli" askerler şeklinde ortaya çıkmış ve yeni yönetimin ordu içinde "alaylı" diye tabir edilen askerleri meslektan çıkarılacağı söylentileri tepkilere yol açmıştır (Ergül, 2019: 10). Bu tepkiler ordu içinde bölünmüşlüğü arttırarak "alaylı" ve "mektepli" kavgalarını başlatmıştır. Siyaset, ordu içine girmiş ve subayların çoğu İttihat ve Terakkiyi destekler nitelikteki açıklamalarda

bulunmuştur. Diğer yandan yukarıda bahsettiğimiz bazı basın yayın organları, İttihat ve Terakki'yi desteklemeyen subayları ise dini duygular üzerinden tahrik etmiş ve yönetimin dinsiz olduğu ve şeriatın yok edileceği gibi düşünceleri yerleştirmeye çalışmıştır. Bu tepkilerin odak noktası, Selanik'ten getirilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önem verdiği Avcı Taburları askerlerine karşı olmuştur (Ergül, 2019: 10).

Dr. Necdet Aysal ve arkadaşları 1908'de Fatih Camii'nde yaptığı bir konuşmada Kör Ali ve İsmail Hakkı adında iki hocanın halkı kışkırtmak için dini duygularla oynadığını söyleyerek bu iki hocanın peşinden gidenleri de aşağılayıcı sözlerle yermiştir (Aysal, 2006: 19). Kör Ali ve yanındakilerin böyle bir tepkiye maruz kalmalarının sebebine gelince, 6 Ekim 1908 tarihinde Kör Ali ve arkadaşları, II. Meşrutiyeti ilan eden padişaha hoşnutluklarını belirtmek için Yıldız Sarayı'na yürümüştür. Bunun yanında meyhanelerden, fotoğraf çekim hanelerinden ve kadınların dışarıda rahatça gezmelerinden duydukları rahatsızlıkları dile getirmişlerdir (Tursun, 2013: 39). Bu olayların üzerinden çok geçmeden Kör Ali saraya yürümesinden iki gün sonra idam edilmiştir. Bu zamanlarda yine dini provokatörler ortaya çıkmış kadınlara yönelik saldırılar olmuş ve basında iki kadının bir subayın arabasından dövülerek indirildiği haberleri yer almıştır (Akşin, 1972: 92-94).

3.2. 31 Mart Olayı'na Giden Süreç ve Taşkıyla Olayı

1908 yılının Ekim ayının son zamanlarında meydana gelen bu olayda, Arnavut ve Arap taburlarında bulunan askerlerin yerlerine Türk askerler getirilmiş ve bu olayın üzerine taburdaki askerler bu durumu kabullenemeyerek Türk askerleriyle kavga etmiştir (Ergül, 2019: 12; Aysal, 2006: 20-21). Bu olayların üzerine Taşkıyla'daki Arnavut ve Arap askerler kendi isteklerinin gerçekleşeceğini umdukları bir anda Avcı taburları Taşkıyla'da bulunan askerlerin üzerine sevk edilmesinin ardından bir anda çatışmalar başlamış ve Taşkıyla askerlerinden 3 kişi yaşamını yitirmiştir (Tursun, 2013: 40). Avcı Taburları böylelikle ilk başarılarını elde etmiştir. Taşkıyla Olayı'nın ardından Birinci Ordu içerisinde bulunan ve İttihatçıları sevmeyen bazı askerler İttihat Terakki yanlısı olan Avcı taburlarının askerlerine karşı kin ve nefret duymaya başlamışlardır.

Taşkıyla Olayı'nın ardından 31 Mart Olayı'nı hazırlayan bir diğer olay, Yıldız Olayı'dır. Bu olay Taşkıyla Olayı ile benzerlik göstermektedir. Bu olayda, Arap ve Arnavut askerler padişahı korumakla görevli olmalarına rağmen birlikler terhis edilmek istenmiş ve yerlerine Türk askerleri verilmiştir. Buna karşı çıkan özellikle Arnavut askerleri olmuştur. Arnavut askerleri Türk askerlerine karşı şiddetli tavır sergilemiş ve bunun üzerine Hassa Ordusu komutanı Mahmut Muhtar Paşa harekete geçmiştir. Olayların büyüyeceği esnada Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve Ali Rıza Paşa'nın araya girmesiyle olay kan dökülmeden sonlanmıştır (Tursun, 2013: 41; Akşin, 1972: 40). Bu olayın ardından Taşkıyla'da bulunan Arnavut askerler Selanik'e, Arap askerler ise Şam'a gönderilmiş ve saray etrafına Avcı taburlarının askerleri yerleştirilmiştir (Ergül, 2019: 12-13; Tursun, 2013: 40).

O dönemde genellikle tiyatro ve siyaset gibi aktiviteler askerlere yasaklanmıştır. Takvimler 1908 yılının Aralık ayını gösterdiğinde, ordu içindeki bir disiplinsizlik ortaya çıkmıştır. Yaşanan bu hadise öncesinde askerlere bir tiyatro oyunu yasak edilmiştir. Tiyatroyu izlemek isteyen erler bu yasağı dinlemeyerek; *"bizlere yasaksa subaylara da yasak olmalıdır"* şeklinde ifade bulunmalarının ardından, tiyatro oynanan salonda büyük bir olay çıkarmışlardır (Aysal, 2006: 21). Bir müddet devam eden bu olay daha sonra bastırılmış ancak olayın meydana gelmesi ordu içerisindeki sıkıntıların ne denli büyük olduğunu göstermiştir. Bu olaylardan sonra ordu içerisinde disiplini bozuk askerler gün geçtikçe artmaya başlamıştır. Bunun üzerine yeni emirler çıkarılmış ve askerlerin siyaset yapmaları, tiyatroya gitmeleri gibi ordu içerisinde disiplini bozan faaliyetler iptal edilmiştir.

31 Mart Olayı'nı tetikleyen olaylardan bir tanesi de askerlik yapmayan "Talebe-i Ulum" adındaki medrese eğitimi almış öğrencilerin askere alınması girişimi olmuştur. Buna tepki gösteren medrese öğrencileri ve din adamları, dinin elden gittiği söylemi ile toplumu kışkırtan eylemler yapmışlardır (Aysal, 2006: 23). Dinin elden gideceği şeklinde yapılan kışkırtıcı hareketlerin başını İttihat ve Terakki Cemiyetine yakın olan Avcı Taburlarındaki askerler çekmekteydi. Bu durum öyle bir hal almıştı ki Avcı taburlarındaki askerler ile diğer askerler arasında münakaşalar başlamış ve durum giderek vahim bir hal almaya başlamıştır.

II. Abdülhamit'in baskıcı rejiminden kurtulduğunu düşünen halk içindeki bazı kesimler ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimi ele almasından hoşnut olanlar bir müddet sonra İttihatçıların baskılarına maruz kaldıklarında bu durumu olumsuz bir şekilde karşılamışlardır. İttihatçıların bu baskılarına maruz ve kalan en önemli kesim alaylı subaylar olmuştur. Alaylı subaylar bu süreçte ordudan çıkarılmış ve yerlerine İttihatçılara yakın zihniyette subaylar getirilmiştir (Aslan, 2010: 6).

31 Mart Olayı'nın başlamasına yakın bir zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif baş gazetelerden biri olan *Serbesti Gazetesi*'nin başyazarı Hasan Fehmi Bey'in Galata köprüsünde öldürülmesi olayı, söz konusu gerilimin tırmanmasına neden olmuştur (Coşar, 2018: 7-8). Olayların başlamasındaki etkili kişilerden birisi Derviş Vahdeti'dir. Derviş Vahdeti iki yanlı siyaset güderek yazılarında hem Sultan'ın yanında hem de İttihatçıların yanında yer almıştır. Hasan Fehmi'nin öldürülmesi olayının ardından yazılarında II. Abdülhamid'e tepki göstermeye başlamıştır (Ergül, 2019: 11).

3.3. 31 Mart Olayı'nın Cereyanı ve Etkileri

31 Mart Olayı'na giden süreçte, Avcı Taburları Taşkışla'ya yerleştirilmiş ve burada faaliyetlerine devam etmekteydiler. Takvimler Rumi takvime göre 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909 gününü gösterdiğinde (Rumi takvime göre 30 Mart'ı 31 Mart'a bağlayan gece), 4. Avcı Taburu askerleri, komuta kademesindeki komutanlarını bağlayarak silahlı bir şekilde kışladan ayrılıp, Ayasofya'nın yanında bulunan Meclis-i Mebusan binasının etrafını çepeçevre sarmıştır (Aysal, 2006: 23; Ölmez, 2017: 96). Durumun bu şekilde gelişmesinin sebebi, Hasan Fehmi Bey'in Arnavut olması ve bu 4.Avcı Taburu'ndaki askerlerin çoğunluğunun da benzer şekilde Arnavut milletinden olması gösterilmiştir. Meclis-i Mebusan'ın kuşatılması haberi birlikler arasında kısa sürede yayılmış ve Tophane'deki İstihkâm Taburu, Kılıç Ali Paşa'ya bağlı askerler, Beyoğlu'ndaki Topçu Numune Alayı, Yıldız'daki 5. 6. ve 7. Alaylar ile Bahriye Nezareti'ndeki erlere kadar haber ulaşmış ve bu birlikler kısa sürede Ayasofya Meydanı'nda toplanmışlardır (Ölmez, 2017: 96-97; Coşar, 2018: 10).

Tecrübesiz ve lidersiz askerlerden oluşan bu grubu, din adamları ve öğrenciler, "din elden gidiyor, şeriat isteriz" gibi sloganlarla kışkırtmışlardır. Durum böyle bir hal almışken, Şeyhülislam isyana kalkışanlara karşı bir konuşma yaparak şeriatın kalkmadığını ve devam ettiğini, devletin dinden hiçbir şekilde bağının kopmadığını söyleyerek isyancıların ateşini bir nebze de olsa söndürmeye çalışmıştır. Daha sonra Şeyhülislam, Osmanlı yöneticilerine durumdan bahsetmiş ve bir toplantı gerçekleştirerek isyancıların isteklerini yöneticilere bildirmiştir. Bu olanların yanında II. Abdülhamit, isyancılara sert müdahalede bulunulmasını istememiş, isyanın istişare ile çözülmesini ve bastırılmasını istemiştir. Şeyhülislam'ın yardımcılarında olan Ali Cevat da isyancılara bir konuşma yaparak isyancıları sakinleştirmek istemiştir. Fakat çok çekmeden isyan daha da büyümüş ve İstanbul'un çeşitli yerlerinde bulunan ve İttihat ve Terakki'ye yakın kurumlar (dernek, gazete vs.) yakılıp yıkılmaya başlanmıştır.

İlerleyen saatlerde öğrenciler ve din adamları da kalabalığa katılmıştır. Kalabalık bir müddet sonra Şeyhülislam'ı getirerek isteklerinin devlet yöneticilerine iletmesini talep etmiştir. Bu istekler şöyledir:

1. Kabinenin istifa etmesi
2. Meclis-i Mebusan'dan Ahmed Rıza, Hüseyin Cahid, Rahmi (Arslan) ve Talat Bey'in ihraç edilmeleri
3. Alaylı zabitanın açığa çıkarılarak mağdur edilenlerin iadeleri
4. Ahkâm-ı Şer'iyyenin tatbiki
5. Kamil Paşa'nın sadarete getirilmesi
6. Nazım Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne atanması
7. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dağıtılması
8. Erbab-ı kıyam hakkında aff-ı şahane ilanı
9. Meclis-i Mebusan riyasetine İsmail Kemal Bey'in seçilmesi (Ölmez, 2017: 97).

İsyancıların istekleri arasında Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa ve 1.Ordu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa'nın görevlerinden azlettirilmesi bulunmaktadır. İsyancıların isteklerini şeyhülislamdan bizzat duyan Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ise Harbiye ve Maarif Nazırları ile birlikte istifa etmiş ve yeni hükümetin kurulması için bu görev Tefvik Paşa'ya verilmiştir. Tefvik Paşa da bu görevi Harbiye Nazırı'nın Ethem Paşa ve 1. Ordu Komutanı'nın Nazım Paşa olması şartıyla kabul etmiştir (Ölmez, 2017: 97).

Gazeteler olayların önüne geçilebilmesi için vatandaşların olaylara katılmaması ve işlerine odaklanmaları gerektiğini yazmıştır. İsyan zaman içerisinde anlaşılabilir bir hal almıştır. Her kesimden farklı ses ve istekler duyulmaya başlamıştır. Durum böyle bir hal almışken bazı gazeteler de Meşrutiyet'i korumak adına yazılar yazmaya başlamışlardır. Prens Sabahattin'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden farklı düşünen ve kuruluşunda öncülük ettiği Osmanlı Ahrar Fırkası (Fırka-i Ahrar), bir bildiri yayınlamak üzere askerlerin daha ılımlı olmaları gerektiğini vurgulamıştır (Kaluç, 2009: 200-201). İttihat Terakki Cemiyeti'ne ilk başlarda yakın olan ve daha sonra yakınlığı bozulan Cemiyet-i İlmîye-i İslamiyye, bu başkaldırıyı 15 Nisan 1909 tarihinde yayınladıkları bildiri ile hiçbir şekilde desteklemediklerini ifade etmiştir (Bukarlı, 2016: 105). Cemiyet-i İlmîye-i İslamiyye bu bildiriye, askerlere daha ılımlı olmalarını vurgulamış ve Meşrutiyet'e sahip çıktıklarını bildirmiştir. Gazeteler de bu süreçte fikir birliğinde bulunmuş ve meşrutiyeti savunarak askerlerin kışlarına dönmesi gerektiğini yazılarında belirtmişlerdir.

İstanbul'daki bu olaylardan rahatsız olan Selanik'teki Türkler, Rumlar, Yahudiler, Sırp vb. çeşitli milletlerden oluşan 20-30 bin kişi, meydanlarda toplanarak çeşitli mitingler yapmışlardır. Bu arada İstanbul'da başlayan 31 Mart Olayı'nın ardından kayıplara karışan İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının çoğu Selanik'e gelmiş ve burada toplanmıştır. Edirne'de 2. Ordu'nun başında bulunan Ferik Salih Paşa ile bağlantıya geçen Mahmut Şevket Paşa, bir birlik kurulmasını istemiş ve Ferik Salih Paşa'nın bu isteği kabul etmesi üzerine iki ayrı birlik oluşturulmuştur. Birliklerden birinin başına Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa ve Mustafa Kemal, diğer birliğin başında ise Turgut Paşa ve Kazım Karabekir yer almıştır (Ölmez, 2017: 99). Bu unsurlarla Hareket Ordusu oluşturulmuş ve 14 Nisan günü Hareket Ordusu İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Hareket Ordusu'nda bulunan çeşitli milletlerden teşkil askerlerin çoğunluğunu gönüllüler oluşturmuştur.

Hareket Ordusu ilerlemesine devam ederken 22 Nisan tarihinde Yeşilköy'e giriş yapmıştır. Bu sırada Enver Paşa Hareket Ordusu'na katılmıştır. Mahmut Şevket Paşa komutasında bulunan Hareket Ordusu, burada yapılan planların ardından 23 Nisan akşamı İstanbul'a giriş yapmıştır. İstanbul'a giriş yapan ordunun geliş haberini alan Yıldız Sarayı civarındaki askerler silahlanmak istese de kesin emirle kendilerine hiçbir şekilde cephaneye verilmeyeceği bildirilmiştir (Tursun, 2013: 70). Gecenin ilerleyen saatlerinde artık askerler

kendilerine silah ve cephane verilmesi gerektiğini düşünerek cephaneliğe gitmiş ve silahlanmaya başlamıştır.

24 Nisan gecesi Hareket Ordusu askerleri ile Yıldız Sarayı birlikleri çatışmaya girmiştir. Yaşanan çatışma sonucunda Hareket Ordusu'ndan 49 can kaybı ile 82 yaralı; Yıldız Sarayı askerlerinden ise 230 can kaybı ile 475 yaralı ortaya çıkmıştır (Ölmez, 2017: 99). Çatışmaların ardından yapılan top atışları ile Hareket Ordusu kontrolü ele geçirmiştir (Ergül, 2019: 18). Bu olayın sonucunda Sultan II. Abdülhamid teslim olmuş ve Hareket Ordusu komutanı Mahmut Şevket Paşa yönetime hâkim olmuştur. Mahmut Şevket Paşa'nın ilk icraatı Avcı Taburlarını ve Hassa Ordusu askerlerini Rumeli'ye sürmek olmuştur (Tursun, 2013: 75). Bunun yanında Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesi üzerine çeşitli illerden tepkiler doğmuştur. Tevfik Paşa hükümeti meşrutiyetin tehlikede olduğu yönünde bu illerden birçok telgraf almıştır (Çavdar, 2011: 74).

Mahmut Şevket Paşa yönetimi ele almasının ardından isyana kalkışan kişilerin cezalandırılması için Divan'ı Harp meclislerinin kurulması emrini vermiştir (Yüksel, 1986: 59). Bu olayların ardından İttihatçılara ve Hareket ordusuna karşı olan yazarlar İstanbul'dan ayrılmaya başlamışlardır. İstanbul'dan ayrılmayan gazete yazarları ise hükümeti deviren Hareket Ordusu'nu yazılarında övmeye başlamış, II. Abdülhamid'i yeren yazılar yazmaya başlamışlardır. Bu durum öyle ileri bir düzeye ulaşmıştı ki *Tanin Gazetesi*'nin bir baskısında isyanı II. Abdülhamid'in düzenlediği ile ilgili yazı dahi yazılmıştır (Ölmez, 2017: 100).

27 Nisan 1909'da Yeşilköy'de yapılan meclis toplantısında, II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi tartışmaları ortaya çıkmıştır (Tursun, 2013: 73). Tartışmalar iki konu üzerinde yoğunlaşmıştır. Birincisi II. Abdülhamid'in tahttan kendi isteği ile inmesi, ikincisi ise kendi isteği ile inmezse zorla indirilmesiydi. Durum böyle iken Sultanın tahtan inmesi için fetvaya gerek olduğu kararı ortaya çıkmış ve bu düşünce üzerine Şeyhülislam Mehmet Ziyaeddin Efendi meclise gelerek fetvayı vermiştir (Ergül, 2019: 21-22).

Tartışmaların sonunda II. Abdülhamid'in zorunlu olarak tahttan indirilmesi kararı alınmıştır. Alınan karar 27 Nisan'da II. Abdülhamid'e bildirilmiş ve isyanı kendisinin başlatmadığını söylemesine rağmen Sultan, yanında 38 kişi ile beraber Selanik'e gönderilmiştir. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından yerine V. Mehmet Reşat geçmiştir. Taht değişikliğinin ardından Tevfik Paşa 5 Mayıs 1909'da istifa etmiştir (Ölmez, 2017: 100). Bu kapsamda isyancıları yargılamak için kurulan harp divanları çalışmaya başlamıştır. Hareket Ordusu faaliyetlerini destekleyen gazeteler, yazılarında yargılanması gerekenlerin başında Prens Sabahattin'in adını vurgulamışlardır. Prens Sabahattin bu kapsamda yakalanmış ancak suçsuz bulunarak serbest kalmıştır (Yüksel, 1986: 60).

4. SONUÇ

II. Abdülhamid, 1876 yılında tahta gelişi ile yeni anayasa çalışmaları yapmış ve Meşrutiyeti ilan etmiştir. Ancak bu dönemde ortaya çıkan olumsuzluklar üzerine meclisi süresiz kapatmak durumunda kalmıştır. Meclisin kapatılması ile başlayan bu süreç, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortaya çıkmasında en büyük etkenlerden biri olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortaya çıkması ile 31 Mart Olayı'na giden süreç başlamıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşundaki temel düşünce, "özgürlük" düşüncesidir. Bu düşünce ile Cemiyet üyeleri, sultanın baskılarından ilk fırsatta kurtulmak amacını taşımıştır. II. Abdülhamid Cemiyetin varlığından 1891 yılında haberdar olmuştur. Cemiyet bu yıllara kadar faaliyetlerini gizli yürütmüştür. Sultanın bu cemiyetten haberi olmasıyla cemiyetin üyeleri sürgüne yollanmıştır. Ancak II. Abdülhamid kısa bir süre sonra Cemiyet üyelerini affetmiş ve ülkeye geri getirmiştir. Sultanın bu şekilde hareket etmesindeki en büyük etkeni

ülke içinde ortaya çıkan muhalif sesler olarak değerlendirmek mümkündür. Bu seslerin en etkili olanlarından biri, bu dönemde ortaya çıkan ordu içindeki muhalif kesimdir.

18. Yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti iç ve dış politikada olumsuz durumlarla karşı karşıya kalmıştır. Dış politikada Batılı devletlerin baskılarına maruz kalmıştır. İç politikada ise isyanlar baş göstermeye başlamış ve bazı etnik gruplar kendi içlerinde devlet kurma çalışmalarına başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, ülkenin içinde bulunduğu bu olumsuz durum karşısında rahatsızlık duymuş ve Meşrutiyet yönetimini uygulamaya geçirecek sorunlarını çözmek istemiştir. Cemiyet faaliyetlerini bu düşünceyle planlamış ve devletin kurtulmasının tek yolunun öncelikle Meşrutiyetin geri gelmesinden geçtiğini savunmuştur. Bu doğrultuda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin varlık amacı, ülkenin kurtuluşunu sağlamak ve etnik unsurları birleştirerek ülkeye barış ve huzur getirmek olmuştur.

İlerleyen yıllarda Cemiyet daha da güçlenerek faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır. 25 Haziran 1908 tarihine gelindiğinde, Cemiyet'in Selanik Şubesi bir toplantı gerçekleştirerek, sultanın baskılarının giderek arttığı konusuna vurgu yapmıştır. Durum böyle iken Cemiyet düşüncelerini basın ve yayın organları aracılığıyla yaymaya başlamış ve ihtilalin yolunu açmaya çalışmıştır. Cemiyet 1908 yılının ortalarında, söz konusu düzene küçük ve büyük çaplı başkaldırıları gerçekleştirerek müdahale etmeye çalışmıştır. Böylelikle devlet yönetimi Cemiyet'in baskılarına maruz kalmış ve meclis tekrar faaliyete geçmiştir.

Cemiyet'in kuruluş yıllarındaki Osmanlı hükümetine yönelik temel eleştirileri, özellikle devletin siyasi politikalarına yönelik olmuştur. İlk başlarda II. Abdülhamid'in önlemleri sayesinde, Cemiyet fazla bir etki gösterme fırsatını yakalayamamıştır. İlerleyen zamanlarda, II. Abdülhamid'in tutum ve davranışları, kendisine muhalif olan kesimin büyümesine neden olmuştur. Bu durumu değerlendiren II. Abdülhamid, sürgüne yolladığı Cemiyet üyelerini affetmiş ve Osmanlı Devleti'ne geri dönmelerini sağlayarak tepkileri bir nebze azaltmayı başarmıştır. İlerleyen zamanlarda kendisine doğan tepkiler giderek çoğalmış ve muhalif sesler yükselmeye başlamıştır. Bunlardan en etkili olanı, ordudan çıkan muhalifler olmuştur.

Cemiyet en büyük desteğini ordu içindeki askerlerden ve özellikler genç subaylardan almıştır. Talat Bey önderliğinde kurulan Cemiyet, zaman içerisinde giderek güçlenmiştir. Cemiyet'in temel yapısını genç ve dinamik subaylar oluşturmuştur.

9 Haziran 1908 tarihine gelindiğinde, İngiltere ve Rusya Reval Görüşmesini gerçekleştirmiş ve bu durum İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkisinin artmasında büyük rol oynamıştır. Reval Görüşmeleri, İttihat ve Terakki tarafından özellikler subaylar içerisinde büyük bir tepkiyle karşılanmış ve ülkenin bölüştürülüp parçalanacağına yönelik tepkiler güçlenmiştir. İttihat ve Terakkicilere göre II. Abdülhamid'in baskıcı rejimi ülkeyi nefes almaz bir hale sokmuştur. Bu durum, ittihatçıların yönetime el koyma isteğini arttırmıştır. Bu nedenle Reval Görüşmeleri, İttihat ve Terakki'nin bu düşüncesini güçlendirmesine sebep olmuştur. Bunun yanında II. Abdülhamid, Cemiyet'e olan baskılarını arttırmış ve Cemiyet'in icraatlarını yakından takip etmeye başlamıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile meclis seçimlerinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti meclisin hâkimiyetini eline almış ve devlet yönetiminde söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu dönemde özellikle halkın din duyguları kışkırtılmaya çalışılmıştır. Bu olumsuz durum orduya da yansımış ve alaylı-mektepli tartışmaları ortaya çıkmıştır. Halk ve ordu bu şekilde kışkırtılırken Taşkılla Olayı patlak vermiş ve 31 Mart Olayı'na giden süreç yaşanmıştır.

Bu gelişmelerin yanında, yazar Hasan Fehmi'nin ölümü ülkede büyük bir yankı uyandırmış ve yönetimden cinayeti işleyen kişilerin bulunmasını istenerek halk kışkırtılmıştır. Ancak yönetimde bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin cinayetin çözümüne yönelik çözüm geliştirememesi tepki çekmiştir. Bu tepkilerin başını öğrenciler çekmiş ve öğrenciler büyük bir

kalabalık toplayarak cinayeti işleyenleri bulmaları konusunda yönetime karşı gösteriler düzenlemişlerdir. Olaylar bu şekilde cereyan ederken dönemin gazeteleri olayları daha da kışkırtmış ve ülkede görüş ayrılıkları önüne geçilemez bir hal almıştır.

1909 yılının Nisan ayına gelindiğinde, ordu içerisinde huzursuzluklar baş göstermeye başlamış ve askerler kendi aralarında eğitimlerin ağır olduğu yönünde söylemlerde bulunmaya başlamıştır. Bu durum özellikle “alaylı” olarak tabir edilen subayların rahatsız olmalarıyla gelişmiş ve bu subaylar sorumlu olarak Üçüncü Ordu'yu hedef göstermişlerdir. Üçüncü Ordu'nun hedef gösterilmesinin sebebi, ağır olarak görülen eğitimlerin onlar tarafından planlanmasıdır. Bu durumu fırsat bilen bazı subaylar ise propagandaya girişmiş ve eğitimlerin ağırlığından namaz kılamadıkları yönünde söylemler geliştirerek dini duyguları hassas olan subayları kışkırtıcı tavırlar sergilemişlerdir. Tüm bu gelişmeler, ülkenin yönetildiği İstanbul'da halk arasında yönetime karşı olan olumsuz etkiyi giderek arttırmıştır.

Olaylar kötüye giderken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulduğu yer olan Selanik'ten Mahmut Şevket Paşa, Hareket Ordusu Kurmay Başkanı Binbaşı Enver Bey ile subaylarına, 23-24 Nisan günü İstanbul içinde ilerleyerek olayların bastırılması emrini vermiştir. Taksim ve Davutpaşa Kışlaları'nda süren yoğun mücadeleler sonucunda, İstanbul isyancılarından temizlenmiştir. Son olarak Yıldız Sarayı'nın da isyancılarından temizlenmesi ile birlikte 27 Nisan günü Hareket Ordusu İstanbul'da denetimi ele geçirmeyi başarmıştır.

KAYNAKÇA

- AHMAD, F., (1999), *İttihat ve Terakki 1908-1914*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- AKŞİN, S., (1972), *31 Mart Olayı*, İstanbul: Sinan Yayınları.
- ASLAN, T., (2010), 31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar, *OTAM*, (28): 1-26.
- AYSAL, N., (2006), Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı, *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (37-38): 15-53.
- BEŞİRLİ, M., (1999), Osmanlı'da Modernleşme ve Aydınlar 1789-1908, *Dini Araştırmalar*, Eylül-Aralık (2): 131-158.
- BOZAN, O., (2017), 31 Mart Olayının Taşradaki Yankıları: Diyarbakır Örneği, *SBARD*, 15 (1): 107-132.
- BUKARLI, E., (2016), 31 Mart Vak'ası'na Cemiyet-i İlmiyye-i İslamiyye'nin Bakışı, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 3 (8): 91-112.
- COŞAR, Ş., (2018), 31 Mart Vakasına Ulemanın Bakışı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇAVDAR, N., (2011), Siyasi Denge Unsuru Olarak 31 Mart Vakası'nda Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti, *History Studies*, 3(1): 69-82.
- ÇAVDAR, T., (1991), *İttihat ve Terakki*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇİFTÇİ, A., (2015), İttihat ve Terakki Cemiyetinin Örgütlenme ve Yönetim Yapısı İçinde Kulüplerin Yeri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (37): 115-141
- DEMİRBAŞ, O., (1999), İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Milli Mücadele, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- DEMİRDAĞ, M.A., (2010), Yeni Osmanlılarda Islahat Düşüncesi: Hürriyet Gazetesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERGÜL, S., (2019), Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlıya Yönelik Bir Tasfiye Tertibi Olarak 31 Mart Darbesi (13Nisan 1909), *İstanbul: Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi*: 1-32.
- GÖKBAYIR, S., (2012), Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1): 61-96.
- İNALCIK, H. ve SEYİTDANLIOĞLU, M., (2006), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara: Phoenix.
- KALUÇ, Ş., (2009), Osmanlı Ahrar Fırkasının Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sonu, *Liberal Düşünce Dergisi*, (54): 191-227.
- OKUMUŞ, E., (2005), Geleneksel Siyasal Kimliğin Çözülmesinde Tanzimat (1839-1856), *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(1): 9-36.
- ÖLMEZ, A., (2017), *İslam Tarihinin İlk Asrından Günümüze Darbeler Tarihi*, İstanbul: Ufuk Okulu Yayınları.
- ÖRS, O., (2013), Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 13(51): 679-716.

- TEVETOĞLU, F., (1989), Atatürk-İttihat ve Terakki, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 5(15): 613-623.
- TURSUN, S., (2013), II. Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Olayı, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UZUN, H., (2005), Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2): 145-162.
- YÜKSEL, O., (1986), 31 Mart Olayı ve Hareket Ordusunun Mahiyeti, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

NOTLAR

¹ Nizamnamede bahsi geçen konular şu şekildedir (Çavdar, 1991: 17):

- Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, hükümetin Osmanlı Hükümetinin yanlış politikalarına maruz kalmış bütün kadın erkek Osmanlı vatandaşlarına açıktır.
- Cemiyetin amacı Osmanlı vatandaşlarının çıkarlarını korumaktır. Mülkiyet, kavmiyet, cinsiyet vb. ayrımcılık yoktur.
- Örgütün amacı Meşrutiyeti geri getirmek ve korumak, eğitimin ilerlenmesini sağlayıp insanlığa hizmet etmektir. Bu amaçlara zarar vermek isteyenler ve örgütün çıkarlarını tehlikeye düşürenlere vatan haini gözü ile bakılacaktır.
- Örgüt Osmanlı saltanat ve hilafetini kabul etmektedir ancak şeriata ve yasalara aykırı davranması ve Meşrutiyeti kabul etmemesi durumunda şeriata ve yasalara uygun olarak gereken önlemler alınacaktır.
- Osmanlı hükümeti bağımsızlıktan ve eşitlikten ve ilerlilik hallerini alan bir hükümete dönüştükten sonra örgüt, devletin bütünlük ve bağımsızlığını, eğitimin yaygınlaştırılmasını, zenginliğin artırılmasını ve ticaretin çoğaltılması gibi vatana ve millete fayda sağlayan her türlü konularda hükümete yardım etmeyi ve desteklemeyi kutsal bir görev sayar.

HAVALİMANLARINDA YENİ DÖNEM AEROTROPOLİS YAPILAR: İSTANBUL HAVALİMANI ÖRNEĞİ¹

NEW PERIOD IN AIRPORTS AEROTROPOLIS STRUCTURES: ISTANBUL AIRPORT CASE

Elif BOLAT* & Vildan DURMAZ**

* Öğr. Gör., Kayseri Üniversitesi,
TÜRKİYE, e-mail: elifbolat@kayseri.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4635-394X>

** Doç. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi,
TÜRKİYE, e-mail: vkorul@eskisehir.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3649-1780>

Geliş Tarihi: 17 Haziran 2020; Kabul Tarihi: 28 Temmuz 2020

Received: 17 June 2020; Accepted: 28 July 2020

ÖZET

Havacılığın başladığı tarihten günümüze ulaşıncaya dek insanların yaşam şartları, teknoloji, inovasyon gibi pek çok değişim ve gelişim ile birlikte istek ve ihtiyaçlar doğrultusunda da değişimler meydana gelmiştir. Havalimanlarının gerektirdiği alan genişliği itibariyle genellikle yaşam alanlarının dışında konumlandırılması söz konusu olmuştur. Ancak günümüzde en fazla kullanılan seyahat araçlarından birisi olması ve kullanan kişilerin zamandan tasarruf etme isteklerinden dolayı yaşam alanları ile havalimanlarının iç içe konumlandığı aerotropolis kavramı ortaya çıkmıştır. 2019 yılında ortaya çıkan küresel salgın Covid-19 ile birlikte aerotropolis yapılarında bulunan birbiriyle bağlantılı ticari yapıların önemi de ön plana çıkmaktadır. Yapı içerisinde yer alan paydaşların birbiriyle olan iletişimi sayesinde salgının getirmiş olduğu zararlardan daha kolay kurtulmak mümkün olacaktır.

Dünyada Schiphol, Dallas/Fort Worth, Changi ve Dubai gibi havalimanının örnekler arasında gösterilebileceği aerotropolisler çalışma kapsamında incelenmiştir. Literatür taraması, resmi web sitelerinin 2018 yılı içerisinde incelenmesiyle birlikte havalimanları hakkında veriler toplanmıştır. Ardından İstanbul Havalimanı'nın Türkiye'de gerçekleştirilen ilk aerotropolis havalimanı olması durumu incelenmiştir. İstanbul Havalimanı hakkındaki bilgiler nitel araştırma yöntemlerinden görüşme metodu ve resmi web sitelerinin incelenmesi yolu ile elde edilmiştir. Sonuç olarak örnek aerotropolislerden elde edilen verilerle birlikte aerotropolislerin özellikleri belirlenmiş ve İstanbul Havalimanı'nın söz konusu özelliklerin ne kadarını taşıdığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Aerotropolis, Havalimanı şehri, Havalimanı.

Jel Kodu: M, R41,

¹ Çalışma, 2018 yılında makalenin de yazarlarından olan Elif Bolat tarafından hazırlanmış 'Dünyada Gelişmekte Olan Aerotropolis Yapının Türkiye Yansıması: İstanbul Örneğinin İncelenmesi' başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

ABSTRACT

From the beginning of aviation to the present day, many changes and developments such as people's living conditions, technology and innovation have occurred along with the demands and needs. In terms of the width of the area required by the airports, it is generally in question to be positioned outside the living areas. Due to the fact that aerotropolis concept has emerged, because centered located airports save time to the users. Along with the global epidemic Covid-19, which emerged in 2019, the importance of interconnected commercial structures in aerotropolis structures also comes to the fore. Thanks to the communication between the stakeholders in the structure, it will be possible to get rid of the harm caused by the epidemic more easily.

Aerotropologies in which the airports such as Schiphol, Dallas / Fort Worth, Changi and Dubai can be shown among the examples have been examined within the scope of the study. With the literature review and the review of official websites in 2018, data on airports were collected. Then the first aerotropolis airport to be held in Turkey's case has been investigated Istanbul Airport. Information about Istanbul Airport was obtained through qualitative research methods, interview method and the examination of official websites. As a result, together with the data obtained from the sample aerotropes, the properties of the aerotropes were determined and it was revealed how much of the said Istanbul Airport has these features.

Keywords: *Aerotropolis, Airportcity, Airport.*

Jel Code: *M, R41,*

1. GİRİŞ

Aerotropolis; ‘aero’ hava, ‘tropolis’ büyük şehir (metropol) anlamına gelen iki kelimenin birleşimi ile birlikte havacılık temelli bir kalkınma merkezinin kurulması anlamını taşımaktadır (Dati, 2014). Türkçe literatürde kavramın karşılığı ‘havaalanı şehri’ olarak yer almaktadır.

Aerotropolis terimi ilk olarak 1939 yılında New York'ta ticari bir sanatçı olan Nicholas DeSantis tarafından kullanılmıştır. DeSantis'in oluşturduğu proje 8 şehir bloğu boyunca ve 3 blok genişliğinde 200 katlı bir binanın üstünde bulunan havalimanı olarak tasvir edilmiştir. Binanın katları farklı faaliyetler için bölümlendirilmiştir. Aerotropolis ile hava ve kara tarafları bir binada merkezleştirilerek, şehrin kalbinde olan bir havalimanı ile yolculukta kaybedilen zamanın insanlara kazandırılması amaçlanmıştır (Letzter, 2014).

1939 yılında ortaya çıkan aerotropolis kavramı zamanla gündemden düşmüş ve yok olma raddesine gelmişken North Carolina's Kenan-Flagler Business School' da görev yapan John D. Kasarda terime farklı bir boyut getirip günümüz şartlarına uyarlayarak yeniden gündeme taşımış ve oldukça ses getirecek çalışmalarda bulunmuştur (Kasarda & Lindsay, 2011). Kasarda ve Lindsay'ın 2011 yılında yayınlanan “Aerotropolis: The Way We'll Live Next”, Kasarda ve Clark'ın 2011 yılında yayınlanan “Global Airport Cities” adlı kitapları ve Kasarda tarafından yayınlanan makaleleri söz konusu çalışmaları arasında yer almaktadır (Kasarda J. D., Welcome to Aerotropolis, the City of the Future, 2015) (Kasarda J. D., Aerotropolis: Airports as the new city center, 2015) (Kasarda J. D., 2013) (Kasarda & Lindsay, 2011) (Kasarda & Clark, 2011)

Kasarda'nın çalışmalarında temel nokta, havalimanlarının kullanımının mevcut kullanımdan daha iyi hale getirilebilmesi için neler yapılabileceği üzerine olmuştur (Hyer, 2013).

Aerotropolis, bugünün dünyasına göre tasarlanmıştır. Büyük havalimanları etrafında hızla gelişen ticari faaliyetlerle birlikte havalimanlarının bölgeye ekonomik katkıları da artmıştır. Böylece şehir havalimanlarından havalimanı şehrine doğru bir dönüşüm meydana

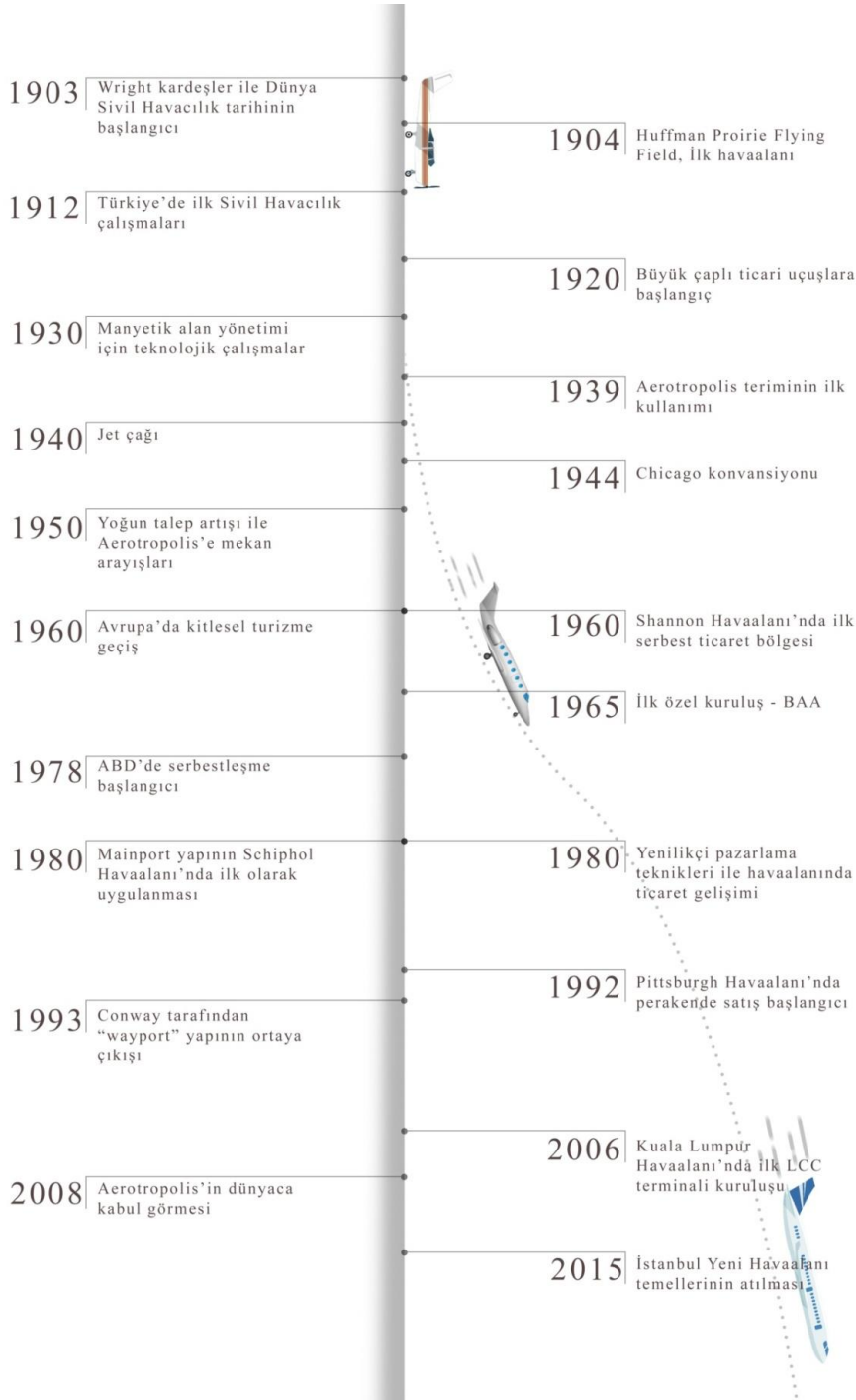

gelmiştir (Mannoun vd., 2016). Havalimanı şehri, havalimanlarının şehir ile buluştuğu noktada bulunan yeni bir bölgesel ekonomik kalkınma türü olarak kabul edilmektedir (Hyer, 2013).

2017 yılında yine John D. Kasarda'ya göre aerotropolis; havalimanına bağlı ticari tesislerin hızla genişlemesi ile birlikte uzaktan gelen yolcular ve bölge halkının iş yapabileceği, bilgi alışverişinde bulunabileceği, alışveriş yapıp yemek yiyebileceği, yatıp dinlenebileceği ve eğlenebilmeleri için havalimanından 15 dakikadan fazla uzağa gitmelerine gerek kalmayan 21. yüzyıl büyük şehirlerinin kalkınmasına zemin hazırlayan yapıdır (Kasarda J. , 2017).

Şekil 1.'de havalimanları ile birlikte aerotropolislerin gelişimi kronolojik olarak sıralanmıştır.

Şekil 1: Havacılık Tarihinde Havalimanlarının Tarihsel Gelişimi
(Bolat, 2018 tarafından geliştirilmiştir)

Araştırma kapsamında yapılan literatür taraması, örnek olarak alınan havalimanlarının resmi web sitelerinin incelenmesi neticesinde aerotropolislerin teorik ve pratikte sahip olduğu özellikler tespit edilerek 7 temel unsur ve 22 alt unsur olarak sıralanmıştır. Aerotropolis özelliklerine ait 7 temel unsur Şekil 2.'de gösterilmiştir. Araştırma kapsamında değerlendirilen havalimanlarının sahip olduğu özelliklerden elde edilen aerotropolis özelliklerinin ne kadarını karşıladığı araştırma sonunda değerlendirilmiştir.

Şekil 2: Aerotropolis Yapının Özellikleri
(Bolat, 2018 tarafından geliştirilmiştir)

2. KÜRESEL AEROTROPOLİS YAPI ÖRNEKLERİ

Bu bölümde, dünyada farklı kıtalarda ve ülkelerde aerotropolis kavramına olan bakış açısı ile söz konusu yapının uygulamaya geçişinin hangi şekillerde olduğunu görebilmek üzere literatürde aerotropolis olarak görülen havalimanları ve özellikleri kısaca verilmektedir.

2.1. Avrupa - Amsterdam Schiphol Havalimanı

Amsterdam Schiphol Havalimanı, Hollanda merkezli Royal Schiphol Group tarafından işletilmekte olan bir havalimanıdır (SchipholGroup, 2018)

Schiphol havalimanının oluşturduğu strateji 5 temel amaca dayanmaktadır (SchipholGroup, 2016): İlk olarak hem havada hem de karada en iyi bağlantı sağlanarak daha kapsamlı bir iletişim ağı hedeflenmiştir. İkinci olarak, Avrupa'nın en çok tercih edilen havalimanı olabilmek adına Schiphol ve çevresinde bulunan; yolcular, havayolları ve diğer tüm bağlantılı kişilere hitap edebilecek bir havalimanı olabilmek amaçlanmaktadır. Üçüncü amaç, rekabetçi pazar oluşturularak iş için elverişli bir ortam hazırlanmaya çalışılmaktadır. Dördüncü amaç, insan sermayesine yatırım yapılarak bölgesel ve uluslararası havalimanları arasında

bağlantılar kurarak organizasyon grubunun gelişimi hedeflenmektedir. Son olarak da sıralanan amaçların hepsinin birbirine bağlanması ise sürdürülebilirlik ve güvenli performans ile birleştirilen bir olgudur.

Aerotropolis yapıda en önemli unsurların başında havalimanına erişim gelmektedir. Bu yüzden özel bir hassasiyet ile yolcular, havayolları ve lojistik işletmeleri için olmak üzere 3 farklı açıdan ulaşılabilirlik düşünülerek tasarlanmıştır (SchipholGroup, 2016).

Schiphol havalimanında pek çok alanda kullanılan akıllı havalimanı teknolojisi, paydaşlar ile ortak çalışmalar yürütme, havacılık dışı gelirleri artırıcı yenilikler yapılması, yeşil havalimanı olabilmek adına geri dönüşüm, sürdürülebilir enerji gibi hususlarda çalışmaların yürütülmesi gibi özellikleri bulunmaktadır (SchipholGroup, 2016). Ayrıca, havalimanına misafirlerin ilgisini daha fazla çekmek amacıyla ayrılan özel salonlarda sergiler düzenlenmektedir. Bunların en dikkat çeken örneği 17. yüzyılda Hollandalı sanatçılar tarafından yapılmış natüremort resimlerin sergilendiği Rijksmuseum'dur (Rijksmuseum, 2017).

2.2. Amerika – Dallas/Fort Worth Havalimanı

Amerika Birleşik Devletleri, Teksas eyaletinde yer alan Dallas ve Fort Worth şehirlerinin arasında bulunduğu için Dallas/Fort Worth Havalimanı (DFW) ismini almıştır. DFW havalimanı 1974 yılında kurulmuştur. İlk kurulduğu yıllarda kalkınma amaçlı olarak değil, politik uygunluktan dolayı geniş ovaların içine yerleştirilen havalimanı, aerotropolis kavramının 2000'li yıllarda büyük oranda dikkat çekmesi ile birlikte konumunu büyük bir avantaja dönüştürmüştür (Kiger, 2016).

DFW havalimanı, çevre ve sürdürülebilirlik ile ilgili çalışmalar yürüterek yeşil havalimanı olma yolunda ilerleyen bir aerotropolis olarak kendini göstermektedir. Bu bağlamda paydaşlar ile yaptığı çalışmalarla birlikte enerji tasarrufu, karbon oranlarının düşürülmesi gibi işlemler sayesinde hız kazanmıştır (Kiger, 2016).

Havalimanına ulaşım ve havalimanı içerisinde gerekli olan ulaşımara özellikle değer verilmesinin yanı sıra havalimanına gelen misafirlerin havacılık dışı ilgisini çekebilecek sanatsal eser, eğlence ve alışveriş alanları da sunulmaktadır (DFW, 2018).

1995 yılında DFW Havalimanı kurucularına ithafen bir Gözlem Alanı oluşturulmuştur. İsmi Founders' Plaza olan alan, havacılık meraklıları ve havalimanı çalışanları tarafından oldukça ilgi görmektedir. 07.00 ile 19.00 saatleri arasında havalimanına gelen ve giden tüm uçakların iniş ve kalkışlarının manzarasını sunmaktadır. Aynı zamanda da tarihi bilgiler, teleskoplar vs. de gelen ziyaretçilerin hizmetine sunulmuştur (DFW, 2018).

Havalimanının Dallas ile Fort Worth şehirleri arasında bulunmasından dolayı havalimanına gelen kişilerin iki şehri de keşfedebilme imkânı sunmaktadır. İki şehirde de eğlence, sanat ve spor ile ilgili gezilip eğlencelebilecek, alışveriş yapılabilecek, yemek ihtiyacının karşılanabileceği tüm imkânlar yer almakla birlikte yabancı bir kişinin zorlanmayacağı şekilde her ayrıntılı bilgi DFW web sitesinde belirtilmiştir (DFW, 2018).

2.3. Asya - Singapore Changi Havalimanı

Singapore Changi Havalimanı 1981 yılında resmi olarak faaliyete başlamış ve faaliyetinden günümüze kadar yaptığı yeniliklerle birçok ödüle layık görülmüş bir havalimanıdır (Kaya, 2016). İlk ödülünü 1988 yılında Dünyanın En İyi Havalimanı ödülü olarak alan havalimanı son yıllarda da pek çok ödüle layık görülmüştür (ChangiAirport, 2018).

Changi havalimanında halka açık olan alanda The Haven ismi verilmiş bir alan bulunmaktadır. Bu alan uçuş öncesi, sonrası veya iki uçuş arasında dinlenmek isteyenler için

özel olarak düzenlenmiştir. Uyuma, dinlenme, duş alma veya çalışma yapmak için sessiz ortam isteyenlere düşünülmüş bir tasarım olarak görülmektedir (ChangiAirport, 2018).

4 ayrı terminal binası olan havalimanında her terminal binası için misafirlerin ilgisini çekebilecek farklı tasarımlar oluşturulmuştur. Birkaç örnek vermek gerekirse; terminal 1’de 100’den fazla çeşidin olduğu bir kaktüs bahçesi (ChangiAirport, 2018), dünyanın en büyük kinetik yağmur heykelleri bulunurken (ChangiAirport, 2018), terminal 2’de orkide (ChangiAirport, 2018) ve ayçiçeği bahçeleri (ChangiAirport, 2018), terminal 3’te kelebek bahçesi (ChangiAirport, 2018), dünyanın en uzun kaydırağı (ChangiAirport, 2018) yer almaktayken terminal 4’te Singapur kültürüne özgü Peranakan evleri görünümünde alışveriş alanları (ChangiAirport, 2018) yer almaktadır.

Havalimanında beklemek yolcular açısından sıkıcı bir hal almaktadır. Changi Havalimanı’nın yukarıda sıralanan tüm aktivitelere bakıldığında anlaşılacağı üzere, en büyük farklılığı; söz konusu durumu ortadan kaldırarak seyahat etmeyi farklı bir boyuta taşımasıdır. Bu bağlamda yolculuk hem yolcular için eğlenceli bir hale getirilirken hem de havalimanlarının havacılık dışı gelirlerinde bir artış sağlanmaktadır.

2.4. Orta Doğu - Dubai Havalimanı

1960 yılında açılan Dubai Uluslararası Havalimanı (DXB) her yıl belirli bir büyüme oranı kat ederek dünyayı birbirine bağlayan ve hızlı büyüyen bir havalimanı olarak yaşamına devam etmektedir (DubaiAirport, 2015).

Dubai Havalimanı’nda kurumsal sosyal sorumluluk platformu beş özellikten oluşmaktadır. Bu özellikler; halkın refahını artırmak için oluşturulan toplum katılımı, müşteriye sunulan hizmetin kalitesi, çalışma alanı içerisinde etik tutum ve davranışlar, çalışma alanında mümkün olan en yüksek düzeyde verimlilik ve etkililik elde etmek için çalışanlara değer katma, son olarak çevre ve sürdürülebilirliktir (DubaiAirport, 2018).

Aerotropolis yapılar içerisinde en önde gelen özellik olarak havalimanı gelirlerinde havacılık dışı gelirlerin elde edilmesi yer almaktadır. Bu bağlamda düşünülerek her havalimanı misafirlerin ilgisini çekerek havacılık dışı gelir getirecek hizmetler sunulmaktadır. Bu bağlamda Dubai Havalimanı’nda sunulan hizmetlerin birkaçından bahsedilecektir. Bunlar arasında; otel, masaj salonları, dinlenme alanları, eczane, hediyelik eşya mağazaları, alışveriş alanları, tobacco gibi hizmetler yer almaktadır (DubaiAirport, 2018). Ayrıca havalimanında bulunan otel içerisindeki Sağlık Klübü’nde yüzme havuzu, sauna, buhar odası, bilardo gibi tüm özel hizmetler sunulmaktadır. Havalimanı içerisinde doğa ile iç içe olunabildiğinin hissedilebileceği bir diğer hizmet ise “Zen Garden” adı verilen ortasında bir akarsuyun olduğu bahçedir (DubaiAirport, 2018). Havalimanında aktarma yapmak için zamanı olan veya dinlenme ihtiyacı duyan yolcular için özel tasarlanmış İskandinav tarzı döşenmiş minimalist uyku odaları bulunmaktadır (Sleep-n-fly, 2018).

2.5. Türkiye - İstanbul Havalimanı

İstanbul Havalimanı (İH), şehir merkezinden 35 kilometre mesafede ve şehrin kuzey yönünde konumlanmıştır. 4 fazda tamamlanacak olan havalimanının birinci fazı 29 Ekim 2018 tarihinde faaliyete geçmiştir. 2022 yılında tüm fazlar tamamlandığında 2 terminal ve 6 pistten (İGA, 2018) oluşacak olan havalimanının toplam büyüklüğü 76.5 milyon metrekare olacaktır (İGA, 2018).

İstanbul Airport City projesi ile birlikte; doğaya duyarlı, sürdürülebilir, Türk-İslam sanat ve mimarisine uygun, kullanımı kolay ve teknolojik yatırımın olması neticesinde sadece havalimanına gelen yolcular ve havayolları için değil aynı zamanda da tüm şehre hizmet vermesi planlanmaktadır. (İgairport, 2018). İstanbul Havalimanı, dünyada çok az sayıda

bulunan aerotropolis modelin Türkiye’de ilk uygulanan havalimanı olma özelliğini taşımaktadır.

Havalimanına gelen misafirlere sunulan hizmetler yelpazesinin geniş olması gereken aerotropolis modele göre tasarlanan ve uygulanan İstanbul Havalimanı’nda pek çok özellik de yer almaktadır. Bunlardan bazıları; elektronik pasaport gişeleri, terminal içi navigasyon cihazları, bireysel bagaj teslimi sağlayan bagdrop uygulama alanları ve pek çok telefon uygulaması ile birlikte havalimanına geliş ve gidişlerde, havalimanı içerisinde kolaylık sağlanmasıdır. Bunların yanı sıra ülkenin kültürüne uygun mimarilerle de desteklenmiştir. İstanbul’u sembolize eden Duty-Free mağazası, Türk ve İslami kültür ve değerlerine uygun olarak tasarlanmış lale çiçeği şeklinde Hava Trafik Kontrol Kulesi bunlara örnek olarak gösterilebilir (İGA İstanbul NewAirport, 2017).

3. ARAŞTIRMA

İlk olarak 20. Yüzyılın ikinci çeyreğinde ortaya çıkmasına rağmen küresel bağlamda son yıllarda ön plana çıkan aerotropolis yapının özellikleri araştırma kapsamında incelenmiştir. Söz konusu yapının özellikleri literatür taraması ile belirlenmiş ve seçilen 4 aerotropolis havalimanının özellikleri sıralanmıştır. Elde edilen bilgiler ışığında Türkiye’de ilk defa uygulanan aerotropolis yapının örneği İstanbul Havalimanı, araştırmanın kapsamını oluşturmaktadır. Araştırmanın önemi; teknoloji, ticaret ve ekonomi ile havalimanı bağlantısını güçlendirme ve ülke ekonomisi ile havalimanı arasındaki bağlantıdan ortaya çıkarılan gücü belirlemektir. Temel amaç kapsamında ise İstanbul Havalimanı ve aerotropolis yapının uygunluğunun nitel araştırma yöntemleri ile tanımlanması yer almaktadır.

Araştırma iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda öncelikle literatür taraması yapılmıştır ve seçilen örnek havalimanları resmi internet siteleri yardımıyla incelenmiştir. Havalimanlarının seçimi aerotropolis kapsamında küresel çalışmalar gerçekleştirmekte olan John Kasarda’nın çalışmalarından elde edilmiştir. Aerotropolis yapıda olan havalimanlarının sayısının sınırlı olması çalışmanın kısıtları arasındadır. Çalışmada dünya üzerinde farklı bölgelerde yer alan aerotropolisler seçilerek sınırlılıkları belirlenmiştir. Yapılan araştırmalar ve incelemeler sonucunda görüşme soruları hazırlanmıştır. İkinci kısımda İH Havalimanı Şehri Müdürü (Airportcity Manager) Sayın A. Ö. ile yüz yüze yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Elde edilen veriler analiz edilerek diğer havalimanları ile kıyaslama yöntemi kullanılmış ve İstanbul Havalimanı değerlendirilerek araştırma sonuçlandırılmıştır.

Dünyada pek çok örneği bulunan aerotropolis yapının Türkiye’de ilk defa uygulanacak olması, konu hakkında kapsamlı bilgi alınabilecek kişi sayısının oldukça kısıtlı olması nedeniyle İH hakkındaki bilgiler hususunda İH Havalimanı Şehri müdürü ile görüşme yapılmıştır. Araştırma kapsamında derinlemesine veri elde edilebilmesi amacıyla nitel araştırma yaklaşımı uygulanmıştır.

Araştırmacı; çalışma kapsamında literatür taramasının gerçekleştirilmesi, araştırma sorusu ve görüşme sorularının hazırlanması, uygulamanın gerçekleştirilmesi, aerotropolis konusunda bilgi sahibi kişiler ile iletişim kurulması ve görüşmelerin gerçekleştirilmesi, yüz yüze yarı yapılandırılmış görüşmenin gerçekleştirilmesi süreçlerinde etkin olarak rol almıştır. Ayrıca elde edilen verilerin analizi, sınıflandırılması, kategorilere ayrılarak temalanması ve verilerin değerlendirilmesi noktalarında katkı sağlamıştır.

Araştırmacı geçerlilik ve güvenilirliği artırmak için çalışma boyunca hem danışmanlar hem de farklı uzmanlar ile değerlendirme görüşmeleri yapmıştır. Yüz yüze yarı yapılandırılmış görüşme ve ardından yazılı olarak sunulan yanıt dosyası bir araya getirilerek Word belgesine aktarılmıştır. Sorulara verilen yanıtların algılanması hususunda yeterince objektif

olunamaması, geçerlilik ve güvenilirliğin artırılması amacıyla bir araya getirilen bilgiler ve yanıt dosyaları araştırma dışından bir uzman tarafından incelenmiştir.

Çalışma aşamalarında toplanan nitel veriler detaylı olarak betimlenmiş ve doğrudan aktarmalarla desteklenmeye çalışılmıştır. Danışman araştırma boyunca veri toplama, veri analizi ve araştırma raporu süreçlerinde araştırmacı ile hareket ederek gerekli incelemeleri ve yönlendirmeleri yapmışlardır. Araştırma neticesinde tespit edilen bulgular, sonuçlar ve yapılan yorumlar yine uzmanlar tarafından incelenmiştir.

4. BULGULAR

Araştırma kapsamında yapılan literatür taraması ve diğer bulgular sonucunda elde edilen aerotropolis özellikleri ve İH özellikleri karşılaştırıldığında elde edilen bulgulardan bahsetmek araştırmanın sonucu için önem arz etmektedir.

Özelleştirilmiş mimari tasarım olarak sınıflandırılan lüks yeme içme ve alışveriş alanları, doğal dinlenme alanları, kültürel değerlere uygun mimari tasarım, toplantı ve iş amaçlı özel alanlar, sanatsal faaliyetler, özel lounge ve sosyal faaliyet alanları, akıllı teknoloji kullanımı gibi özellikler İstanbul Havalimanı'nda bulunan özelliklerdendir.

İstanbul Havalimanı, aerotropoliste bulunan; ticaret, turizm gibi ekonomik katkı sağlayacak özellikler ve çok modlu ulaşım, küresel ağ genişliği, çevre dostu ve sürdürülebilir bir havalimanı olma özelliklerini de taşımaktadır.

Entegre çalışma yürütülmesi noktasında önem taşıyan özelliklerden strateji ve hedeflerinin olması İstanbul Havalimanı'nı aerotropolis olma noktasına taşıırken, paydaşlar ile etkileşim, organizasyon yapısı ve yönetim, siyasi ilişkiler gibi entegre çalışmalarda aerotropolis özelliklerine henüz ulaşamamıştır.

Henüz yapım aşamasında, faaliyete yeni geçmiş bir havalimanı olan İH'da olacağı söylenen özelliklerine bakıldığında gerçek bir aerotropolis özelliklerinin pek çoğunu karşıladığı görülmektedir. Ancak aerotropolis özelliklerinin bazılarının İH'de olup olmadığı, havalimanı aktif bir şekilde çalışmalarına başladığı zaman görülebilecektir.

Dünya üzerinde aktif olarak yaşamlarına devam eden ve araştırma kapsamına alınan aerotropolisler (Schiphol Havalimanı, DFW Havalimanı, Changi Havalimanı, DXB Havalimanı) ile Türkiye'de bir ilk olarak tasarlanan ve faaliyete geçen İstanbul Havalimanı arasında yapılan kıyaslamalar neticesinde elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilerek ardından ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

Tablo 1: Aerotropolis Özellikleri İle Örnek Havaalanları Özellikleri Kıyaslaması

Aerotropolis Özellikleri	Aerotropolis Detaylı Özellikleri	Schiphol	DFW	Changi	DXB	İH
Özelleştirilmiş mimari tasarım	Lüks alışveriş ve yeme içme alanları	+	+	+	+	+
	Doğal dinlenme alanları	+	+	+	+	+
	Kültürel değerlere uygun mimari tasarım	-	+	+	-	+
	Toplantı ve iş amaçlı özel alanlar	-	+	+	+	+
	Sanatsal faaliyetler	+	+	+	+	+
	Özel lounge ve sosyal faaliyet alanları	+	+	+	+	+
Akıllı teknoloji	Şehir içerisinde, havalimanına ulaşım ve havalimanı içerisinde kolaylık için son teknolojinin kullanımı	+	+	+	+	+
	Havalimanı içerisinde işlemlerin hızlı yapılması için kullanılan teknolojik gelişmeler	+	+	+	+	+
Entegre çalışmalar	Paydaşlar ile etkileşim	+	-	+	+	-
	Havalimanı organizasyon yapısı ve yönetim	+	-	+	-	-
	Uzun vadeli strateji ve hedefler	+	+	+	-	+
	Siyasi ilişkilerde güç birliği	+	-	-	-	-
Ekonomik ve sosyal gelişim	Şehir ile iç içe olmasından kaynaklı, en düşük zaman diliminde en düşük maliyet ile en fazla verimlilik elde etme	+	+	+	+	+
	Üretim, lojistik, seyahat vb. hususların hepsini bir araya getirerek güçlü ekonomik kalkınma	+	+	+	+	+
	Havacılık ile doğrudan bağlantılı ve havacılık dışı gelirlerin sürekli ve yüksek olması	+	+	+	+	+
	Ticaret ve turizmin iç içe olması	+	+	+	+	+
Ulaşım	Havalimanı ile şehir arasında çok modlu ulaşım ağı	+	+	+	+	+
	Küresel destinasyon ağı genişliği	+	+	+	+	+
Çevre dostu	Doğal kaynak kullanımını artırıcı tasarımlar	+	+	+	+	+
	Havalimanı ve çevresinde yeşil alan bulundurma	+	+	+	+	+
	Çevreye duyarlı taşımacılık ve üretim (gürültü, emisyon, elektrik vb.)	+	+	+	+	+
Sürdürülebilirlik	Aerotropolis yapı kapsamında yer alan tüm özelliklerin sürdürülebilir olmasının gerekliliği	+	+	+	+	+

Bir aerotropolisin kesinlikle sahip olması gereken özelleştirilmiş mimari tasarım başlığı altında sıralanabilecek lüks alışveriş ve yeme içme alanları, doğal dinlenme alanları, sanatsal faaliyetler, özel lounge ve sosyal faaliyet alanları inceleme kapsamında bulunan beş havalimanında da yer almaktadır. Ancak kültürel değerlere uygun mimari tasarım özelliğini Schiphol Havalimanı ve DXB Havalimanı taşımazken diğer üç havalimanı bu özelliğe sahiptir. Diğer dört havalimanının taşıdığı ancak Schiphol Havalimanı'nda olmayan bir diğer özellik ise toplantı ve iş amaçlı özel tasarlanmış alanlardır.

Akıllı teknoloji olarak sınıflandırılabilir hem şehir içerisinde hem de havalimanına ulaşım, havalimanı içerisinde kolaylık sağlayan teknolojik özelliklere inceleme kapsamındaki beş havalimanı da sahiptir.

Entegre çalışmalar başlığı altında sıralanan paydaşlar ile etkileşim, havalimanı organizasyon yapısı ve yönetim, uzun vadeli strateji ve hedefler, siyasi ilişkilerde güç birliği özelliklerinin tümünü kapsayan tek aerotropolis Schiphol Havalimanı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Changi Havalimanı'nın; paydaşlar ile etkileşim, organizasyon yapısı ve yönetim, uzun vadeli strateji ve hedefler özelliklerine sahip olurken siyasi ilişkilerde güç birliği özelliğini ise taşımadığı sonucuna ulaşılmıştır. DXB Havalimanı'nın bu özelliklerden yalnızca paydaşlar ile etkileşim özelliğini taşıdığı, DFW Havalimanı'nın ile İstanbul Havalimanı'nın ise yalnızca uzun vadeli strateji ve hedefler özelliğine sahip olup diğer özellikleri taşımadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Ekonomik ve sosyal gelişim başlığı altında sıralanan; şehir ile iç içe olmasından kaynaklanan en az zaman diliminde en düşük maliyet ile en fazla verimlilik elde etme; üretim, lojistik ve seyahat gibi hususları bir araya getirerek güçlü ekonomik kalkınma; havacılık ile doğrudan bağlantılı ve havacılık dışı gelirlerin sürekli ve yüksek olması; ticaret ve turizmin iç içe olması özelliklerini inceleme kapsamındaki tüm havalimanlarının taşıdığı sonucu elde edilmiştir.

Ulaşım başlığı altında sıralanan; havalimanı ile şehir arasında çok modlu ulaşım ağı ve küresel destinasyon ağı özelliklerine incelenen tüm havalimanlarının sahip olduğu görülmüştür.

Çevre dostu olma özelliklerinden olan doğal kaynakları kullanma, yeşil havalimanı olma, çevreye duyarlı taşımacılık ve üretim yapma özelliklerinin de inceleme kapsamındaki tüm havalimanlarında olduğu belirlenmiştir.

Aerotropolis yapı özelliklerinin hepsinin sürdürülebilir olması hususunun da incelenen tüm havalimanlarının sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ayrıca elde edilen tüm araştırmalar neticesinde her aerotropolis havalimanının belirli bazı özellikler ile daha çok ön plana çıktığı görülmüştür. Araştırma kapsamındaki havalimanlarının sahip oldukları belirgin özellikler ise şu şekilde sıralanabilir;

- Schiphol Havalimanı, bilgi teknolojileri
- DFW Havalimanı, coğrafi konumu
- Changi Havalimanı, sosyal faaliyetler
- DXB Havalimanı, insana değer

İstanbul Havalimanı ise henüz tam olarak faaliyete geçmemiş olması neticesinde yoğunlaştığı alan belirginleşmemiştir. Ancak yapılan görüşme ve araştırma neticesinde çevreye duyarlı olma ve teknoloji konularına önem verildiği sonucu çıkarılabilir.

5. SONUÇ

1903 yılında havacılık tarihi başlamış ve süregelen 117 yıllık zaman zarfı içerisinde çağın, teknolojinin, yaşam şartlarının ve ihtiyaçların değişimiyle birlikte havacılık sektörü de sürekli gelişmiştir. Sıralanan ve daha pek çok önemli yaşamsal faktörlerin değişimi sayesinde havacılık gün be gün değişim, gelişim ve teknolojik yeniliklerle bir araya gelmiştir. Bununla birlikte havalimanlarının yetersizleşmesi, insanların daha kullanışlı ve interaktif havalimanı arayışına girmesi ile aerotropolisler özellikle son yıllarda ön plana çıkmıştır. Havalimanlarının hızla değer kazanması, dünyayı birleştiren önemli bir ulaşım ağı olması, turizm ve ticaretin bir araya gelmesiyle önemli bir iş merkezi haline gelmesiyle aerotropolisler önemli bir değer kazanmaktadır. Bulunduğu bölgede ekonomik ve sosyal açıdan değer kazanması, aynı zamanda küresel bağlamda rekabeti içerisine alan bir rekabet ortamı sağlamaktadır.

Bu çalışmada dünyada aerotropolis olarak kabul edilen önemli merkezlerin özellikleri İstanbul Havalimanı ile karşılaştırılarak ortaya konulmuştur. Mevcut durumda İstanbul Havalimanı'nın uluslararası bir havalimanı olarak hizmet vermeye başladığı kabul edilirse, yapılan araştırmalar ve görüşmeler sonucunda, tüm etapları bittiğinde küresel rekabet seviyesinde aerotropolis bir yapının faaliyete geçeceği görülmektedir.

Araştırma sonucunda aerotropolis yapının 7 temel unsur ve 22 alt unsur olduğu görülmüştür. Bu özellikler kıyaslandığında alt unsurlardan;

- Schiphol Havalimanı'nın 20,
- Dallas Fort Worth Havalimanı'nın 19,
- Changi Havalimanı'nın 21,
- Dubai Havalimanı'nın 18,
- İstanbul Havalimanı'nın ise 19 detaylı özelliğe sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan araştırma sonucu dünya örnekleri incelendiğinde her bir aerotropolisin bir özelliğinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. İstanbul Havalimanı henüz tamamlanmadığından hangi özelliğinin ön planda olacağı belirlenememiştir. Ancak yapılan görüşmeler neticesinde çevre dostu ve teknolojik bir aerotropolis olunması üzerinde yoğun olarak durulduğu çıkarımı elde edilmiştir.

Dünya örneklerinde sunulan aerotropolis yapıların sadece bir havalimanı olmaktan öte giderek şehir ile dinamik ve interaktif bir yapı sayesinde elde ettiği avantajlardan İstanbul Havalimanı'nın da faydalanacağı düşünülmektedir. Bu sayede Türkiye için hem ulusal hem de uluslararası verimlilik ve etkinlik sayesinde ekonomik ve ticari açılardan büyük katkı sağlaması beklenmektedir. Aynı zamanda sağladığı avantajlarla birlikte bulunduğu çevreye de sosyal fayda ile birlikte sürdürülebilirlik getireceği düşünülmektedir.

Aerotropolis yapıların en çok eksik olduğu özelliğinin entegre çalışmalar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Paydaşlar ile etkileşim, havalimanı organizasyon yapısı ve yönetim, uzun vadeli strateji ve hedefler ile siyasi ilişkilerde güç birliği gibi maddeleri tek bir başlık altında toplayan entegre çalışmalar noktasında daha fazla yoğunluk göstermeleri gerekmektedir.

Aerotropolis yapıların temel bir noktası olarak transit yolcu geçiş noktası olduğu görülmüştür. İki uçuş arasında bekleme süresi olan yolcuların havalimanı içerisinde ve havalimanından fazla uzaklaşmadan keyifli vakit geçirebilecekleri, zamanlarını değerlendirebilecekleri bir alan olmak için çalışılmaktadır. Transit geçiş merkezi olma noktasında İstanbul Havalimanı'nın coğrafi konumundan dolayı olumlu sonuçlar alacağı düşünülmektedir. Ancak havalimanının şehre yakın olmaması nedeniyle yapılan yatırımın geri dönüşlerinin geri alınmasının da uzun süreceği düşünülmektedir.

Aerotropolis yapıların özelliklerinin belirlendiği çalışma kapsamında ortaya konulan entegre çalışmalar başlığı altında sıralanan özelliklerin Covid-19 esnasındaki önemi ön plana çıkmaktadır. Tespit edilen özellikler kapsamında uçuşların durmasıyla birlikte zarara uğrayan havalimanlarının tekrar mali kaynaklarına ulaşabilmesi açısından paydaşlarla iletişimlerin önem kazanacağı öngörülmektedir. Havalimanlarının bu süreci nasıl tamamlayacakları ise zaman içerisinde görülecek olup gelecek çalışmalar açısından da değerlendirilebilir.

Elde edilen bulgular neticesinde İstanbul Havalimanı ve gelecekte aerotropolis olarak inşa edilecek havalimanlarının temel özelliklerinin ortaya konulması açısından gelecekteki çalışmalara temel teşkil edeceği düşünülmektedir.

Yapılan araştırmalar neticesinde literatürde aerotropolis yapı hakkında bilgilerin ve çalışmaların az olduğu görülmüştür. Ayrıca İstanbul Havalimanı projesinin aerotropolis yapı üzerine kurulduğu göz önüne alındığında aerotropolis yapının incelenmesi önemli bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Literatüre ve gelecek çalışmalara aerotropolis özellikleri ve seçilen havalimanlarının özellikleri kapsamında katkı sağlamak amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- ChangiAirport. (2018). Nisan 4, 2018 tarihinde <http://www.changiairport.com/en/passenger-guide/arriving.html?tab=Payperuselounge> adresinden alındı
- ChangiAirport. (2018). *Butterfly Garden*. Nisan 5, 2018 tarihinde <http://www.changiairport.com/en/airport-experience/attractions-and-services/butterfly-garden.html> adresinden alındı
- ChangiAirport. (2018). *Cactus Garden*. Nisan 4, 2018 tarihinde <http://www.changiairport.com/en/airport-experience/attractions-and-services/cactus-garden.html> adresinden alındı
- ChangiAirport. (2018). *Kinetic Rain*. Nisan 4, 2018 tarihinde <http://www.changiairport.com/en/airport-experience/attractions-and-services/kinetic-rain.html> adresinden alındı
- ChangiAirport. (2018). *Orchid Garden*. Nisan 5, 2018 tarihinde <http://www.changiairport.com/en/airport-experience/attractions-and-services/orchid-garden.html> adresinden alındı
- ChangiAirport. (2018). *Our History*. Nisan 5, 2018 tarihinde <http://www.changiairport.com/corporate/about-us/our-story.html#1980> adresinden alındı
- ChangiAirport. (2018). *Sunflower Garden*. Nisan 5, 2018 tarihinde <http://www.changiairport.com/en/airport-experience/attractions-and-services/sunflower-garden.html> adresinden alındı
- ChangiAirport. (2018). *Terminal 4*. Nisan 5, 2018 tarihinde <http://www.changiairport.com/content/cag/en/airport-experience/attractions-and-services.html?tagfilter=Children-friendly%20facilities%20%26%20services> adresinden alındı
- ChangiAirport. (2018). *The Slide @ T3*. Nisan 5, 2018 tarihinde <http://www.changiairport.com/en/airport-experience/attractions-and-services/the-slide--t3.html> adresinden alındı
- DATI, Y. (2014, Ocak 8). *Daily Trust*. Aralık 2, 2017 tarihinde <https://www.dailytrust.com.ng/daily/index.php/opinion/14018-the-aerotropolis-concept-and-nigerian-aviation> adresinden alındı
- DFW. (2018). Mart 31, 2018 tarihinde <https://www.dfwairport.com/> adresinden alındı
- DFW. (2018). *Connect/Transfer at DFW Airport*. Mart 29, 2018 tarihinde <https://www.dfwairport.com/connect/index.php> adresinden alındı
- DFW. (2018). *Experience The Region*. Nisan 3, 2018 tarihinde <https://www.dfwairport.com/experiencedfw/index.php> adresinden alındı
- DFW. (2018). *Rental Cars at DFW*. Mart 29, 2018 tarihinde <https://www.dfwairport.com/rentalcars/index.php> adresinden alındı
- DFW. (2018). *Taxis at DFW*. Mart 29, 2018 tarihinde <https://www.dfwairport.com/taxis/index.php> adresinden alındı
- DFW. (2018). *Watch Planes Take Off and Land at DFW Airport*. Nisan 3, 2018 tarihinde <https://www.dfwairport.com/founders/index.php> adresinden alındı

- DubaiAirport. (2015). *Dubai International (DXB)*. Nisan 7, 2018 tarihinde [http://www.dubaiairports.ae/corporate/about-us/dubai-international-\(dxb\)](http://www.dubaiairports.ae/corporate/about-us/dubai-international-(dxb)) adresinden alındı
- DubaiAirport. (2018). *Chill out before you fly*. Nisan 9, 2018 tarihinde <http://www.dubaiairports.ae/while-youre-here/relax-refresh> adresinden alındı
- DubaiAirport. (2018, Nisan 7). *Corporate responsibility*. Nisan 7, 2018 tarihinde <http://www.dubaiairports.ae/corporate/about-us/csr> adresinden alındı
- DubaiAirport. (2018). *Enjoy some retail therapy*. Nisan 9, 2018 tarihinde <http://www.dubaiairports.ae/while-youre-here/shopping> adresinden alındı
- HYER, G. (2013). Insights for Atlanta's Airport Area Planning and Development: Case Study Research and Findings.
- İGA. (2018). *Hakkında*. Temmuz 2, 2018 tarihinde <http://www.igairport.com/tr/iga-hakkında/hakkımızda> adresinden alındı
- İGA. (2018). *İnşaat*. Temmuz 2, 2018 tarihinde <http://www.igairport.com/tr/iga-hakkında/insaat> adresinden alındı
- İGA İstanbul NewAirport. (2017, Aralık 22). *İstanbul Yeni Havalimanı: Hayallerin Gerçeğe Dönüştüğü Yer. 2018 İçin Uçuşa Hazırız!* Ağustos 29, 2018 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=JYMRdcB5zYQ> adresinden alındı
- İgairport. (2018). Ağustos 29, 2018 tarihinde <http://www.igairport.com/tr/istanbul-yeni-havalimanı/istanbul-airport-city> adresinden alındı
- KASARDA, J. (2017). *Aerotropolis*. Kasım 28, 2017 tarihinde <http://www.aerotropolis.com/airportCities/about-the-aerotropolis> adresinden alındı
- KASARDA, J. D. (2013). Aerotropolis: Business Mobility and Urban Competitiveness in the 21st Century.
- KASARDA, J. D. (2015). Aerotropolis: Airports as the new city center.
- KASARDA, J. D. (2015). Welcome to Aerotropolis, the City of the Future.
- KASARDA, J. D., & Lindsay, G. (2011). *Aerotropolis: The Way We'll Live Next*.
- KASARDA, J., & Clark, O. (2011). *Global Airport Cities*. Aviation Media Ltd.
- KAYA, K. (2016, Mart 30). *Dünyanın En İyi Havaalanı: Singapur Changi Airport*. Nisan 5, 2018 tarihinde <https://gezgintech.com/singapur-changi-havaalani-dunyanin-en-iyi.html/2> adresinden alındı
- KIGER, P. J. (2016, Ekim 27). Mart 21, 2018 tarihinde Evolution of an Aerotropolis: <https://urbanland.uli.org/industry-sectors/infrastructure-transit/evolution-of-an-aerotropolis/> adresinden alındı
- LETZTER, R. (2014, Kasım 6). *Populer Science*. Aralık 2, 2017 tarihinde <https://www.popsci.com/article/science/throwback-thursday-200-story-airport-skyscraper-poochmobile-and-dangerous-ice#page-2> adresinden alındı
- MANNOUN, M. N., VAN DER HORST, P., GREEN, D., WOLFE, M., HL LAU, W., KEEHN, M., . . . HAEGER, M. (2016). *Aerotropolis Asia 18-19 May 2016 Singapore*. Singapore.
- Rijksmuseum. (2017, Eylül 7). *Rijksmuseum*. Mart 19, 2018 tarihinde <https://www.rijksmuseum.nl/en/schiphol> adresinden alındı

- SchipholGroup. (2016). *The Power of the Mainport (2016-2020)*. Mart 7, 2018 tarihinde Schiphol Group: <https://www.schiphol.nl/en/schiphol-group/page/strategy/> adresinden alındı
- SchipholGroup. (2018). *Royal Schiphol Group*. Mart 7, 2018 tarihinde <https://www.schiphol.nl/en/schiphol-group/page/company/> adresinden alındı
- Sleep-n-fly. (2018). Nisan 9, 2018 tarihinde <http://sleep-n-fly.com/> adresinden alındı
- WHO. (2020, Nisan 27). WHO Timeline - COVID-19: <https://www.who.int/news-room/detail/27-04-2020-who-timeline---covid-19> adresinden alındı
- WHO, UNICEF, & IFRS. (2020, Mart). Key Messages and Actions for COVID-19 Prevention and Control in Schools.
- WIEDEMANN, M. (2020, Mayıs 13). *Internationalairportreview*. Airport cities and aerotropolises after the COVID-19 pandemic: <https://www.internationalairportreview.com/article/116784/airport-cities-aerotropolises-covid-19/> adresinden alındı

COVID-19'UN SOĞUK ZİNCİR LOJİSTİĞİNE ETKİSİ

THE EFFECT OF COVID-19 TO COLD CHAIN LOGISTICS

Sabire YAZICI*

* Dr., Nazar Tasimacilik Ltd Sti,
TÜRKİYE, e-mail: sabireyazici@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3464-371X>

Geliş Tarihi: 03 Haziran 2020; Kabul Tarihi: 29 Temmuz 2020

Received: 03 June 2020; Accepted: 29 July 2020

ÖZET

2019 yılı Aralık ayında Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkıp tüm dünyaya yayılan Covid-19 virüsü küresel anlamda bir krize neden olmuştur. Kriz birçok sektörü olumsuz anlamda etkilemiştir. Bu çalışmada, Covid-19'un lojistik ve özellikle soğuk zincir lojistiğine etkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ikincil verilerden faydalanılmıştır. Sektörle ilgili yazılmış makale, rapor ve genelgeler incelenmiştir. Covid-19 süreci başlangıcında sektörel ivmenin negatifyönlü seyrettiği ve temassız ticaret uygulamasının hayata geçmesiyle birlikte, iyileştirme kapsamında pozitif yönlü eğilime geçtiği sonucuna varılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda sektörel gelişimin artırılması ve olası durumlara karşın hazırlıklı olmak adına altyapılar oluşturulması ve değiştirilmesi için çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Salgın, Soğuk Zincir, Temassız Ticaret,

ABSTRACT

The Covid-19 virus, which emerged in Wuhan, China in December 2019 and spread all over the world, caused a global crisis. The crisis has adversely affected many sectors. In this study, it was aimed to reveal the effect of Covid-19 on logistics and especially cold chain logistics. For this purpose, secondary data are used. Articles, reports and circulars written about the sector were examined. It was concluded that at the beginning of the Covid-19 process, the sectoral acceleration was negative, and with the implementation of the contactless trade practice, it had a positive trend within the scope of improvement. In line with the results obtained in the study, various suggestions were made to increase the sectoral development and to create and change infrastructures in order to be prepared for possible situations.

Key Words: Covid-19, Epidemic, Cold Chain, Contactless Trading,

1. GİRİŞ

Birleşmiş Milletler, Dünya Kentleşme Olasılıkları raporunda yer alan verilere göre 2018 yılında dünya nüfusunun % 55,3' ü kentlerde ve %44,7'si kırsal alanda yaşamaktadır. Türkiye nüfusunun ise % 92.3'ü kentlerde ve % 7,7 'si belde ve köylerde yaşamaktadır ve her geçen yıl kent nüfusu yoğunluğu artmaktadır. Kentlerde yaşayan insan yoğunluğunun yıldan yıla artış gösteriyor olması beslenme, barınma, eğitim gibi ihtiyaçların karşılanma şeklini de değiştirmektedir. Örneğin kırsal alanda yaşayan bir aile, ihtiyaç duyduğu sebze, meyve ve hayvansal gıdaların büyük bir bölümünü üretebilir veya üreten kişiden doğrudan satın alabilirken kentte yaşayan birçok aile için aynı durum geçerli değildir. Hatta birçok mega kentin besin ihtiyacı kilometrelerce uzaklıkta bulunan başka şehirlerce karşılanmaktadır. İklim ve mevsim değişiklikleri nedeniyle, kendi ihtiyacının tamamını karşılayabilen kent veya ülkelerin bile farklı mevsimlerde farklı yaş sebze meyve ihtiyacı olmaktadır. Dünya'da toplam 4,6 milyon hektar alanda üretilen domates yaş sebze üretiminde en fazla üretimi yapılan sebze olarak 1. Sırada yer almaktadır. 50,5 milyon tonluk üretim ile Çin Halk Cumhuriyeti en fazla domates üreten ülke konumundadır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin yarısından daha az üretimle 2. Sırada 18,2 milyon tonluk üretim ile Hindistan bulunmaktadır. Bu ülkelerden ithalat gerçekleştiren ülkeler sıralandığında ise 1. Sırada ABD, 2. Sırada Kanada bulunmaktadır. Yaş meyve üretiminde de muz, toplam üretimin %26'lık kısmını elinde tutan Hindistan'da ihracatın önderliğini yapmaktadır. 2. Sırada ise Çin Halk Cumhuriyeti yer almaktadır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2018:14).

Veriler incelendiğinde Çin Halk Cumhuriyeti' nin yaş meyve ve sebze ihracatında ilk sıralarda yer aldığı görülmekte ancak COVID-19 pandemi süreci sonrası bu verilerde değişiklik olacağı düşünülmektedir. Zira, bugün en fazla domates ithalatı ile birinci sırada yer alan ABD, domates ihracatında ilk sırada yer alan Çin Halk cumhuriyetini boykot edeceğine dair açıklamalarda bulunmuştur. Küresel çerçevede ülkelerin arasında yaşanan ekonomik ve politik olaylar işletmeleri etkilemektedir. Bu etkilerin, işletmeler genelinde soğuk zincir lojistiği özelinde de dengeleri değiştireceği söylemek mümkündür.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Salgın Hastalıklar

Sosyal bir varlık olan insan, kalabalık gruplar şeklinde yaşamış, bir arada olmanın etkisiyle salgın hastalıklarla karşı karşıya kalmış ve mücadele etmiştir. İnsanlık tarihinde ilk salgının ortaya çıkmasından günümüze kadar hastalıkların şiddetleri, şekilleri, bulaşma durumları, etkilediği kitleler sürekli değişmiş, salgın hastalıklar da bu değişimle birlikte farklılaşmıştır. Dolayısıyla, insanların ölümüne yol açmaları bakımından da farklı özellikler göstermektedirler (Bağcı, vd., 2020).

Tablo 1. Geçmişten Günümüze Salgın Hastalıklar

Milattan Önce	<ul style="list-style-type: none"> • M.Ö. 430 Büyük Atina Salgını • Ölü sayısı hakkında kesin bilgiye ulaşılamamıştır.
16. Yüzyıl	<ul style="list-style-type: none"> • Veba; Yunanistan, Avrupa ve Britanya adalarında ortaya çıkmıştır. • Milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir.
18. Yüzyıl	<ul style="list-style-type: none"> • Deng Humması; İspanya • Grip-Tiflüs; Vermont/ABD • 1738 Büyük Veba, Balkanlar • 1770-1772 Rus Vebası • Yüzbinin üzerinde insan hayatını kaybetmiştir.
19. Yüzyıl	<ul style="list-style-type: none"> • Veba, Avrupa'da 25 kez görülmüş • Avrupa nüfusunun yarısını bu vebalarda kaybetmiştir. • Kolera, farklı bölgelerde görülmüştür. • Koleradan 1.5 milyonun üzerinde insanın hayatını kaybettiği sanılmaktadır. • Grip , bu salgınla da tahminen 1 milyon insanın hayatını kaybetmiştir.
20. Yüzyıl	<ul style="list-style-type: none"> • Kolera ve veba salgınları görülmüştür. • İspanyol giribi • Asya gribi • Hong Kong gribi • Dünya çapında 10 milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir. • AIDS; ilk kez ABD'de 1981'de tanımlanmıştır. 25 Milyon insanın ölümüne neden olmuştur.
21. Yüzyıl	<ul style="list-style-type: none"> • SARS; Asya-Kanada bölgesinde ortaya çıkmıştır. • Deng Ateşi, Singapur'da ortaya çıkmıştır • Kolera ve Mvka, Irak'ta ortaya çıkmıştır. • Ebola, Kongo ve Uganda'da ortaya çıkmıştır. • MERS, 2012'den bu yana dünya çapında görülmektedir. • Chikungunya, ABD'de ortaya çıkmıştır. • Hıyarcıklı veba, Madagaskar'da ortaya çıkmıştır. • Zika virüsü, 2015'den günümüze dünya çapında görülmektedir. • Domuz Gribi, Hindistan'da ortaya çıkmıştır ve etkisi devam etmektedir. • Sarıhumma, Afrika'da ortaya çıkmıştır. • HIV, dünya genelinde görülmektedir ve 2 milyonun üzerinden insan hayatını kaybetmiştir. • Covid-19, Çin'de ortaya çıkmış ve tüm dünyada etkisi göstermeye devam etmektedir.

Kaynak: Kaynakçada belirtilen tüm kaynaklardan derlenerek oluşturulmuştur.

Tabloda, geçmişten günümüze yaşanan salgın hastalıkların tarihleri ve neden olduğu kayıplar gösterilmiştir.

2.2 Covid-19 Pandemisi ve Etkileri

21. yüzyılda yaşanan salgın hastalıklar listesine 2019 yılında eklenen Covid-19' un neden olduğu can kaybı sayısı gün geçtikçe artmaktadır. “ 2019 yılında Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıktığı bilinen 2020 yılında da tüm dünya ülkelerine yayılarak etkisini halen göstermekte olan Covid-19 yani coronavirüs salgını bulaşıcılığını devam ettirerek dünya çapında çok fazla insanı etkisi altına almayı sürdürmektedir (Kraemer ve diğerleri, 2020). Ülkelerin aldığı sayısız önlem virüsün yayılmasını durduramamış ancak kısmen hız kesmesini sağlayabilmiştir. Henüz tedavi için ilaç veya koruyucu amaçlı aşı üretilmemiş olmakla birlikte, çalışmalar devam etmektedir.

Küresel çaplı hemen her olayda olduğu gibi salgın hastalıklarda da toplumsal yaşam etkilenmektedir. Bazı sektörlerde üretimin azalmasına hatta durmasına neden olan salgın nedeniyle birçok firma ve sektör (restoran, kafe, toplantı salonları, turizm, ulaşım vb.) maddi zarara uğramış veya kapatılmış ve birçok insan işsiz kalmıştır. Diğer yandan bu süreçte bazı ihtiyaçların (maske, ilaç, sağlık hizmeti, eldiven, dezenfektan vb.) artmasıyla birlikte ilgili sektörlerde kazanç yükselmiş, istihdam edilen işçi sayısı artmıştır. Olumlu ve olumsuz yönde etkilenmelerin dışında ise hizmet verme şeklinin dönüşmesine neden olan durumlar da yaşanmıştır. Örneğin salgına yakalanmamak için sokağa çıkmak istemeyen veya sokağa çıkma kısıtlamasıyla yaşamak durumunda kalan kimi insanlar alışverişini sanal marketlerden yapmaya başlamış bununla birlikte toplumsal alışkanlıklarda değişimler meydana gelmiştir. Okulların uzun süre kapatılması nedeniyle eğitim ihtiyacı uzaktan eğitim sistemiyle televizyon ve internet desteğiyle sürdürülmeye çalışılmış ve canlı video ile ders yapma imkânı bulabilmek için Skype, Zoom gibi uygulamalara olan ilgi artmış, yayınevleri online kitaplar, online sınavlar yayınlarken kazanç elde etmeye başlamıştır (Koç Kütüphanesi, 2020; Nicola ve diğerleri, 2020:193; Zhou ve diğerleri, 2020). Daha az harcamayla daha yüksek gelir elde etmenin yeni yolları ortaya çıkmıştır.

İşletmeler diğer sorunlarda olduğu gibi salgın hastalık döneminde de hızlı tedbirler alarak krizi fırsata çevirmenin yollarını bulabilir ve böylece kazançlarını maksimum düzeye çıkarmayı başarabilirler. Ancak ülkeleri, hatta dünyayı etkileyecek boyutta bir gücü olan salgın döneminde alınacak tedbirleri doğrudan etkileyen kanun ve yönetmelikler, işletmelerin hareket alanını daraltabilmektedir. Bu kapsamda alınacak tedbirleri etkileyen temel faktörler arasında bölgesel ve küresel tedbirler de bulunmaktadır. Küresel çerçevede alınacak tedbirlerden biri de gıda ve ilaç tedariği açısından ülkeler için önemli bir role sahip olan bilhassa temel ihtiyaçların sorunsuz giderilmesi adına doğru yönetilen soğuk zincir lojistiği süreçleridir. Bu süreçleri doğrudan etkileyen yönetmeliklere değinmeden önce soğuk zincir alanlarını ve soğuk zincir lojistiğini biraz daha yakından incelemek gerekir.

2.3 Soğuk Zincir

Dünya konjonktüründe üretim/tüketim ilişkisine bakıldığında, ana ürünlerin birçoğu, üretildiği anda tüketilemez. Özellikle, sözü edilen önemli meyve/sebzeler hasat sonrası tüketilebilmeleri için bir zamana ve mekâna ihtiyaç vardır. Tüm üretilen gıdaların; kalite kaybına neden olmadan, bu gezegendeki herhangi bir ülkede yaşayan insanların beslenmesine sunmak, ancak muhafaza yöntemlerinden birine başvurmak ile olasıdır (Türk, Yıldırım, ve İkat, 2015). Aynı durum dondurulmuş tüm gıdalar ve soğuk olarak muhafaza edilmesi gereken tüm hayvansal gıdalar ile hammaddeyi muhafaza etme, üretim, dağıtım ve hastaya uygulanmasına kadar olan süreçte soğuk olarak muhafaza edilmesi gereken tıbbi ürünler için de geçerlidir. Örneğin; belirli merkezlerde üretilen ilaçlar kilometrelerce uzaklıktaki hastaya ulaştırılmaktadır. Bazı tıbbi ürünlerin üretiminde sağlanan dayanıklılığın tüketim aşamasına kadar korunması için belirlenmiş saklama koşullarına uyulması zorunluluktur. Aksi halde ilaç etken maddesinin etkisi azalabilir veya kaybolabilir bu da hayati tehlikeye sebep olabilir.

Günümüzde gerek gıda gerekse tıbbi ürünlerin üretim, depolama, taşınma ve tüketiciye ulaştırılmasına kadar ürün kalitesinin korunması, soğuk zincirle mümkün olmaktadır.

Soğuk zincir; gıda maddelerinin üretim noktalarından başlayarak tüketimlerine kadar geçen süre içinde sahip oldukları doğal nitelikleri korumak amacıyla soğuk ortamda depolanması, depolardan tüketim merkezlerine soğutmalı araçlarla taşınması, satılacakları zamana kadar yine soğuk depolarda muhafazası ve satın alındıktan sonra tüketim alanına kadar evlerde soğuk ortamda koruma aşamalarından oluşan soğuk uygulamalara verilen isimdir (T.C. Ulaştırma Bakanlığı, 2006).

Gıda maddelerinin üretimi ne kadar önemliyse, tüketim anına kadar kalitesinin korunması da o kadar önemlidir. Üretimden tüketime kadar geçen sürecin herhangi bir anında soğuk zincirin her aşamasında dikkatli olunması, hata yapılmaması ve soğuk zincirin kırılmaması büyük önem taşır. Aksi halde ürün kalitesi düşebilir veya bozulabilir. Ürünün bozulması üretici, satıcı veya tüketici için ekonomik kayba, tüketici için (ürünün bozulduğu fark edilmediyse) sağlık sorunlarına neden olabilir (Paksoy, 2005).

Günümüzde sebze ve meyvelerin üretimden sofraya gelene kadar olan süreçte yaklaşık olarak %20' si kayıp olarak kayıtlara geçmektedir. Ülkemizde bu oran %25' e kadar çıkmaktadır. Bu kayba %44 oranında uygunsuz saklama koşulları neden olmaktadır. Bu miktar açlıkla mücadele eden ülkelerin bir yıllık gıda ihtiyacı kadardır (Türk, Yıldırım ve İkat, 2015). Diğer bir ifadeyle yaşanan sıkıntının maddi boyutu kadar insani boyutu da göz ardı edilmemelidir.

Gıda kaybını minimum düzeye indirmenin olmazsa olmazı, hasat sonrası uygulamaların doğru yapılması, soğuk muhafaza tesislerinin ürün özellikleri göz önünde bulundurularak tasarlanması, soğuk taşıma işlemlerinin doğru planlanması, uygulanması, doğru malzeme seçimi ve tüm süreçte çalışanların iyi eğitilmesi ile mümkündür. Soğuk zincir aşamalarında ekipman kadar bu ekipmanı kullanan insan gücü de önemlidir. Zincirin her aşamasında kullanılan ekipmanlar ne kadar kaliteli olursa olsun, o ekipmanı kullanacak olan insan gücüdür (Uzun, 2007:79-82). Her ürün aynı koşullarda taşınmaz, her ürün aynı ısıda ve aynı nem oranında muhafaza edilemez, her ürünün üretim sonrası uygulamaları ve dayanıklılık süresi aynı olmaz. Dolayısıyla, zincirin herhangi bir aşamasında ve herhangi bir düzeyde görev alan kişiler, o alanda sıkı bir eğitimden geçmeli, ürünü de uygun koşulları da kullanması gereken ekipmanı da iyi tanımalı ve yaptığı işin önemini tam olarak kavramış olmalıdır. En ufak ihmalin nelere mal olacağı konusunda da bilgi ve sorumluluk sahibi olmalıdır.

Diğer taraftan tanı, tedavi ve korunma için kullanılan tıbbi ürünlerin üretiminde sağlanan koşulların, uygulama anına kadar korunması gerekmektedir. Bunlardan bazıları için özel saklama koşulları ve soğuk zincir uygulamaları da gerekir. Soğuk zincir; ısıya hassas bir tıbbi ürünün hammadde aşamasından ambalajlı nihai ürüne dönüşüp kullanıcıya ulaşıncaya kadar geçen sürede, ruhsat sahibinin öngördüğü onaylanmış ısı aralıkları içinde kalmasını sağlayan, depolama, taşıma ve dağıtımında uygulanan özel saklama koşuludur. Ürün kalitesi ve dayanıklılığının değişmemesi için taşıma sırasında soğuk zincir ısısının devam ettirilmesi, bu amaçla ısının kontrolünün sağlanması zorunludur (Doğru, 2016:486). Soğuk zincir, biyolojik/biyoteknolojik ürünlerin ve özellikle aşıların saklanmasında kullanılan ısı koşullarını içeren sistemdir (Küçüktürkmen ve Bozkır, 2018). Soğuk zincir gerektiren tıbbi ürünlerin üretimi, taşınması, depolanması belirli prosedürlere bağlı kalınarak gerçekleştirilmelidir. Gıdada olduğu gibi tıbbi ürünlerde de saklama veya taşıma aşamasında uygunsuz koşullara maruz kalması sebebiyle bozulmalar kaydedilmiştir. Ürünler ısıya ve donmaya karşı hassas ürünler olup belirlenen ısı aralığının dışına çıkılması, aktivite kaybına yol açabilmektedir. Bu kayıplar nedeniyle firmalar maddi kayıplar yaşayabilmektedir (Onursal, Birgün ve Yazıcı, 2018).

Tıbbi ürünlerin hazırlık ve dağıtımından sorumlu olan eczacılardır ve kendilerinin soğuk zincir konusunda bilgi sahibi olmaları mesleki bir sorumluluktur. Bu amaçla verilen eğitimlerin önemi göz ardı edilmemesi ama tüm sorumluluğunda bu meslek grubuna yüklenmesi doğru olmayacaktır. "Isıya duyarlı olan tıbbi ürünlerin özellikleri korunarak taşınması büyük önem taşımaktadır. Çünkü biyofarmasötik ("dozaj şekillerinin biyolojik yanıt üstündeki bütün etkileri ile, dozaj şekli içindeki etkin madde ve dozaj şeklinin kendisinin üzerindeki tüm olası fizyolojik etkenleri araştıran, tanımlayan ve incelen bilim dalı") ürünlerin stabilite kaybı genellikle taşıma evresinde ortaya çıkmaktadır (Özdemir, 2020:1; Küçüktürkmen, 2018). Bu nedenle ürünleri taşıma aşamasında görevli personelin de hem kullandığı ekipmanı tanması hem de uygun

koşulları korumanın önemi hakkında bilgi sahibi olması ve prosedürleri titizlikle uygulaması ayrıca önem arz etmektedir. Yaşanacak aksaklıkların hem firmaları maddi zarara uğratacağı hem de toplum sağlığını tehlikeye atacağı tüm çalışanlarca göz ardı edilmemeli ve yapılan işin önemini kavradıklarına emin olunmalıdır. Taşıma sırasında kullanılacak ısı takip cihazları uygun özelliklerde olmalı ve personel tarafından doğru kullanılmalıdır. Yaygın bilinen yanlış uygulamalar konusunda da personel bilgilendirilmelidir. "Örneğin, dondurulmaması gerektiği halde dondurulan aşuların çözündüğü zaman tekrar aktif olacağına sanılması soğuk zincirin kırılmasına neden olabilmektedir (Doğru, 2016; Uzun, 2007)."

Gerek gıda gerekse evde kullanılan tıbbi ürünlerde soğuk zincirin kırılmamasının önemi konusunda tüketiciler de bilgilendirilmelidir. Gıdaların veya evlerde kullanılan tıbbi malzemelerin soğuk olarak muhafaza edilmesi gerekiyorsa, ambalajlarında açıklayıcı bilgiler bulunmalı ve satın alındığı merkezlerde gerekli hallerde bilgilendirme yapılmalıdır.

2.4 Soğuk Zincir Lojistiği:

Soğuk zincirin en önemli halkalarından biri olan soğuk zincir lojistiği, soğutma tekniği ve dondurma teknolojisi üzerine kurulu düşük sıcaklık lojistik sürecidir. Bu kavram, zaman gecikmelerine bağlı ve sıcaklıkta meydana gelen düzensizliklere karşı hızlı reaksiyon vermeyi ve çok dikkatli sıcaklık kontrolleri yapmayı gerektiren uygulamalar bütünüdür (Korucuk, 2018). Günümüzde birçok üretici işletme, ürünlerin taşınması için lojistik firmalarıyla anlaşma yapmayı tercih etmektedir. Bu amaçla üçüncü parti lojistik işletmeleri (3PL) tarafından gerçekleştirilen lojistik hizmetleri maliyeti düşürmede önemli rol oynamaktadır. Üçüncü parti lojistik işletme, ilişkilerin uzun dönemli ve güvene dayalı olduğu karşılıklı yararı temel alan bir dizi lojistik hizmetlerden meydana gelen ve sözleşmeye dayalı ortaklık olarak tanımlanabilir (Maloni, M.,J., 2006). İşletme maliyetlerinin azalması daha güçlü rekabet koşulları sağlamakla birlikte, yalnızca lojistik hizmeti veren firmaların artmasına ve önem kazanmasına da neden olmuştur. Alanında uzmanlaşan firmalar daha kaliteli hizmet verebilmekte, verimliliği artırmada destek sağlamaktadır. Bu kalite ve verimlilik beraberinde bilinirliği ve pazarda genişlemeyi beraberinde getirmektedir.

Ancak Covid 19 sonrası ihracat ve ithalatta yaşanan gecikmeler ve yüklenmiş araçların sınır kapılarında uzun süre beklemesi ciddi sorunlara sebebiyet vererek yaşanan gecikmeler ile zarara uğrayan birçok ürün ve zayıf meydana gelmiştir. Öte yandan birbirine bağlantılı bu süreçlerde konsoloslukların Covid19 gündemi nedeniyle kapalı olması sürücülerin vize alamamasına etki etmiş, yurtdışından Türkiye'ye giriş yapan sürücülerin 14 gün karantinaya alınmasına ve bu durum da sefer sayısının azalmasına neden olmuştur. Vizeli sürücüler anlamında yaşanan sorunlar ile birlikte azalan sefer sayıları sektörü zarara uğratan etkenler olmuştur. Ancak oluşan zararı minimum düzeye indirmek amaçlı alınan tedbirler de söz konusu olmuş, sınır kapılarında belirlenen tampon bölgelerde sürücü ve römork değiştirme gibi önlemlere başvurulmuştur (UND, 2020:2).

Bu çerçevede Covid-19 gündemi ile birlikte lojistik sektöründe sınırlamalar çeşitli önceliklere göre sıralanarak, sınırlamaların uygulanacağı kalemler ile ilgili detaylar genelgelerle belirlenmiştir. Bu kalemler;

- Türkiye'den transit geçecek araçlar ve şoförler
- Türkiye'ye giriş yapacak şoförler
  - Türk Uyruklu Şoförler
  - Yabancı uyruklu şoförler
- Türkiye'den çıkış yapacak şoförler
- Ro-Ro seferlerinde uygulanacak kurallar şeklindedir (T.C. İç İşleri Bakanlığı, 2020).

Yukarıda da bahsedildiği üzere konsoloslukların kapanması, salgının yayılma hızını azaltmak için alınan tedbirler, şoförlere uygulanan 14 günlük karantina süreci ve sınır kapılarındaki yığılmalar dış ticaret açısından önemli sorunlar yaratmıştır. Ticaretin devamı, üretici ve tüketicinin sorunlarının giderilmesi için uluslararası yük taşımalarında kolaylaştırıcı tedbirler de ele alınmıştır. Alınan tedbirlerden en çok dikkat çeken uygulama “temassız ticaret” uygulaması olmuştur. Temassız ticaret, belirlenmiş tampon bölgelerde yani Gümrük ve Turizm İşletmeleri (GTİ)’ne ait tır parkı izole alanlarında römork, konteyner ve şoför değişimiyle bireylerin birbirleri ile temasların sınırlandırılması şeklinde tanımlanabilir.

Uluslararası taşımacılıkta Covid 19 sürecinde duran veya aksayan seferler temassız ticaretin hayata geçmesinin ardından 20 Nisan itibari ile günlük 1319 çıkış ve 1100 giriş olmak üzere Habur Sınır Kapısı’nda salgın öncesi işlem hacmine ulaşmıştır.

Covid-19’ un getirdiği sınırlamalar ile uzun vadeli ödeme yöntemleri ile çalışan işletmeler ekonomik anlamda dar boğaza düşmüştür. Sürecin ilk aşamasında her ne kadar işletmeler kendi varlıkları ile doğru orantılı tedbirler almaya çalışsa da öngörülemeyen sonuçlar ile birlikte bu sürecin uzaması, tedbirleri yetersiz kılmıştır. Bu noktada alternatif çözümler kapsamında yapısal düzenlemeler oluşturulmuş Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi devreye girmiştir. Önerilen pakete göre;

- Farklı sektörler için SGK Primleri ve KDV tevfiikatları nisan ayından itibaren altışar ay ertelenmiştir.
- Salgından etkilenip nakit akışı bozulan işletmelerin bankalara olan borçları üç ay ötelenip ilave finans desteği sağlanmıştır.
- Covid-19 süresince işlerinin olumsuz etkilendiğini beyan eden işletmelerin Halk Bankası’na olan kredi borçları faizsiz olarak üç ay süreyle ertelenmiştir.
- 25 Milyar TL olan Kredi Garanti Fonu limiti 50 Milyar TL’ye çıkarılmıştır.
- Covid-19 salgını nedeniyle temerrüde düşen işletmelerin kredi siciline “mücbir sebep” notu düşülecektir.
- Asgari ücret desteği devam edecektir.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanların yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmeleri gıda, beslenme ve sağlık sorunları ile karşılaşmamak için aşı, ilaç gibi temel ihtiyaçları mevcuttur. Bu ihtiyaçları salt yaşadıkları bölgelerden karşılamaları mümkün olmadığı gibi tedariki kapsamında başka bölgelerden ihtiyaçlarını gidermek zorundadırlar. Bu ihtiyaçların giderilmesi ancak lojistik ile mümkün olabilmektedir. Bir anlamda lojistik insanların ihtiyaç iletişimidir. Gıda ve ilaç temini ise lojistiğin bir kolu olan soğuk zincir lojistiği ile sağlanmaktadır. Soğuk zincir lojistiği insan sağlığı unsurunu temel alan faaliyetler bütünü olup dünya genelinde üretilen ürünlerin sağlıklı bir şekilde tüketimi için son noktaya ulaştırılması adına yüksek önem taşıyan bir taşımacılık alanıdır.

İnsanlar, bireysel ve toplumsal olarak alışılan yaşam standartları devamlılığını sürdürürken, bu şartların değişmeyeceği düşüncesini kanıksayan ve tüm yaşantılarında olduğu gibi hayati ihtiyaçların karşılanmasında da yine belirli standartlarda hareket eden varlıklardır. Ancak yaşanan salgın ile küresel boyutta ülkeleri kitleleri dünyayı sarsan bir hastalık olan Covid-19, kurduğumuz düzeni sorgulama ihtiyacı doğurmuştur. İnsanların gerek yaşadıkları yaşamsal kaygı gerekse her zamankinden daha çok önemsedikleri sağlıkları hususunda olası hastalıktan korunmak veya tedavi olmak için ilaçlara ve yaşamsal faaliyetlerimizi sürdürebilmek için güvenli bir ortamda tüketebileceği gıdaya olan ihtiyacı olduğu bir gerçektir. Ancak böylesi bir küresel krizde mevcut temel ihtiyaçların vaktinde tedarik edilemeden karşılanamama olasılığı krizin şeklini ve boyutunu değiştirebilmektedir.

Küresel anlamda insani ihtiyaçlar kapsamında gıda ve sağlık ihtiyaçlarının sağlanmasında önemli bir rolü olan soğuk zincir lojistiği de Covid-19'un neden olduğu küresel krizden etkilenmiştir. Bu etki Covid-19'un ortaya çıktığı ilk süreçte öngörülemeyen ve yönetilemeyen bir süreç gibi negatif görünürken, alınan tedbirler ve yeni uygulamalar sayesinde pozitif yöne eğilim göstermeye başlamıştır. Bunun nedenlerinden biri, sağlık ve lojistik sektörlerinin tedbir dışı bırakılarak bu süreçleri etkin ve verimli olarak yönetmesi bir diğeri ise uluslararası ticarete lojistik ve soğuk zincir lojistiği açısından süreci en az riskle olumlu bir şekilde yönetmeyi sağlayan uygulama olan temassız ticaret uygulamasıdır. Bu uygulama sayesinde bazı sınır kapılarında negatif yönlü seyreden hareket bir önceki yılın aynı dönem verilerini yakalamıştır (UND, 2020). Sektördeki büyüme Covid-19 salgınıyla birlikte sekteye uğrasa da bu veriler bir anlamda büyümenin önündeki engelleri küçülteceğinin sinyallerini vermektedir.

Soğuk zincir lojistiği ve genel lojistiğin GSYH içerisindeki payı %4,1'dir (KPMG, 2020:10). Bu payı artırmak adına sürecin iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca yapılan yazın alanı araştırmaları ve rapor incelemeleri neticesinde;

- Temassız ticaret uygulamasının geliştirilmesi,
- Devlet destekli kredilerin arttırılması,
- Tüm sınır kapılarında tampon bölgelerin oluşturulması,
- Tampon bölgelerde dezenfektasyon işlemlerinin hızlandırılmasına yönelik teknolojik ekipmanların arttırılması,
- Şoförlerin vize sorunu yaşanmaması için kalıcı çözümlerin üretilmesi,
- Taşımacılıkla ilgili uluslararası anlaşmalarda kriz dönemleri ile ilgili ayrı bir bölümün eklenmesi,
- Soğuk zincir lojistiğine dahil işletmelerin kasalarında daha fazla nakit bulundurmaları,
- E-ticaret alt yapısının geliştirilmesi,
- Türkiye'nin jeopolitik konumunun avantajları çerçevesinde anlaşmalar yapılması,
- Soğuk zincirin en büyük halkalarından biri olan soğuk depolarının çevreye duyarlı, ekonomik ve dayanıklı ekipmanlarla donatılması ve devletin bunun için çeşitli teşvikler vermesi,
- Soğuk zincirde tekelleşmenin önüne geçmek için yap işlet devret modelinin uygulanması,
- Hal yasasında düzenlemelerin yapılması,
- Soğuk zincir taşımacılığında kullanılan araçların tüm ekipmanının yeni teknolojik gelişmeler göz önünde bulundurularak revize edilmesi,
- İnsan kaynaklı hataların önüne geçebilmek için personelin hem taşıdığı ürün hem de kullandığı ekipmanlar ile ilgili eğitimlerin düzenlenmesi,
- Taşımacılıkta ibraz edilmesi zorunlu belgelerin dijital ortama aktarılması,
- Soğuk lojistik alanında çalışan işletmelerin kriz yönetimine ilişkin plan hazırlıkları,
- Kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları ve sektör temsilcilerinin iş birliği önerilmektedir.
- Bilhassa kalite yönetimi standartlarının geliştirilmesi için uygulama ve kontrol mekanizmalarının geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Covid-19 gündemi süresince lojistik ve soğuk zincir lojistiğine yönelik gerek işin yapılaş şekli ve mevcut süreçler gerekse işin kendisi ile ilgili hukuki alanda çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler eş zamanlı olarak iş görenlerle paylaşılmıştır. İletişimdeki bu hız sürecin daha verimli işlenmesine ve kaybedilenlerin yerine gelmesine destek sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- DOĞRU, E. K. (2016, Ekim). Aile Hekimliğinde Disiplin Hükümleri ve İhtar Puanları. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*(28), s. 471-494.
- GOERDELER, K. P. (2020). Taşımacılık Sektörel Bakış. *Sektörün Ekonomideki Yeri*. KPMG.
- KRAEMER, M. U., YANG, C.-H., GUTIERREZ, B., WU, C.-H., KLEIN, B., PIGOTT, D. M., . . . SCARPINO, S. (2020, May 1). The effect of human mobility and control measures on the COVID-19 epidemic in China. *Science Journal*, s. 493-497.
- Kütüphanesi, K. Ü. (2020). *Koronavirüs (COVID-19) Rehberi / Coronavirus (COVID-19) Guide* . <https://libguides.iyte.edu.tr/>:
<https://libguides.iyte.edu.tr/c.php?g=678962&p=4839272> adresinden alındı
- KÜÇÜKTÜRKMEN, B., Ve BOZKIR, A. (2018). Özel Saklama Koşulu Gerektiren veya Soğuk Zincire Tabi İlaçlar ve Uygulamalar Açısından Değerlendirmeler. *Türk Hijyen Ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 75(3), s. 305-322.
- KORUCUK, S. (2018, Ekim). Soğuk Zincir Taşımacılığı Yapan İşletmelerde 3PL Firma Seçimi: İstanbul Örneği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 341-365.
- MALONI, M. J., VE CARTER, C. R. (2006). Üçüncü Şahıs Lojistikte Araştırma Fırsatları. *Ulaşım Dergisi*, 45(2), s. 23-38.
- NICOLA, M., ALSAF, Z., SOHRABI, C., KERWAN, A., AL-JABIR, A., IOSIFIDIS, C., . . . AGHA, R. (2020). The socio-economic implications of the coronavirus pandemic (COVID-19):A review. *International Journal of Surgery*, s. 185-193.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı (2018). *Yaş Meyve ve Sebze Sektörü Sektör Raporları*. Ankara: İhracat Genel Müdürlüğü Tarım Ürünleri Daire Başkanlığı.
- T.C. İçişleri Bakanlığı (2020, Nisan 9). İçişleri Bakanlığı'nın Uluslararası Yük Taşımacılığına İlişkin Genelgesi. Ankara.
- T.C. Ulaştırma Bakanlığı(2006, Nisan 28-30). TÜBİTAK- Ulaştırma Bakanlığı. *Ulusal Ulaştırma Kamu Araştırma Programı*. Ankara, Türkiye.
- TÜRK, R., YILDIRIM, I., ve İKAT, D. (2015, Temmuz/Ağustos). Meyve ve Sebzelerin Muhafazasında Soğuk Depoların Kalite ve Kantiteye Etkileri. *Tesisat Mühendisliği*, s. 75.
- Uluslararası Nakliyeciler Derneği (2020). *Covid-19 Salgın Sürecinde Sektörel Uygulama Rehberi*. İstanbul: Uluslararası Nakliyeciler Derneği.
- ONURSAL, F. S., BİRGÜN, S., & YAZICI, S. (2018). Soğuk Zincir Zayıf Problemlerinin Çözümü İçin Kısıtlar Teorisi. *INTERNATIONAL CONFERENCE ON EURASIAN ECONOMIES*, 18-20 June 2018, Tashkent-Uzbekistan: Eurasian Economists Association & Tashkent State University of Economics, 332-342.
- ÖZDEMİR, N. (2020). *Terminoloji*. Ankara: Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri.
- PAKSOY, T. (2005). Tedarik Zinciri Yönetiminde Dağıtım Ağlarının Tasarımı ve Optimizasyonu: Malzeme İhtiyaç Kısıtı Altında Stratejik Bir Üretim-Dağıtım Modeli. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 435-454.

- UZUN, E. (2007). *Isparta İl ve İlçe Merkezlerindeki "Aile Sağlık Merkezleride" Soğuk Zincir, Mevcut Durum ve Uygulamalar*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi.
- ZHOU, C., SU, F., PEI, T., ZHANG, A., DU, Y., LUO, B., . . . XIAO, H. (2020). COVID-19: Challenges to GIS with Big Data. *Geography and Sustainability* , s. 77-87.

AFYONKARAHİSAR'IN NÜFUS COĞRAFYASI ÖZELLİKLERİ

THE FEATURES OF POPULATION GEOGRAPHY OF AFYONKARAHİSAR

Fatih AYHAN*

* Dr Öğretim Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Coğrafya Bölümü, TÜRKİYE, e-mail: fayhan@aku.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0922-6586>

Geliş Tarihi: 20 Haziran 2020; Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2020

Received: 20 June 2020; Accepted: 31 July 2020

ÖZET

Afyonkarahisar, Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü'nde ve ulaşım açısından önemli bir kavşak noktasında yer almaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nin ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılında Afyonkarahisar 258.743 kişilik nüfusuyla ülkenin en kalabalık 18. ili olurken 2019 yılına gelindiğinde nüfusu 729.483'e ulaşmış ancak ülke içinde 31. sıraya gerilemiştir. Oldukça dağlık bir yapıya sahip olan Afyonkarahisar ekonomik açıdan gelişimini istenen düzeyde sağlayamadığından dolayı başta İzmir ve çevresindeki iller ile İstanbul ve Ankara gibi büyükşehirlerle göç vermiştir. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanan ilde 2019 yılı itibariyle nüfusun yaklaşık %40,2'si kırsal bölgede yaşamaktadır.

Bu çalışmada Afyonkarahisar ilinin nüfusuna ait bir takım özellikler nüfus coğrafyası kapsamında incelenmiştir. Bu kapsamda ilin sahip olduğu nüfusun Cumhuriyet Dönemi boyunca gelişimi, yıllar itibariyle artış hızları, kırsal - kentsel oranları, cinsiyet ve yaş yapısı, yaşanan göçler ve il içerisindeki dağılışı sayım yılları boyunca incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afyonkarahisar, Nüfus, Yerleşme.

ABSTRACT

Afyonkarahisar is located in the inner West Anatolian part of the Aegean region and at an important junction point in terms of transportation. In 1927, when the first census of the republican period was carried out, while Afyonkarahisar was the 18th most populous city in the country with a population of 258.743 people, by 2019, its population reached 729.483 but declined to 31st in the country. Afyonkarahisar, which has a very mountainous structure, Since it could not provide its economic development at the desired level, it send imigrants primarily to İzmir and its surrounding cities metropolitan cities such as İstanbul and Ankara. In the province, whose economy is based on agriculture and animal husbandry, approximately 40.2% of the population lives in rural areas as of 2019.

In this study, some characteristics of the population of the city of Afyonkarahisar have been examined within the scope of population geography. In this context, development of the population of the province during the republic period, growth rates over the years, rural-urban rates, gender and age structure, migrations and the distribution in the province was examined during the census years.

Keywords: Afyonkarahisar, Population, Settlement.,

1. GİRİŞ

Belirli bir zaman aralığında sınırları belli bir alanda yaşayan insan sayısı olarak tanımlanan “nüfus” kavramı beşeri coğrafyanın alt dalı olan nüfus coğrafyası tarafından ele alınmaktadır. Nüfus coğrafyası; nüfusun büyüklüğü, yıllar içinde gösterdiği değişim, mekânsal dağılımı ile birlikte bu dağılımda etkili olan unsurları da değerlendirmektedir (Sertkaya Doğan, 2018:27). Yerleşmelerin sahip olduğu fiziki ve beşeri özellikler sahip olduğu nüfusun miktarının yanında bu nüfusun mekânsal dağılımı üzerinde de etkili olmaktadır. Fiziki özellikler genel olarak iklim, yer şekilleri, su kaynakları, toprak verimliliği gibi faktörler olurken sanayi, tarım, turizm, ulaşım ve ticaret faaliyetleri ise nüfusu etkileyen beşeri özellikler olarak değerlendirilir.

Dinamik bir olgu olan nüfus, bir mekânın gelişiminde belirleyici unsurlarından biri sayılabilir. Beşeri coğrafyanın önemli konularından biri olan nüfusun, belli dönemlerde artış veya azalış göstermesi yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik olaylarla yakından ilgilidir (Doğan, 2011:24).

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi’nin düzenli nüfus sayımı ilk olarak 1927 yılında yapılmaya başlanmıştır. 1927 yılı genel nüfus sayımına göre ülke nüfusu 13,5 milyon olurken, 2019 yılı itibariyle 83,1 milyona ulaşmıştır. Şüphesiz 1927 yılından günümüze nüfus konusunda değişen tek şey nüfusun miktarı değildir. Nüfus miktarı yanında demografik yapı olarak da tanımlayabileceğimiz bir takım özellikler de değişikliğe uğramıştır. Demografik yapı nüfusun kırsal-kentsel özelliği, eğitim durumu, yaş ve cinsiyet yapısı, doğum oranı, ortalama ömür vb. özelliklerinden oluşmaktadır. Bu özellikler ülkenin yıllar içerisinde uyguladığı siyasi ve ekonomik politikalar sonucu değişikliğe uğramıştır. Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde ekonomik açıdan tarım ve hayvancılığın ağırlık kazandığı Türkiye’de nüfusun yaklaşık %76’sı köylerde yaşamaktaydı. Yine bu dönemde okuryazar oranı %10’lar civarında olurken nüfus artış hızı yıllık %21’ler seviyesindeydi. Aradan geçen zamanla birlikte Dünya’da ve Türkiye’de görülen siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel değişimler ve bu değişimlere bağlı olarak uygulanan politikalar nüfusun demografik yapısını da etkilemiştir. 2019 yılına gelindiğinde Türkiye nüfusunun %93’ü şehirlerde yaşarken yıllık nüfus artış hızı şehirleşmenin etkisiyle %13,9 oranına gerilemiş, okuryazarlık oranı da %90’lar seviyesine ulaşmıştır.

Cumhuriyet Dönemi boyunca ülke nüfusunun nicelik ve nitelik yapısında görülen bu değişimler çeşitli dönemlerde uygulanan nüfus politikaları ile yakından ilgilidir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında askeri ve siyasi nedenlerle birlikte ekonomik gerekçelerle nüfusu artırma tezi benimsenmiştir. Ancak 1965 yılından sonra bu politikadan vazgeçilerek nüfus artış hızını sınırlayıcı politika uygulanmaya başlanmıştır. Uzun bir dönem devam eden bu nüfus politikası ile birlikte Türkiye’de nüfus artış hızı düşmeye devam etmektedir (Doğan, 2011).

2019 yılı Adrese Dayalı Nüfusa Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerine göre nüfusu 729.483’e ulaşan Afyonkarahisar’ın nüfusuna ait demografik özellikler Cumhuriyet Dönemi’nden günümüze değin ülkenin genel durumuna paralel olarak birtakım değişikliklere uğramıştır.

2. AMAÇ VE YÖNTEM

Ortaya konan bu araştırmada, çalışma sahası olarak Ege Bölgesi’nin İç Batı Anadolu Bölümü’nde yer alan Afyonkarahisar ili seçilmiştir. Sahip olduğu coğrafi konumun etkisiyle geçmiş dönemlerden itibaren birçok medeniyete ev sahipliği yapan Afyonkarahisar, Ege Bölgesi’nde yer alan 9 il içerisinde yüzölçümü olarak en büyük olanıdır. Çalışmanın temel amacı Cumhuriyet döneminden itibaren Afyonkarahisar’ın sahip olduğu nüfusun gösterdiği değişimi ve 2019 yılı itibariyle sahip olduğu bir takım özellikleri nüfus coğrafyası açısından ortaya koymaktır. Çalışmada nüfus miktarının, nüfusun artış hızının Cumhuriyet Dönemi’nde

gösterdiği değişimlerle birlikte kır-kent özelliği, cinsiyet yapısı, göç hareketleri, eğitim durumu, il içindeki dağılımı vb. özelliklerle bu özelliklerin bir kısmının yıllar içindeki değişimi ve Türkiye nüfusu ile karşılaştırması da yapılmıştır. Türkiye nüfusuyla yapılan karşılaştırmalar Afyonkarahisar'ın sosyoekonomik özelliklerinin değerlendirilmesi açısından önemlidir.

Yapılan araştırmada kullanılan genel ve adrese dayalı nüfus kayıt sistemi (ADNKS) verileri Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) temin edilmiştir. Araştırma sahasına ait özelliklerin ortaya çıkarılmasında kullanılan iklim, tarım, hayvancılık, sanayi ve ticaret verileri ilgili kamu kuruluşlarından toplanmıştır.

3. ARAŞTIRMA SAHASI

Afyonkarahisar ili topraklarının çok büyük bölümü Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü'nde yer alır. Bunun dışında ilin doğu kesimindeki dar bir saha İç Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalırken güneybatısındaki bir bölüm ise Akdeniz Bölgesi sınırları içindedir. İdari bakımdan ilin kuzeyinde Eskişehir, doğusunda Konya, güneyinde Isparta, güneybatısında Denizli, doğusunda Uşak ve kuzeybatısında Kütahya illeri bulunmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Afyonkarahisar İli Lokasyon Haritası

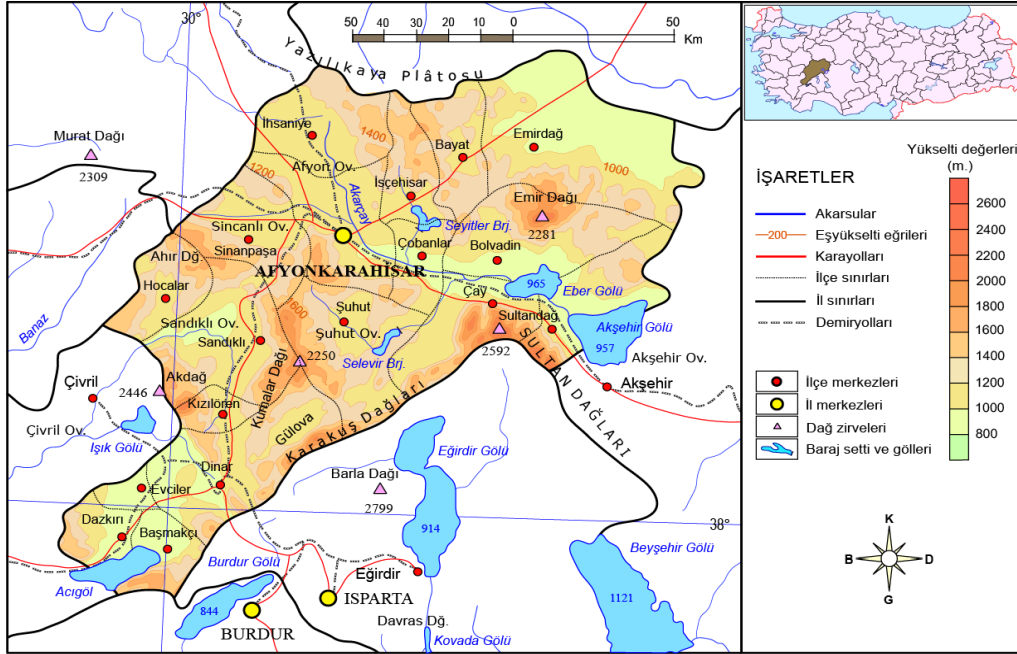

Afyonkarahisar, adını şehir merkezinde bulunan ve siyah renkli kayalıkların üzerinde kurulan hisar (kale) ile bölgede eskiden itibaren üretimi yapılan afyon bitkisinden almıştır (Emecen,1988:443). Afyonkarahisar ve çevresinde yerleşmenin tarihi oldukça eskidir. İl merkezi ve çevresi sırasıyla Hititler, Frigler, Lidyalılar, Persler, Helenler, Bergama ve Pont Krallıkları ile Roma ve Bizans İmparatorluklarının hâkimiyeti altına girmiştir. 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'ya gelen Selçuklular idaresindeki beyliklerden birine Afyonkarahisar bölgesi bağlanmıştır. Selçuklular Dönemi'nde sahip olduğu konumun ve verimli tarım arazilerinin etkisiyle Afyon tarım ve ticaret kenti olarak önem kazanmıştır. XIV.

yüzyılda Selçuklu hâkimiyetinin sona ermesiyle Beylikler Dönemi başlamış ve Afyonkarahisar çevresinde Sahip Ata Beyliği kurulmuştur. Osmanlı Dönemi'nde ise Afyon ve çevresi Anadolu Eyaleti'ne Karahisar-ı Sahib adıyla bağlanan bir sancak merkezi olmuştur (Aliağaoğlu,2004:42-51). Şehrin adı uzun yıllar Afyon olarak kullanılırken 06.01.2005 tarihinde 5285 sayılı kanunla yapılan düzenleme sonucu resmi olarak "Afyonkarahisar" adını almıştır (Resmi Gazete). Afyonkarahisar, 14.016 km² yüzölçümüyle idari sınırları içinde biri merkez olmak üzere toplam 18 ilçe ve 422 köye sahiptir.

Afyonkarahisar arazisini fiziki bakımdan dağlık alanlar ve dağlık alanlar arasında yer alan iç kesim ovaları olmak üzere iki kesim halinde inceleyebiliriz (Şekil 2). Başlıca dağlık alanlar: kuzeyde Ağın Dağı (1.808 m), güneybatıda Paşa Dağı (1.595 m), doğuda Emir Dağları (2.307 m), güneyde Sandıklı'da Kumalar Dağı (2.247 m), güneydoğu sınırında Karakuş Dağları (1.846 m) ile Sultan Dağları (2.592 m), güneybatı sınırında ise Akdağ (2.343 m) ve batıda Ahır Dağları (1940 m) şeklindedir. Dağlık alanların iç kesimlerinde verimli tarım alanlarını oluşturan Şuhut, Sincanlı, Sandıklı, Gülova ve Afyon Ovaları yer alır. Bu ovalar genel olarak tektonik ve karstik kökenli olaylar sonucu oluşmuştur. Bunlar içinde Afyon Ovası tektonik olaylar sonucu çökme ve bu çöken alanların alüvyonlarla dolması sonucu oluşan alüvyal çöküntü ovasıdır (Uçar, 2007:5).

Şekil 2: Afyonkarahisar İli Fiziki Haritası (Kaynak: Coğrafya Harita)

Kaynak: www.cografyaharita.com

Afyonkarahisar arazisinin ortalama yükseltisi fazladır. İl sınırları içerisinde yükselti değerleri 800 m ile 2.600 m arasında değişmektedir. Yerleşmelerin sahip olduğu yükselti değerlerine bakıldığında Afyonkarahisar'daki 499 yerleşmenin 433'ü (%87) 900 m ile 1.300 m yükselti basamağında toplanmıştır. Bu yükselti basamağı il genelinde düzlük alanların geniş yer kapladığı kuşağa karşılık gelmektedir. 900 m -1.300 m yükselti kuşağı il yüzölçümünün %67'lik bölümüne denk gelmektedir. 1.300 m üzerindeki alanlarda şehir yerleşmelerinden ziyade kasaba ve ağırlıklı olarak köy yerleşmeleri vardır. Özellikle 1400 m üzerinde hayvancılık yapılan geçici yerleşmelere ait yaylalar mevcuttur (Taş ve Yakar, 2009:157).

Çevresine göre deniz seviyesinden oldukça yüksek arazilere sahip olması Afyonkarahisar'ın eşik özelliği kazanmasına sebep olmuştur. Bu durum çevre akarsu havzalarına kaynak sağlarken il sınırları içerisinde büyük akarsuların oluşmasını da önlemiştir.

Afyonkarahisar içinde yer alan en önemli akarsu, kaynağını batıda Ahır Dağı'ndan alan Akarçay'dır. Afyon Ovası'ndaki eğim azlığından dolayı zaman zaman taşkınlara sebep olan Akarçay, ilk olarak doğuda Eber Gölü'ne ardından Eber Gölü'nde oluşan akar vasıtasıyla da Akşehir Gölü'ne dökülmektedir. Diğer yandan Emir Dağları ve Ağın Dağı'ndan çıkan kaynaklar Sakarya Nehri'ne karışırken Sandıklı Ovası'nı drene eden Akçay Büyük Menderes havzasına ulaşır (Yazıcı, Koca ve Koca, 2010:115).

Afyonkarahisar göl varlığı bakımından oldukça zengin bir ildir. Göller Afyonkarahisar ve çevresinin güney kesiminde, Batı Toroslar Kuşağı'na yakın yerlerde yoğunlaşmıştır. Bölgenin jeomorfolojik yapısından dolayı sularını denize ulaştıramadığından, göllerin tamamı kapalı havza özelliği göstermektedir (Özdemir ve Kervankıran, 2012:134). Bölgede tektonik oluşumlu doğal göller içerisinde en önemlisi Afyonkarahisar-Konya sınırında yer alan Akşehir Gölü'dür. 353 km² yüzölçüme sahip olan Akşehir Gölü, Eber Gölü'nün gideğeni ve güneybatıdaki Sultan Dağları'ndan doğan derelerle beslenir. Son yıllarda yaşanan kuraklıklarla alanı oldukça daralan Akşehir Gölü'nün suları az miktarda tuzludur. Akşehir Gölü'nün kuzeybatısında 126 km² büyüklüğünde Eber Gölü yer alır. Oldukça sığ olan Eber Gölü kendisini besleyen Akarçay'ın çevresel etkenlerden dolayı kirli olmasından ve sanayi kuruluşlarının atıklarından olumsuz etkilenmektedir. Denizli sınırında yer alan ve sığ bir göl olan Acıgöl (153 km²) suları yaz mevsiminde kuraklıktan dolayı çekilmeye uğrar. Bu üç önemli doğal göl dışında Çay ilçesinde Karamık Gölü-Bataklığı (40 km²), Dinar ilçesinde Karakuyu Gölü (11 km²) ve İhsaniye ilçesinde Emre Gölü (5 km²) yer almaktadır (Hoşgören, 1994:19-51).

Tablo 1. Afyonkarahisar İl Genelinde Ölçülen Sıcaklık ve Yağış Değerleri (1929-2018)

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Ort. °C	0,3	1,7	5,2	10,4	15,0	18,9	22,1	22,1	17,8	12,4	6,9	2,3	11,3
Yağış (mm)	43,9	39,6	45,1	46,1	55,2	39,7	20,5	12,2	20,3	35,5	33,8	47,0	438,9

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü (www.mgm.gov.tr)

Araştırma sahası olan Afyonkarahisar ilinin iklim şartları sahip olduğu coğrafi konumun etkisinden dolayı karasal iklim özellikleri göstermektedir. Afyonkarahisar'ın denizden uzak iç kesimde yer alan konumunun yanında ortalama yükseltisinin yaklaşık 1000-1100 m civarlarında olması kış aylarının soğuk ve kar yağışlı, yaz aylarının ise sıcak ve kurak olmasını beraberinde getirmiştir. Tablo 1'de belirtilen Afyonkarahisar'ın 1929-2018 yılları arası oluşan aylık ortalama sıcaklık değerleri ve toplam yağış miktarlarının dağılımına bakıldığında sıcaklık ortalamaları kış aylarında 1,4 °C olurken yaz aylarında bu sıcaklık değeri 21 °C civarındadır. Yıllık sıcaklık ortalaması ise 11,3 °C'dir. İl genelinde ölçülen yağış değerlerine ve rejimine bakıldığında en fazla yağış 146,4 mm ile ilkbahar aylarında görülürken yaz aylarında toplam yağış miktarı 72,4 mm'ye kadar düşmektedir. Kış aylarının genel olarak kar yağışlı geçmesi bölgenin sahip olduğu karasallık ve yükseltinin sonucudur. Yıllık toplam yağış miktarı ise 438,9 mm ile düşük bir değer olarak değerlendirilebilir.

Afyonkarahisar'da tarım, ekonomik faaliyetler içerisinde önemli yer tutmaktadır. İl sınırları içerisinde dağlık alanlar arasında yer alan tektonik ovalar verimli tarım arazilerini oluşturur. Ancak iklim şartlarının tarım ürünlerinin çeşitliliği ve verimi üzerinde sınırlayıcı etkisi görülmektedir. Özellikle nadas alanlarının geniş alan kaplaması sulama probleminin öncelikli olduğunun bir göstergesidir. Tablo 2'de Afyonkarahisar'da 2019 yılı itibarıyla kullanılan tarım alanlarının ve üretimi yapılan ürünlerin miktarları gösterilmektedir.

Tablo 2. Afyonkarahisar İline Ait Tarım Verileri (2019)

Tarımı Yapılan Ürün / Türü	Alan (dekar)	Oran (%)	Üretim (Ton)	Oran (%)
Şekerpancarı	126.132	2,6	654,455	19,0
Patates	142.165	2,9	532.410	15,5
Tahıl Grubu	2.822.105	57,7	1.245.975	36,2
Diğer Bitkisel Ürünler	753.473	15,4	629.759	18,3
Nadas	772.883	15,8	***	***
Meyveler, İçecek Ve Baharat Bitkileri	190.040	3,9	146.858	4,3
Sebze	81.884	1,7	234.783	6,8
TOPLAM	4.888.682	100,0	3.444.240	100,0

Kaynak: TÜİK Bitkisel Üretim İstatistikleri

Tablo 2’de verilen bilgilere göre Afyonkarahisar il genelinde toplam 4.888.682 dekar (488,9 km²) tarım alanı yer almaktadır. Bu alanın %57,7’si tahıl grubu ürünlere ayrılırken %15,8’lik bölümü nadas alanı ve %15,4’lük bölümü bitkisel ürünlere ayrılmıştır. Bunların dışında kalan tarım alanlarında (%11,1) şekerpancarı, patates, meyve ve sebze ve süs bitkileri tarımı yapılmaktadır. Üretim miktarı bakımından bu ürünleri incelediğimizde ilk sırada 2019 yılındaki üretim miktarı 1.245.975 ton olan tahıl grubu (buğday, arpa, mısır, çavdar vb) ürünleri gelmektedir. Tahıl grubunu ise sırasıyla 654.455 ton üretim ile şekerpancarı, 629.759 ton üretim ile bitkisel ürünler ve 532.410 ton üretim ile patates takip etmektedir. 2019 yılı içinde 146.858 ton üretim yapılan meyve grubu içerisinde ise vişne, kiraz, erik ve elma üretimi ilk sıralarda gelmektedir. 234.783 ton sebze üretimi yapılan ilde üretim miktarları bakımından da sırasıyla domates, salatalık ve soğan gelmektedir.

Afyonkarahisar sahip olduğu engebeli yapı ve yükselti değerlerine bağlı olarak hayvancılık açısından olumlu şartlar sunan geniş çayır alanlarına sahiptir. Özellikle il genelinde yükselti değerlerinin 1.200 metrenin üzerinde kalan bölümlerinde yaylacılık faaliyetlerine bağlı olarak mera hayvancılığı yapılmaktadır. TÜİK 2019 yılı verilerine göre il sınırları içerisinde kayıtlı 416.500 büyükbaş ve 1.045.000 de küçükbaş hayvan mevcuttur. Bunun yanında Afyonkarahisar genelinde çoğunluğu il merkezinde olmak üzere kümes hayvancılığı da gelişmiştir. Bu bağlamda il genelinde 16.349.462 kayıtlı et ve yumurta tavuğu, 106.567 hindi, kaz ve ördek olmak üzere diğer kümes hayvanları ve 328 de arıcılık yapan işletme bulunmaktadır (TÜİK Hayvancılık İstatistikleri, 2019).

4. BULGULAR VE SONUÇLAR

4.1. Cumhuriyet Döneminde Nüfusun Gelişimi

1927 yılında başlayan ilk düzenli nüfus sayımının ardından ikinci nüfus sayımı 1935 yılında yapılmış ve nüfus sayımlarının beş yılda bir yapılmasına karar verilmiştir. 2000 yılında yapılan son genel nüfus sayımından sonra adrese dayalı nüfus kayıt sistemi (ADNKS) uygulamasına başlanmıştır. Böylece 2000 yılı ve öncesinde sayım günü bulunulan yere göre tespit yapılırken 2007 yılından itibaren nüfus verileri ikametgâha dayanmaktadır.

Tablo 3’de Afyonkarahisar iline ve Türkiye’ye ait 1927 yılından 2019 yılına kadar tespit edilmiş nüfus verileri yer almaktadır. Tabloda aynı zamanda sayım dönemlerinde oluşan yıllık nüfus artış hızları da hesaplanmıştır.

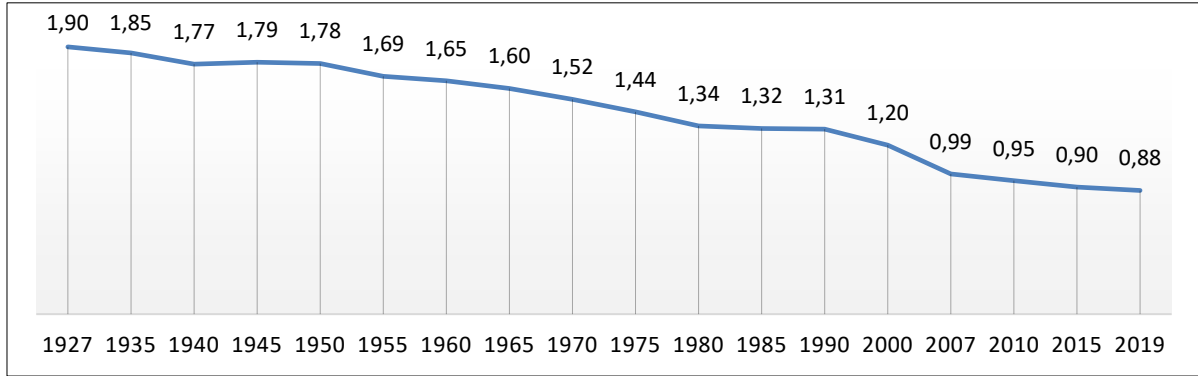
Tablo 3. Afyon ve Türkiye'ye Ait Toplam Nüfus Verileri ve Nüfus Artış Hızları

AFYON			TÜRKİYE	
Yıl	Toplam Nüfus	Yıllık Artış Hızı %	Toplam Nüfus	Yıllık Artış Hızı %
1927	258.743	***	13.649.945	***
1935	299.248	1,83	16.158.028	2,13
1940	316.034	1,10	17.820.950	1,98
1945	335.609	1,21	18.790.174	1,06
1950	372.273	2,10	20.947.188	2,20
1955	406.166	1,76	24.064.763	2,81
1960	459.115	2,48	27.754.820	2,89
1965	502.248	1,81	31.391.421	2,49
1970	542.111	1,54	35.605.176	2,55
1975	579.171	1,33	40.347.719	2,53
1980	597.516	0,63	44.736.957	2,09
1985	666.978	2,22	50.664.458	2,52
1990	739.223	2,08	56.293.035	2,13
2000	812.416	0,95	67.803.927	1,88
2007	701.572	-2,07	70.586.256	0,58
2010	697.559	-0,19	73.722.988	1,46
2015	709.015	0,33	78.741.053	1,33
2019	729.483	0,71	83.154.997	1,37

Kaynak: TÜİK Nüfus İstatistikleri

Tablo 3’de görüldüğü gibi, 1927 yılında yapılan ilk düzenli nüfus sayımında Afyonkarahisar nüfusu 258.743 olarak tespit edilmiştir. Aynı dönemde Türkiye’nin toplam nüfusu 13.649.945’tir. Sayım yılı olan 1927 yılında Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde il sayısı 63 iken, Afyonkarahisar nüfus miktarı bakımından 18. sırada gelmektedir. 1927 yılındaki sayımdan sonra Afyonkarahisar nüfusu 2000 yılına kadar sürekli artış göstermiştir. Diğer yandan ülke toplam nüfusu ise 1927 yılından itibaren kesintisiz olarak artmıştır. Afyonkarahisar nüfusu üzerinde oluşan yıllık nüfus artış oranlarına bakıldığında yıllar itibariyle belirli bir düzen olmadığı görülmektedir. Ancak dikkati çeken önemli nokta Afyonkarahisar nüfusunun yıllık artış hızınının 1945 yılı hariç tüm sayım dönemlerinde ülke toplam nüfusundan daha az oranda artış göstermesidir. 2007 yılında uygulanmaya başlanan ADNKS uygulamasıyla beraber daha objektif verilerin ortaya çıktığı 2007 yılında Afyonkarahisar nüfusu yıllık %2,07 oranında azalma göstermiş ve 2000 yılında 812.416 olan nüfusu 2007’de 701.572’ye düşmüştür. Ayrıca 2000 yılında Afyonkarahisar, Cumhuriyet tarihinin en yüksek nüfus miktarına ulaşmıştır.

Tablo 3’te yer alan verilere göre Afyonkarahisar nüfusu 2007 yılından sonra bir miktar düşüşle 2010 yılında 697.559 olurken sonraki dönemlerde görülen artışlarla birlikte 2019 yılı itibariyle 729.483’e ulaşmıştır. Bu nüfus miktarıyla Afyonkarahisar nüfus sıralaması bakımından 31.sıraya gerilemiştir. Diğer yandan ülke nüfusunun yıllık artış hızlarına bakıldığında 1985 yılından sonra sürekli düşüş gerçekleşse de ortaya çıkan oranlar Afyonkarahisar nüfusunun yıllık artış hızından daima yüksek olmuştur.

Şekil 3: Afyonkarahisar İl Nüfusunun Türkiye Nüfusu İçindeki Payı (%)

Tablo 3’de belirtilen sayım yıllarına ait Afyonkarahisar ve Türkiye toplam nüfus verileri doğrultusunda kıyaslama ve değerlendirme yapmak açısından Afyonkarahisar il nüfusunun ülke nüfusu içerisinde sahip olduğu pay da önemlidir. Şekil 3’deki oranlara baktığımızda 1927 yılında ülke nüfusunun %1,90’ını oluşturan Afyonkarahisar nüfusunun payı 1945 yılı hariç 2019 yılına kadar sürekli düşüş göstermiştir. Ortaya çıkan bu düşüşle birlikte 2019 yılında Afyonkarahisar’ın ülke nüfusu içindeki payı %0,88 olmuştur. Cumhuriyet Dönemi boyunca il idari sınırlarında herhangi bir değişikliğin olmadığı Afyonkarahisar’da bu düşüşün oluşmasında Tablo 3’te de belirtildiği gibi Afyonkarahisar nüfusunun sayım yılları itibariyle artış hızının ülke nüfus artış hızının gerisinde kalmasının etkisi vardır. Bu durum üzerinde ise il dışına yapılan göçlerin etkisi büyüktür.

4.2. Nüfusun Kırsal – Kentsel Yapısı

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’de ekonominin ağırlıklı olarak toprağa ve tarıma dayanması neticesinde nüfusun büyük kısmını (%75,8) kırsal nüfus oluşturmaktaydı. Bu dönemde şehir yerleşmesi olarak tanımlanabilecek bölgelerin sayısı ise sınırlı olmakla birlikte buralarda yaşayan nüfusun miktarı da fazla değildi.

1950 yılına gelinen süreçte Türkiye’de kırsal nüfusun payında (%75) çok büyük bir değişim olmamıştır. Ancak 1950 yılından sonra Türkiye’de değişen ekonomik politikaların etkisiyle sanayi hamleleri başlatılmıştır. Bu hamlelerin sonucu olarak başta devlet eliyle olmak üzere ülkenin birçok bölgesinde fabrikalar ve sanayi tesisleri kurulmuştur. Ortaya çıkan bu durum kırsal bölgelerde yaşayan insanları daha rahat yaşama arzusuyla kentlere çekmiştir. Böylece ülkede hızlı bir şekilde kentleşme hareketi başlamıştır. Ancak bu kentleşme hareketi ülkenin her yerinde aynı hızda gerçekleşmemiştir.

1980 yılına gelindiğinde ülke nüfusunun yarıdan fazlası (%56,1) belde, köy, kasaba, mezra vb. kırsal yerleşmelerde yaşamaktaydı. 1980 ile 1985 yılları arasında Türkiye’de kırsal ve kentsel nüfus eşitlenmiş ve 1985 yılı sayımında kentsel nüfus (%53) kırsal nüfusu (%47) ilk kez geçmiştir. 1985 yılından sonra ülkede şehirlere doğru yaşanan hızlı göçlerle 2000 yılında şehir nüfusunun oranı %64,9’a kadar yükselmiştir (Yılmaz, 2016:29). 2000 yılından sonra yaşanan süreçte kırdan kente göçler devam etmiştir. Bunun yanında kamuoyunda “Büyükşehir Yasası” olarak bilinen kanuni düzenlemeyle büyükşehir statüsüne kavuşturulan illerin sınırları içerisindeki köyler mahalle statüsüne dönüştürüldüğünden dolayı şehir nüfusu olarak sayılan yerleşmelerin sayısı hızla artmıştır.

Afyonkarahisar’da 1927 yılından 2019 yılına kadar kırsal ve kentsel nüfusun nüfus sayım dönemlerine göre tespit edilen miktarları ve toplam nüfus içindeki oranları Tablo 4’de belirtilmiştir.

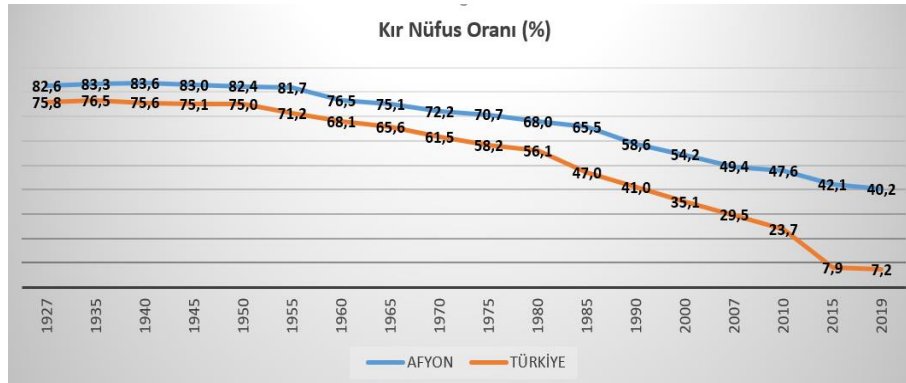

Tablo 4. Yıllar İtibariyle Kır ve Şehir Nüfusu Miktarları ve Oranları (1927-2019) (%)

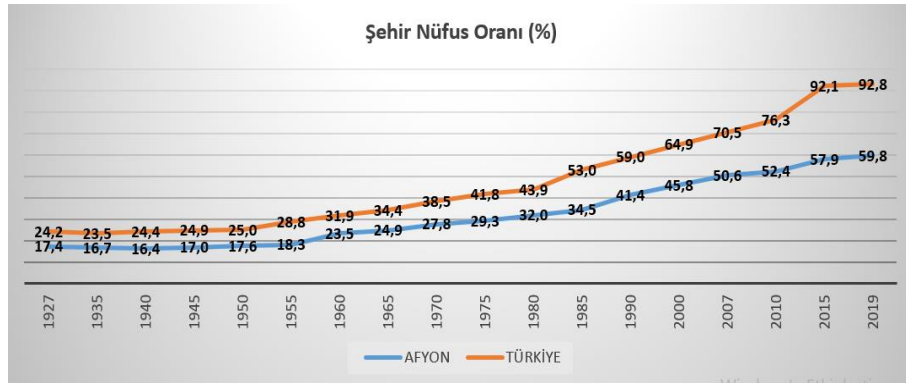
Yıllar	Kır Nüfusu		Şehir Nüfusu	
	Miktar	Oran (%)	Miktar	Oran (%)
1927	213.695	82,6	45.048	17,4
1935	249.300	83,3	49.948	16,7
1940	264.353	83,7	51.681	16,3
1945	278.662	83,0	56.947	17,0
1950	306.700	82,4	65.573	17,6
1955	331.839	81,7	74.327	18,3
1960	351.302	76,5	107.813	23,5
1965	377.146	75,1	125.102	24,9
1970	391.333	72,2	150.778	27,8
1975	409.677	70,7	169.494	29,3
1980	406.218	68,0	191.298	32,0
1985	437.188	65,6	229.790	34,5
1990	433.014	58,6	306.209	41,4
2000	440.548	54,2	371.868	45,8
2007	346.499	49,4	355.073	50,7
2010	332.138	47,6	365.421	52,4
2015	298.693	42,1	410.322	57,9
2019	293.250	40,2	436.233	59,8

Kaynak: TÜİK Nüfus İstatistikleri

1927 yılında yapılan nüfus sayımında Afyonkarahisar'da toplam nüfusun (258.743) %82,6'sı (213.695 kişi) köylerde, %17,4'ü de (45.048) şehirlerde yaşamaktaydı. Kırsal nüfusun oranı Tablo 4'te görüldüğü gibi, şehirlerde yaşayanların oranının yaklaşık 4,7 katına denk gelmektedir. Kırsal nüfusun bu oranı 1935 sayımında ilk olarak %83,3'e ardından da 1940'ta %83,7'e yükselmiştir. 1940 yılından sonra ise 2019 yılına kadar kırsal nüfus oranı sürekli olarak düşüş göstermiştir. Afyonkarahisar'da kır-kent nüfusunun miktar ve oranlarını Tablo 4'den incelediğimizde; 2007 yılına kadar kır nüfusunun toplam nüfus içindeki payının fazla olduğu görülmektedir. Kır nüfusunun kent nüfusundan yüksek olduğu 2000 yılında kır nüfusunun payı %54,2 olurken şehir nüfusunun payı %45,8'dir. 2007 yılından itibaren il genelinde şehirlerde yaşayan nüfus miktarı kırsal nüfusu geçmeye başlamıştır. 2019 yılındaki ADNKS sonucuna göre Afyonkarahisar'da kır nüfusunun oranı %40,2'ye gerilerken şehir nüfusu da %59,8'e yükselmiştir. Bu oranların Cumhuriyet Dönemi boyunca gösterdiği değişime bakıldığında ülkenin geneline ve birçok ile göre Afyonkarahisar'da şehirleşme hızının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu durum üzerinde etkili olan en önemli sebepler arasında şehrin dağlık yapısına bağlı olarak sanayi alanında istenen seviyeye ulaşamaması ile tarım ve hayvancılığın ekonomi içindeki payının yüksek olması gösterilebilir. Diğer yandan dağlık yapıya bağlı olarak dağınık yerleşmelere daha sık rastlanırken şehir ölçeğinde gelişim gösterebilecek potansiyele sahip yerleşim yeri sayısının sınırlı olması da kırsal nüfusun fazla olmasında etkili faktörlerden sayılabilir.

Şekil 4: Afyon ve Türkiye Karşılaştırmalı Kırsal Nüfus Oranları (1927-2019)

Afyonkarahisar'da kırsal nüfusun Cumhuriyet Dönemi boyunca gösterdiği değişimi ülke geneli ile kıyaslayabilmek adına Şekil 4'ü incelediğimizde Afyonkarahisar'ın sahip olduğu kırsal nüfus oranının tüm sayım dönemlerinde ülke genelinden daha yüksek olduğu görülmektedir. 1950 yılı sayımına kadar Afyonkarahisar ve Türkiye genelinin kırsal nüfus oranları arasındaki fark diğer dönemlere göre daha düşük olurken 1950 yılından itibaren ülke genelinde yaşanan kırdan kente göçler kırsal nüfus oranının düşmesine sebep olmuştur. Buna karşın Afyonkarahisar'da kırsal nüfus oranları daha küçük düşüşler göstermiştir.

Şekil 5: Afyon ve Türkiye Karşılaştırmalı Şehir Nüfus Oranları (1927-2019)

Şekil 5'te yer alan grafikte dikkati çeken önemli husus 2015 yılında Türkiye'de şehirleşmenin büyük sıçrama yapmasıdır. Öyle ki Afyonkarahisar'da şehirleşme oranı %57,9 olurken Türkiye'de bu oran %92,1 olmuştur. Oluşan bu durumun sebebi 12.11.2012 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen 6360 sayılı kanunla büyükşehir sınırlarındaki köylerin mahallelere dönüştürülmesidir. Bu kanunla birlikte Türkiye'de 30 büyükşehir belediyesi sınırları içindeki köylerin tamamı bir anda mahalle statüsüne dönüşerek şehir nüfusunu oluşturmuştur. Bu sebebe bağlı olarak 2015 sayım yılından sonra Afyonkarahisar ile Türkiye arasındaki şehir nüfus oranları arasında büyük fark gerçekleşmiştir.

4.3. Nüfus Yoğunluğu ve Dağılışı

Toprak büyüklüğü ve nüfus miktarı arasındaki ilgiyi ortaya çıkaran en önemli gösterge nüfus yoğunluğudur. Nüfus yoğunluğu, belli büyüklükteki arazi ünitesinde barınan nüfusun üzerinde yer aldığı alan değerine oranlanması sonucu elde edilir. Bu değere aynı zamanda nüfus sıklığı da denir. Nüfus yoğunluğu hesaplanırken kullanılan birim nüfus/km² veya nüfus/ha olarak yani km²'ye ya da ha başına düşen nüfustur (Doğanay, 2014:230).

Bir bölgede insan ve çevre etkileşiminin boyutlarını en iyi şekilde ortaya koyabilmek için ilgili sahada nüfusun dağılışını mutlak anlamda dikkate almak gerekmektedir. İdari bakımdan belli bir sınıra sahip sahaların hiçbirinde nüfusun dağılışı eşit değildir. Nüfusun

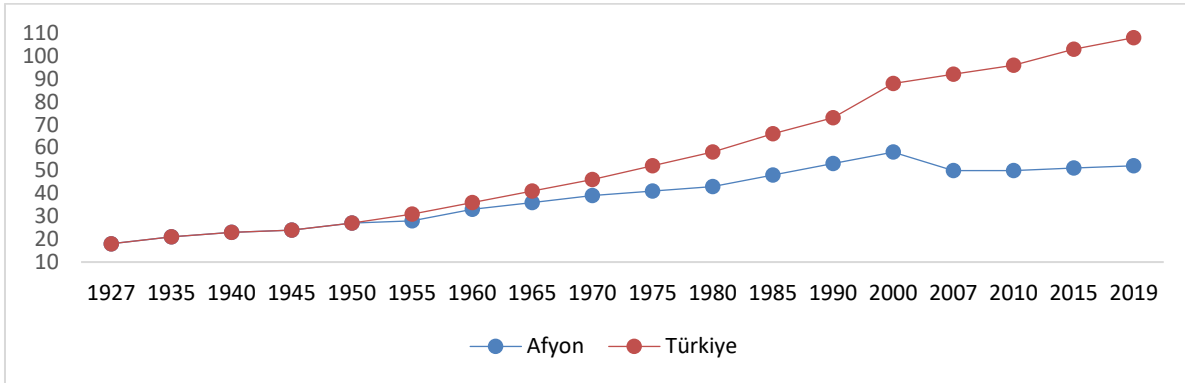
dağılımını etkileyen fiziki ve beşeri etkenler bulunmaktadır (Çoban,2016:425). Nüfus dağılışı üzerinde etkili olan fiziki etkenler genel olarak yer şekilleri, iklim elemanları, su kaynaklarının varlığı ve toprak verimliliği gibi faktörler olarak sıralanabilir. Beşeri faktörler ise sanayi tesisleri, ticaret ve turizm merkezleri, ulaşım imkânları, eğitim ve sağlık hizmetlerinin varlığı olarak özetlenebilir.

Tablo 5. Yıllar İtibariyle Afyonkarahisar ve Türkiye'nin Nüfus Yoğunlukları (kişi/km²)

Yıl		1927	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	2000	2007	2010	2015	2019
Afyon	Yoğunluk	18	21	23	24	27	28	33	36	39	41	43	48	53	58	50	50	51	52
Türkiye	Yoğunluk	18	21	23	24	27	31	36	41	46	52	58	66	73	88	92	96	103	108

Afyonkarahisar nüfusu 1927 yılından 2007 yılına kadar sürekli artış gösterdiğinden dolayı nüfus yoğunluğu da buna paralel olarak artış göstermiştir. 1927 yılında nüfus yoğunluğu 18 kişi/km² olarak hesaplanmıştır. 1965 yılında 36 kişi/ km²'ye ulaşan nüfus yoğunluğu 1980'de 43 kişi/km²'ye yükselmiş ve 2000 yılına kadar hızlı artış sürecine girmiştir. 58 kişi/km² yoğunluğa ulaşılan 2000 yılından sonra nüfusun azalmasına bağlı olarak 2007 yılında nüfus yoğunluğu düşmüş ve ardından yatay olarak seyretmiştir. Türkiye'nin nüfus yoğunluğu ise 1927 yılında 18 kişi/km² olurken 1960 yılında 36 kişi/km²'ye ardından 1990 yılında 73 kişi/km² ve son olarak 2019 yılında 108 kişi/km²'ye yükselmiştir.

Şekil 6: Sayım Yılları İtibariyle Afyonkarahisar ve Türkiye'ye Ait Karşılaştırmalı Nüfus Yoğunlukları

Şekil 6'da Afyonkarahisar ile Türkiye'nin karşılaştırmalı olarak verilen nüfus yoğunluğu grafiğindeki seyrine bakıldığında 1950 yılına kadar tarım ve hayvancılığın ülke ekonomisi üzerinde ağırlığının etkili olduğu dönemde Afyon ile Türkiye'nin nüfus yoğunlukları aynı değerlerdedir. 1950 yılından itibaren Afyon'un nüfus yoğunluk değerleri Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. 1955 yılından sonra ülke geneline ait nüfus yoğunluk değerleri Afyonkarahisar'dan daha fazla artış göstermiş ve aralarındaki fark da açılmıştır.

Tablo 6. Afyonkarahisar'da Nüfusun İlçelere Göre Dağılımı (2019)

İlçeler	Toplam Nüfus	İl Payı (%)	Yüzölçümü (km ²)	Yoğunluk (Kişi/km ²)
Merkez	306.908	42,1	1.261	243
Çobanlar	14.363	2,0	165	87
İşcehisar	24.683	3,4	489	50
Bolvadin	45.384	6,2	944	48
Sinanpaşa	39.734	5,4	889	45
Sandıklı	55.331	7,6	1.238	45
Çay	31.179	4,3	803	39
Dinar	47.400	6,5	1.254	38
Şuhut	36.788	5,0	1.044	35
İhsaniye	27.929	3,8	849	33
Evciler	7.367	1,0	252	29
Dazkırı	11.204	1,5	408	27
Başmakçı	9.788	1,3	361	27
Kızılören	2.329	0,3	111	21
Hocalar	9.496	1,3	506	19
Bayat	7.673	1,1	411	19
Emirdağ	37.361	5,1	2.103	18
Sultandağı	14.566	2,0	928	16
TOPLAM	729.483	100	14.016	52

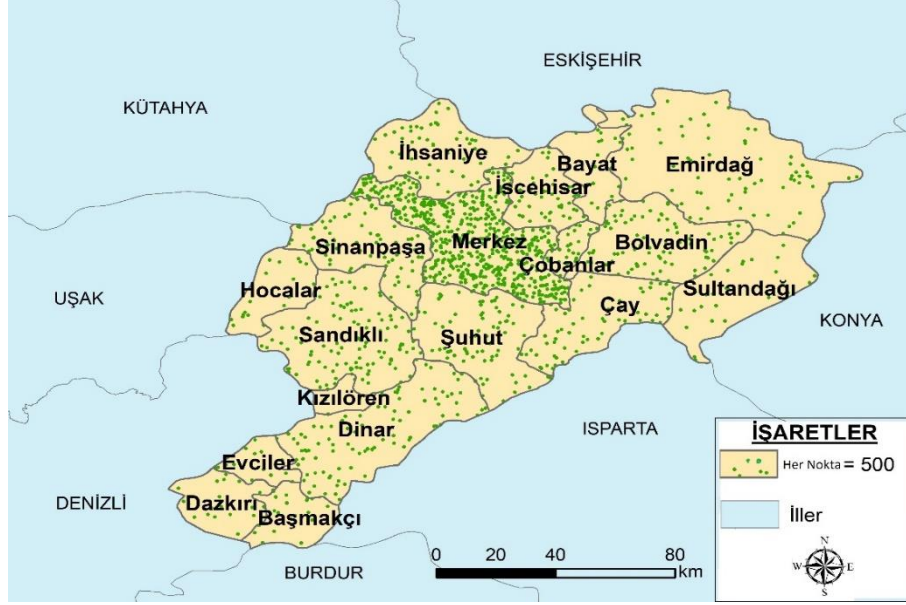
Kaynak: TÜİK Nüfus İstatistikleri

Afyonkarahisar ilinde nüfus değerleri il idari sınırları içerisindeki ilçeler arasında dengeli bir dağılım göstermemiştir. Bu durum Tablo 6'da belirtilen 18 ilçeye ait nüfus verilerinden anlaşılmaktadır. Afyonkarahisar'da nüfus yoğunluk değerlerinin dağılışı ilçeler arasında 16 kişi/km² ile 243 kişi/km² değerleri arasında değişmektedir.

Tablo 6 incelendiğinde Afyonkarahisar'ın en kalabalık ilçesi 306.908 kişilik nüfusuyla merkez ilçedir. Merkez ilçe, il nüfusunun %42,1'ini barındırmaktadır. Oldukça yüksek bir nüfus oranına sahip olan merkez ilçenin nüfus yoğunluğu 243 kişi/km²'dir. Merkez ilçenin bu denli yoğun nüfuslanmasında beşeri ve ekonomik etkinliklerin burada toplanması etkili olmuştur. Bunlar arasında en önemlisi merkez ilçenin bulunduğu konumun özelliğidir. Afyonkarahisar kuzey-güney yönünde (İstanbul-Antalya) ve batı-doğu yönünde (İzmir-Eskişehir-Ankara) bir kavşak noktasını oluşturmaktadır. Ana ulaşım güzergâhlarının merkez ilçe sınırlarında birleşmesi ve buralarda çok fazla sayıda termal oteller, akaryakıt istasyonları, dinlenme tesisleri ve alışveriş merkezlerinin kurulması başta ticaret olmak üzere avantajlar ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan merkez ilçe içerisinde diğer ilçelere göre daha yoğun bulunan kamu kurumları ve diğer hizmet binaları nüfusun yoğunluğunu beraberinde getirmiştir. Merkez ilçeyi önemli kılan bir diğer etken de Afyonkarahisar-Eskişehir karayolu üzerinde yer alan ve 312 işletmenin faaliyet yürüttüğü Afyon Organize Sanayi Bölgesi'dir. Afyon OSB il sınırları içinde sanayinin toplandığı en önemli merkezdir. 1992 yılında eğitim - öğretim faaliyetlerine başlayan Afyon Kocatepe Üniversitesi ile 2018 yılında kurulan Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri

Üniversitesi'nin merkez ilçede bulunan kampüsleri içerisinde yaklaşık 30.000 öğrencinin eğitim görmesi merkez ilçede ticari faaliyetlerin canlılığını sağlamıştır. Ayrıca üniversiteye bağlı yüksekokullar merkez ilçenin dışında 12 ilçede de faaliyet gösterdiğinden dolayı eğitime bağlı ticari canlılık sınırlı da olsa diğer ilçelerde de etkili olmaktadır.

Şekil 7: Afyonkarahisar İli Nüfus Dağılışı

Merkez ilçenin ardından nüfusun yoğunlaştığı diğer merkezler sırasıyla Çobanlar (87 kişi/km²), İncehisar (50 kişi/km²), Bolvadin (48 kişi/km²), Sinanpaşa (45 kişi/km²) ilçeleridir. Bu ilçelerin en önemli ortak özelliği merkez ilçeye komşu konumda olmalarıdır (Şekil 7). 45 kişi/km² nüfus yoğunluğunun olduğu Sandıklı ilçesi termal turizm alanında önemli gelişme gösteren bir ilçe olurken 55.331 kişilik nüfusuyla en kalabalık ikinci ilçe konumundadır. Şekil 7'de ilçelerin konumları ile nüfus yoğunluklarını birlikte incelediğimizde il merkezinden uzaklaştıkça nüfus yoğunlukları düşerken bu yoğunluk değerleri üzerinde yer şekillerinin engebeli yapısının da etkili olduğu görülmektedir. Özellikle engebeli ve dağlık yapıya sahip olan Sultandağı (16 kişi/km²) ve Emirdağ (18 kişi/km²) ilçeleri nüfus yoğunluğunun en düşük olduğu ilçelerdir.

4.4. Nüfusun Cinsiyet Yapısı

Nüfus coğrafyasında incelenmesi gereken konulardan biri de nüfusu oluşturan kadın ve erkek nüfusun oranıdır. Cinsiyet oranı olarak adlandırılan bu veri bir yerdeki 100 veya 1.000 kadına düşen erkek sayısı hesaplanarak ortaya çıkarılır. Ortaya çıkan rakamın 100 veya 1.000'den büyük olması yüksek cinsiyet oranının ifade ederken 100 veya 1.000'den daha küçük olarak ortaya çıkan sayı kadın nüfusun fazla olduğunu göstermektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2009:272).

Bir yerleşim yerinde ortaya çıkan cinsiyet yapısı bu bölgenin beşeri ve ekonomik özellikleri hakkında bilgi verir. Nüfus cinsiyet yapısı demografik olaylarla iç içe olduğu gibi oluşan doğum oranları, sosyal olaylar, yapılan savaşlar ve yaşanan göçler cinsiyet yapısını yakından etkilemektedir. Ancak açık bir şekilde görülmektedir ki ülkemizde dışarıya göç veren bölgelerde belirgin bir kadın nüfus fazlalığı olurken dışarıdan göç alan iller (erkek nüfusun göç ettiği) belli bir zaman sonra kadın nüfusu çeker hale gelmiştir (Yüceşahin, 1996:267-269).

Tablo 7. Afyonkarahisar İlinde Sayım Yılları İtibariyle Nüfusun Cinsiyet Yapısı ve Oranı (%)

Yıllar	Erkek	Oran (%)	Kadın	Oran (%)	Cinsiyet Oranı	Yıllar	Erkek	Oran (%)	Kadın	Oran (%)	Cinsiyet Oranı
1927	120.813	46,7	137.930	53,3	87,6	1975	291.388	50,3	287.783	49,7	101,3
1935	144.199	48,2	155.049	51,8	93,0	1980	306.426	51,3	291.090	48,7	105,3
1940	149.538	47,3	166.496	52,7	89,8	1985	333.328	50,0	333.650	50,0	99,9
1945	165.333	49,3	170.276	50,7	97,1	1990	368.950	49,9	370.273	50,1	99,6
1950	183.538	49,3	188.735	50,7	97,2	2000	409.311	50,4	403.105	49,6	101,5
1955	200.404	49,3	205.762	50,7	97,4	2007	348.589	49,7	352.983	50,3	98,8
1960	230.220	50,1	228.895	49,9	100,6	2010	344.822	49,4	352.737	50,6	97,8
1965	250.478	49,9	251.770	50,1	99,5	2015	351.993	49,6	357.022	50,4	98,6
1970	265.196	48,9	276.915	51,1	95,8	2019	362.447	49,7	367.036	50,3	98,7

Kaynak: TÜİK Nüfus İstatistikleri

Tablo 7’de verilen Afyonkarahisar’ın erkek ve kadın nüfus miktarlarına bakıldığında, Cumhuriyet Dönemi’nin ilk yıllarında Afyonkarahisar toplam nüfusu içerisinde kadınların sayısının (137.930) erkeklere göre (120.813) oldukça fazla olduğu görülmektedir. Cinsiyet oranının 87,6 ile en düşük değer gösterdiği 1927 sayım yılında bu denli düşük cinsiyet oranının oluşmasında erkek nüfusun savaşlarda kaybedilmiş olması önemli etkindir. 1935 yılında bir miktar yükselerek 93’e ulaşan cinsiyet oranı II. Dünya Savaşı’nın etkisiyle 1940 yılında tekrar düşerek 89,8 olmuştur. 1940 yılından sonra Afyonkarahisar’da cinsiyet oranları tekrar yükselişe geçerek daha dengeli bir yapıya kavuşmuştur. 2019 yılı nüfus verilerine bakıldığında il genelinde erkek nüfusun oranı (%49,7) ile kadın nüfusun oranı (%50,3) birbirine yaklaşırken cinsiyet oranı da 98,7 olmuştur. Ancak genel olarak 1960, 1975, 1980 ve 2000 yılı sayımları hariç olmak üzere bütün sayım dönemlerinde Afyonkarahisar’da kadın nüfus miktarı erkek nüfusundan fazla olarak gerçekleşmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında Afyonkarahisar’ın başta İstanbul, Ankara ve İzmir, Eskişehir ve Denizli gibi gelişmiş illere göç vermesi etkili olmuştur.

Tablo 8. Belirli Sayım Yıllarında Ortaya Çıkan Cinsiyet Oranları

Yıllar	1927	1940	1950	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	2000	2007	2010	2015	2019	Ort.
Afyon	87,6	89,8	97,2	100,6	99,5	95,8	101,3	105,3	99,9	99,6	101,5	98,8	97,8	98,6	98,7	97,7
Türkiye	93,2	99,7	101,9	104,2	103,9	102,3	105,8	103,0	102,7	103,3	102,7	100,5	101,0	100,7	100,7	101,5

Kaynak: TÜİK Nüfus İstatistikleri

Tablo 8’de Afyonkarahisar ile Türkiye’nin karşılaştırmalı cinsiyet oranı tablosuna baktığımızda -1980 yılı hariç- bütün sayım dönemlerinde oluşan cinsiyet oranlarının Afyonkarahisar’da ülke geneline göre daha düşük çıktığı gözlenmektedir. Diğer yandan tüm sayım dönemlerinde cinsiyet oranı ortalaması Afyonkarahisar’da 97,7 olarak gerçekleşirken Türkiye genelinde bu oran 101,5 olmuştur. Görüldüğü gibi Afyonkarahisar genel olarak kadın nüfusunun erkek nüfusa göre daha yüksek olduğu dışarıya göç veren bir ildir.

Tablo 9: Afyonkarahisar'da İlçelere Ait Kadın ve Erkek Nüfus Verileri

İlçeler	Erkek	Oran (%)	Kadın	Oran (%)	Toplam	İlçeler	Erkek	Oran (%)	Kadın	Oran (%)	Toplam
Merkez	152.009	49,5	154.899	50,5	306.908	İşcehisar	12.416	50,3	12.267	49,7	24.683
Sandıklı	27.050	48,9	28.281	51,1	55.331	Sultandağı	6.998	48,0	7.568	52,0	14.566
Dinar	23.743	50,1	23.657	49,9	47.400	Çobanlar	7.224	50,3	7.139	49,7	14.363
Bolvadin	23.030	50,7	22.354	49,3	45.384	Dazkırı	5.643	50,4	5.561	49,6	11.204
Sinanpaşa	19.755	49,7	19.979	50,3	39.734	Başmakçı	4.886	49,9	4.902	50,1	9.788
Emirdağ	18.902	50,6	18.459	49,4	37.361	Hocalar	4.736	49,9	4.760	50,1	9.496
Şuhut	18.261	49,6	18.527	50,4	36.788	Bayat	3.773	49,2	3.900	50,8	7.673
Çay	15.199	48,7	15.980	51,3	31.179	Evciler	3.690	50,1	3.677	49,9	7.367
İhsaniye	14.030	50,2	13.899	49,8	27.929	Kızılören	1.102	47,3	1.227	52,7	2.329

Kaynak: TÜİK Nüfus İstatistikleri

İl içerisindeki 18 ilçenin kadın ve erkek nüfus dengesine baktığımızda 10 ilçede kadın nüfus, 8 ilçede ise erkek nüfus daha fazladır. Kadın ve erkek nüfus miktarı arasındaki farklılık ilçelerde çok belirgin değildir. Ancak farklılığın daha belirgin olduğu Kızılören ilçesinde %52,7 ve Sultandağı ilçesinde %52,0 oranında kadın nüfus mevcuttur. İl genelinde ise kadın nüfus oranı (%50,3) ile erkek nüfus oranı (% 49,7) birbirine yakın oranlardadır.

4.5. Nüfusun Yaş Yapısı

Bir ülkenin veya herhangi bir yerleşim yerine ait nüfusun yaş yapısının belirlenmesi ve izlenmesi yapılacak demografik planlamalar açısından büyük değer ifade eder. Bu planlamalar doğrultusunda çocuk sayısına bakarak çocukların sağlıklı büyümesi, iyi beslenmesi ve kaliteli eğitim imkânlarının sağlanması, yetişkin yaş grubuna yönelik olarak onlara mesleki eğitim kazandırma, istihdam alanı oluşturma ve konut ihtiyacını giderme çabasında olmak bu konuda atılacak ilk adımlardır. Diğer yandan yaşlıların nüfus içindeki payına ve sayısına bağlı olarak bu kişilerin sağlık ve bakım sorunlarını çözmek de yapılacak diğer işler arasında yer almaktadır (Özgür,1999:159). Toplam nüfus içerisinde yetişkin ve çocuk nüfusa ait oranlar yerleşmenin gelişmişliği açısından fikir verebilmektedir. Genellikle şehirleşmenin daha yavaş gerçekleştiği ve kırsal nüfusun görece daha yoğun olduğu bölgelerde doğum oranının yüksekliğine bağlı olarak çocuk sayısı daha fazladır. Bu yerleşim yerlerinde kadınların iş hayatında ağırlıklı olarak yer almaması ve tarım, hayvancılık gibi faaliyetlerde insan gücüne de ihtiyaç duyulması doğum oranını ve çocuk sahibi olma isteğini ön planda tutmuştur.

Nüfusun sahip olduğu yaş yapısı bölgenin yıllar içerisinde gösterdiği gelişim durumuna göre değişiklik gösterebilir. Bir bölgedeki ekonomik ağırlığın tarım ve hayvancılık sektörlerinden sanayi ve hizmetlere doğru geçişiyle birlikte şehirleşme hız kazanmaya başlar. Şehirleşme ise insanların yaşam tarzlarında değişiklikler oluşturur. Bu değişikliklerin en önemli etkisi doğum oranları üzerinde görülür. Şehir yaşamında çekirdek aile yapısının benimsenmesine bağlı olarak ailelerin sahip olduğu çocuk sayısı daha düşüktür.

Afyonkarahisar nüfusunun yaş yapısı ülke genelinde Cumhuriyet Dönemi'nin başlarından günümüze kadar geçen süreçte uygulanan ekonomik ve siyasi politikaların etkisine bağlı olarak değişikliklere uğramıştır. Nüfus yaş yapısındaki değişimi ortaya koyma adına Afyonkarahisar'ın 1975 ve 2019 yıllarını dar aralıklı yaş dağılımı Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Afyonkarahisar'da 1975 ve 2019 Yıllarına Ait Nüfusun Dar Aralıklı Yaş Gruplarına Göre Dağılışı

Yaş Grubu	1975				2019			
	Erkek	Kadın	Toplam	%	Erkek	Kadın	Toplam	%
0-4	40.571	38.644	79.215	13,68	26.402	24.957	51.359	7,04
5-9	41.835	38.889	80.724	13,94	27.759	26.323	54.082	7,41
10-14	41.124	37.032	78.156	13,49	28.175	26.656	54.831	7,52
15-19	31.593	30.366	61.959	10,70	29.340	28.204	57.544	7,89
20-24	22.847	22.572	45.419	7,84	28.906	29.874	58.780	8,06
25-29	18.049	18.796	36.845	6,36	24.730	24.543	49.273	6,75
30-34	14.122	15.767	29.889	5,16	26.040	25.791	51.831	7,11
35-39	15.052	16.843	31.895	5,51	27.368	26.091	53.459	7,33
40-44	15.494	16.424	31.918	5,51	24.348	24.344	48.692	6,67
45-49	13.254	12.232	25.486	4,40	22.843	23.277	46.120	6,32
50-54	9.060	9.080	18.140	3,13	21.566	21.163	42.729	5,86
55-59	5.851	6.082	11.933	2,06	21.045	22.047	43.092	5,91
60-64	8.767	9.480	18.247	3,15	17.546	18.211	35.757	4,90
65-69	5.896	6.032	11.928	2,06	13.774	15.168	28.942	3,97
70-74	4.121	5.139	9.260	1,60	9.649	11.923	21.572	2,96
75+	2.909	4.050	6.959	1,20	12.956	18.464	31.420	4,31
Bilinmeyen	843	355	1198	0,21	***	***	***	***
Toplam	291.388	287.783	579.171	100,00	362.447	367.036	729.483	100,00

Kaynak: TÜİK Nüfus İstatistikleri

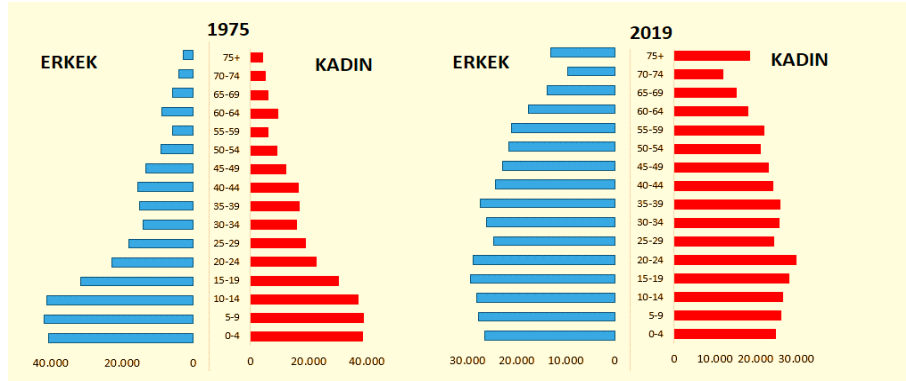
Kırsal nüfus oranının %70,7 olduğu 1975 yılında Afyonkarahisar il genelinde doğum oranlarının yüksekliğine bağlı olarak çocuk nüfus olarak tanımlanan 0-4, 5-9 ve 10-14 yaş gruplarının il nüfusu içindeki payı oldukça yüksektir. Diğer yandan 1975 yılında bu üç yaş grubunda da erkek nüfusun miktarı kadın nüfusa göre fazladır. Tüm yaş grupları içinde 80.724 kişiyle 5-9 yaş grubu en fazla nüfusu barındırır. Bu yaş grubunu %13,68 oran ve 79.215 kişiyle 0-4 yaş grubu takip ederken %13,49 oran ve 78.156 kişiyle 10-14 yaş grubu ardından gelmektedir. Yetişkin grubunun başlangıcı olarak tanımlanan 15-19 yaş grubundan itibaren üst yaşlara kadar nüfusun miktarı her yaş grubunda yaklaşık olarak azalarak devam etmektedir. 1975 yılında en dar aralıklı yaş grupları yaşlı nüfus olarak tanımlanan 65 yaş üstü gruplara aittir. Kadın nüfusun erkek nüfusa göre belirgin bir fazlalık gösterdiği bu yaşlı nüfusun en dar olduğu yaş grubu 6.959 kişiyle il nüfusu içinde %1,20 orana sahip olan 75 yaş üstü yaş grubudur. 75 yaş üstü grubun oranının düşük olması aynı zamanda ortalama ömrün il genelinde bu dönemde kısa olduğu konusunda da fikir vermektedir.

2019 yılına gelindiğinde aradan geçen 44 yıllık süreçte görülen ekonomik ve sosyolojik değişimler Afyonkarahisar il nüfusunun yaş yapısını da değiştirmiştir. Bu dönemde çocuk nüfusu olarak adlandırılan yaş gruplarının genel nüfus içindeki payları 1975 yılına göre yarı yarıya düşmüştür. Başta şehirleşme ve kadının iş hayatında daha fazla yer alması gibi faktörlere bağlı olarak doğum oranlarının düşmesi çocuk nüfusun azalmasında etkili olmuştur. Tablo 10'da 2019 yılına ait verilere baktığımızda her bir yaş grubunun toplam nüfus içindeki payının 1975 yılına göre daha dengeli bir dağılım gösterdiğini görmekteyiz. Çocuk nüfusun payı genel nüfus içerisinde azalmıştır. Diğer yandan 65 yaş üstünü oluşturan yaşlı nüfus dikkat çekmektedir. Yaşlı nüfusu oluşturan grup içerisinde %3,97 oran ve 28.942 kişiyle 65-69 yaş grubu, %2,96 oran ve 21.572 kişiyle 70-74 yaş grubu ve %4,31 oran ve 31.420 kişiyle 75 yaş

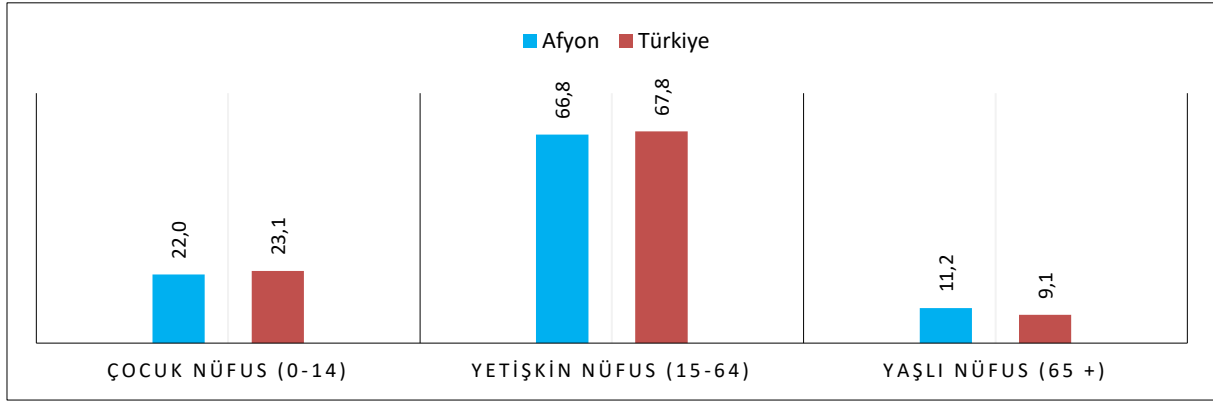
üstü grup yer almaktadır. Bu oranlara bakıldığında Afyonkarahisar'da yaşlı nüfusun genel nüfus içindeki payının 2019'da 1975 yılına göre yaklaşık iki kat arttığını görmekteyiz. Bu oranların artmasında kuşkusuz en önemli etken sağlık ve beslenme koşullarındaki iyileşmeye bağlı olarak ortalama ömrün uzamasıdır. Yaş grupları arasında kadın ve erkek nüfusun dağılımına bakıldığında 2019 yılında yaşlı nüfus içinde kadın nüfusun erkek nüfusa göre sayıca daha fazla olduğu, diğer yaş gruplarında ise kadın ve erkek nüfusun daha dengeli dağıldığı gözlenmektedir.

Şekil 8: 1975 ve 2019 Yıllarına Ait Nüfus Piramitleri

1975 ve 2019 yıllarında Afyonkarahisar nüfusuna ait oluşan nüfus piramitlerini incelediğimizde 1975 yılında nüfus piramidinin taban kısmının çocuk nüfusunun fazlalığına bağlı olarak geniş olduğu görülmektedir (Şekil 8). Piramidin tepe kısmına doğru çıktıkça yetişkin nüfusa ait bölümde kendi içinde bir takım düzensizlikler görülse de genel olarak piramitte daralma vardır. Piramidin en dar kısmı olan tepe bölümünde yaşlı nüfusun payının çok düşük olduğu görülmektedir. Bu tür nüfus piramitleri genellikle şehirleşmenin daha düşük olduğu yerleşim yerlerinde oluşan nüfus piramididir. Aradan geçen süreçte 2019 yılına gelindiğinde piramidin şekli değişime uğramıştır. En önemli değişiklik şehirleşme ve doğum oranlarının düşüşüne bağlı olarak piramidin taban kısmında gerçekleşen daralmadır. Piramidin orta bölümünde ise yetişkin nüfusun sayıca artmasına bağlı olarak genişleme gerçekleşmiştir. Piramidin yaşlı nüfusu işaret eden tepe kısmında ise 1975 yılına nazaran genişleme olmuştur.

Bir yerleşim yerinin sahip olduğu nüfusu 3 gruba ayırarak geniş aralıklı yaş gruplandırması yapılabilir. Bu gruplardan ilki 0-14 yaş aralığındaki bölüm olup bu grup çocuk nüfusu temsil eder. Diğer grup 15-64 yaş grubunda yer alan yetişkin nüfusu temsil eder. 65 yaş üstü ise yaşlı nüfusu oluşturur. Çocuk ve yaşlı nüfus bağımlı nüfus olarak kabul edilirken yetişkin nüfus aktif veya üretici nüfus olarak adlandırılır (Doğanay,1994:158-159). Faal nüfus olarak adlandırılan 15-64 yaş arasındaki nüfus miktarı, yerleşim yerinin iş gücü kapasitesi, gıda ve çeşitli hizmetlere olan ihtiyacı, yerleşim yerindeki aile tipleri, ölüm ve doğum oranları ile beraber göçler bakımından önem taşımaktadır (Tümertekin, Özgüç,2009: 266). Bir nüfus içerisinde çalışma çağında yer alan (15-64 yaş) nüfusun sayı ve oranının yüksek olması o yerleşim yerinin ekonomik yapısını da etkileyebilmektedir. Ancak bu etkinin ortaya çıkması sunulan iş imkânları ile yakından ilgilidir. Diğer ifadeyle ekonomik gelişmişlik işgücü ihtiyacının karşılandığı yetişkin nüfusun yüksek oranda olmasına da bağlıdır.

Şekil 9: Afyonkarahisar ve Türkiye'nin Sahip Olduğu Geniş Yaş Aralıklı Nüfus Oranları

Afyonkarahisar ve Türkiye'ye ait geniş yaş aralıklı nüfus grupları kıyaslandığında aralarında çok belirgin bir farklılığın olmadığı görülür (Şekil 9). Çocuk nüfus oranı Afyonkarahisar ilinde %22,0 oranında yer bulurken ülke genelinde bu oran %23,1 olmuştur. Diğer yandan benzer durum yetişkin nüfusta da gözlenir. Burada da yetişkin nüfus oranı %66,8 ile Afyonkarahisar'da ülke genelinden (%67,8) %1 oranında düşüktür. Ancak yaşlı nüfus oranı Afyonkarahisar'da (%11,2) ülke geneline göre (%9,1) daha yüksektir. Özetle belirtmek gerekirse göçe katılan grup içerisinde yoğunluğa sahip olduğu kabul edilen yetişkin nüfus ile çocuk nüfusun oranı Afyonkarahisar'da düşük olurken göçe daha az katılım gösteren yaşlı nüfusun payı il genelinde daha fazladır.

4.6. Yaşanan Göçler

Ülke içinde yerleşim yerleri arasında meydana gelen nüfus hareketleri iç göç olarak tanımlanır. Türkiye'de iç göçler denilince genellikle kırdan kente göçler ilk olarak akla gelmektedir. Ancak iç göçler bununla sınırlı kalmayıp köyden-köye, şehirden-köye ve şehirden - şehre şeklinde meydana gelmektedir. Diğer yandan yaylacıların mevsimlik göçleri, turizm amaçlı göçler ile tarım işçilerinin göçleri de iç göçler kapsamında değerlendirilir. İç göçler Türkiye'deki önemli nüfus hareketidir. Türkiye'de 1950'li yıllarda başlayıp sonrasında artarak devam eden kırdan kente şeklindeki göçler, Türkiye'de şehirleşme ve sanayileşme başta olmak üzere birçok sosyal ve ekonomik olaylarla ilişkilidir. İç göçler Türkiye'de şehirleşmenin temel belirleyicilerinden biri olurken nüfusun ülke içindeki dağılışında büyük değişimlere sebebiyet vermiş ve özellikle göç alan yerlerde demografik yapıyı kısa sürede ve önemli ölçüde değiştirmiştir. İç göçler bu anlamda Türkiye'nin yaşadığı en önemli sosyokültürel hadiselerden biridir (Şahin, 2016:238).

Birbirinden farklı özelliklere sahip olan iki mekân arasında gerçekleşen göç olayında bu mekânlardan biri göç alırken diğer mekân göç vermektedir. Ülkemizde yaşanan iç göçlerde bu mekânların sahip olduğu itici ve çekici faktörler rol oynamaktadır. Kırsal kesimden yaşanan göçlerde genellikle artan nüfusa bağlı olarak ortaya çıkan geçim sıkıntısı ve parçalı arazi yapısı gibi etkenler başta gelir. Diğer yandan göç alan büyük kentlerde gelişmiş sanayi imkânları ve buna bağlı iş imkânları, yönetim, imalat, hizmet gibi sektörler bazında çeşitlenmiş iş olanakları nüfusu çeken en önemli faktörlerdir (Doğanay, 1991:133-149). Göç olgusu, coğrafi olarak iki mekân arasında yer değiştirmenin yanı sıra toplumsal değişim ve dönüşüm üzerinde önemli etkiye sahiptir (Karademir & Doğan,2019:111).

Ülke sınırları içinde gerçekleşen göçün yanı sıra yurtdışı kaynaklı nüfus hareketleri de gerçekleşmektedir. Bu anlamda Türkiye; Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında yer alan konumuna bağlı olarak ekonomik ve politik açıdan gelişmemiş veya az gelişmiş Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya'daki devletlerle zengin Avrupa devletleri arasında meydana gelen nüfus hareketinde köprü görevi görmektedir. Ayrıca Türkiye'nin son yıllarda elde ettiği ekonomik

kalkınma Türkiye'yi göç anlamında hedef ülke durumuna getirmiştir (Tepealtı, 2019:129). Özellikle Suriye'de yaşanan iç savaş ve Ortadoğu ülkelerindeki siyasi istikrarsızlık Türkiye'ye 2011 yılından itibaren bu bölgelerden yoğun göçü beraberinde getirmiştir.

Bir yerleşim yerinde göç edenler geride kalanlara göre yaş, cinsiyet, eğitim ve medeni durum ile meslek sahibi olma durumu yönüyle daha niteliklidir. Diğer yandan göç alan kentin sahip olduğu fonksiyonlar buraya göç eden insanların niteliğini de belirler. Örneğin sanayi kentine göç eden insanların gelir ve eğitim seviyeleri turizm kentine göç eden insanlara göre daha düşük düzeydedir. Türkiye'de sosyolojik yapı gereği göçe katılanlar genellikle erkeklerdir. Özellikle genç ve bekâr erkeklerde göç etme oranı daha yüksektir (Yakar & Yazıcı, 2009:156-157).

Tablo 11: Yıllara Göre Afyonkarahisar İlinde Gerçekleşen Göç Miktarları ve Göç Hızları (%)

Yıllar	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
1975-1980	20.531	33.910	-13.379	-22,6
1980-1985	21.663	37.518	-15.855	-25,0
1985-1990	25.053	50.832	-25.779	-36,7
1995-2000	35.636	52.252	-16.616	-22,6
2007-2008	18.270	24.861	-6.591	-9,4
2008-2009	20.223	22.256	-2.033	-2,9
2009-2010	17.451	24.119	-6.668	-9,5
2010-2011	17.219	24.063	-6.844	-9,7
2011-2012	24.167	21.738	2.429	3,5
2012-2013	22.200	26.799	-4.599	-6,5
2013-2014	21.414	27.100	-5.686	-8,0
2014-2015	22.922	26.226	-3.304	-4,6
2015-2016	22.467	24.400	-1.933	-2,7
2016-2017	21.453	25.483	-4.030	-5,6
2017-2018	26.976	25.049	1.927	2,7
2018-2019	23.818	27.006	-3.188	-4,4
Toplam	361.463	473.612	-112.149	-10,2

Kaynak: TÜİK Göç İstatistikleri ve ADNKS Verileri

Afyonkarahisar'da 1975 yılından 2019 yılına kadar gerçekleşen göç hareketlerine Tablo 11'den baktığımızda genel olarak ilin dışarıya verdiği göç sayısının dışarıdan aldığı göç sayısından daha fazla olduğu görülmektedir. Beşer yıllık dönemler içerisinde net göç hızının en düşük olduğu diğer bir ifadeyle en fazla net göçün verildiği dönem -25.779 kişiyle 1985-1990 yılları arasındadır. Bu dönemde Türkiye'de birçok bölgede köyden kente göçlerin hızlanmasına bağlı olarak göç hızı fazla olmuştur. Afyonkarahisar'da da bu anlamda ülke geneline paralel gelişme görülmüştür. 2007 yılından itibaren göç verileri Tablo 11'de yıllık olarak belirtilmiştir. Bu bölümde de en düşük net göç hızı 2010-2011 yılları arasında -%9,7 oranıyla gerçekleşmiştir. Diğer yandan 2011-2012 ve 2017-2018 dönemlerinde diğer yılların aksine Afyonkarahisar'ın aldığı göç miktarı, dışarıya verdiği göç miktarından fazla olmuştur. En fazla nüfus hareketliliğinin yaşandığı dönem ise 1995-2000 yılları arasındadır. Bu dönemde Afyonkarahisar'a 35.636 kişi göç ederken 52.252 kişi de Afyonkarahisar'dan başka bölgelere göç etmiştir. 1975 yılından 2019 yılına kadar oluşan toplam rakamlara baktığımızda

Afyonkarahisar ili dışarıdan 361.463 kişi göç alırken aynı dönemde 473.612 kişinin Afyonkarahisar dışına göç ettiğini görmekteyiz. Ortalama net göç hızı ise -%10,2 olarak gerçekleşmiştir.

Afyonkarahisar'a göç eden nüfusun göç etme nedenleri, cinsiyetleri ve yaş durumları ile ilgili TÜİK verilerine baktığımızda Afyonkarahisar'a göç eden kadın nüfusun Afyonkarahisar'dan giden kadın nüfustan daha az olduğu görülmüştür. Bunun en önemli sebebi Afyon'da kadın nüfusun çalışma hayatında daha az yer bulması sayılabilir. Afyonkarahisar'a göçlerin en önemli sebebini eğitim için gelenler oluştururken bunu memuriyetinden dolayı tayine uğrayan çalışanlar takip etmektedir. Afyonkarahisar'dan göç eden veya Afyonkarahisar'a göçle gelen her üç kişiden biri 20-30 yaş arasındadır. Diğer yandan Afyonkarahisar'a dışarıdan göç eden nüfusun eğitim durumu kentin nüfusuna göre daha seçkindir (Yakar & Yazıcı, 2009:159-161).

“Nüfusa kayıtlı olunan il” kriteri kullanılarak Afyonkarahisar'ın göç bakımından etkileşim halinde olduğu illeri tespit edebiliriz. Bu bağlamda 2019 yılsonu itibarıyla Afyonkarahisar ili nüfusuna kayıtlı olan kişilerin Türkiye'de yaşadıkları iller ile Afyonkarahisar'da ikamet edip başka il nüfusuna kayıtlı olan kişilerin sayısı Tablo 12'de belirtilmiştir. Aynı zamanda bu veriler Şekil 10'da haritalandırılmıştır.

Tablo 12: Afyonkarahisar İline Ait Göç Verileri

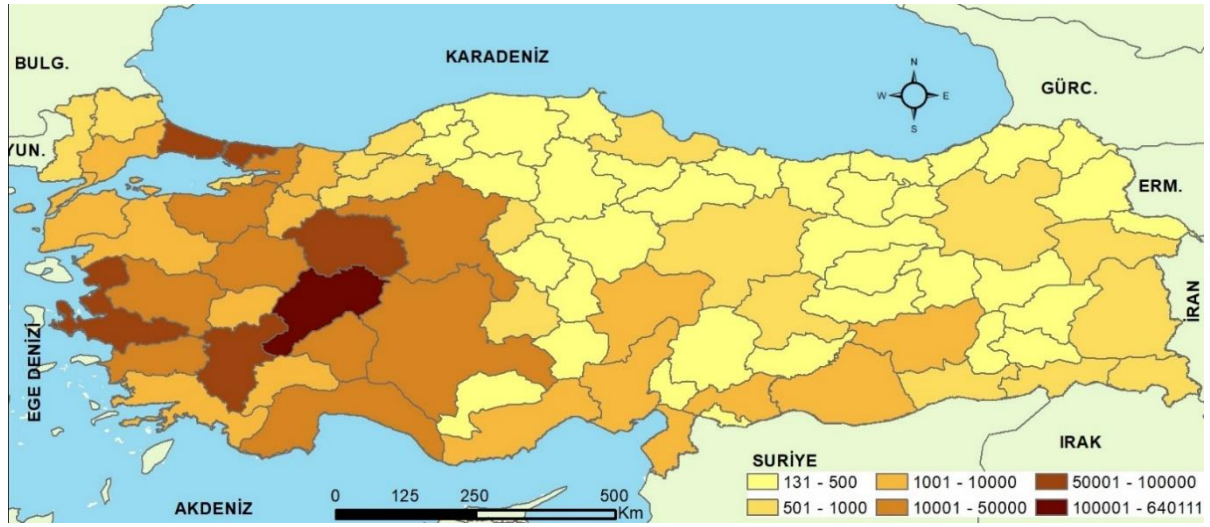
Afyonkarahisar Nüfusuna Kayıtlı Olup Başka İllerde İkamet Eden			Diğer İl Nüfusuna Kayıtlı Olup Afyonkarahisar'da İkamet Eden		
İller	Nüfus Miktarı	Oran	İller	Nüfus Miktarı	Oran
İzmir	92.022	18,7	Konya	9.532	12,1
İstanbul	60.784	12,4	Denizli	3.979	5,0
Eskişehir	59.738	12,1	Kütahya	3.722	4,7
Denizli	57.152	11,6	Isparta	3.700	4,7
Antalya	39.861	8,1	Eskişehir	3.602	4,6
Ankara	28.775	5,8	Uşak	2.620	3,3
Isparta	16.969	3,4	Manisa	2.498	3,2
Kocaeli	16.273	3,3	Ankara	2.298	2,9
Aydın	13.974	2,8	İzmir	2.089	2,6
Bursa	13.037	2,6	Antalya	1.759	2,2
Diğer İller	93.467	19,0	Diğer İller	43.076	54,6
TOPLAM	492.052	100,0	TOPLAM	78.875	100,0

Kaynak: TÜİK Nüfus İstatistikleri

Tablo 12'deki verilere göre Afyonkarahisar ili nüfusuna kayıtlı olup başka illerde ikamet eden kişi sayısı 492.052 kişidir. Bu nüfusun yoğun olarak bulunduğu ilk sıradaki 10 ilin dağılımına baktığımızda 9'unun büyükşehir statüsü taşıyan iller olduğunu görürüz. Sosyoekonomik yönden Afyonkarahisar'dan daha fazla gelişmişlik özelliği gösteren bu illerin bir diğer özelliği ise mesafe olarak Afyonkarahisar'a yaklaşık 300 km uzaklıkta olmalarıdır. “Afyonkarahisarlı nüfus” olarak tanımlayabileceğimiz bu kişilerin yoğun olarak yaşadıkları illerin başında 92.022 kişi ve göç edenler içinde %18,7 oranla İzmir ili gelmektedir. İzmir ilini ardından sırasıyla 60.784 kişiyle İstanbul (%12,4), 59.738 kişiyle Eskişehir (%12,1) ve 57.132 kişiyle Denizli (%11,6) takip etmektedir. İlk sıradaki bu 4 ilde dışarıya göç eden Afyonluların

%55'i yaşamaktadır. Afyonkarahisar'dan il dışına yapılan göçlerle ilgili (DPT, 2008) adlı kaynakta yer alan verilere göre göç edenlerin göç etme nedenlerini sırasıyla hane halkı fertlerinden birine bağımlı göç, iş arama veya bulma, tayin veya atama, eğitim, evlilik ve diğer sebepler oluşturmaktadır. Ancak bu veriler 1995-2000 yıllarını kapsamakla birlikte genel olarak il dışına göç etme nedenlerinin diğer dönemlerde de benzer sebeplere dayandığını yerel kaynaklara dayanarak söyleyebiliriz. Yine aynı çalışmada (DPT, 2008) Afyonkarahisar'a yapılan göçlerin nedenleri de sırasıyla tayin veya atama, hane halkı fertlerinden birine bağımlı göç, iş arama veya bulma, eğitim, evlilik ve diğer sebepler olarak belirtilmektedir. Burada eğitime bağlı olarak Afyon'a yapılan göçlerin 1992 yılından sonra artış gösterdiği söylenebilir. Özellikle üniversite eğitimi için yapılan tercihlerde YÖK verilerine bağlı olarak yapılan incelemelerde komşu illerin üniversite eğitimi için yapılan tercihlerde Afyonkarahisar'ı, Afyonkarahisar'daki öğrencilerin ise komşu illeri öncelikli olarak tercih ettiği görülmüştür.

Şekil 10: Afyonkarahisar Nüfusuna Kayıtlı Olanların Buldukları İllere Göre Dağılımı (2019)

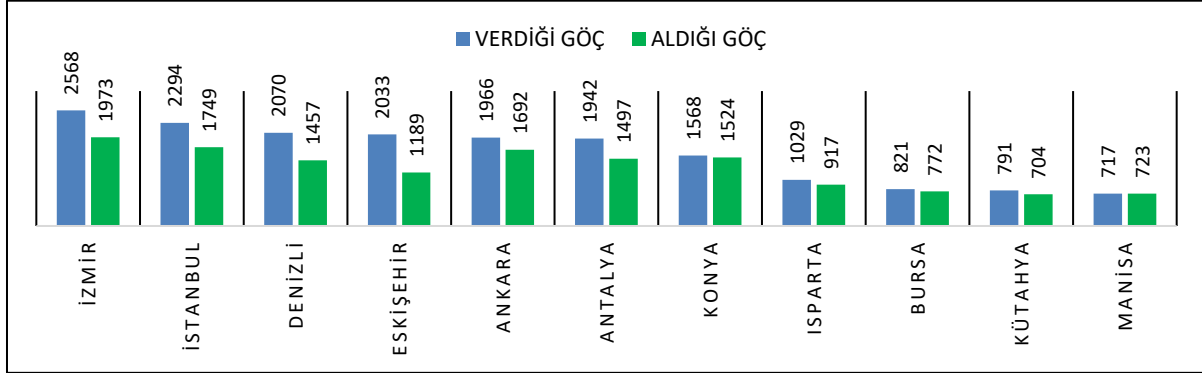

Gelişmişliğin eşitsiz mekânsal dağılımı nüfus hareketlerinin yani göçlerin temel nedenini oluşturmaktadır. Az gelişmiş yerlerden gelişmiş olan yerlere doğru yapılan göçler bireylerin az gelişmişliğin getirdiği sorunlardan kaçışının göstergesi olarak algılanırken çoğunlukla insanların yaşadığı yerden memnuniyetsizliğinin sonucunda göçler meydana gelmektedir. Diğer yandan bir idari yerleşim biriminin gelişmişlik seviyesi ile net göç arasında doğrusal bir ilişki vardır. İllerin gelişmişlik sıralamasındaki yeri net göç alınan veya verilen yerlerin dağılımı ile örtüşmektedir. Kısacası bir yer kendisinden daha düşük seviyede gelişmişlik derecesine sahip olan başka bir yerden net göç alırken gelişmişlik derecesi daha yüksek olan başka bir yere de net göç vermektedir (Yakar, Saçlı ve Yazıcı, 2010:268). Gelişmişlik derecesinin önemli göstergelerinden biri olan Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla rakamlarını incelediğimizde 2018 yılı verilerine göre Afyonkarahisar'ın sahip olduğu 22.804.455 TL milli gelir ile ülke milli gelirinin %0,6'sını oluşturduğunu görürüz. Diğer yandan yine 2018 yılı verilerine göre kişi başına düşen 31.645 TL milli gelir ile ülke içindeki sıralaması 41'dir. Ülke milli geliri içindeki payı ve kişi başına düşen milli gelir miktarı ilin ekonomik yapısı hakkında önemli ipucu vermektedir (TÜİK Bölgesel Hesaplar).

Afyonkarahisar ili gelişmişlik seviyesi bakımından kendisinden daha iyi olan yerlere göç verirken diğer yandan başka illerden göç de almaktadır. Buna göre Afyonkarahisar'da 2019 yılsonu itibarıyla başka il nüfusuna kayıtlı olanların toplam sayısı 78.875'tir. Bu rakam Afyonkarahisar toplam nüfusunun (729.483) %10,8'inde denk gelmektedir. Afyonkarahisar'a göç eden bu nüfusun illere göre dağılımına Tablo 12'den bakıldığında belli illere toplanma olmayıp tablonun diğer sütununa göre daha dengeli bir dağılım olduğunu görürüz. İlk sırada

yer alan 10 ilin 6'sı aynı zamanda Afyonkarahisar'dan göç eden insanların da ikâmet ettikleri illerdir. Diğer 4 il (Konya, Kütahya, Uşak ve Manisa) Afyonkarahisar'a mesafe bakımından yakın olarak değerlendirebileceğimiz illerdir. Bu verilere göre ilk sırada yer alan Konya ilinden 9.532'u Afyonkarahisar'da yaşarken Konya ilini sırasıyla Denizli (3.979), Kütahya (3.722), Isparta (3.700) ve Eskişehir (3.602) illeri takip etmektedir.

Şekil 11: Afyonkarahisar İlinin 2019 Yılı İçerisinde Göç Verdiği ve Aldığı İller ve Göç Sayıları

2019 yılı TÜİK verilerine göre Afyonkarahisar'ın il dışına verdiği göç sayıları ile diğer illerden aldığı göçlerin en yoğun olduğu ilk 10 ile Şekil 11'den baktığımızda genel olarak çevresindeki yakın iller arasında bir nüfus hareketliliği olduğunu görmekteyiz. Bunlar İzmir, İstanbul, Denizli ve Eskişehir gibi gelişmiş illerdir. Yine Şekil 11'de görülen 10 ilden son sıradaki Manisa ili hariç tamamında göç edenlerin sayısı o ilden gelenlerin sayısından daha fazladır. Yani diğer bir ifadeyle Afyonkarahisar'ın net göç hızının negatif değerler göstermesine neden olan iller genel olarak bu illerdir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sahip olduğu coğrafi konuma bağlı olarak tarihi eskiye inen Afyonkarahisar, başta topografya ve iklim şartları olmak üzere birtakım olumsuz coğrafi özellikleri nedeniyle çok fazla gelişme gösterememiştir.

Afyonkarahisar'ın nüfus miktarı Cumhuriyet Dönemi içinde 1927 yılı sayımından 2007 yılı sayımına kadar sürekli artış göstermiştir. 2007 yılından itibaren ise il nüfus miktarında dalgalanmalar gerçekleşmiştir. Diğer yandan sayım yıllarında ortaya çıkan nüfus artış hızları 1945 sayımı hariç tüm dönemlerde ülke genelindeki nüfus artış hızının gerisinde kalmıştır. Oluşan nüfus artış hızının ülke genelinden düşük olmasına bağlı olarak 1927 yılında Afyonkarahisar'ın ülke nüfusu içindeki payı % 1,90 oranından 2019'da %0,88'e gerilemiştir. Bu gerilemenin mevcut nüfus artış hızlarının bu seyirde devam etmesi durumunda sonraki dönemlerde de devam edeceği görülmektedir.

Tarım ve hayvancılığın Afyonkarahisar'da önemini korumasına bağlı olarak il nüfusu içinde kırsal nüfus oranı yüksektir. 2019 yılı itibariyle il nüfusunun %40,2'si şehirlerde %59,8'i de köylerde yaşamaktadır.

Türkiye'nin 2019 yılı kırsal nüfus oranının %7,2 olduğu dikkate alındığında Afyonkarahisar ile ülke geneli arasında önemli bir farklılığın olduğu söylenebilir. Ancak il nüfusunun 2019 yılı itibariyle 729.483 olmasına bağlı olarak yakın dönemde elde edebileceği büyükşehir statüsüyle birlikte il nüfusunun tamamı şehirlî nüfus tanımı kazanacaktır.

2019 yılı itibariyle Afyonkarahisar'da nüfus yoğunluğu 52 kişi/km² ile Türkiye ortalaması olan 108 kişi/km² rakamının yaklaşık yarısıdır. Buna bakıldığında topografik yapının dağlık ve il yüzölçümünün büyüklüğüne bağlı olarak Afyonkarahisar seyrek nüfuslu

bir il olarak kabul edilebilir. Aynı zamanda nüfusun il içindeki dağılımı da dengesizdir. Ekonomik ve beşeri faaliyetlerin canlılığına bağlı olarak merkez ilçe ile merkez ilçe çevresindeki yerleşmelerde nüfusun yoğunluğu dikkat çekmektedir. Bu yoğunluğun temel nedeni merkez ilçenin ulaşım bakımından kavşak noktasında yer alması nedeniyle oluşan beşeri faaliyetlerdir.

Afyonkarahisar'da Cumhuriyet Dönemi boyunca il nüfusu içinde kadınların payı erkeklere göre 1960, 1975, 1980 ve 2000 sayım yılları hariç daha yüksek olmuştur. Oluşan bu durum üzerinde il dışına verilen göçlerin payı oldukça fazladır. 2000 yılından sonra il genelinde görülen ekonomik ve sosyal gelişmelerin sonucu olarak cinsiyet dengesizliği önceki dönemlere göre azalma göstermiştir. Ancak ilçeler arasında cinsiyet farkının yüksek olduğu yerler halen mevcuttur. Bu dengenin sağlanabilmesi ve il nüfusunun tamamının bu dengeyi yansıtabilmesi adına dışarıya olan göçü azaltmak için istihdam olanaklarının artırılması ve sosyal şartların iyileştirilmesi gerekmektedir.

Afyonkarahisar'daki nüfusun yaş yapısı da yıllar itibariyle şehirleşmenin ve göçlerin artışına bağlı olarak değişim göstermiştir. 1975 yılında %41,0 olan çocuk nüfus oranı 2019'da %22,0'a düşerken aynı dönemlerde yaşlı nüfus oranı da %4,9'dan %10,2'ye yükselmiştir. Bağımlı nüfus olarak tanımlanan bu iki yaş grubundaki değişim dikkat çekerken sonraki yıllarda ülkenin genel durumuna bağlı olarak şehirleşmenin Afyonkarahisar'da da hız kazanmasıyla çocuk nüfus oranında azalma ve yaşlı nüfus oranında artmanın devam edeceği görülmektedir.

Afyonkarahisar genel olarak göç veren il durumundadır. Ancak 1992 yılında üniversitenin kurulmasıyla ilin dışarıya verdiği göçler azalırken başka illerden aldığı göçlerde bir artış söz konusu olmuştur. Ancak uzun dönemdir Afyonkarahisar il dışına göç veren il durumundadır. Bölgeye yapılacak yatırımlar ve özellikle büyükşehir statüsü kazandıktan sonra elde edilecek avantajlar Afyonkarahisar'dan başka illere gerçekleşen göçü tersine çevirebilir.

Diğer yandan il dışına yapılan göçler çoğunlukla Afyonkarahisar çevresinde yer alan, ekonomik ve sosyal durumun daha iyi olduğu büyükşehirler yönüdedir. Afyonkarahisar'ın dışarıdan aldığı göçler ise yine kendisine en yakın illerden gerçekleşmektedir. Oluşan verilere bakıldığında Afyonkarahisar, çevresinde yaklaşık 300 km çap uzaklığında yer alan illerle nüfus alışverişi yapmaktadır. Afyonkarahisar'a göç ederek gelenler daha çok eğitim ve memuriyete bağlı olarak tayinle gelirken Afyonkarahisar'dan göç edenler ağırlıklı olarak ekonomik sebepler, iş imkânları ve eğitime bağlı olarak göç etmektedir.

KAYNAKÇA

- ALİAĞAOĞLU, A., 2004, Afyonkarahisar Şehir Coğrafyası, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya ABD, Ankara.
- Coğrafya Harita, www.cografyaharita.com (13.02.2020)
- ÇOBAN, A., 2016, Çorum'un Nüfus Coğrafyası Özellikleri, Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı:33, s. 410-438.
- DOĞAN, M., 2011, Mengen Havzası'nın Nüfus Gelişimi ve Sorunları, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi, Sayı:23, ss:19-23, İstanbul.
- DOĞAN, M., 2011, Türkiye'de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış, Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı:23, ss: 293-307.
- DOĞANAY, H., 1991, Türkiye'de İç Göçler ve Başlıca Sonuçları, Atatürk Üniv. Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt:2, Sayı:2, ss:139-149.
- DOĞANAY, H., 2014, Türkiye Beşeri Coğrafyası, Pegem Akademi, Ankara.
- DPT, (2008), Türkiye'de İç Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965-2000), Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara.
- EMECEN, F., 1988, "Afyonkarahisar", TDV İslam Ansiklopedisi, 1. Cilt, ss:443-446.
- HOŞGÖREN, Y., 1994, Türkiye'nin Gölleri, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:29, ss:19-51.
- KARADEMİR, D., & DOĞAN, M., 2019, Suriyeli Mültecilerin Mekânsal Analizi: Şanlıurfa Örneği, Coğrafya Dergisi Journal of Geography, Sayı: 39, ss: 111-124.
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü, www.mgm.gov.tr adresinden 19.01.2020 tarihinde ulaşılmıştır.
- ÖZDEMİR, M.A., & KERVANKIRAN, İ., 2012, Afyonkarahisar İlinin Turizm Gelişimi ve Çekicilikleri, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: XIV, Sayı:1, Haziran 2012, ss:123-142.
- ÖZGÜR, E. M., 1999, Türkiye Nüfusunun Yaş Yapısı, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı:7, ss:159-174, Ankara.
- Resmi Gazete, www.resmigazete.gov.tr adresinden 21.04.2020 tarihinde ulaşılmıştır.
- SERTKAYA DOĞAN, Ö., 2018, "Nüfus Coğrafyası" Beşeri ve Ekonomik Coğrafya, ss:27-55, Pegem Akademi, Ankara.
- ŞAHİN, C., 2016, Türkiye Nüfusu, Kanat M.H. (Ed), Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği, Nobel Akademik Yayıncılık, ss:220-248.
- TAŞ, B., & YAKAR, M., 2009, Afyonkarahisar İlinde Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı, Coğrafi Bilimler Dergisi, 7. Cilt, 2. Sayı, ss:145-161.
- TEPEALTI, F., 2019, Avrupa Birliği'ne Yönelik Türkiye Geçişli (Transit) Göç Hareketleri ve Türkiye'nin Düzensiz Göçle Mücadelesi, Doğu Coğrafya Dergisi, Haziran 2019, Sayı:41, ss: 125-140.
- TÜİK, (2019), Bitkisel Üretim İstatistikleri, www.tuik.gov.tr (02.03.2020)
- TÜİK, (2019), Nüfus İstatistikleri, www.tuik.gov.tr (13.03.2020)
- TÜİK, (2019), Hayvancılık İstatistikleri, www.tuik.gov.tr (21.02.2020)
- TÜMERTEKİN, E., & ÖZGÜÇ, N., 2009, Beşeri Coğrafya İnsan Kültür, Mekan, Çantay Kitap, İstanbul.

- UÇAR, H., 2007, Çevre Sorunları Açısından Afyonkarahisar, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YAZICI, H. & KOCA, N., & KÜRŞAT KOCA, M., 2010, Coğrafi Faktörlerin Mülki Yapılanma Üzerindeki Etkilerine Bir Örnek: Afyonkarahisar İli, Amme İdaresi Dergisi, Cilt:43, Sayı:3, ss: 109-124.
- YAKAR, M., & SARAÇLI, S., & YAZICI, H., 2010, Afyonkarahisar İlinde İller Arası Göçlerin Gelişmişlik Endeksleriyle Analizi, Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:24, ss:255-272.
- YAKAR, M., & YAZICI, H., 2009, Afyonkarahisar Kentinde Göçlerin Seçkinlik Yaklaşımı İle Analizi (1990-2000), SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:20, ss:155-172.
- YILMAZ, M., 2016, Türkiye'nin Değişen Nüfus Yapısı: Nedenler, Değişim, Sonuçlar ve Gelecek, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- YÜCEŞAHİN, M., 1996, Türkiye'de İllere Göre Cinsiyet Oranları, Ankara Üniversitesi, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı:5, Ankara, S:267-290.

21.YÜZYIL'DA SOSYAL SORUNLAR VE DEZAVANTAJLI GRUPLAR¹

SOCIAL PROBLEMS AND DISADVANTAGE GROUPS IN 21st CENTURY

Aylin YILDIRIM AYKURT*

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi,
TÜRKİYE, e-mail: ay_hit@yahoo.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6703-2742>

Geliş Tarihi: 03 Temmuz 2020; Kabul Tarihi: 29 Temmuz 2020

Received: 03 July 2020; Accepted: 29 July 2020

ÖZET

Sosyal sorunlar insanların çeşitli nedenlerle toplumsal eşitsizliklere maruz kaldıkları durumları ifade etmektedir. Farklı değişkenlerin neden olduğu sosyal sorunların tanımlanmasına ya da çözümüne yönelik çabalar, ekonomik yapının içindeki güç odakları tarafından yönlendirilmektedir. Bu yönlendirme süreci kimi grupları toplumun merkezine alırken, kimi grupları ise dışarda bırakmaktadır. Dışarıda kalanlar ekonomik durumları, cinsiyetleri, etnik ve dilsel kökenleri, din ya da politik statüleri nedeniyle kırılgan ve incinebilir olan dezavantajlı gruplardır. Bu çalışma 21. Yüzyıl'da sosyal sorunları, sosyal sorunların dezavantajlı duruma getirdiği insanları ve yaşanan sosyal dışlanma sürecini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: sosyal sorunlar, dezavantajlı gruplar, ötekileştirme, sosyal dışlanma,

ABSTRACT

Social problems refer to situations in which people are exposed to social inequalities because of various reasons. Efforts to identify or solve the social problems caused by different variables are shaped by power elites within the economic structure. This shaping process places some groups at the center of society but excludes some groups. Outsiders are generally disadvantaged groups who are vulnerable due to their economic situation, gender, ethnic and linguistic origins, religion or political status. This study addresses the social problems, the people who are disadvantaged by these social problems and the social exclusion process in the 21st century.

Key Words: social problems, disadvantage groups, othering, social exclusion.

¹ Bu çalışma "Sosyal Çalışmanın Medya Yansımaları: Türkiye-ABD Örnekleri" başlıklı tez çalışmasının ilgili bölümünden yararlanılarak hazırlanmıştır.

1. GİRİŞ

Sanayi Devrimi, oluşturduğu yeni yapı ile insanlık tarihindeki dönüşüm noktalarından biridir. Devrim sonrasında ekonomik hayatta meydana gelen dönüşüm, toplumsal yapı üzerinde de büyük etkiler yaratmıştır. Toplumun bir kesimi güç kazanmış ancak daha büyük bir bölümü için koşulları daha ağır olan bir süreç başlamıştır. Oluşan bu yeni dünya düzeni ile bazı bireylerin toplumun dışına kalması sonucunu doğuran çeşitli sorunlar gün yüzüne çıkmıştır. Maruz kalan birey sayısının fazlalığı bu sorunların, “sosyal sorun” olarak tanımlanmalarını gerektirmiştir.

Kapitalizm ile gelen toplum yapısında oyunun kurallarını ve koşullarını belirleyenler güç sahipleridir. Bu yapının mağduru olanlara dair çerçeve de yine ekonomik ve politik seçkinler tarafından çizilmektedir. Çizilen bu çerçevede kimin içeride kimin dışarıda kalacağı da çerçeveyi çizenlerin tercihlerine bağlıdır. Dolayısı ile sosyal sorunlar gündeme taşınırken söz söyleyenler de yine güç sahipleridir. Sorunu yaşayanların sesleri ya da sözleri duyulmaz; zaman içinde toplumun dışında kalırlar, toplumsal normlara uyum sağlayabilen insanlara göre “öteki” olurlar.

Bu çalışmada, sosyal sorunlara ve ortaya çıkış süreçlerine dair genel bir çerçeve çizildikten sonra 21. Yüzyıl'da küreselleşme ile gelen nokta üzerinde durulacaktır. Yaşadıkları sosyal sorunlar nedeniyle toplumun bir parçası olamayan dezavantajlı gruplar ele alınacak ve sosyal dışlanma sürecinin boyutlarına bakılacaktır.

2. SOSYAL SORUNLAR

Sosyal sorunlar, insanların çeşitli nedenlerle toplumsal eşitsizliklere maruz kaldıkları durumları ifade etmektedir. Irk, din, cinsiyet ya da gelir seviyesi gibi farklı değişkenler nedeniyle sosyal sorunlar farklı açılardan pek çok kişiyi etkileyebilir. Ayrıca bağımlılıklar, aile yapısındaki dağınıklık, teknolojik değişim, suç, şiddet, çevresel kirlilik, terörizm vb. sosyal sorunlardan bazılarıdır. Bu sorunlardan hangisinin en etkili ya da en önemli olduğu konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Peki sosyal sorunlar nasıl “sorun” olarak tanımlanmaktadır. Sorunlara dair önceliklendirme kim tarafından yapılmaktadır? Parrillo sosyal sorunların tanımlanmasının fikir birliği gerektirdiğini belirtmektedir: Sosyal bir durumun sosyal sorun olarak tanımlanabilmesi için bazı güçlü grup üyelerinin bu durumu kendilerini etkileyen bir sorun olarak algılaması gerekmektedir (2008: xli). Bu tanımlama biçimi aslında sosyal adalet açısından eşitsiz durumları ortaya çıkarmaktadır. Çünkü her bir sosyal sınıfın üyesi mevcut durumu kendi deneyiminden ve dolayısı ile kendi bakış açısından görme eğilimindedir. Otorite konumunda olan ya da daha güçlü olan kabul edene kadar güçsüz olanın yaşadığı sorun yok sayılmaktadır.

Güçlünün güçsüzün durumunu tanımlaması tarihin her döneminde yaşanan bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır, ancak gelişmiş toplumlarda çeşitlenen ve derinleşen sosyal sorunların gün yüzüne çıkmak için bu gerçekliğe takılı kalması çözüm üretme süreçlerini de tıkamaktadır. Sorunların tanımlanmasına ilişkin bu çelişki elbette çözüm arayışlarını ve çözüme dair çalışmalarını da geciktirmektedir.

Parrillo, sosyal sorunların tanımlanma ve çözüm üretme aşamasında üzerinde durulması gereken bir diğer noktaya daha dikkat çekmektedir; bazı kesimler bu sorunlardan kar etmektedir. Örneğin sanayi üreticileri ve daha geniş perspektiften baktığımızda gelişmiş ülkeler çevre kirliliğine karşı düzenlemelere direnç göstermektedir. Çünkü yapılacak düzenlemeler üretimden kar eden çevrelerin ve gelişmiş ülkelerin avantajlı durumlarını kaybetmelerine neden olabilecektir. Mevcut durumu koruma çabası yalnızca parasal avantajı sürdürmenin ötesine geçmektedir. Kadınların üst yönetim pozisyonlarına getirilmemesi, toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde kadınları erkeklerden arka plana iten uygulamaların desteklenmesi de ataerkil

toplum yapılarının sürdürmek istediği başka bir sosyal soruna işaret etmektedir (2008: xlii). Sosyal bir sorun olarak yoksulluk olgusu da benzer nedenlerle bir çözümsüzlük sürecinde görünmektedir. Yoksulluk, Zastrow'un deyimi ile ekonomik ve toplumsal yapı içinde pek çok işleve sahiptir. Ucuz iş gücü, düşük kaliteli malların tüketimi, yardımlara aracılığı ile "iyi insanı oynama" fırsatı sunmak gibi işlevleri nedeniyle yoksullar liberal sistemin vazgeçilmezidir (2013:180). Bu nedenle de yoksulluğa yönelik çalışmalar genellikle sosyal yardımlar ile sınırlı tutulmakta ve bu sosyal sorunun temel nedenlerine inilmeden çözüm üretilmeye çalışılmaktadır. Ya da daha doğru bir ifade ile sorun tehlikeli noktaya gelmeden yatıştırılmaya çalışılmaktadır.

Toplumların tarihinde sorun yaşayan insanlar her zaman var olmuştur. Bu sorunlara yönelik çözüm arayışları hayırseverlik esasına dayalı olarak yürütülmüştür. Pek çok gönüllü kişi ya da grubun sosyal sorunların çözümü için çalışmalar yürüttüğü görülmektedir. Bu çalışmalar kimi zaman hapisane sistemlerini iyileştirmeye yönelikti, kimi zaman yoksul çocuklara eğitim, kimi zaman yoksul köylülere sadaka, kimi zaman yoksul yetişkinler için eğitim, kimi zaman da konut ihtiyaçlarını karşılamaya yönelikti (Pierson, 2011: 9). Ancak 1850-1900 yılları arasında hızlanan sanayi devrimi, geleneksel toplum düzeninin büyük ölçüde değişmesine yol açmıştır. Üretim ilişkileri değişmiştir. Aileler topraklarından ayrılmaya zorlanmış; köylüler ve zanaatkarlar mülksüz, yoksul sanayi işçisi haline gelmiştir. Büyük kentler kurulmuş ve birincil ilişkilerin azaldığı bir toplum yapısı doğmuştur (kitle toplumu). Tarım toplumları yerine endüstri toplumları yönünde değişen toplum yapıları bireyin yalnız kalmasına neden olmuştur. Erkeklerin yanısıra kadınlar ve çocuklar da günde 14-16 saat çalıştırılmıştır. Çocuk ve bebek ölüm oranları artmıştır. Sanayi toplumunun işçi sınıfını oluşturan yığınlar yoksulluk, salgın hastalıklar, beslenme, barınma sorunları ile karşılaşmışlardır. Kadın ve erkeğin çalışması evdeki çocuk ve yaşlı bakımını problem haline getirmiştir. Sınıf mücadeleleri başlamış ve kentlerde toplumsal denetim işlemez hale gelmiştir (Talas, 1997: 59-76). Böylece toplumsal yapı içinde belirli gruplar tarafından paylaşılan sorunlar yetkililerin müdahalesini gerektirecek boyutlara ulaşmıştır. Yoksulluk, sosyal dışlanma, yaşlı ve çocuk bakımı vb. sorunlar sanayi devriminin ardından karar mekanizmalarının gündemine alınmıştır. Sanayi devriminin yarattığı ekonomik ve sosyal dönüşüm pek çok sosyal sorunu beraberinde getirmiştir. Özellikle 18. Yüzyıl'dan itibaren ağırlık kazanan bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır (Buğra ve Keyder, 2015: Önsöz). Sanayi devriminin lokomotifini oluşturan "bırakınız yapsınlar" felsefesi, sanayileşme sürecini hızlandırırken sosyal sorunların derinleşmesine neden olmuştur. Piyasaların kendi başlarına faaliyet göstermeleri için tamamen serbest bırakılması gerektiğini savunan bu felsefe sermaye sahiplerine güç kazandırırken işçileri olumsuz koşullara sürüklemiştir. İlk sanayileşen ülke olması nedeniyle bu olumsuz koşullar öncelikle İngiltere'de oluşmuş, çözüm çabalarının başlangıç noktası da yine İngiltere olmuştur.

Kapitalizm ile "sosyal" olarak tanımlanmaya başlanan sorunlar küreselleşme süreci ile çeşitlenmiş ve derinleşmiştir. Bello ve Malig'in ifadesi ile "küreselleşme sermayenin, üretimin ve piyasaların- yerküre ölçeğindeki-hızlı entegrasyonudur" (2008: 109). Bu entegrasyon süreci farklı ideolojiler tarafından olumlu/olumsuz olarak tanımlanmaktadır. Küreselleşme taraftarları, sürecin herkese eşitlik, özgürlük ve demokrasi getireceğini ve ülkelerarası karşılıklı bağımlılığı artıracığını iddia etmektedirler. Küreselleşme ile teknolojiye ve bilgiye herkesin erişiminin mümkün hale geleceği ve böylece herkesin eşit gelişim imkanına sahip olduğu da küreselleşmeye dair çizilen olumlu tablonun bir diğer parçasıdır. Smith, küreselleşme sürecini "geçmiş ile radikal bir kırılma" olarak tanımlarken ideoloji ile derinden bağlı olan bu süreç dair mevcut iddialara şüphe ile bakmamız gerektiğini vurgulamaktadır (2001: 430). Küreselleşme sürecine dair rakamsal verilerin ortaya koyduğu tablo ülkelerarası karşılıklı bir bağlılıktan ziyade gelişmiş ülkeleri koruyan bir yapıya dikkat çekmektedir.

Küreselleşmeye dair rakamlar, Smith'in şüphelerini doğrular niteliktedir. İddiaların aksine bu süreçte herkes zenginleşmemiştir. Tarihin her döneminde var olan yoksulluk, sanayi devrimi sonrasında artarak büyümüştür. Uluslararası yardım kuruluşu Oxfam'ın 2019 yılı başında yayınladığı rapor, dünyadaki gelir dağılımındaki adaletsizliğin her geçen gün arttığını ortaya koymaktadır. Servetin giderek daha az sayıdaki insanın elinde toplandığını gösteren rapor, nüfusun en yoksul yüzde 50'sinin sahip olduğu servet miktarına eş değer servete sahip olan milyarderlerin sayısının 2016'da 61 iken 2017'de 43'e ve 2018'de ise 26'ya düştüğünü göstermektedir (www.haberturk.com).

1980 sonrası neoliberalizm dalgası da toplumdaki eşitsizlikleri artırmıştır. Bu süreçte Türkiye deneyimine bakmak 21. Yüzyıl'ın yarattığı ekonomik ve sosyal değişim ile sosyal sorunların ortaya çıkma ve büyüme hızını görmek açısından yararlı olacaktır: Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu 1923 yılından günümüze pek çok değişimi yaşamıştır. Kurulduğu yıllarda nüfusunun neredeyse tamamını tarımda istihdam eden ve kırsal yerleşimin hakim olduğu bir ülke iken günümüzde kent nüfusunun yoğun olduğu, hizmet ve sanayi sektörlerine dayanan bir yapıya evrilmiştir (Kaya, 2014: 171-172). Bu değişim sürecinin lokomotifini 1980 yılından sonra yaşanan küreselleşme serüveni oluşturmaktadır. 1980 sonrası Türkiye'nin toplumsal yapısında önemli değişimler yaşanmıştır. İlk olarak köyden kente göç sonrasında formel sektörde iş bulamayanlar yasal koruma olmaksızın çalışmaya başlamışlardır. Şenses bu sürecin yüksek ve değişken enflasyon ile birlikte önemli gelir dağılımı sorunlarına neden olduğunu belirtmektedir (2009: 684). Böylece toplumsal yapı içinde çalışmasına rağmen yoksul olanlar ortaya çıkmıştır.

Bu değişimlerle birlikte yaşanan diğer bir dönüşüm aile yapısında olmuştur. Geniş aileden çekirdek aileye doğru bir değişim yaşanmıştır. 1980'li yıllara kadar yaşlılık, hastalık, işsizlik veya kazancın geçinmeye yetmeyişi, evsizlik gibi sorunlar karşısında kişisel destek mekanizmalarını kullanan birey, bu süreçten sonra uygulanan politikaların ve değişen toplum yapısının sonucunda yalnızlaşmıştır (Buğra, 2016: 17-18). Aile bağları ve hemşehricilik ilişkilerinin yoksulluktan kurtulmak adına bireye sunduğu destek mekanizmaları zarar görmüş ve zamanla azalmıştır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001).

Türkiye örneğinin de gösterdiği gibi küreselleşme süreci yeni sosyal sorunlar yaratmış ya da var olan sosyal sorunların ölçeğini büyütmüştür. Stilgts temel sorunun küreselleşmenin kendisinde olmadığını sürecin yönetilme biçiminden kaynaklandığını (akt. Kauder ve Niklas, 2015: 356) belirtse de bu teşhis olumsuz sonuçlara dair mevcut durumu değiştirmemektedir.

Küreselleşmenin tetiklediği baş döndürücü hız, yaşadığımız dünyayı hiç olmadığı kadar değişken bir hale getirmiştir. Bu ortamda yeni sorunlar keşfedilmekte, eski sorunlar yeniden tanımlanmakta, yeni çözümler üretilmeye ve uygulanmaya çalışılmaktadır (Peyrot 1984'ten akt. Peyrot ve Burns, 2010: 3). Sosyal sorunların sürekli bir değişim içinde olması sorunları çözmeyi güçleştirmektedir (Smith, 2014: 429-430). Gelişmiş toplumların karmaşık yapıları ve bu toplumlarda yaşanan sorunların değişken yapıları nedeniyle herhangi bir sosyal sorunu incelemeye çalışmak bireysel boyuttan küresel boyuta kadar geniş bir çerçeveden bakmayı gerektirmektedir. Küreselleşme ile tüm dünyayı etkisi altına alan değişimler ve bu durumun yarattığı sosyal sorunlar uluslararası boyutta çözüm arayışlarını ve örgütlenmeleri beraberinde getirmiştir. 21. Yüzyıl'ın hemen başında, 2000 yılının Eylül ayında toplanan Birleşmiş Milletler Binyıl Zirvesinde Binyıl Kalkınma Hedefleri kabul edilmiştir: Aşırı yoksullukla mücadele, temel eğitimin sağlanması, kadınların konumunun güçlendirilmesi, çocuk ölümlerinin azaltılması, salgın hastalıklarla mücadele, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması ve kalkınma için küresel ortaklıkları içeren bu hedefler ile toplumsal sorunlara küresel ölçekte çözüm aranması süreci başlamıştır (Çoban ve diğ, 2018).

3. DEZAVANTAJLI GRUPLAR

Dezavantajlı gruplar UNESCO tarafından ekonomik durumları, cinsiyetleri, etnik ve dilsel kökenleri, din ya da politik statüleri (mülteci) nedeniyle sosyal ve ekonomik olarak daha az bütünleşme şansı olan insanlar olarak tanımlanmıştır. Bu grupların toprağa ya da gelir getirici faaliyetlere her zaman erişimleri yoktur ve genellikle sağlık, barınma ve eğitim gibi temel hizmetlerden mahrum kalırlar. Etnik, dilsel ya da politik statüleri açısından dezavantajlı grupların tanımı ulusal bağlama dayandığından ülkeler arası farklılıklar bulunabilir. Benzer şekilde ülkelerin ortalama ekonomik düzeyi, eğitim seviyesi gibi değişkenler de ülkelerdeki dezavantajlı grupların özelliklerini farklılaştırabilmektedir. Örneğin birçok Afrika ülkesinde dezavantajlı olanların büyük çoğunluğu dört ya da beş yıllık ilköğretime erişimi olmayanlardır. Ancak gelişmiş ülkelerde meslek edinmek daha yüksek bir profil gerektirdiğinden bu ülkelerde dezavantajlı olarak tanımlananlardan bazılarının Afrika ülkelerine göre daha yüksek düzeyde eğitim oranına sahip olması muhtemeldir (UNESCO, 1998: 10).

Ife, dezavantajlı grupları farklı nedenlerle baskı altında olan insanlar olarak ifade etmekte ve baskıyı oluşturan nedenleri de yapısal problemler olarak tanımlamaktadır (2017: 200). Yapısal problemler sosyal sorunları yaratmakta ve nüfusun çeşitli gruplarını ise mevcut yapının dışında bırakmaktadır. Sosyal sorunlar nedeniyle sağlık, beslenme, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaktan mahrum kalan bu nüfus grupları topluma uyum problemleri de yaşamaktadır. Kimi zaman güvenlik için bir tehdit unsuru olarak görülen bu bireyler, kendi yaşam alanlarını terk edilmektedir. Böylece hayatta kalabilmek için gerekli temel ihtiyaçlarını karşılama noktasında sorun yaşayan dezavantajlı gruplar, aynı zamanda toplumsal yapının dışında kalarak sosyal destek imkanlarından da mahrum kalmaktadır.

Yaşadıkları sosyal sorunlar bağlamında toplumsal entegrasyonu azalanlar arasında ilk sıralarda yer alanlar; yoksullar, çocuklar, kadınlar, engelliler, yaşlılar, LGBTİ bireyler ve mülteciler (göçmenler)dir.

3.1. Yoksullar

Dezavantajlı gruplar dendiğinde öncelikli olarak akla gelenler genellikle yoksullardır. Peki kimdir yoksul? Yoksulluk nasıl tanımlanır? Bu konuda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Türk Dil Kurumu yoksulu “Geçinmekte çok sıkıntı çeken (kimse, toplum, ülke), parasız, yoksuz, varlıksız, varyetsiz, fakir, fukara, zengin, varsıl karşıtı” olarak, yoksulluğu “Yoksul olma durumu, yoksuzluk, sefillik, sefalet, fakirlik” şeklinde açıklamaktadır.

Yoksulluk bağlamında literatürde iki yaklaşım dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki gelire dayalı yoksulluktur. Bu yaklaşım çerçevesinde bireylerin ya da hanelerin gelir ve harcama düzeyleri dikkate alınarak tanımlama yapılır. Çeşitli unsurlar dikkate alınarak bir yoksulluk sınırı belirlenerek bireyin (veya hanenin) gelir ya da harcama durumu bu sınır ile mukayese edilir. Gelir yoksulluğunda, yoksulluk düzeyinin belirlenmesi için mutlak, görel ve öznel yoksulluk yaklaşımları bulunmaktadır.

Yoksulluk tanımlamalarında yaygın olarak kullanılan mutlak yoksulluk çizgisi yaklaşımıdır. Bu yaklaşım bağlamında yoksulluk, “insanların ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli kaynağa sahip olamama durumu” ve “mutlak asgari refah düzeyinin altında kalma durumu” veya “yaşamda kalabilmek için gerekli mal ve hizmetlere olan ihtiyaçların karşılanamaması durumu”dur (Şenses, 2002: 62-63). Mutlak yoksullukta ailedeki birey sayısı ve tüketilecek mal/hizmet ihtiyaçları ile harcama düzeyinin belirleyicisi olarak mal ve hizmet fiyatları göz önünde bulundurularak bireyin (veya hane halkı) hayatını sürdürmek için gerekli olan asgari gelir ve harcama düzeyi belirlenir. Bu gelir ve harcama düzeyi doğrultusunda bir yoksulluk sınırı tanımlanır. Bu sınırın altında kalanlar yoksul olarak tanımlanır (Dumanlı, 1996: 7). Ancak mutlak yoksulluğun eleştirilen yönleri bulunmaktadır: Yoksulları homojen bir grup

gibi ele alarak farklılıkları gözden kaçırmaması (Seyyar, 2003: 42), yalnızca ekonomik yönü içererek bireyin sosyal katılımını, sosyal rolünü dikkate almaması (Şenses, 2002: 80-96).

Bu eleştiriler doğrultusunda geliştirilen göreceli yoksulluk yaklaşımında ise bireyin asgari gereksinimlerinin toplumlara göre ve aynı toplumda tarihsel süreç içerisinde değiştiği iddia edilmektedir (İnsel, 2001: 66). Bu yaklaşım, gelir ve refah dağılımındaki farklılıklara bakarak bu konudaki eşitsizliği yansıtmaktadır. Birey (veya hane halkı), yaşadığı toplumda ortalama gelire sahip kabul edilen birey (veya hane halkı) ile karşılaştırılır. Bu karşılaştırmada ortalamanın altında gelir veya harcamaya sahip olan birey (veya hane halkı) göreceli anlamda yoksul sayılmaktadır (www.tuik.gov.tr).

Gelire dayalı yaklaşımların üçüncüsü ise öznel yoksulluk yaklaşımıdır. Bu yaklaşım kapsamında yoksulluk çizgisi yoksulların kendi değerlendirmeleri ile belirlenir. Temel ihtiyaçları karşılamak için gerekli olan asgari gelir ile ilgili sorular hane halkı tarafından yanıtlanır ve yoksulluk sınırı bu yanıtlar çerçevesinde belirlenir (İnsel, 2005: 6).

Gelire dayalı tanımlamalara yönelik eleştiriler sonucunda Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1997 yılında İnsani Gelişme Raporu ile insani gelişme kavramına ek olarak insani yoksulluk tanımı yapılmıştır. Bu yaklaşım ile yalnızca gelire bağlı tanımların ötesine geçilerek toplumsal hayata katılım dikkate alınmaya başlanmıştır. Uzun ve sağlıklı yaşam, eğitim olanaklarından yararlanma, sosyal güvenceye sahip olma, sosyal ilişkilerin durumu, toplumsal faaliyetlere katılma gibi yaşam düzeyine ilişkin unsurlar hesaplamalara dahil edilmiştir (Şeker, 2008: 9). UNDP tarafından her yıl yayınlanan İnsani Gelişme Endeksinin 2019 Yılı İstatistiksel Güncellemesi'ne göre Türkiye, yüksek insani gelişme kategorisinde yer alarak 189 ülke ve bölge arasında 59. olmuştur. “Gelirin ötesinde, ortalamaların ötesinde, bugünün ötesinde: 21. yüzyılda insani gelişmedeki eşitsizlikler” başlığını taşıyan rapor, küreselleşen dünyanın geldiği noktada yaşanan sorunlara çözüm üretebilmek adına gelirin, ortalamaların ve bugünün ötesine bakmak gerektiği dile getirilmektedir (www.undp.org.tr).

Yoksulluk çok boyutlu bir kavramdır ve etkileyen faktörler açısından değerlendirme yapılırken bu boyutlar göz önünde bulundurulmalıdır. Dünya Bankasının 2005 yılı raporunda yoksulluğu etkileyen dört ana faktör üzerinde durulmuştur. Bunlar; bölgesel özellikler, toplumsal özellikler, haneye ilişkin özellikler ve kişisel özelliklerdir. Bu faktörler çerçevesinde bölgesel uzaklık, kaynaklara erişim, hava şartları, bölgesel yönetim mekanizmaları, altyapı eksiklikleri, arazi paylaşımı, kamu mal ve hizmetlerine erişim, sosyal yapı ve sosyal sermaye, hane halkı büyüklüğü, çalışan yetişkinlerin sayısı, çalışma şekilleri, mal varlığı, hane halkının eğitim ve sağlık durumları, yaş, eğitim, istihdam, sağlık durumu, cinsiyet ve etnik köken vb. yoksulluğu oluşturan ya da tetikleyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (www.worldbank.org).

Günümüzde yoksulluğun nedenlerinden en çok tartışılanı kuşkusuz küreselleşmedir. Bu süreç ile birlikte gelen yeni iktisadi ve sosyal yapılanmalar ile yoksullaşanlar yeni yoksullar olarak tanımlanmaktadır. Işık ve Pınarcıoğlu yeni yoksulluğu, “gelişmiş ülkelerde yaygınlaşan sistem dışına atılmış, kronik yoksulluğa mahkûm, mücadele yeteneğini kaybetmiş, kent içinde tecrit edilmeye çalışılan, ekonomik, sosyal ve kültürel süreçlerden dışlanan, yoksulluğuyla başetmek için de hiçbir ümidi olmayan bireylerin oluşturduğu” yoksulluk biçimi olarak ifade etmektedir. Toplumdan dışlanan yeni yoksullar, mücadele gücünü ve yaşamlarını iyileştirecek “yapabilirliklerini” kısmen ya da tamamen yitirmişlerdir. Böylece ekonomik olarak toplumun dışında kalmanın yanısıra toplumsal olarak da sosyal hayatın dışında kalmışlardır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 66-73).

3.2. Çocuklar

Çocuklar, sosyal politika ve sosyal hizmet çalışmalarında öncelik verilen dezavantajlı grupların başında yer almaktadır. Çocuklar kendini koruyacak güç ve yeterlilikte olmadıkları için, sosyal sorunlardan yetişkinlere göre daha çok etkilenmektedir. Savaş, yoksulluk, göç gibi tüm toplumu olumsuz etkileyen durumlar çocukların büyümesi ve gelişmesi açısından ihtiyaç duydukları imkanları ellerinden almakta ve mevcut durumdan ileriye yönelik olarak da daha fazla etkilenmelerine sebep olmaktadır. Bu bağlamda çocuklar, bütün toplumlarda özel önem atfedilen nüfus gruplarından olmuştur. Özellikle sosyal devlet anlayışı çerçevesinde devlet, çocuklara bakmakla yükümlü kılınmıştır.

Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu on sekiz yaşına kadar her insanın çocuk sayıldığını belirtirken (www.unicef.org/turkey) uluslararası örgütler tarafından hazırlanan sözleşmeler (Örneğin Birleşmiş Çocuk Haklarına Dair Sözleşme), anayasalar, yasalar ve yönetmelikler dünyada çocukların korunmasına dair önlemlerin alındığı yasal çerçeveleri çizmektedir. Geçmişte daha çok kimsesiz ve yetim çocuklar, korunmaya muhtaç olarak değerlendirilirken, sanayi devrimi sonrasında ekonomik anlamda yetersiz olan ailelerin çocukları da bu kapsamda değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde ucuz işgücü olarak kullanılan çocukların yaşadıkları sağlık problemleri ve ölüm oranlarındaki artış neticesinde çocuk bakımı sosyal sorun alanlarından birisi haline gelmiştir.

Eski çağlardan günümüze her toplum ve kültür çocuğu farklı şekillerde tanımlamış ve farklı değerler atfetmiştir. İçinde yaşanan tarihsel dönem, dünya konjonktürü, ülkenin ekonomik ve sosyal durumu, mevcut kaynaklar korunmaya muhtaç çocuklar için sunulan hizmetleri farklılaştırmaktadır. Örneğin savaşların yaşandığı dönemde anne ve/veya babalarını kaybeden çocukların bakımı ve korunması öncelikli iken zaman içinde sanayi toplumunun sonuçlarından biri olarak düşük ekonomik gelir kaynaklı bakım problemleri ve bunlara yönelik hizmetler önceliklendirilmiştir. Günümüzde gelinen noktada ise çocuk modern aile ile sosyolojik açıdan önemli bir yer edinmiş ve çocuğun gelişiminden ve her türlü haklarından yetişkinler sorumlu tutulmuştur (Bak, 2017: 168-170).

Korunmaya ihtiyacı olan çocuklar ve suça sürüklenen çocuklar, çocuk koruma sistemindeki önemli başlıklardır. 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu, korunmaya ihtiyacı olan çocuğu; “*Bedensel, zihinsel, ahlaki, sosyal ve duygusal gelişimi ile kişisel güvenliği tehlikede olan, ihmal veya istismar edilen ya da suç mağduru*” olarak tanımlarken, suça sürüklenen çocuğu ise “*Kanunlarda suç olarak tanımlanan bir fiili işlediği iddiası ile hakkında soruşturma veya kovuşturma yapılan ya da işlediği fiilden dolayı hakkında güvenlik tedbirine karar verilen çocuk*” şeklinde tanımlamaktadır (Madde 3/1).

Bir sorun alanı olarak ele alındığında çocuk olgusuyla ilgili üzerinde durulması gereken bir diğer başlık ihmal ve istismardır. Dünya Sağlık Örgütü, ihmal ve istismarı da içerecek biçimde “*kötü muamele*” kavramını kullanmakta ve çocuklara fiziksel ve duygusal anlamda yanlış davranılmasıyla, cinsel istismarla, çocuklara yönelik ilgisizlik ve ihmalkârlıkla, ayrıca çocukların ticari anlamda ve başka biçimlerde sömürülmesi olarak tanımlamaktadır. Kötü muamele çocukların fiziksel ve zihinsel sağlığı üzerinde yaşam boyu olumsuz etkiler yaratabilme ve toplumu da olumsuz etkileme potansiyeline sahip olması dolayısı ile küresel ölçekte önem atfedilen bir sorundur (www.apps.who.int).

Sosyal sorunlardan en çok etkilenen grupların başında yer alan çocuklar, yoksulluk durumunda pek çok açıdan olumsuz etkilenmektedir. Maddi yoksunluklardan dolayı yeterli beslenme, eğitim, sağlık, ulaşım vb. imkânlardan yararlanamamanın yanısıra yoksul ailelerin geçinme stratejilerinden biri olarak çocuklar ruhsal ve bedensel sağlıklarına zarar verecek işlerde çalıştırılmaktadır. Ayrıca günün büyük bölümünde sokakta çalışan çocuklar da bulunmaktadır. Böylece yoksulluk; çocukları fiziksel, zihinsel ve duygusal gelişimini olumsuz

etkileyen bir unsur haline gelmektedir (Kurnaz, 2007: 53).

Sokak ve çocuk ilişkisi açısından tanımlanması gereken bir diğer kavram ise sokakta yaşayan çocuklardır. Bunlar, sokakta çalışan çocuklardan farklı olarak, “yaşam mekanı olarak sokakları kullanan sahipsiz çocuklar”dır. Aile desteğinden kısmen ya da tamamen kopuk olan bu çocuklar, genellikle evden atılmış, sokağa terk edilmiş, aile içi şiddet, istismar vb nedenlerden dolayı evden kaçmış veya ailesi olmayan çocuklardır. Barış, sokakta yaşayan çocukların sosyolojik özelliklerini; madde bağımlılığı, risk altında bir hayat, marjinal hayat tarzı, toplumsal alandan tecrit, şiddete maruz kalma, suç işleme ve zayıf aile ilişkileri olarak belirtmiş ve sokakta yaşadıkları için bulaşıcı hastalık, istismara uğrama, fuhuş, suç işlemeye zorlama gibi pek çok riskle karşı karşıya olduklarını belirtmiştir (2009: 91-94, 101-104).

Görüldüğü gibi sosyal sorunlar çocukların hayatında başka sorunları da tetikleyerek bir sarmala dönüşmekte ve sürekli olarak yeniden üretilmektedir. Bu süreçte fiziksel, zihinsel ve psikolojik olarak yaşlılarından farklı noktalarda olan çocuklar ayrıca toplumdan dışlanmaktadır. Tinerci çocuklar, kapkaççılar, madde bağımlısı çocuklar vb. başlıklar altında medyada etiketlenen çocuklar böylece korku unsuru olarak lanse edilerek mağdur edilmektedir.

3.3. Kadınlar

Tarihsel süreç içerisinde kadın ve erkeğin toplumsal rollerinin neredeyse eşit kabul edildiği bir dünya düzeni mevcutken sanayileşme ile birlikte erkek egemenliğinin ön planda olduğu bir toplumsal düzen ortaya çıkmış ve bu yapı 1970'li yıllardan itibaren eleştirilmeye başlanmıştır. Eleştirilerin temeli toplumsal cinsiyet ayrımını vurgulamaktadır. Kadın ve erkeğin cinsiyet olarak ayrımını temel alan ve bunu sosyolojik sınırlar ile destekleyen bir kavram olarak toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğin toplum yapısı içindeki rollerini açıklamaktadır (Asoy, 2018: 86, 93). Başka bir ifade ile toplumsal cinsiyet toplumun verdiği roller, görevler, sorumluluklar, toplumun bireyi nasıl gördüğü, algıladığı ve beklentileri ile ilgilidir (Üner, 2008'den akt. Yıldırım ve diğ, 2017: 38). Toplumsallaşma ile kadın ve erkek rollerinin belirlenerek buna bağlı davranış şekilleri oluşmaktadır. Bu süreçte kadın ve erkekler için farklı değerler içselleştirilerek kalıpyargılar ortaya çıkmakta ve roller dağıtılmaktadır. Bu dağılımda kadınlara anne/eş gibi geleneksel roller verildiği ve bu yapının medya aracılığı ile de meşrulaştırıldığı gözlenmektedir (Terkan, 2014).

Türkiye'de konuyla ilgili yapılan araştırma sonuçları toplumsal cinsiyetin geleneklere, çevre koşullarına, sosyal ve ekonomik durumlara bağlı olarak farklılıklar gösterdiğini ancak bu değişikliklere rağmen her yerde kadınların aleyhine kurgulanmış bir nitelik taşıdığını ortaya koymaktadır (Yıldırım ve diğ, 2017: 38). Cinsiyete dayalı bu eşitsizlikler kadınlarla erkekleri farklılaştırmanın yanısıra toplumsal kaynaklara erişim açısından kadınları sınırlandırır ve eşitsiz bir durum ortaya çıkarır ve böylece ayrımcılığın körüklendiği toplumsal yapı içinde ekonomik, siyasal ve kültürel gelişim zarar görür (Özaydınlık, 2014: 94).

Zastrow, cinsiyetçiliğin kadınlara karşı bir önyargı ve ayrımcılık olduğunu belirtmektedir; “Kadınlar, ABD'de çoğunluğu teşkil etmesine rağmen, azınlık grubu olarak değerlendirilmektedir, çünkü birçok açıdan ayrımcılığın ve değerli kaynaklara eşitsiz erişimin mağdurlarıdır” (2013: 611). Türkiye için de benzer bir durum söz konusudur. TÜİK verilerine göre 2019 yılında 83.1 milyon olan Türkiye nüfusunun 41.7 milyonu erkek, 41.4 milyonu ise kadındır (www.tuik.gov.tr). Birbirine çok yakın olan bu oranlara karşın kadınlar Türkiye'de öncelikli hizmet verilmesi gereken dezavantajlı gruplar arasında yer almaktadır.

Toplumsal cinsiyet çerçevesinde belirlenen roller incelendiğinde kadın için; anne, duygusal, uysal, hassas, kırılğan, iyi yemek yapan, temizlik konusunda yetenekli gibi aile rolleri ön plana çıkarılırken erkekler ise mantıklı, rekabetçi, otoriter, güçlü, koruyucu, evi geçindiren gibi iş rolleri üzerinden tanımlanmaktadır. Tanımlanan geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri

çerçevesinden bakıldığında erkek yönetmekle ve iktidar ile eşleştirilirken kadın yönetilmeye ve iktidara uyum sağlamaya yönlendirilmektedir. Bu bakış açısı, kadınların yaşadıkları sorunların temelini oluşturmaktadır: erkek karşısında güçsüz bırakılma, şiddete maruz kalma, kariyer olanaklarının sınırlandırılması... Bunların dışında ülkelere ve bölgelere özgü sorunları da yaşamaktadır kadınlar. Türkiye özelinde baktığımızda; şiddet, kadın erkek eşitsizliği, sokakta baskı ve taciz, eğitimsizlik, çevre baskısı, işsizlik, aile baskısı, iş yerinde baskı ve taciz, politik baskı ve şiddet kadınların toplumda yaşadığı en büyük sorunlar olarak tanımlanmaktadır. Bunlara ayrıca çocuk evlilikler, iş hayatında fırsat eşitsizliği, kariyer olanaklarının engellenmesi, kadının seçimle gelen temsil olanaklarını sınırlandırılması gibi sorunlar da eşlik etmektedir (Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Algısı Araştırması).

Soyseçkin tarafından Türkiye'de çalışan orta sınıf anneler üzerinde yapılan araştırma, cinsiyet eşitsizliğinin kadınların yaşadığı iş ve aile çatışmalarını yoğunlaştırdığını ortaya koymuştur. Erkekler ev ve çocuk bakım rollerini nadiren üstlendiği için kadınlar iş ve aile hayatı arasında denge kurma konusunda da yalnız kalmaktadır (2016: 138-139). Görüldüğü gibi cinsiyetler arası eşitsizlikler kadınların hayatlarının tüm evrelerinde kadınlara ağır sorumluluklar yüklemektedir. Kadınların toplumsal cinsiyet rolleri tarafından sınırlandırılmış konumları, kadın emeğinin değersizleştirilmesine, yedek işgücü konumunda kalmalarına, daha düşük ücretle çalışmalarına, kaynaklara erişememelerine, mülkiyet üzerinde söz sahibi olamamalarına, ev içindeki üretim ile ilgili sorumluluklarının artmasına neden olmaktadır (Ecevit, 2003: 85). Bunların sonucunda kadınlar yoksulluğu anlam ve yoğunluk açısından erkeklerden farklı yaşamaktadır. Kadın yoksulluğu olarak tanımlanan bu kavram ilk kez 1970'lerin sonunda Diane Pearce tarafından Amerika'da kadınların işgücüne katılımındaki artışa rağmen, yoksul kadın sayısının giderek artması durumunu açıklamak için kullanılmıştır. Özellikle 1980'lerden sonra güçlenen bu yaklaşım sonucunda kadınlar, yoksulluğun yükünü taşıyan ve onunla mücadele eden aktörler olarak görülmeye başlanmıştır (Uçar, 2011: 23).

Cinsiyetçilikle bağlantılı olarak kadın başlığı altında ele alınması gereken bir diğer konu "şiddet"tir. Şiddet, Dünya Sağlık Örgütü tarafından "Fiziksel güç ya da kuvvetin, amaçlı bir şekilde kendine, başkasına, bir gruba ya da topluluğa karşı fiziksel zarara ya da fiziksel zararlar sonucunda ihtimalini artırmasına, psikolojik zarara, ölüme, gelişim sorunlarına ya da yoksunluğa neden olacak şekilde tehdit edici biçimde ya da gerçekten kullanılması" olarak tanımlanmıştır (2002: 5). Fiziksel, ekonomik, sözel, psikolojik, cinsel gibi farklı türlerde uygulanabilen şiddet günümüzde çoğunlukla erkek tarafından kadına uygulanmaktadır. Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi (CEDAW), kadınlara yönelik toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti, "bir kadına sırf kadın olduğu için yöneltilen ya da oransız bir şekilde kadınları etkileyen şiddet" olarak tarif etmektedir (CEDAW Komitesi Tavsiye Kararları).

Dünya Sağlık Örgütü Kadına Yönelik Şiddetin Yaygınlığı ile İlgili Rapor, dünya genelinde kadınların yüzde 35'inin yaşamları boyunca eşleri tarafından fiziksel / cinsel şiddete maruz kaldığını ve eşleri olmayan bir kişi tarafından cinsel şiddete maruz kaldığını ortaya koymaktadır (www.who.int). Belirtilen oran, şiddetin yaygınlığı ve çözüm üretilmesi gereken bir konu olarak aciliyeti hakkında fikir vermektedir. Bu bağlamda Dünya Sağlık Örgütü, kadına yönelik şiddeti küresel bir halk sağlığı sorunu olarak tanımlayarak çözüm üretme çabalarının gerekliliğini ifade etmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği, hangi biyolojik cinsiyet ile doğmuş olursa olsun bireylerin sosyal işlevselliğini maksimum düzeye ulaştırmasını mümkün kılacak haklara sahip olmasının altını çizer (Kaylı ve Şahin, 2016: 142). Toplumsal cinsiyet bağlamında eşitliğin sağlanması için toplumsal cinsiyete yönelik farkındalığın artırılması ülkelerin ve uluslararası örgütlerin gündeminde yer almaktadır. Ayrıca pek çok disiplin tarafından ele alınarak çözüm arayışları devam etmektedir.

3.4. Engelliler

Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (2009)'de engelli kavramı, 'diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri' ifade etmektedir (www.ttb.org.tr).

Engellilik çocuk felci, doğal afetler, trafik kazaları, iş kazaları, doğum hataları, terör, çocuklukta geçirilen viral hastalıklar, doğum öncesinde annenin geçirdiği hastalıklar, anne-babanın madde bağımlılığı, genetik bozukluklar, doğum öncesinde bebeğin radyasyon alması gibi çeşitli nedenlerle oluşmaktadır (Ayyıldız, 2018: 5). Belirtilen nedenlerle topluma katılamayan ya da kendini gerçekleştiremeyen engelliler, sosyal devletler tarafından sunulan hizmetler açısından öncelikli gruplar arasında yer almaktadır.

Çeşitli hizmetler açısından öncelik verilmekle birlikte engelliler farklı kısıtlamalara maruz kalmakta ve bunlar dolayısı ile toplumdan dışlanmaktadır. Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, "Engelliliğe dayalı ayrımcılığın" siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda insan hak ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayırım, dışlama veya kısıtlamayı kapsadığını belirtmektedir. Engelliliğe dayalı ayrımcılık, makul düzenlemelerin gerçekleştirilmemesi dahil her türlü ayrımcılığı içermektedir (www.ttb.org.tr).

Engelliler çok tanrılı dinlerin hakim olduğu dönemlerde ailenin günahlarının bedeli olarak tanımlanırken, zaman içinde toplumda hor görülüp aşağılanmanın bir sonucu olarak değirmen, su deposu gibi gözlerden uzak işlerde çalıştırılarak toplum dışında tutulmuştur (Öztürk, 2011: 16). Günümüzde engellilere karşı bu tür katı bir dışlanma söz konusu olmamakla birlikte engelliler için yeterli eğitim olanaklarının bulunmaması, istihdam olanaklarının sınırlandırılması, sosyal güvenceden mahrum bırakılmaları da engellilere karşı ayırım yaratmakta ve bu olanaklardan mahrum bırakılan engeller yoksullaşmaktadır. Öztürk'ın ifadesi ile "Engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımlarının sağlanamaması (eğitim, istihdam vb.) engelli bireyin yoksunluk ve yoksulluk içerisinde olmasına neden olmaktadır" (2017: 369).

Engellik farklı türlerde yaşanmaktadır:

- Görme Engelli: Tek veya iki gözünde tam veya kısmi görme kaybı veya bozukluğu olan kişiler
- İşitme Engelli: Tek veya iki kulağında tam veya kısmi işitme kaybı olan kişiler
- Dil ve Konuşma Engelli: Herhangi bir nedenle konuşamayan veya konuşmanın hızında, akıcılığında, ifadesinde bozukluk olan ve ses bozukluğu olan kişiler
- Ortopedik Engelli: Kas ve iskelet sisteminde yetersizlik, eksiklik ve fonksiyon kaybı bulunan kişiler
- Zihinsel Engelli: Çeşitli derecelerde zihinsel yetersizliği olan kişiler
- Süreğen Hastalıklar: Kişinin çalışma kapasitesi ve fonksiyonlarının engellenmesine neden olan, sürekli bakım ve tedavi gerektiren hastalıklara sahip kişiler
- Ruhsal ve Duygusal Engelli: Duygu, düşünce ve davranışlardaki normalden farklı örüntüler nedeni ile günlük yaşam aktivitelerine tamamlamada, kişiler arası ilişkilerini devam ettirmede güçlük yaşayan kişiler, olup,
- Çoklu Engellilik: Birden fazla engele sahip olan kişilerin dâhil olduğu gruptur (Öztürk, 2011:18-19; Ayyıldız, 2018: 10).

Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre 7 milyardan fazla olan dünya nüfusunun 1 milyardan fazlasında çeşitli engellilik durumu bulunmaktadır. Başka bir ifade ile dünya nüfusunun yaklaşık 15'i farklı engel gruplarında yer almakta ve bu rakam her geçen yıl

artmaktadır (www.milliyet.com.tr). Bu oran, engellilik ile ilgili koruyucu ve önleyici çalışmalar ile birlikte mevcut engellilerin topluma adaptasyonuna yönelik çalışmaların önemini ve gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Engelli bireylerin toplumda var olabilmelerinin araçlarından ilki eğitimidir. Farklı engel kategorilerine göre oluşturulacak eğitim içerikleri engellilerin hayata tutunma çabalarında ilk adımı oluşturmaktadır. Türkiye'de engellilere sunulan eğitimi inceleyen araştırmalar, yetersiz kalan bir profili ortaya koymanın yanısıra genel yapıdan soyutlanmış eğitim kurumlarının varlığına dikkat çekmektedir (Çarkçı, 2011: 58-59).

Engellilerin istihdamı da topluma adaptasyonları için önemlidir. Armitage tarafından gerçekleştirilen çalışma, engelli gençlerin kendi temel ihtiyaçlarını karşıladığı ya da temel hedeflerine ulaşma yollarının açık olduğuna inandığı durumlarda bağımsızlığının arttığı ve bu durumun engelli gençlerin sosyal çevre uyum ve bütünleşmesine katkı sağladığını ortaya koymuştur (1983'den akt. Öztapak, 2017: 369).

Türkiye açısından mevcut duruma baktığımızda 2000'li yıllardan sonra engelli bireylerin eğitim, istihdam, sağlık ve sosyal güvenliğe olan erişimlerini artırmaya yönelik kanuni düzenlemeler gerçekleştirilmiş, merkezi yönetim ve yerel yönetimler aracılığı ile sunulan hizmetler artırılmıştır. İstihdam açısından baktığımızda Türkiye'de 4857 Sayılı İş Kanunu'nun 30. Maddesine göre; işverenlerin, elli veya daha fazla işçi çalıştırdıkları özel sektör işyerlerinde yüzde üç engelli, kamu işyerlerinde ise yüzde dört engelli çalıştırma zorunluluğu bulunmaktadır. Bu zorunluluklar bulunmakla birlikte istihdam konusunda yetersizlikler bulunmaktadır. Küçükali tarafından gerçekleştirilen çalışmaya katılan engellilerin %28,7'si iş bulma olanaklarının artırılması gerektiğini dile getirmiştir (2014). Genç tarafından 258 engelli birey ve aileleri ile yapılan görüşmelerde katılımcıların tamamına yakını gelir getiren bir işte çalışmamaktadır. Ancak bu bireylerin yalnızca yüzde 10'unun iş aradığını belirtmektedir. Çünkü engelli aylığı alan bireyler çalışma gereği duymamaktadır (2015: 73). Bu sonuç ise Türkiye'de engellilere yönelik destek mekanizmaları hakkında soru işareti yaratmaktadır.

Engelli bireyler yaşadıkları fiziksel ya da zihinsel engelin dışında ekonomik zorluklar, bakım/özbakım zorluğu ve psikolojik sorunlar da yaşamaktadır. Hizmetlere erişim problemleri de yine engelliler tarafından dile getirilen diğer bir sorun alanıdır. Genç'in dikkat çektiği bir diğer sınırlılık ise engellilerin örgütlenme ve dayanışmalarının yetersizliğidir (Genç, 2015: 83). Günümüzde sivil toplum örgütlerinin (yasama, yürütme ve yargının yanında) dördüncü güç olarak tanımlandığı konjonktür içerisinde engelliler teknolojinin imkanlarından faydalanarak örgütlenmeli ve taleplerini politika yapıcılara iletebilmelidir.

Engelliler başlığı altında engelli olmayanların engellilere yönelik düşünceleri ve bakış açıları da sorunlara çözüm üretme noktasında önem taşımaktadır. Burcu tarafından gerçekleştirilen araştırmada Türk sosyo-kültür yapısında engelli bireylere yönelik olarak dört tanım kategorisi dikkat çekmiştir: "Acınan, dışlanan, işe yaramaz/yetersiz bulunan ve mücadeleci" (Burcu, 2011). Bu bakış açısı değiştirilebildiğinde gerçek toplumsal içermeye mümkün hale gelebilecektir.

Birleşmiş Milletler engelli bireylere yönelik sorunlara dikkat çekebilmek ve kendi hedeflerini göstermek adına 2018 yılı Dünya Engelliler Günü temasını "Engelli bireyleri güçlendirmek, kapsayıcılığı ve eşitliği sağlamak" olarak belirlemiştir. Bu yaklaşım biçiminin tüm dünya insanları benimsendiği gün engellilerin sorunları minimuma inecektir.

3.5. Yaşlılar

Yaşlılık, insan yaşamındaki uzun yıllardan sonra gelen son evreyi belirtmek için kullanılmaktadır. Günümüzde pek çok ülkede bu evrenin başlangıcı 65 yaş olarak kabul edilmektedir. Ancak farklı toplumsal yapılarda, yaşlı bireylere ve yaşlılık evrelerine ilişkin

değişik algıların oluştuğu bilinmektedir. Taşdelen yaşlılığa bakış açısının toplumdan topluma farklılaştığını belirtirken aynı zamanda yaşlılığın toplumdaki değişim ve dönüşümlerden etkilendiğini ifade etmektedir (2017: 284). Konuyu netleştirebilecek olan örnek Tezcan tarafından yapılmıştır: Kabile toplumlarında kıt kaynaklar dolayısı ile avcılık yapamayacak olan ya da göç edemeyecek durumda olan yaşlıların terk edildiği bilinmektedir. Yerleşik tarım toplumlarında yaşlılar aile üzerinde otorite ve saygınlık sahibi bir konumda itibarlı bir statü kazanmışlardır (1982'den akt. Kalaycı ve Özkul, 2017: 91). Ancak sanayi devrimi ile toplum yapısında meydana gelen değişim yaşlıların statüsünü de etkilemiştir. Köyden kente göç artmış ve geleneksel aileden çekirdek aileye bir dönüşüm başlamıştır. Bu süreçte yaşlılar geleneksel toplumlarda sahip oldukları statülerini kaybetmişlerdir. Yaşlıların işlevselliğinin azalması ile yoksulluk ve bakım problemleri ortaya çıkmıştır. Böylece yaşlılar dezavantajlı gruplar arasında yer almaya başlamıştır. Toplumların yaşlılara muamelesi son dönemlerden itibaren toplumsal bir sorun olarak görülmeye başlanmıştır (Zastrow, 2013: 639).

Dünya Sağlık Örgütü yaşlanmayı kronolojik olarak ele almış ve üç dönemde kategorize etmiştir:

- 65 - 74 yaş için genç yaşlılık,
- 75 - 84 yaş için yaşlılık,
- 85 yaş ve üstü ileri yaşlılık olarak ifade edilmektedir (Göz ve Erkan, 2008'den akt. Pehlivan, 2018: 5)

Yaşlılık pek çok fizyolojik, psikolojik ve çevresel boyuta sahiptir. Bu bağlamda yalnızca yaş ile açıklanabilecek bir olgu değildir. Aynı yaş grubunda yer alan insanların aynı işlevsellik boyutunda olmaması bunu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca tarihsel sürece baktığımızda toplumların yaşam ve üretim biçimlerinin de yaşlılığın tanımlanmasında ve toplum içinde konumlanmasında önemli olduğu görülmektedir. Bu bağlamda aynı yaş grubunda yer alan bir birey kabile toplumunda farklı, geleneksel tarım toplumunda farklı, endüstrileşmiş modern toplumda farklı biçimde tanımlanmakta, işlevselleştirilmekte (ya da işlevselliği elinden alınmakta) ve konumlandırılmaktadır. Dolayısı ile toplumsal ve çevresel faktörler de yaşlılığın ve yaşlıların tanımı için kritik önemdedir. Bugün liberal toplum düzeni içinde yaşlılık için 65 yaşın sınır olarak kabul edilmesi çalışma hayatının sona erdiği yaş olarak belirlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Yani aktif olarak çalışmayan bireyler yaşlı olarak kabul edilmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde sağlıklı beslenme, çalışma koşullarındaki iyileştirmeler, tıp alanındaki gelişmeler ile enfeksiyon hastalıklarına karşı koruyucu önlemlerin alınması, kronik hastalıkların kontrol altına alınması, hastalıklara ilişkin tedavi olanaklarının gelişmiş olması, bireylerin aktif ve sağlıklı yaşam konusunda bilinçlenmiş olmaları yaşam koşullarını değiştirmiş ve bireylerin beklenen yaşam süresi artmıştır. Modern toplumlarda yaşam süresinin artmış olması ve doğurganlık oranlarının azalması ile yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı artmaktadır. Oluşan bu yeni nüfus yapısı “yaşlı toplum” olarak tanımlanmaktadır (Kalaycı ve Özkul, 2017: 97).

Yukarıda belirtilen gelişmeler nedeni ile toplumların yaşlanma oranı artarak devam edecek gibi görünmektedir. TÜİK verilerine göre 2019 yılı itibariyle yaşlı nüfusun genel nüfusa oranı 9.1'e yükselmiştir. Bir ülkedeki nüfusun yaşlı/genç olmasını belirleyen oran BM tarafından açıklanmıştır. Buna göre yaşlı nüfusun toplam nüfusa oranını yüzde %8 ile %10 arasında olan ülkeler yaşlı, yüzde 10'un üzerinde olan ülkeler ise çok yaşlı olarak tanımlanmaktadır. Türkiye açısından duruma baktığımızda yaşlı nüfusa sahip bir ülke ile karşı karşıya olduğumuz görülmektedir (www.tuik.gov.tr).

Toplumda yaşlı nüfusun artması yaşlılara dair sorunları da görünür kılmıştır. Konuya dair araştırmalar yaşlıların yaşadığı sorunlara dair şu başlıkları ön plana çıkarmaktadır:

Yoksulluk, bakım, sağlık, beslenme, ulaşım, barınma, toplumsal statü kaybı, işlevsizleştirilme, istismar. Kapitalist toplum düzeni, üretim sürecinin bir parçası olan gençliği yüceltirken yaşlıları toplumdan dışlamaktadır. Bu süreçte bakımevleri, huzurevleri, rehabilitasyon merkezleri çözüm olarak gündeme taşınmakla birlikte yaşlıların toplumsal açıdan işlevsel hale gelerek kendilerini gerçekleştirebilmeleri anlamında yeterli görülmemektedir. Bu sorunların yanı sıra Scharf ve Keating, yaşlıların yaşadıkları koşulları yansıtan beş sosyal dışlanma alanı sunmaktadırlar: maddi kaynaklardan dışlanma, sosyal ilişkilerden dışlanma, yurttaşlık faaliyetlerinden dışlanma, temel hizmetlerden dışlanma ve mahalle (komşuluk ilişkileri) dışlanması (2012: 163).

Yaşlılıkla ilgili olarak uluslararası örgütler, hükümetler ve STÖ'ler tarafından çeşitli çalışmalar yürütülmektedir. Örneğin Dünya Sağlık Örgütü'nün yaşlılık ile ilgili çalışmalarının odak noktasında "sağlıklı yaşlanma" bulunmaktadır. WHO 2015-2030 yılları için öngörülerini bu kavram etrafında şekillendirmektedir. Dünya Sağlık Örgütü sağlıklı yaşlanmayı, "ileri yaşlarda iyiliğe olanak tanıyacak yeteneğin geliştirilmesi ve sürdürülmesi süreci" olarak tanımlamaktadır. Bu yetenek, bireyin içsel kapasitesi, çevresel özellikleri ve bunların ikisi arasındaki etkileşimden oluşmaktadır. İçsel kapasite, bireyin kullanabileceği tüm zihinsel ve fiziksel kapasiteyi içerir: Yürüme, düşünme, görme, duyma ve hatırlama vb. Çevre ise ev, topluluk ve toplum arasındaki tüm faktörleri içerir: insanlar ve ilişkiler, tutumlar ve değerler, sağlık ve sosyal politika vb. İçsel kapasite ve işlevsel yeteneği destekleyen ve sürdüren ortamlarda yaşayabilmek sağlıklı yaşlanmanın anahtarı olarak belirtilmektedir.

Bu süreç şu yetenekleri içermektedir:

- Temel ihtiyaçlarını karşılamak
- Öğrenmek, gelişmek ve kararlar almak
- Mobil olmak
- İlişki kurmak ve sürdürmek
- Topluma katkıda bulunmak (<https://www.who.int/ageing/healthy-ageing/en/>).

Zastrow ise, yaşlılıkla ilgili olarak hazırlıkların emeklilik öncesinde gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Sağlık, parasal durum, ilgi alanları ve hobiler, öz kimliğe dair farkındalık, geleceğe yönelik bakış açısı ve etkin problem çözümü yeteneği yaşlılık döneminde rahat edebilmek için gençlik döneminde dikkat edilebilecek alanlardan bazılarıdır (2013: 677).

3.6. LGBTİ Bireyler

Ekitli ve Çam'ın ifadesiyle lezbiyen, gay, biseksüel, transseksüel ve interseks (LGBTİ) bireyler düşünce, tutum ve davranış açısından toplumun belirlediği normallerin dışında çıktıkları için, toplumsal düzenin bozulmasını tehdit etmekle suçlanmaktadır. Bu tehdit algısı doğum, hastalık, yaşam ve hatta ölüm sürecinde bu bireyleri adaletsiz muameleye maruz bırakmaktadır (2017: 179). İnsan olmalarının gereği olarak hak ettiklerini alamamak bu gruba dezavantajlı bireyler arasına sokmaktadır.

Biyolojik olarak bakıldığında cinsiyet, kadın ve erkek olarak sınıflanan insan doğasını tanımlarken, bu sınıfların dışında toplumun kadın ve erkeklikle ilgili olarak bireylere yüklediği rolleri tanımlamak üzere toplumsal cinsiyet kavramı ortaya çıkmıştır. Cinsiyet ile ilgili bir diğer kavram ise cinsel yönelimdir. Duygusal ve cinsel çekimi ifade eden bu kavram bireylerin yönetemediği bir kişilik özelliğine vurgu yapmaktadır. Üç cinsel yönelim tipi tanımlanmıştır: Karşı cins (heteroseksüelite), kendi cinsine (homoseksüelite: geylik/lezbiyenlik) ve her iki cinsiyete (biseksüelite) yönelik. Cinsel yönelim yerine "cinsel tercih" kavramı kullanılarak sürecin bireyin tercihinin sonucu olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu kullanım LGBTİ bireyler tarafından tepkiyle karşılanmaktadır.

Eşcinsellik farklı yerlerde ve zamanlarda semavi dinler tarafından ahlak dışı, devlet tarafından suç, psikoloji bilimince ise akıl hastalığı olarak tanımlanmıştır (Ügümü, 2017: 246).

Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde eşcinsellik, 1973 yılına kadar bir hastalık ya da sapkınlık olarak görülmüş; ancak Amerikan Psikiyatri Birliği, zihinsel bir anormallik olmadığına karar verdikten sonra alternatif bir yaşam biçimi olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Lehrman, 2005'den akt. Kılıçaslan ve Akkuş, 2016: 30).

Suçlamaya ya da etiketlemeye yönelik farklı tanımlama/açıklama biçimleri LGBTİ bireylere karşı toplumsal bir etiketleme, marjinalleştirme ve dışlama sonucunu doğurmuştur. Bu toplumsal baskıların sonucu olarak LGBTİ bireyler cinsel yönelimlerini gizleyerek yaşamlarını sürdürmektedir. Aynı zamanda aileleri tarafından da dışlanarak yalnız bırakılmaktadır. İzole edilmenin yanısıra barınma, eğitim, sağlık, istihdam, sosyal güvenlik, kişisel güvenlik gibi alanlarda da sorunlar yaşamaktadırlar (Kılıçaslan ve Akkuş, 2016: 28).

LGBTİ bireyler farklı ortamlarda farklı şiddet türlerini (fiziksel, sözel, cinsel, ekonomik vb.) deneyimlemektedirler. Nefret suçu kavramının sık sık bu bireylere yönelik olarak işlenen suçlar bağlamında dile getirildiği görülmektedir. Nefret suçu, “failin din, dil, ırk, etnik köken, engelli olma, cinsiyet ve cinsel yönelime dair sahip olduğu önyargı ile bu özelliklerden birine sahip olduğunu bildiği veya varsaydığı bir diğer kişiye karşı gerçekleştirdiği suç” şeklinde tanımlanmaktadır (Rayburn ve diğ.'den akt. Demirbaş, 2017: 2698). Nefret suçlarında mağdura yönelik kişisel bir tanışıklık, husumet ya da nefret olmayabilir. Fail tanıdığı ya da tanımadığı bir kişiye karşı yalnızca mağdurun mensup olduğu grup dolayısı ile suç işleyebilir. Nefret suçları aslında mağdur nezdinde gruba yönelik işlenmekte ve suç aracılığı ile gruba mesaj verilmektedir (Demirbaş, age: 2699). Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere, birçok ülkede özel olarak ‘nefret suçları’ni düzenleyen kanunlar bulunmaktadır ancak Türkiye’de nefret suçlarına dair özel bir kanun bulunmamaktadır. Türk Ceza Kanununun 122. Maddesi 2014 yılında düzenlenerek başlığı “Nefret ve Ayrımcılık” olarak değiştirilmiştir. Ancak bu madde uluslararası belgelerde ya da farklı ülkelerde nefret suçuna dair kanunlarda belirtilen şekliyle nefret suçuna dair bir tanımlamayı içermemektedir. 2016 yılında Yargıtay 18. Dairesi tarafından yapılan değerlendirmede “TCK’nın 122. maddesinde nefret suçunun adı var, kendisi de cezası da yok” denilerek nefret suçuna dair kanuni durum ortaya koyulmuştur (www.hurriyet.com.tr).

Bir grup olarak değerlendirildiğinde LGBTİ bireyler için tanımlanan öncelikli sorunlar bunlardır ancak her LGBTİ bireyin kendi yaşamışlığı doğrultusunda farklı problemleri ve farklı destek ihtiyaçları bulunmaktadır. 1990’lı yıllardan itibaren LGBTİ bireylerin seslerini duyurma imkânları ve görünürlükleri artmıştır. Hencins partnerlikleri ve evliliklerini kabul eden ülke sayısı artmıştır. LGBTİ bireylerin sorunlarının çözümüne ve sosyal entegrasyonuna yönelik hizmetler sosyal politika konusu olarak bakanlık düzeyinde ele alınmaktadır. ABD örneğine baktığımızda konuyla ilgili politika düzenlemesi ve uygulamaların Sağlık ve İnsani Hizmetler Departmanı tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Ancak ataerkil değerlerin ağırlığını koruduğu toplumlarda LGBTİ bireyler tanımlanan sorunları yaşamaya devam etmektedir (Kılıçaslan ve Akkuş, 2016: 31, 46). Türkiye’deki duruma baktığımızda LGBTİ bireylere karşı bir toplumsal kabulden söz etmek mümkün değildir. Aileleri tarafından desteklenen bireyler hayata tutunmaya çalışırken, aile desteği de bulamayanlar ekonomik olarak seks işçiliğine mahkum edilmekte ve yukarıda tanımlanan sorunları yaşamaya devam etmektedir. Sorunların çözümü noktasında ise bakanlık seviyesinde bir otorite bulunmadığı gibi konunun yalnızca sivil toplum örgütleri tarafından gündeme taşındığı görülmektedir.

Diğer dezavantajlı gruplarla ilgili konularda ve sosyal sorunlarda olduğu gibi bu konuda da iyileşmeyi sağlayacak olan ancak toplumsal bilincin artması ve gerekli algı dönüşümünün sağlanmasıdır. Günümüzde tüm dünyada artan toplumsal hareketler LGBTİ bireylerin medyada daha çok yer bulmaya başlamasını beraberinde getirmiştir. Ancak medyada her yer alış, temsil edilen grubu olumlu biçimde yansıtmayabilir. Kimi zaman medya metinleri ötekileştirmenin bir aracı olabilmektedir.

3.7. Mülteciler / Göçmenler

Mülteciler için farklı statü ve haklar, Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme (1951 Cenevre Sözleşmesi) ile tanınmıştır. Bu sözleşme, “ırkı, dini, milliyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulüm göreceği konusunda haklı bir korku taşıyan ve bu yüzden ülkesinden ayrılan ve korkusu nedeniyle geri dönemeyen veya dönmek istemeyen kişi”yi mülteci olarak tanımlamaktadır.

Mülteciler, çatışma ve zulümden dolayı ülkelerinden kaçan insanlardır. Daver, mültecilerin bazı tehdit unsurlarının baskısıyla, fakat kendi arzularıyla ülkelerinin dışına çıktıklarını belirtmektedir (1953: 186). Buz; savaş, ayrımcılık vb. nedenlerle başka bir devlete sığınan mültecilerin yaşadıkları travmalar nedeniyle incinebilir durumda olduklarını ve özel ilgi gereksinimi olan gruplar arasında yer aldıklarını belirtmektedir (Buz, 2003: 55).

20. Yüzyıl, savaşlar (1. ve 2. Dünya Savaşları, ülkelerdeki iç savaşlar) ve sömürgeciliğin tasfiyesi gibi nedenlerle milyonlarca mültecinin ortaya çıktığı bir yüzyıl olarak tarihe geçerken bu yüzyılda mültecilere yönelik düzenleme çabalarının da ortaya çıktığı görülmektedir. Uluslararası standartlar ve normlar belirlenmiştir (Buz, age: 56). Uluslararası hukuk bağlamında korunan mülteciler, “sınır dışı edilmemeli ya da hayatlarının veya özgürlüklerinin tehlikede olacağı koşullara geri dönmek durumunda bırakılmamalıdır” (<https://www.unhcr.org/tr/>).

Savaşlar, otoriter ve diktatoriyal rejimler mülteci sayısını artırırken, mülteci sayısı karşısında hükümetler tarafından alınan tedbirler de mültecilerin durumunu güçleştirmektedir (Daver, 1953: 185). Daver tarafından yaklaşık 70 yıl önce fotoğrafı çekilen bu manzaranın bugün hala geçerliliğini koruduğunu görüyoruz. Yine savaşlar, katı yönetimler insanları göçe zorlamakta ve diğer ülkeler tarafından alınan tedbirler durumun vahametini artırmaktadır.

Mültecilik başlığı altında sığınmacı/mülteci kavramsallaştırmalarının açıklanması gerekmektedir. Buz'un ifadesi ile “Sığınmacı, zulme uğrayacağından haklı nedenlerle korktuğundan, diğer bir devletten ikamet ya da koruma isteyen, ancak henüz isteği kabul edilememiş kişi iken, mülteci bu iddiası kabul edilen kişidir” (2003: 57).

Türkiye 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne taraf olurken, “coğrafi sınırlama” şerhi koymuş ve bu sınırlamayı günümüze kadar da korumuştur. Buna göre Türkiye, yalnızca Avrupa ülkelerinden gelip Türkiye'ye sığınanlara mülteci statüsü vermektedir. “Avrupa dışında meydana gelen olaylar sebebiyle mülteci tanımındaki şartlara haiz olduğunu iddia ederek, üçüncü ülkelere iltica etmek üzere Türkiye'den uluslararası koruma talebinde bulunan kişilere ‘şartlı mülteci’ statüsü verilmektedir”. Şartlı mülteciler, üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar Türkiye'de kalabilmektedir (www.goc.gov.tr).

Türkiye, çevresindeki ülkelerde yaşanan savaş (İran-İrak Savaşı) ya da iş savaşlar nedeniyle mülteciler için önemli bir liman olmuştur. Yakın tarihimizin tüm dünyada en bilinen örneği Suriye iç savaşı sonrasında ülkesini terk etmek durumunda kalan mültecilerdir. 2011 yılından itibaren ülkelerindeki iç savaştan kaçan Suriyeliler sığınma hakkı talebi ile Türkiye'ye göç etmiştir. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü 7 Şubat 2019 tarihi itibarıyla 3 milyon 644 bin 342 kişinin geçici koruma altına alındığını bildirmiştir (multeciler.org.tr).

Mülteciler daha iyi yaşam koşullarına ulaşmak için ülkelerinden ayrılmakla birlikte gittikleri ülkelerde de pek çok sorunla karşılaşmaktadır. Türkiye'de bulunan Suriyeli sığınmacılar barınma, güvenlik, beslenme, sağlık, yasal statü, istihdam, eğitim ve entegrasyon gibi alanlarda sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelliler gibi dezavantajlı nüfus grupları savaş ve göç gibi olumsuzluklardan daha fazla etkilenmekte ve daha fazla mağdur duruma düşmektedir. Mülteci kadınların cinsel şiddet, sağlık ve doğum kontrolü konularında yaşadıkları sorunların yanısıra kumalık ve çocuk yaşta evlilikler de kadınlar ve

çocukları bir kez daha mağdur etmektedir. Sığınmacı ailelerin ekonomik durumlarından ötürü çok sayıda kız çocuğu erken yaşlarda evliliğe zorlanmaktadır. Yine daha iyi bir yaşam umuduyla AB ülkelerine ulaşmaya çalışırken kazalar ve ölümler yaşanmakta, kimi sığınmacılar ise dolandırılmaktadır (Aktaş, 2018). Ayrıca ülkelerinden ayrılma sürecinde aile üyelerinden ayrılma, yakınlarını kaybetme, kendi ülkelerinde mevcut olan sosyal rollerin değişimi ya da kaybı, toplum desteğinin kaybı, önceki normların değişimi (alışkanlıklar, gelenekler vb.) de mültecilerin sorun yaşadığı diğer konulardır (Buz, 2003: 57).

Mülteciler için bir diğer sorun noktası ise sığındıkları ülke vatandaşlarının gözündeki konumlarıdır. Örneğin Suriyeli mülteciler, savaş durumunda ülkelerini bırakıp kaçtıkları, Türkiye'nin imkanlarını kullandıkları ya da suç unsuru olarak görüldükleri için problemler yaşamaktadırlar. Bu bağlamda Gaziantep ve Kilis illerinde Suriyeli sığınmacılara yönelik saldırı haberleri zaman zaman medyada yer almaktadır. Bu durum sosyal olarak dışlanmalarına neden olmaktadır.

Mülteciler topluma entegrasyonu gereken dezavantajlı gruplar arasında yer almaktadır. Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütler, hükümetler ve sivil toplum örgütleri şartların mülteciler lehine iyileştirilmesi için çalışmalarını sürdürmektedir. Bu konuda ilgili kurum ve kuruluşlara destek olabilecek önemli bir mekanizma medyadır. Mevcut araştırmalar medyanın mültecileri göç etmek zorunda kalan yoksul ve yardıma muhtaç pozisyonundaki kişiler olarak sunarken bir yandan da toplum güvenliği ve ülke ekonomisi için bir tehdit olarak ön plana çıkardığını göstermektedir. Bu temalar dramatik ve çarpıcı görsellerle desteklenerek sunulmaktadır

4. SOSYAL DIŞLANMA / ÖTEKİLEŞTİRME

Toplumsal yaşamdaki karşılığı tarihsel olarak çok eski dönemlere dayandırılan sosyal dışlanma kavramı, ilk kez 1974 yılında Fransa'da Rene Lenoir tarafından kullanılmıştır. Leonir, kavramı sosyal açıdan uyumsuz olarak görülen fizyolojik ve psikolojik engellileri, yaşlıları, uyuşturucu madde bağımlılarını, suçluları ve intihara eğilimli bireyleri tanımlamak üzere kullanmıştır (Saith, 2001'den akt. Güler, 2014: 4). Cılga, sosyal dışlanmayı; merkez ülkelerdeki yapısal bunalımı aşma çabası olarak ortaya çıkan ekonomik, siyasal ve sosyal politikaların sonucunda ortaya çıkan eşitsizlikler ve adaletsizlikler dünyasında haksızlığa uğrayanların tanımlandığı kavram olarak açıklamıştır. Günümüze kadar geçen süreç içerisinde kavramın kapsamı genişlemiş ve sosyal dışlanmaya maruz kalanlar artarak şu kesimleri de içermeye başlamıştır: Engelliler, evsizler, kimsesizler, kadınlar, çocuklar, yaşlılar, işsizler, eğitim düzeyi düşük ve kalifiye olmayan işgücü, düşük gelirliler, madde bağımlıları, çalışan çocuklar, sokak çocukları, insan ticareti mağdurları, kayıt dışı çalışanlar, göçmenler, sosyal haklardan yararlanamayanlar ve el sanatkarları (Cılga, 2009: 8-9).

Adaman ve Keyder, sosyal dışlanmanın tanımında, kavramın çok boyutlu yapısını göz önünde bulunduran Avrupa Komisyonu ifadelerini kullanmayı tercih etmişlerdir: "Sosyal dışlanma, kişilerin—yoksulluk, temel eğitim/becerilerden mahrumiyet ya da ayrımcılık dolayısıyla—toplumun dışına itilmeleri ve toplumsal hayata dilediklerince katılımlarının engellenmesi sürecine karşılık gelmektedir. Bu durum bu kesimin bir yandan emek piyasalarına, gelir getirici faaliyetlere, eğitim ve öğretim imkanlarına ulaşımında zorluklar yaşamasını getirirken, diğer yandan da toplumsal ve çevresel ağlar ve etkinlikler kurmasında engeller oluşturmaktadır. Bu kesimin elindeki güç oldukça sınırlı olup, karar alma süreçlerine katılımı sınırlı gerçekleşmektedir; dolayısıyla da bu kesim genelde kendini güçsüz ve günlük yaşamını etkileyecek kararların alınmasında kontrolü elinde tutmaktan aciz hisseder" (2006: 6).

Sosyal dışlanmanın çok boyutlu yapısını gözler önüne seren bir diğer açıklama ise bireyin dahil olduğu sistemlerin başarısızlığını vurgulayan Berghman tarafından yapılmıştır. Berghman, sosyal dışlanmanın belirtilen sistemlerden bir veya daha fazlasının başarısızlığı

açısından anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir: • sivil entegrasyonu teşvik eden demokratik ve yasal sistem; • ekonomik entegrasyonu teşvik eden işgücü piyasası; • sosyal entegrasyon olarak adlandırılabilir şeyleri teşvik eden refah devlet sistemi; ve • kişisel entegrasyonu teşvik eden aile ve toplum sistemi (akt. Morris ve diğ, 2009: 7).

İlk kez Fransa'da kullanılan sosyal dışlanma kavramının yaygınlaşma sürecinde Avrupa Birliği ve uluslararası kuruluşların (ILO, UNDP vb.) çalışmaları etkili olmuştur. Bugün Avrupa'da 120 milyondan fazla kişinin yoksulluk ve sosyal dışlanma riski ile karşı karşıya olduğu belirtilmektedir. Bu sayı, Avrupa nüfusunun yüzde 24'üne karşılık gelmektedir. Başka bir ifadeyle Avrupa'da her 4 kişiden 1'i sosyal dışlanma konusunda sınırdadır (www.ec.europa.eu). Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde durumun daha kötü olduğunu tahmin etmek zor değil. Dolayısı ile sosyal dışlanma, bugün bütün dünyayı ilgilendiren bir sorun olarak gündemdedir. Levitas ve diğ, sosyal dışlanmanın bireylerin yaşam kalitesini ve bir bütün olarak toplumsal eşitliği ve uyumu etkilediğini belirtmektedir (akt. Heslop ve Emerson 2017: 185).

Sosyal dışlanma, ekonomik, sosyal ve siyasal boyutları olan dinamik bir süreçtir. Ekonomik boyutuna bakıldığında toplumdaki belirli kesimlerin toplumsal bütünü ve sermaye birikim sürecinin dışında kaldığı ve ekonomik büyümeye yaptığı katkıya rağmen bu büyümeden adil ölçülerde yararlanamadığı görülmektedir (Burchardt, 2002'den akt. Doğan, 2014: 137). Sosyal katılımdan yoksunluk, sosyal dışlanmanın bir diğer boyutudur. Birey ya da gruplar çeşitli nedenlerin sonucu olarak tamamen ya da kısmen içinde yaşadıkları toplumun dışında kalmakta ve bu toplumdaki yurttaşlığa ilişkin üretim, tüketim, tasarruf, siyasal ve sosyal yönlü eylemlerin dışında kalmaktadır (Sapancalı, 2005'ten akt. Doğan, 2014: 138). Sosyal dışlanmanın siyasal boyutu ise, birey ya da grupların her türlü örgütlenmelerden ve karar verme mekanizmalarından uzak kalmasını ve vatandaşlık haklarına erişememelerini içermektedir (Beall ve Piron, 2005'ten akt. Doğan, 2014: 140).

Sosyal dışlanma kavramına ilişkin olarak dayanışmacı, liberal ve sosyal demokrat yaklaşımlardan söz edilebilir. Dayanışmacı yaklaşım, Durkheimci bir perspektif ile bireyin toplumla olan kültürel, ahlaki ve sosyal bağlarının kopması olarak tanımlanmaktadır. Liberal yaklaşım ise sosyal dışlanmayı, dışlanan bireyin suçu olarak görmektedir. Vasıfsız olan birey piyasa kaynaklarını etkin bir şekilde kullanamamakta ve sosyal dışlanmanın aktörü haline gelmektedir. Sosyal demokrat yaklaşım ise, sosyal dışlanmayı, sınıf temsili üzerinden açıklamaktadır (Özdemir, 2008: 74). Yücesan, bu yaklaşımların ortak bir değerlendirmesi ışığında sosyal dışlanma kavramı ile ilgili olarak aşağıdaki özellikleri sıralamaktadır:

- Sosyal dışlanma, sınıf kavramını toplumsal analizlerin dışına itmektedir.
- Sosyal dışlanma, sınıfı yok saydıktan sonra, toplumu “sosyal dışlanmışlar” ve “sosyal dışlanmamışlar” olarak açıklama peşindedir.
- Sosyal dışlanma, bölüşüm ilişkilerini sorgulamaya engel bir yaklaşımdır.
- Sosyal dışlanma, bölüşüm sorunu üzerine oturan yoksulluk kavramının reddidir.
- Sosyal dışlanma ile, Avrupa toplum modeli ve Avrupa'nın sosyal demokrasi geçmişi görünmez kılınmaktadır.
- Sosyal dışlanma, işçi sınıfının önemli bir bölümüne “sosyal dışlanmışlar” olarak seslenirken; onların kendi sözlerini, ifadelerini ve kültürlerini yok saymaktadır” (agy: 74-78).

Çok boyutlu yapısından dolayı sosyal dışlanmayı tek bir nedenle bağlantılandırmak doğru değildir. Küresel ya da yerel düzeyde; ekonomik, siyasal ve sosyal yapılarda bulunan farklı nedenler sosyal dışlanmanın yaşanmasına neden olabilir (Doğan, 2014: 133).

Sosyal dışlanmanın boyutlarından biri olarak ötekileştirme kavramı da önem taşımaktadır. Toplumsal yapı içerisinde kendini “biz” olarak tanımlayanların değerleriyle

yargılanarak “öteki” olarak tanımlanan; toplumsal normlara dahil olamayan birey ya da gruplar bulunmaktadır. Gölcü ve Dağlı, bir kavram olarak “öteki”ni ben veya bizden farklı olarak tanımlanan, insanların kendi kimliğini oluşturduğu, önyargıların ve ayrımcılığın bir arada görüldüğü bütüncül bir süreç şeklinde tanımlamaktadır (2017: 15).

“Biz” ve “öteki” tanımlaması “biz” olabilenler tarafından yapıldığı için ötekiler, “toplumun eksik, bozuk, sorun çıkartan kesimleri” olarak negatif özellikleriyle resmedilmekte, değersizleştirilmekte ve marjinaler olarak bir çerçeve içine alınıp sunulmaktadır (Kılıç, 2011: 147-148). Bu ötekileştirme sürecinin karar vericileri “biz”e dahil olabilenler iken, bunun dışında kalan ve genel kabulden dışlanan herkes “öteki” olur. Bauman’ın ifadesiyle kimlik inşasında “biz” iyi özelliklerden oluşurken, “biz” in dışında kalan her grup kötü özellikleri üzerinden tanımlanan “onlar”dır ve “onlar” yabancılaştırılarak ötekileştirilir (Bauman 2009’dan akt. Gölcü ve Dağlı, 2017: 15-16). Bu dışlanma ve ötekileştirme, kriminalize etmeye (Whitehead, 2018: 25-45) ve ayrımcılığa (Kiepal ve diğ. 2012: 138) kadar varmaktadır. Kiepal ve diğ. ise sosyal dışlanma sürecinin olumsuz bir diğer boyutuna dikkat çekmektedir: Konuya ilişkin veriler dezavantajlı grupların kaybolduğu bildirilen insanlar arasında sayısal olarak fazla olduğu göstermektedir. Kiepal ve diğ.’e göre kayıp bireyleri sosyal dışlanma kavramıyla ilişkilendirmek sosyal ve ekonomik dezavantajların doğrudan ya da dolaylı olarak insanların yok olmasına sebep olabileceğini göstermektedir (2012: 137).

Toplumsal dışlanmaya maruz kalan yoksullar, kadınlar, eşcinseller, göçmenler vb. ötekileştirilenlerdir. Bu dışlanmışlıkları, ötekileştirilmişlikleri ve hayatın dışında kalmışlıkları nedeniyle dezavantajlı/hassas/kırılgan olarak tanımlanan bu bireyler ya da gruplar güçlendirilerek topluma dahil edilmeye çalışılmaktadır. Ancak Lister bu tanımlamanın bile “onlar”ın bakış açısından topluma entegrasyon yerine ötekileştirmeye katkıda bulunabildiğinin altını çizmektedir (akt. Brown, 2015: 147). Bu görüş, Valdivia’nın ötekileştirmeyenin bir strateji olduğu yönündeki iddiasını destekler niteliktedir. Valdivia, ötekileştirmenin bireyleri ve grupları sosyal olarak yapılandırılmış kategorilere ayırarak ve onları farklılaştırarak ana akımları güçlendiren bir strateji olduğunu belirtmektedir (2016: 133).

Tanımlamaların dahi bir strateji ve ötekileştirme aracı olarak görüldüğü bu yapı içindeki çözüm arayışları da sosyal sorunların yapısal nedenlerinin uzağında, geçici ve yüzeysel olmanın ötesine geçememektedir.

5. SONUÇ

Sosyal sorunlar ırk, din, cinsiyet, yaş, gelir seviyesi gibi nedenlerle insanların toplumsal eşitsizliklere maruz kalmalarına neden olmaktadır. Toplumsal haklara ve hizmetlere erişim noktasında sorun yaşadıkları için dezavantajlı olarak tanımlanan bu bireylerin topluma entegrasyonu açısından daha tehlikeli olan ise “sosyal açıdan uyumsuz” görülerek toplumun dışında bırakılmalarıdır.

Sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan ve 21. Yüzyıl için geçerliliğini koruyan sosyal sorunların bir kısmı zaten liberal ekonomik yapılanmanın sonuçlarıdır, bazıları ise liberal ekonomi ile derinleşmiştir. Bugün ekonomik anlamdaki güç sahipleri sosyal sorunların tanımlanmasına ya da çözümüne dair çerçeveyi çizerken, mevcut yapıya zarar vermeyecek sınırlar içinde hareket etmektedir. Mevcut tabloda sosyal sorunlara dair yapısal nedenlerin incelenmediği, anlık ve geçici çözümler üretildiği görülmektedir. Bu yaklaşım ise sosyal sorunlar için gerçek anlamda çözüm üretmekten ziyade yatıştırıcı bir nitelik taşımaktadır. Bu çözümsüzlük sürecinin önemli bir adımı ise sosyal sorunları yaşayanların ekonomik, sosyal ve siyasal yönden toplumun dışında bırakılmalarıdır. Toplumsal yapı içerisinde biz/öteki ayrımı ile “öteki” olarak tanımlanan dezavantajlı grupların hayatlarını dönüştürme gücü de ellerinden alınmaktadır. Böylece bu gruplar mevcut ekonomik ve toplumsal yapı için tamamen etkisiz hale gelmektedir. Farklı disiplinler bu kesimlerin yaşadığı sorunlara dair çözüm arayışında olsa da liberal ekonominin kurduğu yapı kendi sınırlarını korumayı sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- ADAMAN, F. ve KEYDER, Ç. (2006). *Türkiye’de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma. Avrupa Komisyonu’nun Çalışma, Sosyal İşler ve Fırsat Eşitliği Dairesi Raporu*. İnternet Adresi: <http://ec.europa.eu/>
- AKTAŞ, M. (2018). Türkiye’deki Suriyeliler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 129-154.
- ASOY, E. (2018). Toplumsal Cinsiyet Ayrımı Ve Cam Tavan Sendromu Üzerine Oyun Teorisi Modeli: Cam Tavanın Kırıldığı Oyun Dengesi. *Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 2-2 (2018): 85-95.
- AYYILDIZ, M. T. (2018). *Engellilerin İstihdam Sorunlarına Yönelik Kamu Politikaları* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- BAK, G. (2017). 1980’li Yıllardan Günümüze Türk Yazılı Basınında Çocuk
- BARIŞ, İ. (2009). Sokakta Yaşayan Çocuklar ve Aileleri. *Sosyoloji Konferansları*, Sayı 39: 87-114.
- BELLO, W. & MALIG, M. (2008), “Küreselleşme Projesinin Krizi ve George W. Bush’un Yeni Ekonomisi”, A. V. Freeman (Der.) içinde, *Küreselleşmenin Krizi*, Yordam Kitap: 108-123.
- BROWN, K. (2015). Vulnerability and young people, Bristol University Press; Policy Press
- BUĞRA, A. (2016). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BUĞRA, A. ve KEYDER, Ç. (2015). *Sosyal Politika Yazıları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BURCU, E. (2011). Türkiye’de Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 28, sayı 1: 37-54.
- BUZ, S. (2003). Aile Politikalarına Mülteciler Boyutunda Bir Bakış, *Aile ve Toplum*, 2 (6): 55-61.
- CILGA, İ. (2009). Sosyal Dışlanmanın Dinamiği, Bilimin, Mesleğin Dışlanması ve Öngörüler. *Toplum ve Sosyal Hizmet Cilt 20, Sayı 2: 7-26*.
- ÇARKÇI, Ş. (2011). *Engellilerin Mesleki Eğitimi ve İstihdamı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ÇOBAN, A. İ. ve diğ. (2018). Sosyal Hizmet ve Sosyal Gelişim İçin Global Ajanda: Felsefesi, Gelişimi, Kapsamı. *Toplum ve Sosyal Hizmet Cilt 29, Sayı 2: 292-306*.
- DAVER, B. (1953). İnsan Hakları ve Mülteciler Meselesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 8 (01): 185-199.
- DEMİRBAŞ, T. (2017). Nefret Söylemi ve Nefret Suçları. *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Şeref ERTAŞ’a Armağan*, C. 19, Özel Sayı: 2693-2701.
- DOĞAN, İ. (2014). Sosyal Dışlanmanın Anlaşılması: Muğlaklık ve Çok Boyutluluk. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 66-67 –1-2: 127-157.
- DUMANLI, R. (1996). *Yoksulluk ve Türkiye’deki Boyutları*, Ankara: DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, DPT Uzmanlık Tezleri Yayın No: DPT: 2449.
- ECEVİT, Y. (2003), Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir? Bu İlişki Nasıl Çalışılabilir?. *C.Ü Tıp Fakültesi Dergisi*, 2003 Özel Eki: s.83-88.

- EKİTLİ, G. B. ve ÇAM, O. (2017). Bakım Sürecinde Zorlandığımız Alan LGBTİ'ye Yönelik Bir Gözden Geçirme. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 8(3):179-187.
- GENÇ, Y. (2015). Engellilerin Sosyal Sorunları ve Beklentileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Yıl: 15, Sayı: 35/2 (Ek): 65-92.
- GÖLCÜ, A. ve DAĞLI, A. (2017), Haber Söyleminde 'Öteki'yi Aramak: Suriyeli Mülteciler Örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı 28:11-38.
- GÜLER, M. A. (2014). *Sosyal Dışlanma Bağlamında Yeni Toplumsal Hareketler: Yunanistan, Arap Baharı, İspanya Ve Amerika Birleşik Devletleri Örnekleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- HESLOP, P. & EMERSON, E. (2017). A worsening picture: poverty and social exclusion and disabled people. E. Dermott & G. Main (Ed), *Poverty and social exclusion in the UK: Vol. 1*, Bristol University Press; Policy Press: 173-192.
- IFE, J. (2017). *İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet*. Ankara: Nika Yayınları.
- İŞİK, O. ve PINARCIOĞLU, M. (2001). *Nöbetleşe Yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İNSEL, A. (2001), İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri. *Toplum ve Bilim*, , 89: 62-72.
- İNSEL, A. (2005), *Yoksulluk, Dışlanma ve STK'lar*. https://stk.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/02/01/inselestd_6.pdf , Erişim Tarihi: 07.03.2020.
- KALAYCI, I. ve ÖZKUL, M. (2017). Geleneksel Kalabilsem Modern Olabilsem: Modernleşme Sürecinde Yaşlılık Deneyimleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 18: 90-110.
- KAUDER, B. & POTRAFKE, N. (2015). Globalization and social justice in OECD countries. *Review of World Economics / Weltwirtschaftliches Archiv*, 151 (2): 353-37.
- KAYA, Y. (2014). Türkiye Ekonomisinin Dönüşümleri Işığında Tabakalaşma. L. Sunar (Ed), *Türkiye'de Toplumsal Değişim*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, s:155-176.
- KAYLI, D. Ş. ve ŞAHİN, F. (2016). *Sosyal Politikanın Cinsiyet Halleri*. Ankara: Nika Yayınevi.
- KILIÇASLAN, S. C. ve AKKUŞ, P. (2016). Türkiye'de Heteropatriarkal Sistem Baskısı Altında LGBTİ'lerin Sosyal Hizmet İhtiyaçları. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*.14 Sayı.56: 28-54
- KILIÇ, D. (2011). Bir Ötekileştirme Pratiği Olarak Basında Eşcinselliğin Sunumu: Hürriyet ve Sabah Örneği (2008-2009). *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1: 143-169.
- KIEPAL ve diğ. (2012). Missing Persons and Social Exclusion. *The Canadian Journal of Sociology*. 37 (2): 137-168.
- KURNAZ, Ş. A. (2007). Çocuk Yoksulluğu. *Aile ve Toplum*, Yıl: 9 Cilt: 3 Sayı: 12: 47-55.
- KÜÇÜKALİ, A. (2014). Engellilere Uygulanan Sosyal Politikaların Değerlendirilmesi: Atatürk Üniversitesi Örneği. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1: 59-86.
- MORRIS, K. ve diğ. (2009). *Children, families and social exclusion*. Bristol University Press; Policy Press Stable

- ÖZAYDINLIK, K. (2014). Toplumsal Cinsiyet Temelinde Türkiye'de Kadın ve Eğitim. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Yıl: 14 Sayı: 33: 93-112.
- ÖZDEMİR, G. Y. (2008). AB Sosyal Politikasının Kavramlarını Yeniden Düşünmek: Güvenceli Esneklik, Sosyal Diyalog ve Sosyal Dışlanma Üzerine Notlar. *Memleket Siyaset Yönetim*, Cilt: 3, Sayı: 7: 61-85.
- ÖZTABAK, M.Ü. (2017). Engelli Bireylerin Yaşamdan Beklentilerinin İncelenmesi. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 9: 355-375.
- ÖZTÜRK, M. (2011). *Türkiye'de Engelli Gerçeği*. İstanbul: MÜSİAD Cep Kitapları.
- PARRILLO, V. N. (2008). *Encyclopedia of Social Problems*. Thousand Oaks, Calif: SAGE Publications, Inc.
- PEHLİVAN, M. (2018). Yaşlılıkta Yoksulluk ve Yalnızlık İlişkisi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- PEYROT, M. and BURNS, S. L. (2010). *New Approaches to Social Problems Treatment* (Vol. 1st ed). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- PIERSON, J. (2011). *Understanding Social Work: History and Context*. Glasgow: Open University Press.
- SCHARF, T. & KEATING, N. (2012). *From exclusion to inclusion in old age*. Bristol University Press; Policy Press
- SEYYAR, A., (2003), Sosyal Siyaset Açısından Yoksulluğa Karşı Mücadele, Bilgili, A.E, Atlan, İ., (edts.), Yoksulluk Sempozyumu, (38-69), Cilt I, İstanbul, Deniz Feneri Derneği Yayınları.
- SMITH, D. A. (2001) Globalization and Social Problems, *Social Problems*, 48, (4) Oxford University Press: 429-434.
- SOYSEÇKİN, İ. S. (2016). Balance between Work and Family Life: Middle Class Working Mothers in Turkey. *Fe Dergi* 8, no. 1:130-143.
- ŞEKER, S. D. (2008), *Türkiye'de Sosyal Transferlerin Yoksulluk Üzerindeki Etkileri*. Ankara: DPT Uzmanlık Tezi.
- ŞENSES, F. (2002), *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*. 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- TALAS, C. (1997). *Toplumsal Politika*. 5. Baskı, Ankara: İmge Yayınevi.
- TAŞDELEN, M. Ç. (2017). Tüketim Kültürüne Alternatif Bir Bakış: Yaşlılık Değerinin Tüketimi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 10, Sayı 49: 283-294.
- TERKAN, B. (2014). Yazılı Basında Kadın İmajı. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 2 (4), 149-167.
- UÇAR, C. (2011), *Kadın Yoksulluğu ile Mücadelede Sosyal Politika Araçları ve Etkinlikleri*. Ankara: Afşaroğlu Matbaası.
- VALDIVIA, A. N. (2016). Othering. L. Ouellette & J. Gray (Ed), *Keywords for Media Studies*, NYU Press: 133-134.
- WHITEHEAD, P. (2018). *Demonising the Other*, Bristol University Press; Policy Press
- YILDIRIM, İ. ve diğ. (2017). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Konusundaki Farkındalığın Belirlenmesine Yönelik Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 37-46.

ZASTROW, C. (2013). *Sosyal Hizmete Giriş*. Ankara: Nika Yayınevi.

http://www.goc.gov.tr/icerik3/sartli-multeci_409_546_550, Erişim Tarihi: 05.04.2020.

<https://www.haberturk.com/26-milyarderin-serveti-38-milyar-insanin-servetine-esitlendi-2298559-ekonomi>, Erişim Tarihi: 31.03.2020.

[https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/belge/uluslararası_belgeler/ayrimcilik/CEDAW/tavsiye_kararlari/CEDAW%20Komitesi%20Tavsiye%20Kararlar%C4%B1_\(1-29\).pdf](https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/belge/uluslararası_belgeler/ayrimcilik/CEDAW/tavsiye_kararlari/CEDAW%20Komitesi%20Tavsiye%20Kararlar%C4%B1_(1-29).pdf), Erişim Tarihi: 28.03.2020.

http://www.tuik.gov.tr/MicroVeri/GYKA_2014/turkce/metaveri/tanim/yoksullukla-ilgili-taniimler/index.html, Erişim Tarihi: 04.04.2020.

http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/presscenter/articles/2018/09/tuerkiye-_nsanigelime-endeksinde-64--oldu0.html, Erişim Tarihi: 07.02.2019.

<https://www.who.int/ageing/healthy-ageing/en/>, Erişim Tarihi: 04.03.2020.

https://www.who.int/gho/women_and_health/violence/en/, Erişim Tarihi: 28.03.2020.

HAKKARİ İLİNDE CUMHURİYET'TEN GÜNÜMÜZE EĞİTİM FONKSİYONUNUN GELİŞİMİ¹

DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL FUNCTION FROM REPUBLIC TO THE PRESENT IN HAKKARİ PROVINCE

Beyda SADIKOĞLU* & Mesut DOĞAN**

* Doktora Öğrenci, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
TÜRKİYE. e-mail: beydasadikoglu@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9912-0536>

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü,
TÜRKİYE, e-mail: esutan@istanbul.edu.tr
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4926-5769>

Geliş Tarihi: 20 Temmuz 2020; Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2020

Received: 20 July 2020; Accepted: 31 July 2020

ÖZET

Hakkari ili eğitim göstergeleri bakımından, Cumhuriyet'ten günümüze kadar ülke ortalamasının altında kalmıştır. İlin birtakım genel özellikleri, eğitim fonksiyonu bakımından geri kalmasına yol açmıştır. Coğrafi konumu ve yapısı gereği tarih boyunca izole bir bölgede yer alan ilde, ulaşım ve iletişim imkânları gelişmemiştir. İlin aynı zamanda ülkenin önemli şehrsel merkezlerine uzak olması ve bulunduğu bölgede güvenlik sorunlarının yaşanması eğitim olanaklarının gelişmesini olumsuz etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Nüfus, Hakkari İli,

ABSTRACT

In terms of educational indicators, the province of Hakkari has remained below the country average since the Republic. Some general characteristics of the province have led to lag in terms of educational function. Due to its geographical location and structure, transportation and communication facilities have not developed in the province, which has been in an isolated region throughout history. Also being far from the important urban centers of the country and the security problems in the region have negatively affected the development of educational opportunities.

Keywords: Education, Population, Hakkari Province,

¹ Bu makale birinci yazarın, Prof. Dr. Mesut DOĞAN (ikinci yazar) danışmanlığında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan "Hakkari İlinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası" adlı doktora tez çalışmasından faydalanılarak hazırlanmıştır.

1. GİRİŞ

Ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin belirlenmesinde ekonomik göstergelerin yanında nüfusun eğitim niteliği de önemli bir rol oynar. “Ondokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar ülkeler, nüfusun sayısal olarak fazlalığını güçlü olmak için gerekli ve yeterli görüyorlarken; günümüzde nüfusun sayısal fazlalığından çok nitelikleri üzerinde durulmaktadır” (Sertkaya Doğan, 2019: 45). Nüfusun niteliği, bireylerin mezun oldukları eğitim düzeyi ile ölçülmektedir. Eğitim seviyesi düşük bir toplumun, küresel dünya pazarlarında rekabet etmesini sağlayacak bilgi ve teknolojileri üretmesi beklenemeyeceği gerçeği göz önüne alındığında, eğitimin aynı zamanda iş gücünün niteliğini arttırmak suretiyle ekonomik kalkınmayı desteklediği anlaşılmaktadır. “Tüm ekonomik faaliyetlerin temelinde insan yer alır. Faaliyetleri yöneten de ve bu faaliyetlerden beslenen ve etkilenen de yine insandır” (Doğan, 2019: 193). Bu bakımdan eğitim, insana yapılan en büyük yatırım olarak “insani gelişmeye yaptığı katkılarla yaşam seviyesini yükselterek sosyal kalkınmayı olumlu etkilemektedir” (Günkör, 2017: 14). Dolayısıyla sosyal ve ekonomik gelişmenin en büyük kamçılایıcı unsuru olan eğitim, bilginin işlenmesi ve aktarılmasında görev alarak, bireylerin ve dolayısıyla toplumların gelişmesinde etkili olur.

Cumhuriyet'ten önce ildeki en önemli eğitim kurumları, Hakkari Beyleri döneminde inşa edilen Zeynel Bey Medresesi (16. yüzyılın ikinci yarısında) ve Meydan Medresesi (1700)'dir (Top, 1999: 11). Bunun yanında, 19. yüzyılda bölgenin önemli siyasi ve dini öncüleri arasında yer alan, Şemdinli Nehri (Bağlar) Köyü'nde yaşayan şeyhlerin kurdukları medrese, ilde öne çıkan eğitim merkezlerinden biridir. “Seyyid Abdulah'ın Nehri'de kurduğu medresede hem ilim ve tedrisat, hem de tasavvufi hizmetleri yürütülmüştür” (Kavak, 2016: 67). Sahada bulunan diğer eğitim kurumları ise 1840 yılından sonra bölgeye gelen Amerikalı misyonerlerin, burada yaşayan Hıristiyan Nasturilere dini eğitim vermek ve misyonerlik faaliyetlerini yürütmek amacıyla kurdukları okullardır. Bu kapsamda “Hakkari'de 11 misyon merkezi ve 30'un üzerinde misyon okulu kurulmuştur” (Arvas, 2015: 51). Bu okullarda yürütülen faaliyetler, Nasturilerin I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'ya karşı savaşa girmelerinde etkili olmuştur.

2. 1925-1972 YILLARI ARASI

Hakkari ilinde modern eğitim ve öğretim kurumlarının Cumhuriyet dönemiyle beraber geliştiği görülmektedir. İlde ilkokul düzeyinde eğitim ilk kez 1925 yılında, ortaokul 1945'te ve lise 1957'de başlamıştır. Başka bir ifadeyle Cumhuriyet'in ilk yıllarını kapsayan 15 yıllık süre boyunca ilde sadece ilkokul seviyesinde eğitim verilmektedir.

Çalışma sahasında, ülke genelinde olduğu gibi okuryazar nüfusun cinsiyete göre dağılımı dengeli değildir. Okuryazar nüfus içerisinde kadınların payı oldukça düşüktür. “erken yaşta evlilik, kız çocuklarını okumasının önemsenmemesi ve okumanın bir getirisinin olduğuna inanılmaması, olumsuz geleneksel kalıp yargılar, ailede kız çocuklarına anneye yardımcı gözü ile bakılması ve bu çocukların 10-11 yaşlarından sonra okuldan alınması” (Özaydınlık, 2014: 98) gibi faktörlere bağlı olarak ilde kadınların 1940 yılına kadar eğitime katılmadığı (Tablo 1) ve 2019 yılı itibarıyla okuma yazma bilmeyenlerin %80'ni kadınların oluşturması, eğitim hakkının cinsiyet temelinde eşitsiz dağıldığını açık bir şekilde göstermektedir.

Tablo 1'e göre Hakkari ilinde ilkokul eğitiminin başladığı 1925-1927 yılları arasında 1 okul, 1 öğretmen ve toplam 14 öğrenci bulunmaktadır. 1945 yılına kadar ilde toplam 3 okul ve 5 öğretmen bulunur. 1945 yılında ilin toplam nüfusunun 35.124 olduğu göz önüne alındığında, ildeki okul ve öğretmen sayısının yetersizliği daha iyi anlaşılmaktadır. “İlde 1925-1950 yılları arasında 15 olan ilkokul sayısı, 1961-1973 arasında 95'e yükselmiştir” (Hakkari Valiliği, 1974: 31).

Tablo 1. Seçilmiş Yıllarda Hakkari İlinde Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısı (İlkokul, Ortaokul, Lise)

Yıllar	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı		
			Erkek	Kadın	Toplam
1925-1927	1	1	14	0	14
1927-1935	2	2	43	0	43
1935-1940	2	3	59	0	59
1940-1945	3	5	84	2	86
1945-1950	15	24	229	11	240
1950-1955	25	49	501	36	537
1955-1960	46	87	845	116	961
1960-1965	86	129	3.888	1.138	5.026
1965-1970	123	233	5.679	1.878	7.557
1970-1972	134	260	6.122	2.031	8.153

Kaynak: (Hakkari Valiliği, 1974: 34)

1960-1965 yılları arasında okullaşma oranındaki hızlı yükseliş dikkat çekicidir. Sözü edilen dönemde ilde okul, öğretmen ve öğrenci sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde ilde 40 okul açılmış olup, öğretmen sayısı 86'dan 129'a çıkmıştır. Okul ve öğretmen sayısının artmasına bağlı olarak, öğrenci sayısı da bir önceki döneme göre 4.065 artarak toplam 5.026'ya yükselmiştir. Hakkari ili eğitim altyapısında yaşanan bu gelişmeler; 1963 yılında planlı dönemin başlaması ve eğitimin de toplumsal gelişmeye katkı sunan bir sektör olması itibarıyla, kalkınma planları içindeki yerini almasına bağlı olarak yaşanmıştır (Küçükler, 2012: 11). İlde eğitim alanında yaşanan bu hızlı ve etkili dönüşüm planlı kalkınmanın somut bir başarısı olarak, kalkınmada devlet planlamasının önemini ortaya koymaktadır. "Bir ülkenin iyi yapılandırılmış ve iyi işleyen bir eğitim sistemi var ise belirlediği uzak hedeflere ulaşması daha yüksek düzeyde gerçekleşecektir" (Sağlam ve Aydoğmuş, 2016: 18). Dolayısıyla eğitim planlaması, ülkenin genel kalkınma planlarından bağımsız olmayıp, kalkınmanın sürdürülebilir olmasını sağlayan en önemli koşuldur.

Tablo 2. Seçilmiş Yıllarda Hakkari İlinde Okullaşma Oranı

Yıllar	Okullaşma Oranı (%)
1923-1927	0
1927-1935	0,3
1935-1940	0,3
1940-1945	0,5
1945-1950	2
1950-1955	4
1955-1960	17
1960-1965	31
1965-1970	40
1970-1972	43

Kaynak: (Hakkari Valiliği, 1974: 34)

Tablo 2'ye göre, Hakkari ilinde okullaşma oranı 1945 yılına kadar %0,5'in üstüne çıkamamıştır. Planlı döneme denk gelen 1960-1965 yıllarında ilde, okullaşma oranının hızlı bir yükseliş gösterdiği dikkat çekmektedir. Sözü edilen dönemde %31 olan okullaşma oranının 1965-1972 yılları arasında önemli bir gelişme kaydetmediği görülmektedir.

Tablo 3. Hakkari ilinde İlkokulların İlçelere Göre Dağılımı (1972-1973)

İlçe	Öğretmenli Okul Sayısı	Eğitmenli Okul Sayısı
Hakkari Merkez	38	0
Çukurca	20	0
Şemdinli	13	0
Yüksekova	39	1
Beytüşşebap	21	
Uludere	18	
TOPLAM	149	1

Kaynak: (Hakkari Valiliği, 1974: 34),

Tablo 3'te görüldüğü üzere sahada, 149 öğretmenli ve 1 eğitmenli olmak üzere toplam 150 okul bulunur. Okullar, ilçe nüfus büyüklüklerine paralel bir dağılım göstermektedir. Sahada 1970 yılı nüfus miktarı en yüksek olan Hakkari Merkez (25.724) ve Yüksekova'da (24.881), buna bağlı olarak okul sayıları da fazladır. Beytüşşebap sahada okul sayısı bakımından öne çıkan 3. merkezdir. Beytüşşebap ve Uludere ilçeleri 1990 yılında İl statüsü kazanan Şırnak'a bağlanmışlardır.

Tablo 4. Seçilmiş Yıllarda Hakkari İlinde Ortaöğretim ve Mesleki Öğretimde Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

Yıllar	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı	Mezun Sayısı
1945-1950	1	14	185	30
1950-1955	1	19	134	48
1955-1960	1	21	161	61
1960-1965	2	25	421	138
1965-1970	7	105	2.207	419

Kaynak: (Hakkari Valiliği, 1974: 34),

Tablo 4 incelendiğinde; 1965-1970 yılları arasında sahada okul, öğretmen ve öğrenci sayısında önemli bir artış yaşandığı görülür. Bu dönemde ortaokul sayısı 2'den 7'ye, öğretmen sayısı 25'ten 105'e ve öğrenci sayısı da 421'den 2.207'ye yükselmiştir. Tablo da dikkat çeken bir diğer husus da mezun sayısının, okuyan öğrenci sayısına göre oldukça az olmasıdır. 1960-1965 arasında 421 öğrenciden 138, 1965-1970 arasında da 2.207 öğrenciden yalnızca 419'u mezun olabilmıştır. Bu durum öğrencilerin başarı düzeylerinin düşük olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Seçilmiş Yıllarda Hakkari İlinde Açılmış Resmi ve Özel Kurs Sayıları

Yıllar	Marangozluk ve Demircilik Kursu	Biçki-Dikiş Kursu
1949-1950	30	2
1950-1955	118	16
1955-1960	165	20
1960-1965	169	21
1965-1970	178	24
1970-1972	59	13

Kaynak: (Hakkari Valiliği, 1974: 35)

1947 Türkiye iktisadi kalkınma planında “enerji, demir-çelik, çimento, madenler ve sanayi” (Tekeli ve İlkin, 2009 :17) gibi sektörlerin geliştirilmesine ağırlık verilmesinin bir sonucu olarak çalışma sahasında, 1949 yılından itibaren çok sayıda marangozluk ve demircilik kursu açılmıştır. Biçki ve dikiş kursları daha çok kadınlara yönelik olarak açılmıştır. Bunun yanında “ aynı yıllarda gezici kadın kursları açılarak, aile hayatı tanzim edilmeye çalışılmıştır” (Hakkari Valiliği, 1974: 40). Bu kurslar 1970'ten sonra önemini kaybetmiş ve Tablo 5'te de görüldüğü üzere kurs sayılarında ciddi bir düşüş yaşanmıştır. 1965- 1970 yılları arasında 178 marangozluk ve demircilik kursuyla beraber 24 biçki ve dikiş kursu bulunurken; 1970-1972 yılları arasında marangozluk ve demircilik kursu sayısı 59' a, biçki ve dikiş kursu da 13' e düşmüştür. Özellikle kırsal kesime yönelik açılmış bu kursların meslek edindirmek suretiyle, bu kesimin ekonomik hayata daha aktif katılmasını amaçlamıştır. Yine kırsal bölgelerde tarım dışı ekonomik faaliyetlerde üretimi arttırmak ve farklı meslek alanlarında uzman iş gücü yetiştirmek gibi önemli amaçlar güdülmüştür. Ancak ilde özellikle demircilik ve marangozluk kurslarının sürdürülebilir düzeyde yapılmasını sağlayacak hammadde yetersizliğinden dolayı, bu kurslar zamanla büyük oranda kapatılmıştır. Bunun yerine, söz konusu yıllarda da ilde gelişmiş olduğu bilinen hayvancılık faaliyetlerine bağlı olarak, dericilik kurslarının açılmasının sahaya daha çok fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Tablo 6. Seçilmiş Yıllarda Hakkari İlinde 6 Yaş Üstü Nüfusun Okuryazarlık Durumu

Yıllar	Okuma-Yazma Bilmeyen Sayısı	Okuma Yazma Bilen Sayısı	Bilinmeyen Sayısı	Okuma -Yazma Bilmeyen Oranı (%)	Okuma Yazma Bilen Oranı (%)
1940	27.139	1.244	-	95.62	4.38
1945	24.418	1.539	-	94.07	5.93
1950	32.335	2.969	74	91.59	8.41
1955	35.698	4.687	8	88.39	11.61
1960	44.400	5.729	4	88.57	11.43
1965	52.096	11.137	1	82.39	17.61
1970	59.919	17. 541	211	77.14	22.86
1975	70.995	25.023	169	73.94	26.06
1980	81.090	37.503	50	68.38	31.62
1985	74.785	63.311	170	54.15	45.85
1990	63.701	69.806	19	47.72	52.28
2000	55.530	133.937	11	29.31	70.69

Kaynak: DİE, 2008

Tablo 6'ya göre, Hakkari ilinde okuryazar olmayan nüfus oranı 1950 yılına kadar %90'nın, 1975' e kadar da %70'in üzerindedir. İlde okuryazar nüfus oranının en düşük olduğu yıl 1940'tır. Okuma yazma bilenlerin 6 yaş üstü toplam nüfus içerisindeki oranı 1940 yılında %4.38, 1960'ta %11.43, 1980'de %31.62 ve 2000'de %70.69'dur. İlde okuryazar nüfus oranı ilk kez 1990 yılında okuryazar olmayan nüfus oranını geçmiştir. 1990 yılında okuryazar olmayan nüfus oranı % 47.72' e gerilerken, okuryazar nüfus % 52.28'e yükselmiştir.

Tablo 7. Hakkari İlinde Nüfusun Okuryazarlık Durumunun Cinsiyete Göre Dağılımı (6 Yaş Üstü- 1970)

Cinsiyet	Okuma Yazma Bilmeyenler	Okuma Yazma Bilenler	Bilinmeyen
Erkek	27.072	14.818	109
Kadın	32.847	2.723	102
Toplam	59.919	17.541	211

Kaynak: DİE,1970

1970 yılında Hakkari ilinde okuma yazma bilmeyen 59.919 kişiye karşılık, okuma yazma bilenleri sayısı 17.541'tir. Sahada 109 erkek ve 102 olmak üzere toplam 211 kişinin okuryazarlık durumu bilinmemektedir (Tablo 7). Ancak sahada okuma yazma bilen erkeklerin 7.101'i ve kadınların da 1.565'i herhangi bir eğitim kurumundan mezun değildir. Okuma yazma bilenler arasında erkekler %84, kadınlar da %16'lık bir orana sahiptir.

3. 1980-1990 YILLARI ARASI

Çalışma sahasında 1980 yılında okuma yazma bilmeyenlerin sayısı, 47.854'ü kadın 33.236'sı erkek olmak üzere toplam 81.090 kişidir (Tablo 8). Okuryazar olmayan nüfusun %59'u kadın, %41'i de erkeklerden oluşmaktadır. Toplam 37.503 olan okuryazar sayısının 31.637'sini erkekler, 5.866'sını kadınlar oluşturur. Sahada 12.251 kişi herhangi bir eğitim kurumundan mezun olmayıp okuma yazma bilenlerden oluşmaktadır.

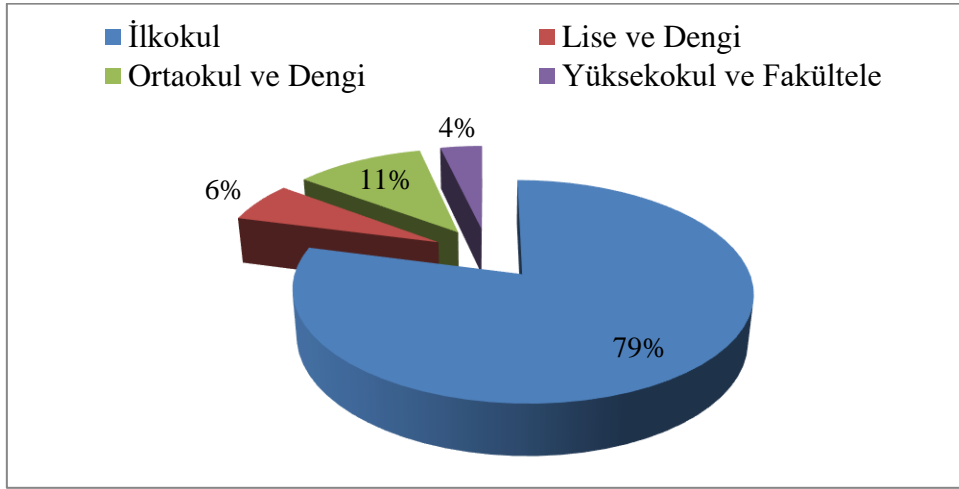
Tablo 8. Hakkari İlinde 6 Yaş Üstü Nüfusun Okuryazarlık Durumu (1980)

Cinsiyet	Okuma-Yazma Bilmeyenler	Okuma-Yazma Bilenler
Erkek	33.236	31.637
Kadın	47.854	5.866
Toplam	81.090	37.503

Kaynak: DİE,1980

1980 yılında çalışma sahasında okuma yazma bilmeyenler, ilin toplam nüfusundan yarısından fazlasını oluşturmakla beraber, 1970 yılı verileriyle karşılaştırıldığında, sahada okuryazar olmayan nüfus oranında bir gerileme olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim 1970 yılında toplam nüfusun %77.14'ü okuma yazma bilmezken, 1980 yılında bu oran %68.38'e gerilemiştir. Buna paralel olarak toplam nüfus içerisinde okuryazarlık oranı da artmış ve %31.62'ye yükselmiştir.

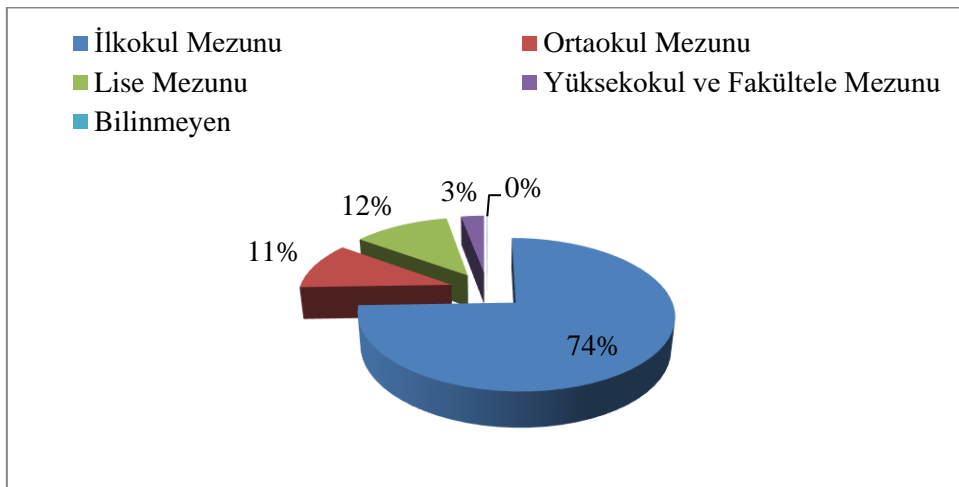
Grafik 1. Hakkari İlinde Nüfusun Bitirilen Son Öğrenim Kurumuna Göre Oransal Dağılımı (12 Yaş ve Üstü-1980)

Kaynak: DİE, 1980

Grafik 1'e göre, Hakkari ilinde 12 yaş ve üstü nüfus içerisinde en yüksek oranı ilkokul mezunları (%79) oluşturmaktadır. Sahada eğitim düzeyi bakımından 2. sırada ortaokul ve dengi (%11), 3. sırada da lise (%6) mezunları yer alır. Yükseköğretim mezunlarının (% 4) nüfus içerisindeki payı oldukça düşüktür.

Grafik 2. Hakkari İlinde Nüfusun Bitirilen Son Öğrenim Kurumuna Göre Oransal Dağılımı (12 Yaş ve Üstü-1990)

Kaynak: DİE

Hakkari ilinde 1990 yılı nüfusunun bitirilen son öğrenim kurumuna göre dağılımı incelendiğinde, %74 oranıyla ilkokul mezunları ilk sırada yer alır. İlde ortaokul mezunu %11, lise mezunu %12 ve üniversite mezunu oranı da % 3'tür (Grafik 2). Hakkari ilinde ilk kez 1990 yılında okuma yazma bilen nüfus oranı, okuma yazma bilmeyen nüfus oranını geçmiştir.

4. 2000-2019 YILLARI ARASI

Tablo 9. Hakkari İlinde Seçilmiş Yıllarda Eğitim Seviyesine Göre Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısı

Eğitim Öğretim Yılı	Okul Öncesi			İlköğretim			Genel Lise ve Mesleki -Teknik Liseler Toplamı		
	Okul	Öğretmen	Öğrenci	Okul	Öğretmen	Öğrenci	Okul	Öğretmen	Öğrenci
2000-2001	13	5	275	210	961	46.837	14	214	5.574
2001-2002	11	6	299	215	1.089	49.550	15	222	5.783
2002-2003	16	9	598	217	1.295	50.253	16	305	7.606
2003-2004	26	3	767	237	1.442	51.992	16	252	8.263
2004-2005	43	21	1.430	237	1.328	52.859	18	300	9.514
2005-2006	45	34	1.709	250	1.140	53.450	22	378	12.219
2006-2007	74	40	2.574	262	1.337	55.346	28	373	14.620
2007-2008	86	62	2.679	280	1.731	53.497	31	391	14.457
2008-2009	99	81	2.878	300	1.706	52.495	32	379	17.159
2009-2010	99	125	2.504	316	2.108	54.687	34	595	19.329
2010-2011	77	174	2.619	326	2.143	56.191	34	711	21.586
2011-2012	101	160	2.889	323	2.201	57.426	39	657	22.441
2012-2013	91	153	2.650	-	-	-	39	747	22.832
2013-2014	96	161	2.723	-	-	-	40	795	24.448

Kaynak: TÜİK

İlde, 2000 yılında okuryazar nüfus oranı önemli bir artışla % 70.69'a ulaşırken, okuryazar olmayan nüfus ise % 29.31'e gerilemiştir. 1990-2000 yılları arasında okuryazar oranında yaşanan bu ciddi artışta, 1990'lı yılların başında ilde yaşanan güvenlik sorunları nedeniyle, köylerin boşaltılması ve nüfusun büyük oranda il ve ilçe merkezlerinde toplanması etkili olmuştur. Sahada birçok sosyal ve ekonomik soruna yol açan bu süreçte, aile ekonomisine katkıda bulunmak üzere eğitim hayatından ayrılmak durumunda kalan bir kitlenin olduğu bilinmekle beraber; Tablo 9'daki verilere dayanılarak bu dönemin eğitim üzerinde olumlu etki gösterdiği düşünülmektedir. Bilindiği gibi şehir merkezleri, eğitim ve sağlık gibi çeşitli hizmetler bakımından gelişmiştir. Sözü edilen dönemde Hakkari il ve ilçe merkezleri eğitim altyapısı bakımından çok gelişmiş olmamakla beraber, aynı dönemde her köyde okul olmadığı ve taşınabilir eğitim olanaklarının gelişmediği göz önüne alındığında, köyden gelen nüfusun eğitim kurumlarına erişme imkânının arttığı söylenebilir.

Çalışma sahasında 2000-2001 Eğitim-Öğretim yılında ilde okul öncesi, ilköğretim ve lise düzeylerinde toplam 237 okul, 1.180 öğretmen ve 52.686 öğrenci bulunmaktadır (Tablo 9). Okul öncesi düzeyinde okul sayısının yıllara göre çok değişiklik gösterdiği dikkat çekmektedir. 2000-2001 döneminde 13 olan okul sayısı, 2009-2010 döneminde 99'a yükselirken, 2010-2011 döneminde de 77'ye düşmüştür. Okulların ihtiyaca göre farklı eğitim düzeylerinde hizmet verecek şekilde dönüştürülmesi, yıllara göre okul sayısındaki bu artma ve azalmalara yol açan temel nedendir. İlköğretim düzeyinde okul sayısının 2010-2011 dönemine kadar sürekli artarak 326'ya ulaştığı görülür. Buna karşılık okul sayısı bir sonraki dönemde 323'e düşmüştür. Yine

bu düzeyde öğretmen sayısının, 2009-2010 döneminde önemli bir artışla 2.108' e ulaştığı görülür. Çalışma sahasında lise düzeyinde öğretmen sayısı 2008-2009 döneminde 379 iken; bir sonraki dönemde 216 artarak 595'e yükselmiştir.

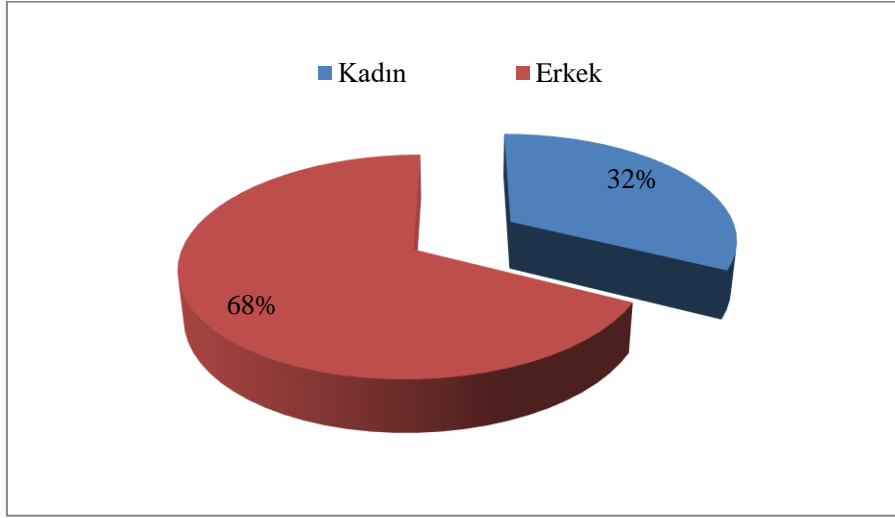
Tablo 10. Hakkari İlinde Seçilmiş Yıllarda Eğitim Seviyesine Göre Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı

Yıllar	İlköğretim	Genel Lise	Mesleki ve Teknik Lise
2000-2001	49	34	17
2001-2002	46	38	13
2002-2003	39	29	17
2003-2004	36	34	30
2004-2005	40	35	24
2005-2006	47	35	27
2006-2007	41	39	40
2007-2008	31	38	34
2008-2009	31	48	36
2009-2010	25	29	26
2010-2011	26	29	20
2011-2012	25	30	24
2012-2013	0	29	18
2013-2014	0	25	21

Kaynak: TÜİK

Çalışma sahasında öğretmen başına düşen öğrenci sayısı genel itibariyle 2008-2009 eğitim-öğretim yılından sonra azalma eğilimine girmiştir. 2000-2001 döneminde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ilköğretimde 49, genel lisede 34, mesleki ve teknik lisede 17 olup (Tablo 10); aynı dönemde ülke ortalaması ilköğretimde 30, genel lisede 21 ve mesleki ve teknik lisede 13'tür. Görüldüğü gibi, çalışma sahasında her düzeyde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ülke ortalamasının oldukça üzerindedir. 2013-2014 döneminde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı bakımından ülke ortalaması genel lisede 16, mesleki ve teknik lisede 14 iken; aynı dönemde çalışma sahasında genel lisede 25, mesleki ve teknik liselerde 21'dir. Dolayısıyla çalışma sahasında okul ve öğretmen sayısı yetersiz olup, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı fazladır. Bu da eğitimde başarıyı olumsuz etkileyen en önemli nedenlerden biridir.

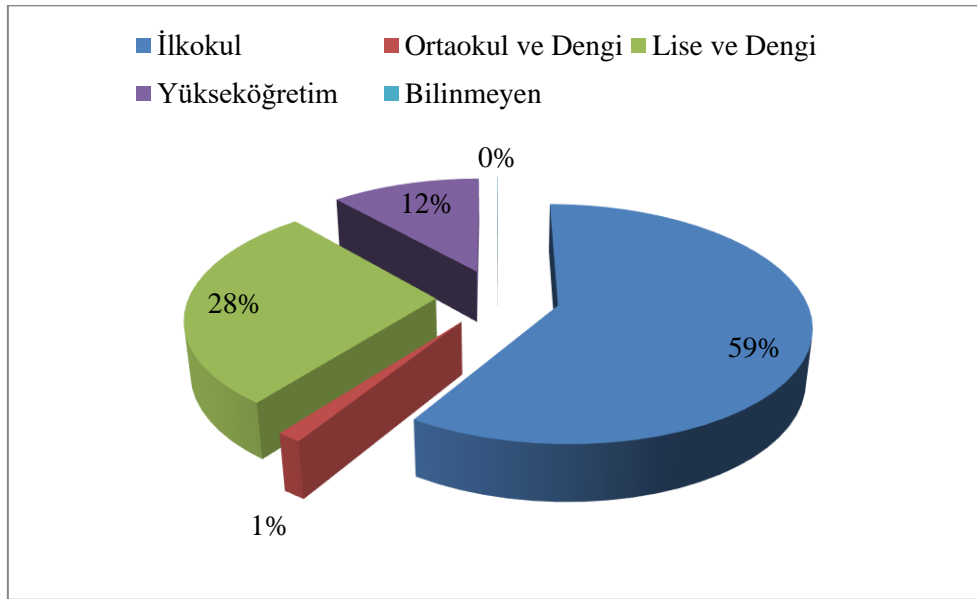
Grafik 3. Hakkari İlinde Okuma Yazma Bilen Nüfusun Cinsiyete Göre Oransal Dağılımı (6 Yaş Üstü-2000)

Kaynak: DİE

Grafik 3'e göre, Hakkari ilinde 2000 yılında okuma yazma bilmeyen 55.530, okuma yazma bilen 133.937 kişi olduğu görülür. Okuryazar nüfusun %68'ini erkekler, %32'sini kadınlar oluşturmaktadır. Buna dayanarak sahada önceki yıllara göre erkek nüfus arasında okuryazarlık oranının önemli ölçüde arttığı söylenebilir.

Grafik 4. Hakkari İlinde Nüfusun Bitirilen Son Öğrenim Kurumuna Göre Oransal Dağılımı (12 Yaş ve Üstü-2000)

Kaynak: DİE, 2000

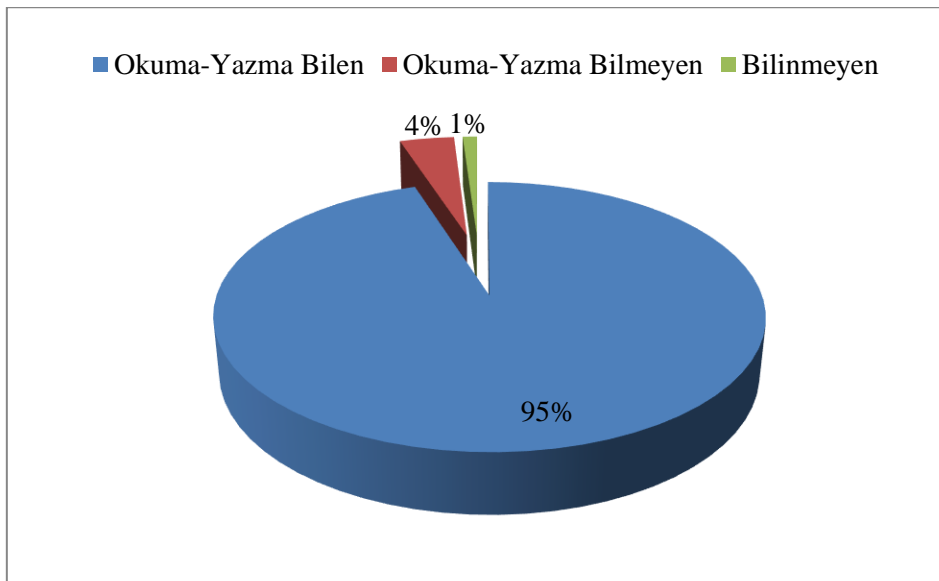
Hakkari ilinde, okuryazar nüfusun en son bitirilen eğitim kurumuna göre dağılımında, halen ilkököl mezunlarının (%59) birinci sırada yer aldığı görülmektedir (Grafik 4). 1990 ve 2000 yıllarına ait okuryazar nüfusunun en son bitirilen eğitim kurumuna göre dağılımı karşılaştırıldığında önemli farklılıklar görülür. 1990 yılında ilkököl mezunu oranı %74 iken 2000'de % 59' a, lise mezunu oranı % 12'den % 28'e, ve yükseköğretim mezunu oranının %3'ten % 12'ye yükseldiği görülmektedir.

Tablo 11. Hakkari İlinde Eğitim Düzeylerine Göre Okullaşma Oranı (2019)

Eğitim Düzeyi	Okul Öncesi			İlkokul	Ortaokul	Lise
	3-5 Yaş	4-5 Yaş	5 Yaş			
Okullaşma Oranı (%)	45,24	59,00	71,88	91,80	88,50	94,66
Ülke Ortalaması (%)	39,11	50,79	68,30	91,92	93,28	84,20

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı

Hakkari ilinin 2019 yılı okullaşma oranları incelendiğinde ilin; okul öncesi ve lise düzeylerinde ülke ortalamasının üzerinde bir okullaşma oranına sahip olduğu görülür. Okul öncesi düzeyinde okullaşma oranı 5 yaşta en fazla olup %71,88'dir. Hakkari ili ilkokul ve ortaokul düzeylerindeki okullaşma oranı bakımından ülke ortalamasının altındadır (Tablo 11).

Grafik 5. Hakkari İlinde Nüfusun Okuryazarlık Durumuna Göre Dağılımı (6 Yaş Üstü-2019)

Kaynak: TÜİK

Hakkari ilinde 2019 yılında, okuma yazma bilen 235.485, okuma yazma bilmeyen 9.796 ve okuryazarlık durumu bilinmeyen 2.582 kişi vardır. İlde Okuma yazma bilenler 6 yaş üstü nüfusun %95'ini oluşturmaktadır (Grafik 5). Okuma yazma bilenlerin %55'i erkek ve %45'i kadındır. Sahada okuma yazma bilmeyenlerin oranı 2000 yılında %29.31 iken, 2019 yılında önemli bir azalmayla %4'e düşmüştür. Dolayısıyla 2019 yılı Hakkari ilinde okuryazar oranının en yüksek, okuryazar olmayan nüfus oranının da en düşük değerler gösterdiği yıl olması bakımından önem taşır.

Çalışma sahasının tek yükseköğretim kurumu olan Hakkari Üniversitesi, 2008 yılında il merkezinde açılmıştır. Ancak üniversitede eğitim öğretime başlanan bölüm sayısının az olmasına bağlı olarak, akademisyen ve öğrenci sayısı da azdır. Bu bakımdan Hakkari Üniversitesi, il merkezini sosyal ve ekonomik açıdan olumlu etkilemekle beraber, ilçeler üzerinde önemli bir etkisi yoktur.

Tablo 12. Hakkari Üniversitesi Kadro Sayısı (2020)

Cinsiyet	Profesör	Doçent	Doktor Öğretim Üyesi	Öğretim Görevlisi	Araştırma Görevlisi
Erkek	7	8	64	85	86
Kadın	0	0	27	31	32
Toplam	7	8	91	116	118

Kaynak: YÖK

Tablo 12'ye göre Hakkari Üniversitesi'nde 7 profesör, 8 doçent, 91 doktor öğretim üyesi, 116 öğretim görevlisi ve 118 araştırma görevlisi olmak üzere toplam 340 akademisyen görev yapmaktadır. Profesör ve doçent kadrolarında kadın olmaması dikkat çekmektedir.

Tablo 13. Hakkari Üniversitesi'nde Okuyan Öğrenci Sayısı (2020)

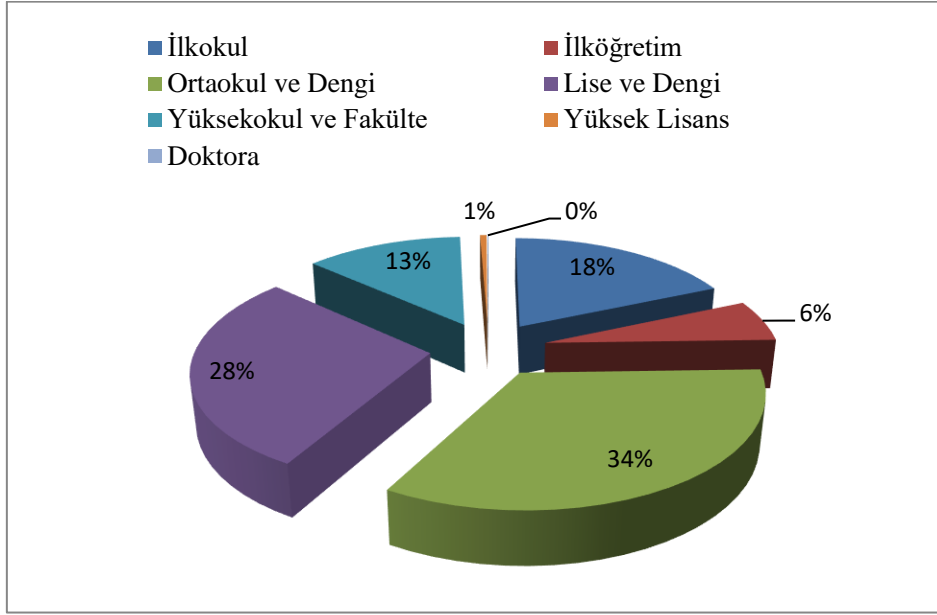
	Önlisans	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora
Birinci Öğretim	1.247	618	36	-
İkinci Öğretim	1	3	0	-
TOPLAM	1.248	621	36	-

Kaynak: YÖK

Hakkari Üniversitesi'nde öğrenci sayısı bakımından önlisans (1.248) düzeyi 1. sırada yer alır. Lisans ve yüksek lisans düzeyinde toplam 657 öğrenci bulunurken; üniversitede doktora eğitimi henüz verilmemektedir. Hakkari Üniversitesi'nde okuyan öğrenci sayısı toplam 1.905'tir.

Bilindiği gibi günümüzde nüfusun okuryazar olması nitelikli olduğu anlamına gelmemektedir. Mezun olunan öğrenim düzeyi, nüfusun niteliğini yansıtan en önemli göstergedir (Sertkaya Doğan, 2015: 254). Dolayısıyla okuryazar nüfusun büyük çoğunluğunun yüksekokul ve fakülte, yüksek lisans ve doktora mezunlarından oluşması, nüfusun nitelikli olduğunu gösterir. Bu bağlamda çalışma sahasında nitelikli nüfus oranı, yüksekokul ve fakülte düzeyinde % 13, yüksek lisans düzeyinde % 1 ve doktora düzeyinde de % 0'dır (Grafik 6). Sahada yüksekokul ve fakülte mezunlarının toplam sayısı 25.906 iken, yüksek lisans mezunlarının 1.076'dır. Mezun sayısının en az olduğu doktora düzeyinden ise toplam 141 kişi mezun olmuştur. Bu bakımdan sahada okuryazarların toplam nüfus içerisindeki payı önemli ölçüde artmış olmakla beraber, nitelikli nüfus miktarı halen oldukça düşüktür.

Grafik 6. Hakkari İlinde Nüfusun Bitirilen Son Öğrenim Kurumuna Göre Oransal Dağılımı (2019)

Kaynak: TÜİK

Sahada eğitim düzeyleri bakımından ortaokul ve dengi (% 34), 1. sırada yer alır. İlde ilkokul mezunlarının % 18 oranla halen oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Ülkemizde zorunlu eğitim öğretimin 1997 yılında 8 yıla çıkarılmasından dolayı sahadaki ilkokul mezunlarının 1997 yılı ve öncesinde okudukları ve mezun oldukları anlaşılmaktadır.

5. SONUÇ

Hakkari ili eğitim göstergeleri bakımından Cumhuriyet döneminden günümüze kadar ülke ortalamasının altında bir gelişme göstermiştir. İlde 1925 yılından 1985'e kadar okuma yazma bilmeyenlerin oranı, okuma yazma bilenlerin oranından fazladır. Hakkari ilinde ilk kez 1990 yılında okuma yazma bilenlerin oranı (%52.28), okuma yazma bilmeyenlerin oranını (%47.71) geçmiştir. Çalışma sahasında, ülke genelinde olduğu gibi okuryazar nüfusun cinsiyete göre dağılımı dengeli değildir. Sahada kadınların 1940 yılına kadar eğitime katılmadığı ve 2019 yılı itibariyle okuma yazma bilmeyenlerin %80'nini kadınların oluşturması, eğitim hakkının cinsiyet temelinde eşitsiz dağıldığını açık bir şekilde göstermektedir.

İlin birtakım genel özellikleri, eğitim fonksiyonu bakımından geri kalmasına yol açmıştır. Coğrafi konumu ve yapısı gereği tarih boyunca izole bir bölgede yer alan ilde, ulaşım ve iletişim olanakları gelişmemiştir. İlin aynı zamanda ülkenin önemli şehirselleşen merkezlerine uzak olması ve bulunduğu bölgede güvenlik sorunlarının yaşanması, eğitim olanaklarının gelişmesini olumsuz etkilemiştir. Bunun yanında sahaya, "Zorunlu Doğu Görevi" kapsamında göreve yeni başlayan çoğunlukla tecrübesiz öğretmenlerin atanması ve zorunlu görev süresi dolanların ilden ayrılmasına bağlı olarak, öğrencilerin bu sık yaşanan öğretmen değişikliğinden olumsuz etkilemesi gibi nedenler de ilde eğitim kalitesini düşüren faktörlerdir.

KAYNAKÇA

- ARVAS, T.Z., (2015), *Hakkari'de Hıristiyan bir Topluluk: Nasturiler (1836-1936)*, Ankara, Hakim Yayınları, ISBN: 978-605-64537-6-2
- DİE., (1970), *Genel Nüfus Sayımı*, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yayın No: 690.
- DİE., (1980), *Genel Nüfus Sayımı*, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yayın No: 990-12
- DİE., (1990), *Genel Nüfus Sayımı*, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, ISBN 975 - 19 - 0662 - 8
- DİE., (2000), *Genel Nüfus Sayımı*, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, ISBN 975 - 19 - 3084 - 7.
- DOĞAN, M., (2019). *Ekonomik Coğrafya*. Ankara, Ed: Ö. Doğan Sertkaya & M. Doğan, Beşeri ve Ekonomik Coğrafya (s. 159-194), Pegem Akademi, 2. Baskı, ISBN: 978-605-241-476-7.
- Hakkari Valiliği., (1974), Cumhuriyet'in 50. Yılında Hakkari 1973 İl Yıllığı, İstanbul, Pere Yayınevi.
- GÜNKÖR, C., (2017). Exploration of the Relationship Between Education and Development, *Journal of International Social Sciences Education*, volum 3(1), 14-32.
- KAVAK, A., (2016), *Hakkari'de Yükselen İlim ve Tasavvuf Güneşi, Seyyid Taha-i Nehri: Hayatı, Tasavvufi Yönü ve Tesirleri*, Van, Vamedia Yayıncılık, 1. Basım, ISBN: 978-60565178-7-7.
- KÜÇÜKER, E., (2012), Türkiye'de Kalkınma Planları Kapsamında Yapılan Eğitim Planlarının Analizi, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20 (1), 9-26.
- ÖZAYDINLIK, K., (2014), Toplumsal Cinsiyet Temelinde Türkiye'de Kadın ve Eğitim, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 0 (33), 93-112.
- SAĞLAM, A.Ç., ve AYDOĞMUŞ, M., (2016), Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Eğitim Sistemlerinin Denetim Yapıları Karşılaştırıldığında Türkiye Eğitim Sisteminin Denetimi Ne Durumdadır?, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 17-38.
- SERTKAYA DOĞAN, Ö., (2019), *Nüfus Coğrafyası*, Ankara, Ed: Ö. Doğan Sertkaya & M. Doğan, Beşeri ve Ekonomik Coğrafya (s. 159-194). Pegem Akademi, 2. Baskı, ISBN: 978-605-241-476-7.
- SERTKAYA DOĞAN, Ö., (2015), *Biga Yarımadası Nüfus Coğrafyası*, İstanbul, Yeni Anadolu Yayıncılık, 1. Baskı, ISBN: 978-605-65447-5-0.
- TEKELİ, İ. Ve İLKİN, S., (2009), *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, ISBN: 978-605-5715-02-1.
- TOP, M. (1999). Meydan Medresesi, Dağların Kenti Hakkari: Kültür, Sanat, Aktüalite Dergisi, Sayı 10 (5), 11-13.
- TÜİK., (2008), *Bölgesel Göstergeler TRB2 Van, Muş, Bitlis, Hakkari*, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, İSSN: 1307-0804.
- TÜİK., (2013), *Seçilmiş Göstergelerle Hakkari*, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, İSSN: 1307-0804.